

Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej
Wydział Filozofii i Socjologii
Instytut Socjologii

Kamil Lorek

**Ochrona ludzi starszych na
podstawie krajowego systemu
prawnego**

**Praca doktorska napisana pod kierunkiem
Prof. zw. dr hab. Zofii Kawczyńskiej – Butrym**

Lublin 2021 r.

SPIS TREŚCI:

Wstęp.....	s. 7
Rozdział I Starość i starzenie się – konteksty społeczne.....	s. 13
1. Teorie społeczne dotyczące starości i starzenia się.....	s. 13
2. Starzenie się społeczeństwa, zmiany w percepcji seniora.....	s. 20
3. Problemy seniorów.....	s. 26
3.1. Aspekty zdrowotne	s. 26
3.2. Aspekty prawne.....	s. 28
3.3. Aspekty społeczne – wykluczenie	s. 31
4. Seniorzy jako podmioty działań	s. 34
4.1. Seniorzy jako grupa konsumentów – aspekty ryzyka.....	s. 34
4.2. Seniorzy jako ofiary i / lub sprawcy przemocy	s. 37
5. Przedmiot, cel badań i hipotezy badawcze.....	s. 42
Rozdział II Globalny i regionalne systemy ochrony praw człowieka.....	s. 45
1. Seniorzy w globalnym systemie ochrony praw człowieka.....	s. 45
2. Seniorzy w systemie ochrony praw człowieka Rady Europy.....	s. 55
3. Seniorzy w systemie ochrony praw człowieka Unii Europejskiej.....	s. 61
Rozdział III Krajowy system ochrony praw człowieka.....	s. 73
1. Unormowania dotyczące ludzi starszych zawarte w Konstytucji RP.....	s. 73
2. Unormowania cywilnoprawne.....	s. 74
3. Unormowania prawnokarne.....	s. 84
3.1 Seniorzy jako ofiary czynów zabronionych.....	s. 84
3.2 Seniorzy jako oskarżeni / obwinieni popełnienia czynów zabronionych....	s. 96

4. Unormowania w zakresie postępowania administracyjnego.....	s. 105
5. Regulacje z zakresu prawa rodzinnego.....	s. 110
6. Regulacje dotyczące opieki instytucjonalnej nad seniorami.....	s. 112
7. Unormowania w zakresie ochrony konsumentów.....	s. 120
Rozdział IV Formy sprawowania opieki nad seniorami.....	s. 125
1. Zakres usług opiekuńczych w Polsce.....	s. 125
2. Opieka rodzinna – nieformalna.....	s. 133
3. Opieka formalna – instytucjonalna.....	s. 139
4. Odwiedziny.....	s. 147
5. Solidarność międzypokoleniowa.....	s. 149
Rozdział V Metodologia badań własnych oraz ich wyniki.....	s. 157
1. Metody i narzędzia badawcze	s. 157
2. Organizacja, przebieg badań i problemy badawcze.....	s. 158
3. Wyniki przeglądu spraw sądowych.....	s. 161
3.1. Rodzaj i częstotliwość spraw sądowych seniorów.....	s. 161
3.2. Ubezwłasnowolnienie.....	s. 163
3.3. Ubezpieczenia społeczne.....	s. 166
3.4. Seniorzy jako oskarżeni / obwinieni o popełnienie czynów zabronionych.....	s. 167
3.5. Seniorzy jako pokrzywdzeni czynem zabronionym.....	s. 169
3.6. Sprawy związane ze świadczeniem opieki w zamian za przekazanie własności nieruchomości.....	s. 171
3.6.1. O odebranie prawa własności nieruchomości.....	s. 171
3.6.2. Zwolnienie z kosztów sądowych i przyznanie pomocy prawnej z urzędu w sprawach dotyczących opieki w zamian za przekazanie własności nieruchomości.....	s. 173
3.7. Sprawy spadkowe.....	s. 175

3.8. Inne sprawy cywilne, w których występowali seniorzy.....	s. 178
3.9. Sprawy karne – inne.....	s. 179
3.10. Pozostałe uwagi.....	s. 179
4. Doświadczenia, oceny, obserwacje uczestników Uniwersytetów III Wieku.....	s. 180
4.1. Obszar zagadnień i charakterystyka demograficzna uczestników.....	s. 180
4.2. Partycypacja seniorów w krajowym systemie prawnym.....	s. 181
4.3. Uzyskiwanie pomocy i opieki ze strony rodziny.....	s. 188
4.4. Zawieranie umów i sytuacje konsumenckie.....	s. 190
Rozdział VI Dyskusje i wnioski.....	s. 195
1. Ludzie starsi jako wrażliwa grupa społeczna i formy świadczenia opieki.....	s. 195
2. Międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka i system prawa krajowego.....	s. 199
2.1. Globalny i regionalne systemy ochrony praw człowieka.....	s. 199
2.2. Krajowy system ochrony praw człowieka.....	s. 201
3. Wyniki prowadzonych badań.....	s. 202
Zakończenie.....	s. 213
Bibliografia	s. 217
Wykaz skrótów.....	s. 235
Aneks nr 1.....	s. 236
Aneks nr 2.....	s. 241
Aneks nr 3.....	s. 242
Aneks nr 4.....	s. 243

Wstęp

Współcześnie zachodzący proces starzenia się społeczeństwa powoduje coraz więcej wyzwań dla poszczególnych państw, ich obywateli oraz wywołuje coraz większe zainteresowanie problematyką seniorów. Ludzie w podeszłym wieku są wrażliwą grupą społeczną, ponieważ w wyniku procesu starzenia się organizmu często tracą zdrowie fizyczne, niekiedy również zdolności intelektualne. Wielu ludzi z tej grupy wiekowej potrzebuje więc wsparcia i pomocy w różnych dziedzinach życia oraz opieki w sytuacji choroby. Oprócz tego seniorzy są bardziej od innych grup wiekowych narażeni na różnego rodzaju zagrożenia. Mogą być częściej poddawani manipulacji np. ze strony nieuczciwych sprzedawców, czy przestępców. Często też można usłyszeć w mediach i innych środkach masowego przekazu o popełnianiu przestępstw skierowanych wobec seniorów np. oszustwa metodą „na wnuczka”. Mniejsza zdolności z zakresu sprawności fizycznej, umysłowej mogą skutkować tym, że znacznie trudniej jest im dochodzić swoich praw, uzyskać pomoc w różnego rodzaju instytucjach, organach ścigania czy przed sądem.

Wspieranie ludzi z grup wrażliwych jest jednym z głównych zadań praw człowieka i ich ochrony.

Pomoc i zapewnienie ludziom w podeszłym wieku wzmocnionej, szczególnej ochrony wynika również z zasady solidarności międzypokoleniowej. To te osoby wychowywały, kształciły obecne pokolenia pracujące, to dzięki ich pracy, płaconym podatkom utrzymywane i rozbudowywane były jednostki publiczne, w tym wymiar sprawiedliwości, służba zdrowia itp.

Jednym z najważniejszych elementów dla zapewnienia organizacji państwa, bezpieczeństwa jego obywateli jest system prawa stanowionego. To dzięki regulacjom normatywnym można stworzyć możliwości dochodzenia przez obywateli ich uprawnień, które w aktach prawnych zostały zagwarantowane. Na podstawie prawa można nałożyć sankcje na nieuczciwe osoby, które dokonują czynów zabronionych. Dzięki prawu wielu potencjalnych nieuczciwych ludzi w obawie przed groźącymi konsekwencjami przewidzianymi w przepisach, nie odważa się popełniać czynu zabronionego.

Głównym celem pracy jest przegląd krajowego systemu prawnego pod kątem ochrony prawnej pokolenia seniorów, a następnie wnioski z badań własnych na temat problemów, z którymi się stykają w sądach i w społeczeństwie.

Praca składa się z sześciu rozdziałów. Na początku pracy w I rozdziale przytoczono teorie z zakresu starości i starzenia się oraz ich znaczenie w świetle analizowanego tematu. Wskazano na związek rozwoju teorii z kierunkiem uprawianych w poszczególnych latach polityk społecznych. W aspekcie omawianego tematu szczególnie podkreślono rolę teorii Michela Foucault'a. W rozdziale tym opisano również przejawy i konsekwencje procesu starzenia się społeczeństw. Opisano zmiany w percepcji seniorów w społeczeństwie. Podkreślono problemy, z jakimi często mogą spotykać się seniorzy. Dotyczą one sfery zdrowia, prawa, zagrożeń wykluczeniem, w tym wykluczeniem cyfrowym. W rozdziale tym sformułowane zostały także problemy i hipotezy prowadzonych badań.

W rozdziale II opisano jak globalny system ochrony praw człowieka ONZ oraz systemy regionalne (UE, Rady Europy) chronią wrażliwą grupę społeczną seniorów, ponieważ mają one duże znaczenie dla krajowego systemu ochrony praw człowieka. Wszystkie z nich zaczęły powstawać po II wojnie światowej. Polska jest członkiem wszystkich tych trzech organizacji. Organizacja ONZ wpływa na regulacje prawne, praktyki odnośnie praw człowieka wielu państw na różnych kontynentach na świecie. W ramach Rady Europy funkcjonuje Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strassburgu, który rozpatruje skargi indywidualnych obywateli na dane państwo. Jeżeli Trybunał ten orzeknie naruszenie praw człowieka przez dany kraj wobec osoby fizycznej, to może zasądzić obowiązek wypłacenia przez to państwo stosownego odszkodowania na rzecz takiego skarżącego obywatela. Duże znaczenie dla krajowego systemu prawnego ma również organizacja Unii Europejskiej. Jednym z najbardziej charakterystycznych cech jest to, że w razie sprzeczności przepisu prawa danego kraju z normą prawną unijną, pierwszeństwo w stosowaniu ma prawo UE. Organizacja ta ma duży wpływ na stanowione prawo krajowe, ponieważ wydaje akty prawne mające bezpośrednie zastosowanie w Polsce oraz takie, które w wielu obszarach zobowiązują polskie władze do uchwalania prawa o określonej przez nią

treści.

W następnym rozdziale III opisano regulacje prawne z zakresu krajowego systemu prawnego. Z uwagi na obszerność oraz skomplikowany charakter wielu instytucji prawnych ograniczono się do analizy tych przepisów prawnych, które mogą mieć największe znaczenie w kontekście oceny ochrony prawnej seniorów. Przedstawiono regulacje najwyższego aktu prawnego rangi krajowej, tj. Konstytucji RP. Wskazano na unormowania z zakresu prawa karnego, które dotyczą czynów zabronionych, czyli przestępstw oraz wykroczeń. Analizowano je zarówno w kontekście seniora będącego pokrzywdzonym jak również seniora oskarżonego / obwinionego o popełnianie takich czynów.

Przedstawiono regulacje z zakresu prawa cywilnego. Jest to dziedzina prawa, która normuje wiele obszarów życia, między innymi dziedziczenie, przekazywanie własności nieruchomości, nabywanie towarów, usług, odpowiedzialność umowną, odszkodowania, zadośćuczynienia. W zakresie prawa administracyjnego ograniczono się do regulacji dotyczących postępowania przed organami administracji publicznej oraz przed sądami administracyjnymi, które to rozpatrują skargi na orzeczenia wydawane przez te organy. Odniesiono się również do unormowań z zakresu prawa rodzinnego. Jest to dziedzina prawa, która ma duże znaczenie dla potrzeb analizowanej problematyki, ponieważ normuje prawne relacje między członkami rodziny, a powszechnie wiadomo, że rodzina może odgrywać dużą rolę we wspieraniu jej członków będących w podeszłym wieku.

W powyżej przytoczonym rozdziale wskazano również na przepisy dotyczące ochrony konsumentów, ponieważ w przekazie z mediów słyszy się, że seniorzy są szczególnie zagrożoną grupą w stosunkach konsumenckich. Odniesiono się także do unormowań z zakresu ubezpieczeń społecznych, ponieważ dotyczą one zapewnienia zabezpieczenia finansowego na starość.

Kolejny IV rozdział został poświęcony przedstawieniu regulacji prawnych normujących różne formy organizacji i świadczenia opieki nad seniorami. Wzrost liczby seniorów w społeczeństwie skutkuje przede wszystkim potrzebami związanymi z zapewnieniem opieki w codziennych czynnościach. Zważyć jednak

należy, iż ludzie w podeszłym wieku często potrzebują wsparcia nie tylko w elementarnych czynnościach. Ważnymi są również ich regularne kontakty z rodziną, pomoc finansowa, czy wsparcie w wykonywaniu wielu różnych czynności życiowych, które służą zaspokojeniu różnego rodzaju potrzeb. System prawny odgrywa niemałe znaczenie wobec organizacji opieki oraz relacji opiekuńczych. Istnieją dwa główne rodzaje opieki, tj. świadczona przez rodzinę seniora oraz przez instytucje. Warto przeanalizować, czy system prawny zabezpiecza prawa seniorów w tym aspekcie, szczególnie w zakresie relacji rodzinnych. Rodzina jest najbardziej preferowaną formą takiej opieki w polskim społeczeństwie. Dlatego warto odnieść się do regulacji prawnych z tej dziedziny (prawa rodzinnego), aby móc sprawdzić czy są oni właściwie chronieni.

Szczególne ochrona seniorów, którzy są wrażliwą grupą społeczną to także mocniejsze zabezpieczenie przed różnymi zagrożeniami oraz wsparcie ich w dochodzeniu swoich uprawnień. Zasadnym jest konstruowanie takich przepisów, które będą zabezpieczały wszystkich ludzi, a w sposób szczególny osoby z wrażliwych grup społecznie, czyli niepełnosprawnych, małoletnich, seniorów. Oczywiście, to większe wsparcie takich grup nie powinno być identyczne, ponieważ inne są potrzeby, trudności seniorów, a inne dzieci, jeszcze inne niepełnosprawnych.

Zasadnym i potrzebnym staje się więc analiza regulacji prawnych w kontekście właśnie seniorów, tego czy system prawny ich dostrzega oraz czy udziela im wystarczającej pomocy. Dotyczy to zarówno aspektu zwrócenia się seniora na podstawie prawa do wymiaru sprawiedliwości po pomoc, jak również do aspektu, w którym to wymiar sprawiedliwości zwraca się do seniora, czyli sytuacji, gdy człowiek zostaje oskarżony / obwiniony o popełnienie czynu zabronionego i próbuje bronić siebie oraz swoich praw.

W rozdziale V opisano metody prowadzonych badań oraz ich wyniki. Oprócz analizy wybranych aktów prawnych przeprowadzono badania aktów sądowych w różnych wydziałach Sądu Okręgowego w Lublinie. Dotyczyły one wielu rodzajów spraw rozpatrywanych przez ten sąd w I instancji jak również jako odwołania od orzeczeń wydanych przez sądy rejonowe orzekające w I instancji. Analizowano spraw dotyczące ubezwłasnowolnienia, ubezpieczeń społecznych

(emerytur, rent, zasiłków pielęgnacyjnych) opieki w zamian za przekazanie własności nieruchomości, czynów zabronionych popełnionych wobec seniorów, oskarżeń / obwinień seniorów o popełnienie czynu zabronionego, dziedziczenia, oraz inne sprawy cywilne i karne, w których występowały osoby starsze lub które bezpośrednio dotyczyły tej wrażliwej grupy społecznej. Przeprowadzono również ankietę wśród seniorów na Uniwersytetach III Wieku w Lublinie i Chełmie. Dotyczyła ona doświadczeń seniorów oraz postrzegania przez nich ich sytuacji w społeczeństwie, możliwości dochodzenia przez nich ich praw przed sądem, organami ścigania, uzyskania opieki, pomocy od rodziny, zagrożeń przy zawieraniu różnych umów. Ostatni VI rozdział zawiera dyskusje oraz wnioski z prowadzonych badań. Po pierwsze, uwzględniają one analizę: procesu starzenia się społeczeństwa, sytuacji, problemów seniorów w społeczeństwie, treści aktów prawnych (międzynarodowych i krajowych). Po drugie przedstawiają badania akt sądowych z różnych wydziałów Sądu Okręgowego w Lublinie oraz odpowiedzi udzielone przez ludzi starszych w audytoryjnej ankiecie. Analiza akt pozwoliła dostrzec praktyczne zastosowanie obowiązujących przepisów prawnych oraz wskazać na problemy i wątpliwości z tym związane. Dzięki tej metodzie dostrzeżono i podkreślono problemy, dylematy, jakich doświadczają seniorzy, organy ścigania, sądy. Dotyczą one zarówno trudności seniorów w społeczeństwie jak również praktycznego zastosowania przepisów prawnych w celu zapewnienia szczególnej ochrony i wsparcia ludzi w podeszłym wieku. Dzięki wynikom ankiety przedstawiono doświadczenia, obserwacje oraz opinie seniorów co do ich sytuacji w kontaktach z różnymi instytucjami i podmiotami rynkowymi.

Wysunięte wnioski udzielają one odpowiedzi odnośnie tego, czy krajowy system prawny zapewnia seniorom ochronę oraz czy jest ona wystarczająca.

Niniejsza praca dotyczy ważnego dla ochrony praw człowieka aspektu ochrony wrażliwej grupy społecznej seniorów oraz może być użyteczna społecznie.

ROZDZIAŁ I

Starość i starzenie się – konteksty społeczne

1. Teorie społeczne dotyczące starości i starzenia się

Proces starzenia się i okres starości stanowią ważne problemy, które wywołują refleksje i różnie interpretowane. Rozwój teorii społecznych na temat starości zależał od zachodzących zmian społecznych i ekonomicznych, które odgrywały dużą rolę w zakresie postrzegania tego zjawiska.¹ Autorzy C. Philipson i J. Baars wyróżnili trzy fazy rozwoju teorii starości, które to kształtowały się na podstawie zmian w relacjach między seniorami a instytucjami społecznymi, ekonomicznymi oraz dominujących w teorii w danym czasie.² Pierwszy okres to lata 40 – 60 XX wieku, w którym starość była ujmowana według paradygmatu strukturalno – funkcjonalistycznego, którego twórcą był Talcott Parsons.³ Uważał on, że na skutek zwiększenia liczby seniorów w społeczeństwie oraz wzrostu ich poziomu wykształcenia należy ponownie określić role społeczne tych ludzi oraz wyznaczyć im miejsce w społeczeństwie, które powinny być zgodne z ogólnym systemem wartości.⁴ Drugi okres przypada na lata 70 i 80 – te. Charakteryzował się on:⁵ zaprzestanie prezentacji seniorów jako problemu społecznego, kryzysem zatrudnienia skutkującym przechodzeniem na wcześniejsze emerytury, bardziej pozytywnym podejściem do okresu emerytalnego, zmianą analiz socjologicznych starości z funkcjonalizmu na rzecz interakcjonizmu symbolicznego. W ramach strukturalnego funkcjonalizmu wyróżnić można teorie: wycofania (Cummings, Henry 1961), modernizacji (Cowgill 1974), biegu życia (Clausen 1972), stratyfikacji wiekowej (Riley 1971), a w zakresie interakcjonizmu symbolicznego teorie: subkultury ludzi starszych (Rose 1965), aktywności (Cavan 1962).⁶ Trzeci okres rozpoczyna się od

1 M. Adamczyk, *Więzi rodzinne w procesie pozytywnego i aktywnego starzenia się*, Zeszyty Naukowe KUL 59, nr 4 (232), 2015 r., s. 4;

2 Tamże, s. 4 – 6, za: C. Phillipson, J. Baars, *Social Theory and Social Ageing*, [w:] *Ageing in Society. European Perspectives on Gerontology*, J. Bond, S. Peace, F. Dittman, G. Westerhof, Sage, London, 2008 r., s. 68 – 84;

3 Tamże, za: C. Timoszyk – Tomczak, B. Bugajska, *Przyszłościowa perspektywa czasowa w starości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012 r., s. 65- 66;

4 T. Parsons, *Struktura społeczna a osobowość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1969 r., s. 315 – 316;

5 M. Adamczyk, *Więzi rodzinne...*, s. 5;

6 A. Pawlina, *Aktywne starzenie się w Krakowie – postulat czy rzeczywistość? Osoby starsze jako beneficjenci działań podejmowanych w przestrzeni miasta Krakowa*, Zeszyty Pracy Socjalnej, t. 18, nr 3, 2013 r., s. 94;

lat 90 – tych. W tym czasie analizy dotyczące starości przestały ujmować to zjawisko z perspektywy indywidualnej, pojedynczych krajów, a zaczęły je analizować jako tematykę globalną.⁷

Powstało szereg teorii dotyczących tych kwestii. W literaturze wyróżnić można teorie o charakterze biologicznym, psychologicznym oraz społecznym.⁸ Z uwagi na przedmiot niniejszej rozprawy skupiam się na teoriach ujmujących starość w kontekście społecznym.

Przede wszystkim warto przytoczyć często przeciwstawiane *sobie dwie teorie*, tj. aktywności i wycofywania się.⁹ Pierwsza zakłada, że aktywność jest bardzo ważną i fundamentalną potrzebą człowieka w każdym wieku. Dlatego też koniecznym jest tworzenie dla seniorów różnych możliwości zachowania przez nich aktywności w społeczeństwie. Z kolei druga teoria przyjmuje za punkt wyjścia to, że wraz z wiekiem zmniejsza się aktywność ludzi, chęć do działań, zainteresowanie sprawami społecznymi, co stanowi niejako naturalną konsekwencję ustępowania miejsca młodszym. Ludzie coraz bardziej zmniejszają więzi z innymi, zajmują się tylko sobą.

Wymienić można również takie teorie dotyczące starości i starzenia się jak:

1. wymiany,
2. naznaczania społecznego,
3. stratyfikacji wieku,
4. cieni,
5. znikającego punktu,
6. ról społecznych,
7. tożsamości społecznej.¹⁰

Pierwsza z wymienionych opiera się na tym, że ludzie starsi z uwagi na spadek swoich sił biologicznych, możliwości (w tym zarobkowych) są grupą, która więcej bierze od innych, a mniej daje w zamian (nierówna wymiana). Z upływem czasu skutkuje to powstawaniem nierówności społecznych. Teoria naznaczania społecznego zakłada, że seniorzy stają się niesamodzielni i coraz bardziej zależni od innych ludzi. W

7 M. Adamczyk, *Więzi rodzinne...*, s. 5;

8 Zob. J. Hebda, A. Biela, *Znaczenie stereotypów i teorii starzenia się w w postrzeganiu społecznym osób starszych*, Edukacja Etyczna, 2015 r., nr 9, s. 50 – 55;

9 Tamże, s. 53 – 54; A. A. Zych, *Człowiek wobec starości*, Wydawnictwo Interart, Warszawa 1995 r., s. 37 – 40;

10 Opis teorii za: J. Hebda, A. Biela, *Znaczenie stereotypów...*, s. 54 – 55; A. Zych, *Człowiek wobec...*, s. 37 – 40; A. Leszczyńska – Rejchert, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2010 r., s. 55 – 57;

konsekwencji osoby te zaczynają dostosowywać się do ról, jakie są im wyznaczone przez społeczeństwo, a czasem wręcz narzucane. Koncepcja ta tłumaczy negatywne nastawienie społeczeństwa do ludzi starszych, którzy dużo od innych potrzebują, a niewiele mogą dać w zamian.¹¹ Naznaczanie łączy się z wykluczeniem.

Teoria stratyfikacji wieku opiera się na twierdzeniu, że społeczeństwo dzieli się na grupy wiekowe, a każda z nich cechuje się innym poziomem prestiżu, władzy, dochodu, ról, norm. Przynależność do grupy starszych oznacza mniejsze znaczenie, dochody. Teoria cieni zakłada, że każdy człowiek ma zasób postaw, wartości, zachowań, który kończy się wraz z wiekiem. Zmniejszają się przez to zdolność przystosowawcze, co skutkuje izolacją. Następna z nich (zanikającego punktu) polega na tym, że seniorzy próbują koniecznie, desperacko odzyskać swoje zanikające możliwości, kontrolę nad życiem, zapobiec izolacji społecznej.

Kolejna z wymienionych teoria - ról społecznych wychodzi z założenia, że społeczeństwo postrzega cechy osobowości ludzi na podstawie ich aktywności. W związku z tym, seniorzy są postrzegani jako mniej kompetentni, ponieważ przestają pracować i powoli zmniejszają kontakty społeczne.

Natomiast teoria społecznego załamania zakłada, że słabsza jednostka poprzez otrzymywanie negatywnych komunikatów od społeczeństwa, zaczyna sama tak o sobie myśleć i w ten sposób siebie traktować. Seniorzy stają się podatni na zranienie w wyniku utraty dotychczasowych ról (np. zawodowych), negatywnych stereotypów, pogorszenia zdrowia i w ten sposób zaczynają podstrzegać siebie samych tak jak społeczeństwo ich określa. To doprowadza do sytuacji, w której dużo ludzi starszych myśli o sobie jako o ludziach niekompetentnych, chorych i wycofuje się z aktywności społecznych, relacji z innymi, żeby uniknąć bolesnych, negatywnych doświadczeń. Jednocześnie wzmacnia to negatywne stereotypy dotyczące starości. Teoria ta wyjaśnia negatywny obraz seniorów, ich wykluczenie oraz słabość relacji z innymi grupami społecznymi.¹²

Kolejną koncepcją, która uzasadnia negatywne postrzeganie starości, to teoria międzypokoleniowej solidarności i konfliktu.¹³ Starsze pokolenia cechują się większą

11 A. Rudnik, *Wymiary starości i cechy ludzi starych w percepcji dzieci i młodzieży*, Pogranicze, Studia Społeczne, t. XXVIII, 2016 r., s. 212;

12 A. Rudnik, *Wymiary starości...*, s. 212 – 213, za: Halicki J., *Społeczne teorie starzenia się*, (w:) M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, Białystok, Uniwersytet w Białymstoku, 2006 r., s. 263;

13 A. Rudnik, *Wymiary starości...*, s. 213, za: T. C. Antonucci, J.S. Jackson, S. Biggs, *Intergenerational Relations: Theory, Research and Policy*, Journal of Social Issues, t. 63, nr 4, 2007 r., s. 681;

solidarnością, mocniej dbają o wspólnotę i dobre relacje z innymi. Jednocześnie młode generacje słabiej troszczą się o wspólnotę, poszukują innych niż seniorzy sieci wsparcia, nie rozumieją potrzeb seniorów opartych na międzypokoleniowej solidarności wywołując w ten sposób negatywne stereotypy odnośnie starości. Prowadzi to do nieporozumień, konfliktów. Wszystko to jest naturalne z uwagi na normalne procesy zachodzące w każdym pokoleniu.

Rozwój teorii dotyczących starości jest związany z polityką społeczną wobec seniorów.¹⁴ Można to ukazać na podstawie dwóch wspomnianych wcześniej teorii, tj. wycofywania i aktywności.¹⁵ Pierwsza nich zakłada, że seniorzy wraz z wiekiem wycofują się z ról społecznych, stają się mniej zainteresowani społeczeństwem, a więcej sobą, ustępują miejsca młodszym. Teoria ta związana była z polityką opiekuńczą i instytucjonalizacją systemu emerytalnego po II wojnie światowej. W tamtym okresie zapewniono sprawną rotację pracowników przy jednoczesnym zapewnieniu bezpieczeństwa socjalnego seniorów. Takie podejście było jednak krytykowane.¹⁶ Zarzucano bowiem to, że w tenże sposób wyklucza się z życia społecznego tych seniorów, którzy są w stanie aktywnie funkcjonować oraz tworzy się dyskryminację w zatrudnieniu ze względu na wiek. Z czasem wraz ze wzrostem liczby seniorów, wydłużaniem się wieku życia, chęcią aktywności i dorabiania do emerytury wśród ludzi starszych, na znaczeniu zyskała teoria aktywności. Dlatego też rozpoczęto prowadzenie takiej polityki społecznej, która miała na celu umożliwienie i zachęcenie seniorów do jak najdłuższej aktywności (społecznej, zawodowej) w podeszłym wieku. Koncepcja ta również ma wady, ponieważ nie wszyscy seniorzy mogą lub chcą być aktywni. Niemożność ta może wynikać z naturalnego spadku sił fizycznych, zdolności umysłowych, osłabienia zdrowia, które pomimo starań może pogarszać się wraz z wiekiem. Ponadto, takie podejście ogranicza wolę seniorów do wyboru sposobu zagospodarowania swoim życiem na starość. Jeżeli człowiek starszy zdecyduje się na to, ażeby prowadzić spokojny tryb życia w zaciszu domowym, to nawet pomimo dobrego zdrowia i sprawności, ma do tego pełne prawo i powinno to zostać respektowane przez społeczeństwo. Inne podejście wobec możliwych postaw ludzi w fazie starości może doprowadzić do ograniczania sfery życia prywatnego człowieka i niejako podporządkowywać go władzy, która dążąc do realizacji swoich interesów w

14 K. Zamorska, M. Makuch, *Starzenie się społeczeństwa ...*, s. 41 – 46;

15 Tamże;

16 Tamże, s. 42 – 43;

danym czasie może wywierać na nim wbrew jego woli bądź to aktywność, bądź to wycofanie z życia społecznego.

Należy nadmienić, iż teoria aktywności mimo swoich wad i krytyki, ma obecnie duże znaczenie w polityce społecznej oraz debatach dotyczących starości.¹⁷ Większość dokumentów dotyczących starości mocno podkreśla konieczność aktywizowania seniorów.

W świetle powyższego można zauważyć, że polityka społeczna wobec seniorów nie zawsze uwzględnia ich wszystkich, tj. (wcześniej seniorów aktywnych), potem seniorów słabszych, którzy wymagają wsparcia i ochrony w życiu, choć uwzględnia się ich potrzeby bytowe i zdrowotne (emerytura, opieka zdrowotna). Zmiany społeczne określają rozwój teorii społecznych dotyczących starości oraz polityki społecznej, a poprzez nią także nakierowanie systemu prawnego względem seniorów. Nie oznacza to, że wraz z tymi zmianami mogłyby i mogą być zaspokajane wszystkie potrzeby, zagwarantowana szczególna ochrona seniorów jako wrażliwej grupy społecznej. Braki te mogą wynikać m.in. z tego, że nie uwzględnia się wszystkich kategorii seniorów (początkowo seniorów – silnych, potem seniorów – słabych). Wpływ na to może mieć również fakt, że polityka społeczna, czy system prawny niekoniecznie musi zapewniać seniorom szczególną ochronę i wsparcie we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Warto wymienić tu stosunki majątkowe i konsumenckie.

Rozważając wątki teoretyczne dotyczące ochrony ludzi starszych w społeczeństwie warto odnieść się do teorii Michela Foucaulta. Dla jego myśli kluczowe znaczenie odgrywają takie aspekty jak władza, wiedza, dyskurs. Seniorzy stanowią wrażliwą grupę społeczną, ponieważ z uwagi na naturalne uwarunkowania procesu starzenia się organizmu duża część z nich ma problemy ze zdrowiem (w tym poruszaniem się), a czasami także ze zdolnościami umysłowymi. Pod wieloma względami pozostają oni w podobnej sytuacji jak niepełnosprawni, a wielu z nich nimi jest.

W świetle powyższego interesujący jest tekst M. Karasia „Władza, wiedza i dyskurs a niepełnosprawność. Konstruowanie podmiotu „niepełnosprawnego” w kontekście filozofii Michela Foucaulta”. Autor wskazał, że niepełnosprawni stają się podporządkowani dyskursowi medycznemu na skutek tego, że lekarze na podstawie specjalistycznej wiedzy naukowej, w ramach systemu prawnego, decydują o tym, czy

¹⁷ Tamże, s. 46;

ktoś jest niepełnosprawny i czy przysługuje mu w związku z tym pomoc czy też nie.¹⁸ Tym samym doprowadza to do sytuacji, w której pod pozorem obiektywnej pomocy, uprzedmiotawia się ich.¹⁹ Oprócz tego, że niemalą część seniorów także dotyczy proces orzekania, to aspekt ten może również odnosić się w ich przypadku do kierowania oraz pobytu tych ludzi w instytucjach opiekuńczych typu dom pomocy społecznej. Obserwowane współcześnie zmiany w relacjach rodzinnych skutkują tym, że rodzina coraz rzadziej chce lub może świadczyć opiekę nad swoim starszym krewnym. Skłania to do refleksji nad tym czy władze publiczne w ramach swojej działalności prawodawczej nie doprowadzają do sytuacji, w której to seniorzy będąc pozbawionymi dostatecznej ochrony ze strony swojej rodziny, społeczeństwa, instytucji publicznych nie są niejako zmuszeni do tego, ażeby zamieszkiwać w całodobowych instytucjach opiekuńczych oraz, czy te jednostki właściwie i w sposób podmiotowy traktują swych pensjonariuszy czy też może bardziej przedmiotowo. Dotyczy to także aspektu wspierania rodziny w opiece nad seniorem. Potrzebną staje się analiza tego, czy system prawny również w innych dziedzinach życia jak stosunki majątkowe, konsumenckie, administracyjne, sprawy karne uwzględnia tę okoliczność, że osoby starsze są wrażliwą grupą społeczną i wielu z nich może wymagać szczególnej ochrony i wsparcia. Gdyby bowiem doszło do tak dużych braków w systemie prawnym zapewniającym szczególną ochronę i wsparcie ludzi w wieku poprodukcyjnym w różnych dziedzinach życia, to teza ta mogłaby być uzasadniona.

Brak (lub niedostateczny zakres) zaangażowania państwa we wspieranie rodzin opiekujących się seniorami oraz w umożliwianie seniorom realizacji ich oczekiwań uzyskania opieki od krewnych może stanowić uzasadnienie twierdzenia, iż państwo niejako ogranicza sferę życia prywatnego starszych jednostek i w ten sposób podporządkowuje ich sobie.

Michel Foucault twierdzi, że władza tworzy podziały ludzi na skrajności jak np. sprawny – niepełnosprawny, wymagający opieki – samodzielny, a podział ten staje się dominujący i na tyle znaczący, że pozostałe elementy podmiotowości człowieka tracą na znaczeniu.²⁰ W grupie społecznej ludzi w wieku poprodukcyjnym podział nie jest zawsze całkowicie zależny od wieku (są schorowani seniorzy wczesnoemerytalnie jak

18 M. Karaś, *Władza, wiedza i dyskurs a niepełnosprawność. Konstruowanie podmiotu „niepełnosprawnego” w kontekście filozofii Michela Foucaulta*, Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny 2/2013 r., s. 25 – 28;

19 Tamże, s. 26;

20 Tamże, s. 27 – 28;

również zdrowi, bardzo sprawni ludzie będący już w mocno zaawansowanej starości), co może mieć duże znaczenie w kontekście analizy sytuacji seniorów.

W kontekście teorii Michela Foucaulta duże znaczenie ma analiza regulacji prawnych oraz ich stosowania, ponieważ według niego prawo jest środkiem tworzenia podległości ludzi wobec władzy, składa się na dyskurs suwerena, zasłania dominację.²¹ Przytaczany autor podkreśla, że system prawnym nie toleruje osób nieprzystosowanych, odbiegających od norm i ich surowo karze za te odstępstwa.²² W. Tomala – Kania uważa, że najbardziej tezę tą obrazuje poniższy cytat z dzieła Michela Faucaulta²³:

Wprowadźmy teraz [...] trzecią postać. Pojawiła się na krótko, a jej rozgłos trwał nie dłużej niż dzień. Była jedynie ulotną figurą młodocianych illegalizmów: trzynastoletnie dziecko, bez domu i rodziny, obwinione o włóczęgostwo, które wyrok skazujący na dwa lata domu poprawczego na długo zapewne wpisał w zakłęty krąg przestępczości. Przeminałby zapewne bez śladu, gdyby nie przeciwstawił dyskursowi prawa, który czynił to dziecko przestępcą (bardziej w imię dyscypliny niż w pojęciu kodeksu), dyskursu illegalizmu, który opierał się temu zniewoleniu. I w nieodparcie dwuznaczny sposób nie wychwalał braku dyscypliny jako bezładu społecznego i afirmacji niezbywalnych praw. Wszystkie illegalizmy, które sąd kodyfikuje jako pogwałcenia prawa, oskarżony przeformułowuje na afirmację siły życia: brak stałego miejsca zamieszkania na włóczęgostwo, brak pracy na wolność, brak pracodawcy na niezależność, brak rozkładu zajęć na pełnię dni i nocy²⁴

W przytoczonym tekście można dostrzec, że małoletnie dziecko bez rodziny mogłoby zostać skazane za włóczęgostwo na więzienie, gdyż odbiega od norm wyznaczanych przez dyskurs. Zdaniem Faucaulta władza poprzez tego typu system wprowadza dyscyplinę, dzięki której może dominować nad ludźmi.²⁵ Warto rozważania

21 E. Bińczyk, Ewa, *O czym szepcze władza (w ujęciu Michela Foucaulta)*, Przegląd Artystyczno-Literacki, nr 9, 1999 r., s. 73 [rec. Książki Michel Foucault, *Trzeba bronić społeczeństwa*, Warszawa: KR, 1998 r.];

22 W. Tomala – Kania, *Teorie dyskursu w perspektywie socjologicznej*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2014 r., s. 106 – 107 (wraz z przytoczoną tam literaturą);

23 Tamże, s. 107;

24 M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia.*, przeł. T. Komendant, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2009 r., s. 217;

25 W. Tomala – Kania, *Teorie dyskursu...*, s. 108 – 109, za: M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 285 – 287;

obrazowane opisem sytuacji trzynastoletniego dziecka odnieść do ochrony prawnej seniorów, zwłaszcza w świetle tego, że spośród nich można wyróżnić na dwa rodzaje - seniorów – słabszych (np. wymagających opieki, wsparcia), seniorów – silnych (np. niewymagających opieki). Jeżeli system prawny nie uwzględniałby tego, że są oni wrażliwą grupą społeczną, tylko pozbawiał ich ochrony i wsparcia tych, którzy na skutek naturalnych procesów starzenia się nie są w stanie samodzielnie dochodzić swoich praw, funkcjonować w różnych obszarach życia społecznego, to tezy Faucaulta mogłyby mieć swoje uzasadnienie.

Warto nadmienić, iż przemilczanie określonych aspektów życia, problemów w społecznym przekazie jest jedną z metod manipulacji.²⁶ To czyni jeszcze bardziej potrzebną badania i analizy tego czy ochrona seniorów jest w pełni zagwarantowana przez system prawny.

Mając na uwadze poglądy głoszone przez Michela Faucaulta zasadnym jest analiza tego czy dyskurs prowadzi do tego, że niektórych określonych ludzi się wspiera, a innych nie, czy jednych się wyklucza, a innych uprzywilejowuje. Koniecznym staje się odpowiedź na pytanie czy tylko od dyskursu zależy ochrona seniorów oraz czy władze, społeczeństwo stara się ją zawsze zagwarantować wszystkim seniorom niezależnie od dyskursu.

2. Starzenie się społeczeństwa, zmiany w percepcji seniora

Według WHO (Światowej Organizacji Zdrowia) starość zaczyna się od ukończenia 60 roku życia i obejmuje cztery fazy²⁷:

- przedstarczą na 45 – 59 lat życia,
- wczesnej starości na 60 - - 74 lat życia,
- pośredniej starości na 75 – 89 lat życia,
- późnej starości po ukończeniu 90 roku życia.

26 A. Lepa, *Manipulowanie człowiekiem jako problem współczesnej pedagogii*, dostęp w wersji elektronicznej na http://dlibra.kul.pl/Content/26119/10_manipulowanie.pdf, [dostęp w dniu 10.01.2020 r.], s. 81, za: K. Pisarkowa, *O komunikatywnej funkcji przemilczenia*, *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 1, 1986 r., s. 25 – 34;

27 *Starość według WHO*, z dnia 26.11.2013 r., [<http://www.starszaosoba.pl/2013/11/starosc-wedug-who.html>], [dostępne w dniu 01.03.2019 r.];

Zgodnie z danymi GUS z 2014 r.²⁸ liczba osób powyżej 65 roku życia (czyli głównie późnej i pośredniej starości) wynosiła w Polsce około 5,7 mln na 38.5 mln ogólnej liczby mieszkańców, a między 1989, a 2013 rokiem ich liczba wzrosła o prawie 1,9 mln, czyli o 4,7 %. Najwyższy przyrost dotyczył osób w kategorii wiekowej powyżej 80 lat – ich udział w ogólnej liczbie Polaków podwoił się z 2 % w 1989 do 4 % w 2013 roku.²⁹ Fakt ten jest bardzo istotny, ponieważ to właśnie seniorzy w mocno zaawansowanej starości na skutek spadku sił fizycznych, zdolności umysłowych, najczęściej i najbardziej potrzebują pomocy, opieki, a ponadto są najbardziej podatni na różnego rodzaju zagrożenia, przez co ta grupa potrzebuje szczególnej ochrony w różnych sferach życia społecznego. Zgodnie z przewidywaniami GUS do 2050 roku liczba osób powyżej 80 roku życia w Polsce zwiększy się ponad dwukrotnie do ponad 3,5 mln.³⁰ Ponadto, według danych GUS z 2020 roku, obserwuje się w naszym kraju proces starzenia się, Liczba osób powyżej 60 roku życia wyniosła na koniec 2018 roku 9508,4 tys. osób i była o 214,8 wyższa niż w 2017 r.³¹ Udział seniorów wobec ogólnej liczby ludności Polski również stale rośnie i w 2018 roku wyniósł 24,8. Według najnowszych prognoz GUS liczba starszej populacji w Polsce nadal będzie rosła aż do 13,7 mln w 2050 r. i stanowić będzie aż 40,4 % społeczeństwa.³² Jak więc widać proces ten ma tendencję wzrostową.

Starzenie się społeczeństwa dotyczy nie tylko Polski, ale także wielu państw, a więc ma charakter globalny. Pomiedzy 1990, a 2014 rokiem w skali świata zwiększyła się ilość ludzi starszych (powyżej 65 roku życia) o prawie 2 punkty procentowe (z ok. 6 % do ok. 8 %), a w Europie o prawie 4 punkty. (z ok. 14 do ok 17 %)³³. Warto nadmienić, iż Europa jest tym kontynentem, który cechuje się najwyższym poziomem starzenia się społeczeństwa (w 2014 r. udział seniorów w populacji przekroczył udział dzieci do 14 roku życia).³⁴

W świetle powyższych danych sytuacja ludzi starszych, a zwłaszcza w mocno zaawansowanej starości nabiera szczególnego znaczenia dla polityki społecznej, władz

28 *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014 – 2015*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014 r., s. 3;

29 Tamże;

30 Tamże, s. 37;

31 *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 r. Analizy statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Warszawa, Białystok 2020 r., s. 18;

32 Tamże, s. 26;

33 A. Janiszewska, *Zróznicowanie przestrzenne starzenia się ludności na świecie*, Folia Oeconomica Acta Universitatis Lodziensis, 5 (331), 2017 r., s. 93 – 94;

34 Tamże, s. 94;

publicznych oraz całego społeczeństwa. Zważyć należy, iż wspomniany proces starzenia się społeczeństw stanowi wyzwanie dla systemów:

- finansów publicznych z uwagi na większe wydatki na seniorów (m.in. emerytury, ochrona zdrowia, opieka),
- organizację opieki, ale także na większe nakłady pracy nad rozwiązaniami zapewnienia im szczególnej ochrony i wsparcia w różnych dziedzinach życia społecznego,
- z zakresu szeroko pojętego wymiaru sprawiedliwości i dochodzenia swoich praw.

W powyższym kontekście warto odnieść się do tematu podnoszenia wieku przechodzenia na emeryturę. W ostatnich latach rządy w Polsce ustanowiły prawnie stopniowe podnoszenie tego wieku do 67 roku życia uzasadniając to procesem starzenia się społeczeństwa oraz potrzebą ograniczenia zwiększających się wydatków na system emerytalny.³⁵ Rozwiązanie to niejako przesunęło okres pobierania emerytury na późniejsze lata i wydłużenie zatrudnienia. Pojawiło się jednocześnie bardzo dużo opinii krytykujących to rozwiązanie, w efekcie czego kolejny rząd wycofał ten ustawę. Przedstawiciele partii wcześniej sprawującej władzę, publicznie przyznali, że to podwyższenie było błędem.³⁶

Omawiając zagadnienie sytuacji seniorów i zmian, jakie zaszły w ostatnich latach w społeczeństwie, warto na początku odnieść się do postrzegania ich sytuacji przez innych ludzi. W przeszłości ludzie starsi cieszyli się dużym szacunkiem, służyli radą.³⁷ Gdy wydłużał się czas trwania ludzkiego życia, następował rozwój medycyny, pozycja i znaczenie ludzi starszych w społeczeństwie stały się słabsze, mniej ważne.³⁸

Jak zauważają inni autorzy, pewne elementy tej percepcji seniorów są tylko częściowo prawdziwe, a niektóre całkowicie niezgodne z prawdą.³⁹ Wśród absolutnie błędnych przekonań wymienia się między innymi to, że: wszyscy seniorzy są bardzo

35 E. Ryś, *Dlaczego podwyższany i zrównywany będzie wiek emerytalny*,

[<https://www.infor.pl/prawo/emerytury/podwyzszenie-wieku-emerytalnego/303691,Dlaczego-podwyzszany-i-zrownywany-bedzie-wiek-emerytalny.html>], [dostęp w dniu 12.03.2019 r.];

36 M. Lis, *Platforma Obywatelska bije się w piersi. Podniesienie wieku emerytalnego było błędem*, z dnia 12.07.2019 r., [<https://www.money.pl/emerytury/platforma-obywatelska-bije-sie-w-piersi-podniesienie-wieku-emerytalnego-bylo-bledem-6401718960949377a.html>], [dostęp w dniu 15.07.2019 r.];

37 M. Pieprzyk, P. Pieprzyk, *Osoby starsze w systemie ochrony zdrowia*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXXIV, z. 3, 2012 r., s.175 - 176

38 Tamże;

39 Z. Woźniak, *Starość Bilans Zadanie Wyzwanie*, Poznań 2016 r., s. 40 – 42;

podobni do siebie; są zazwyczaj bardzo roszczeniowi i żądają szczególnej opieki oraz nie są zdolni do nauki. Natomiast koniecznym jest także podkreślenie, iż w społeczeństwie istnieją całkowicie prawdziwe przekonania o grupie seniorów jak między innymi to, że bardziej interesują się religią oraz zazwyczaj respektują przyjęte dawniej i praktykowane od lat obyczaje i zwyczaje. Z. Woźniak zaznacza, że obecnie istniejący stereotyp starości zakłada najczęściej, że senior jest kimś słabym, schorowanym, kosztownym dla budżetu, odizolowanym od innych,⁴⁰ a wręcz powstają nowe odmiany tego stereotypu, które przeciwstawiają starość rozwojowi. Często stereotyp skupia się na negatywach starości pomijając potencjał seniorów, co jego zdaniem wywołuje trudności w kształtowaniu świadomości społecznej odnośnie procesu starzenia się. Podobnie H. Worach – Kardas uważa, iż przeważa negatywny wizerunek seniorów w istniejących stereotypach.⁴¹ Autorka podkreśla, że istnienie trochę zbyt mocnego kultu młodości i indywidualizmu we współczesnej kulturze, skutkuje tym, że sprawność, koncentracja na realizacji osobistych celów, duża aktywność, kreatywność stają się wysoko cenionymi zaletami oraz celami ludzi, przy jednoczesnym określaniu starości jako źródła ich przeciwności tj. niesprawności, bierności itp. Również autorki M. i P. Pieprzyk zwracają uwagę, że współcześnie wizerunek seniorów obejmuje bardzo dużą ilość negatywnych stereotypów, które odnoszą się do sfery biologicznej i psychospołecznej.⁴²

Zagadnienie postrzegania starości i ludzi w podeszłym wieku przez inne osoby jest dość ważne. Na duże znaczenie tych wątków wskazuje P. Kubicki w swojej ekspertyzie⁴³, w której stwierdził, że skuteczne zwalczanie problemów ubóstwa i wykluczenia seniorów musi obejmować także zmiany wyobrażenia starości i ludzi w starszym wieku, które dotyczyć powinny całego społeczeństwa i każdej grupy wiekowej. Postuluje się również, iż reformę systemu opieki zdrowotnej powinna wspierać zmiana w zakresie postrzegania starości przez społeczeństwo.⁴⁴

Zauważa się, że w wyniku starzenia się organizmu spadają siły fizyczne i umysłowe, co wpływa nie tylko ogólnie na zdrowie, ale także na możliwość samodzielnego funkcjonowania. Według przytoczonych przez GUS danych z badań

40 Tamże;

41 H. Worach – Kardas, *Starość w cyklu życia Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości*, Katowice 2015 r., s. 162 - 163;

42 M. Pieprzyk, P. Pieprzyk, *Osoby starsze w systemie...* s. 176;

43 P. Kubicki, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych*, [ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej”],

44 M. Pieprzyk, P. Pieprzyk, *Osoby starsze w systemie...*, s. 188;

EHIS ponad 30 % badanych seniorów (powyżej 65 roku życia) miało problemy z wykonaniem codziennych czynności dotyczących samoobsługi (kładzenie się i wstawanie z łóżek, siadanie, wstawanie, kąpanie, mycie się pod prysznicem, ubieranie, rozbieranie), a aż 45 % z tych osób musiało radzić sobie z nimi samemu bez pomocy innych ludzi czy urządzeń.⁴⁵ Badania te pokazują nie tylko ograniczony stopień podstawowego funkcjonowania w codziennym życiu, ale także wskazują na duże potrzeby opiekuńcze tej grupy społecznej oraz braki w tym zakresie. Określają one więc:

- stan potrzeb opiekuńczych i sytuację seniorów,
- zabezpieczenie opieki oraz jej braki.

Zgodnie z danymi przytoczonymi przez GUS, a odnoszącymi się do *Badania spójności społecznej* w 2015 roku seniorzy rzadziej nawiązują kontakty społeczne niż osoby z młodszych grupy wiekowych. Szacuje się, że dotyczy 10 % ludzi w podeszłym wieku ma bardzo ograniczone kontakty społeczne.⁴⁶ Niewątpliwie wpływa na to spadek sił biologicznych organizmu, który utrudnia poruszanie się, wychodzenie z domu. Co prawda aktywność fizyczna u niektórych spowalnia spadek sił, mobilności⁴⁷, to jednak całkowicie nie eliminuje ona skutków tego procesu, zwłaszcza wśród ludzi w zaawansowanej starości. Fakt słabych pozadomowych kontaktów społecznych u seniorów może wywierać bardzo poważne i daleko idące skutki. Może to zwiększać ryzyko ich marginalizacji, wykluczenia społecznego, doprowadzić do sytuacji, w której nikt nie będzie wiedział o ich problemach (np. o przemocy domowej), co tym samym będzie utrudniało zwalczanie i prewencję wielu różnych negatywnych zjawisk.

Jednocześnie seniorzy cechują się większym zaufaniem do ludzi, niż osoby z innych przedziałów wiekowych.⁴⁸ Samo zaufanie do innych nie jest czymś złym. Aczkolwiek razem z często zachodzącym na starość spadkiem zdolności umysłowych może stwarzać ryzyko większej podatności seniorów na manipulacje, oszustwa w różnych dziedzinach (np. w stosunkach konsumenckich, rodzinnych, z instytucjami publicznymi, podmiotami finansowymi). Okoliczność ta może stanowić uzasadnienie potrzeby zapewnienia szczególnej ochrony seniorów.

45 *Informacja o sytuacji osób starszych na podstawie badań Głównego Urzędu Statystycznego*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2018 r., s. 12 – 13;

46 Tamże, s. 16;

47 Zob. R. Podstawski, A. Omelan, *Deficyty ruchowe osób starszych – znaczenie aktywności fizycznej w ich zapobieganiu*, *Hygeia Public Health* 2015, 50 (4), s. 572 – 580;

48 *Informacja o sytuacji osób starszych...*, s. 16;

W literaturze podkreśla się, że seniorzy stanowią atrakcyjną grupę klientów dla podmiotów zajmujących się oferowaniem kredytów, pożyczek (banki, parabanki).⁴⁹ Jest to uzasadnione tym, że osoby te mają stałe, regularne dochody (emerytury), a w wypadku ich ewentualnej śmierci mogą dochodzić spłaty od poręczycieli, którymi są zazwyczaj bliscy krewni. Należy zaznaczyć, że zadłużenie ludzi w podeszłym wieku jest nie tylko skutkiem realizacji przez nich planów, marzeń jak np. zakup luksusowego towaru czy wyjazd w kosztowną wycieczkę, ale następuje również w celu nabycia dóbr pierwszej potrzeby (np. uzyskania leków na leczenie), a także zaciągnięcia kredytu/pożyczki dla bliskich z rodziny (np. dla córki, wnuka, którzy nie mają zdolności kredytowej).⁵⁰ Ostatnia przyczyna może stanowić przejaw wielu nadużyć wobec seniora ze strony rodziny. W mojej opinii zasadna jest więc analiza, czy i jak można wzmocnić ochronę prawną osób (np. poprzez ewentualny wywiad przeprowadzany przez instytucje kredytowe po uzyskaniu kredytu przez seniora).

Ogólnie sprawę ujmując, wskazuje się w literaturze, że sytuacja finansowa seniorów w Polsce jest niekorzystna, głównie na skutek niskich emerytur, które nierzadko nie wystarczają na zapokojenie najbardziej podstawowych potrzeb np. zakupu leków.⁵¹ Co prawda, w ostatnich latach pojawiły się rozwiązania władz publicznych finansujące osobom powyżej 75 roku życia ustalony zestaw leków, jak również wsparcie w postaci wypłaty 13 i 14 emerytury. Zdaniem NIK program bezpłatnych leków dla ludzi starszych przyniósł im dużo korzyści, poprawił ich budżet, choć jednocześnie izba ma zastrzeżenia co do tego, czy lista finansowanych leków jest tworzona w sposób dostatecznie odpowiadający potrzebom tej grupy wiekowej.⁵² Zważyć bowiem należy, iż nie wszystkie środki farmaceutyczne znajdują się na liście bezpłatnych leków dla seniorów. Niemniej jednak, fakt, że władze publiczne podjęły się wsparcia pieniężnego ludzi starszych w aspekcie zdrowotnym, jest czymś pozytywnym, a jednocześnie koniecznym w polskich realiach. Brak podjęcia takiego rodzaju działań wobec seniorów stwarza bowiem ryzyko dla zdrowia, a nawet życia dla wielu jej członków.

Innym ważnym zagadnieniem określającym istotnie sytuację seniorów jest ich

49 B. Świecka, *Ocena sytuacji finansowej osób starszych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem zasobności i zadłużenia*, Problemy Zarządzania, vol 14, nr 2 (59), t. 1, s. 129;

50 Tamże, s. 131;

51 Tamże, s. 133;

52 *Przybywa bezpłatnych leków dla seniorów*, z dnia 23.04.2019 r., [<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/zdrowie/przybywa-bezplatnych-lekow-dla-seniorow.html>], [dostęp w dniu 27.04.2019 r.];

przystosowanie się do starości. Okres starości wywołuje wiele zmian w życiu człowieka. Są to zmiany biologiczne powodujące spadek sił, mobilności. Ponadto, wiąże się on z koniecznością zaprzestania pracy zarobkowej i przejściem w stan emerytalny (spoczynku). To wszystko zdaniem autorki I. Dusza⁵³ może wywoływać pewne problemy z przystosowaniem się do nowej sytuacji, a w konsekwencji nawet do problemów natury psychologicznej. Jak wskazuje I. Dusza, wiele badań i obserwacji ukazuje, że kobiety o wiele lepiej radzą sobie z adaptacją do tej fazy życia.⁵⁴ Wynika to z tego, że po zaprzestaniu pracy, sprawnie podejmują się obowiązków rodzinnych, domowych pomagając dzieciom i w ten sposób uzyskują niejako zastępczą satysfakcję z pracy zawodowej. Inaczej jest natomiast z mężczyznami, którzy nawet jeśli podejmą wiele prac domowych, to jednak nie są w stanie czerpać z tego zadowolenia i wywołuje frustrację. Zdaniem autorki okoliczność ta może mieć duży wpływ na nadumieralność mężczyzn w okresie wczesnej starości.⁵⁵

W literaturze wskazuje się, że interesy seniorów są w Polsce słabo chronione.⁵⁶ Sami zaś obecni ludzie starsi w wyniku historycznych uwarunkowań byli uczeni pokory, ponieważ ich socjalizacja odbywała się w takich okolicznościach, w których starość nie była przesłanką do żadnych roszczeń, co ma wpływ na to, że wielu z nich decyduje się korzystać z pomocy instytucji tylko w skrajnie trudnych sytuacjach.⁵⁷

3. Problemy seniorów

3.1. Aspekty zdrowotne

Seniorzy są grupą społeczną, która z naturalnych przyczyn częściej wymaga opieki medycznej. Oczywiście więc wydaje się, iż ta grupa społeczna najczęściej korzysta z pomocy medycznej, nierzadko u kilku lekarzy specjalistów. Mimo, iż współcześnie trwają badania nad sposobami uzyskania efektu starzenia się wolnego od chorób i niepełnosprawności, to jednak cały czas uznaje się połączenie etapu starości ze

53 I. Dusza, *Sytuacja życiowa człowieka w wieku poprodukcyjnym*, Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 12, 1999 r., s. 222;

54 Tamże;

55 Tamże;

56 E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, „Śląsk sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2003 r., s. 105;

57 Tamże, s. 107;

schorzeniami i niesprawnością.⁵⁸ Warto w tym miejscu przytoczyć opinię Rzecznika Praw Obywatelskich z 2018 r., w której stwierdził on, że system opieki zdrowotnej wobec osób starszych jest niewydolny i nieprzygotowany na szybko zachodzący proces starzenia się społeczeństwa.⁵⁹ Rzecznik wskazał, że jest to spowodowane brakiem wystarczającej opieki geriatrycznej, niedostatecznym przygotowaniem lekarzy do opieki nad seniorami, zbyt małą liczebnością pielęgniarek. Podkreślił przy tym, iż w szczególnie trudnej sytuacji znajdują się ludzie z chorobami otępiennymi oraz ich rodziny, które mocno narzekają na to, iż nie otrzymują pomocy ze strony systemu ochrony zdrowia. Ponadto, Rzecznik Praw Obywatelskich w swojej opinii przedstawił nie tylko problemy ludzi starszych, ale także propozycje ich rozwiązań jak np. potrzebę lepszego wynagradzania pielęgniarek. Należy zaznaczyć, iż rzecznik w swojej opinii podkreślił, że spostrzeżenia i inne uwagi w zakresie ochrony praw seniorów w sferze opieki zdrowotnej przekazał do władz publicznych, w tym do ministra zdrowia, który w odpowiedzi do rzecznika zapewnił podejmowanie prac mających na celu poprawę opieki zdrowotnej nad seniorami.

Zapewnienie odpowiedniej liczby oddziałów geriatrycznych i lekarzy geriatrów pozwoliłoby zastąpić znacznej części początkowych interwencji medycznych.⁶⁰ Tym samym oznaczałoby to możliwość zmniejszenia ilości wizyt ludzi starszych u wielu lekarzy. Zaspokojenie potrzeby rozwoju geriatryki miałyby wiele korzyści jak między innymi lepsze przygotowania pacjenta do zdrowotnej opieki specjalistycznej, oszczędność finansów w służbie zdrowia.⁶¹ Tak zatem potrzeba zwiększenia opieki geriatrycznej miałyby pozytywny wpływ nie tylko dla samych seniorów, ale dla całego systemu opieki zdrowotnej, a więc co za tym idzie dla całego społeczeństwa. Wynika z tego bowiem, że byłby to lepszy sposób dysponowania finansami, dzięki któremu służba zdrowia miałaby więcej tych środków, a dla pacjentów mogłoby skrócić długie kolejki do lekarzy specjalistów. Okoliczność ta jest jednym z wielu przykładów tego, że ochrona praw seniorów dotyczy nie tylko tej zbiorowości, ale całego społeczeństwa (i to w wielu różnych wymiarach, a nie tylko w wymiarze etycznym, moralnym), ponieważ ludzie starsi stanowią jego część. Widać

58 H. Worach – Kardas, *Starość w cyklu życia...*, s. 162;

59 Informacja dla Komisji Polityki Senioralnej o sytuacji osób starszych z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich, [<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Informacja%20RPO%20dla%20Komisji%20Polityki%20Senioralnej%20Sejmu%2011.09.2018.pdf>], Warszawa 2018 r., s. 11 - 16;

60 M. Pieprzyk, P. Pieprzyk, *Osoby starsze w systemie...*, s. 181 – 183 [wraz z przytoczoną tam literaturą];

61 Tamże;

więc, że nie można ich i ich problemów niejako oddzielić od reszty populacji.

Wskazując na problemy seniorów w polskiej służbie zdrowia stwierdza się, że grupa ta jest dyskryminowana.⁶² Wśród przejawów tejże dyskryminacji wymienia się między innymi braki w finansowaniu świadczeń opieki geriatrycznej, ograniczanie do badań profilaktycznych ludziom po 75 roku życia, trudności z uzyskaniem sprzętu rehabilitacyjnego, czy słaba czytelność ulotek informacyjnych różnych leków. Problem ten wydaje się jeszcze bardziej znaczący, gdyż naturalnym jest, że ludzie w podeszłym wieku są tą grupą społeczną, która szczególnie często potrzebuje i korzysta z opieki zdrowotnej. Warto nadmienić, iż wśród potencjalnych przyczyn takiego stanu wskazuje się na tradycyjne postrzeganie opieki nad seniorami jako obowiązku rodziny.⁶³ Wydaje się jednak, że seniorzy będąc wrażliwą grupą społeczną powinni mieć zagwarantowaną szczególną pomoc i wsparcie zarówno od rodziny jak również od instytucji publicznych. Wynika to z norm moralnych, etycznych, religijnych, społecznych.

W świetle powyższego należy nadmienić także, że seniorzy są narażeni na różnego rodzaju przejawy ageizmu (dyskryminacji ze względu na wiek).⁶⁴ P. Szukalski wskazuje, że przejawy tego typu dyskryminacji występują zarówno w instytucjach zamkniętych (szpital, dom pomocy społecznej), jak również w takich środowiskach jak rodzina, sąsiedzi⁶⁵ (grupy, które powinny ich wspierać).

3.2 Aspekty prawne

Rzecznik praw obywatelskich w raporcie wskazuje, że w dostępie seniorów do wymiaru sprawiedliwości również występują problemy.⁶⁶ Stwierdza on, że przewidziana prawem nieodpłatna pomoc prawna dotyczy tylko etapu przedsądowego. Ponadto, jego zdaniem sądy powszechne zbyt rzadko przyznają pełnomocnika z urzędu seniorom uzasadniając swoje postanowienia tym, że sprawa nie jest zbyt trudna,

62 Tamże, s. 183; Szukalski P. Ageizm – przyczyny, przejawy, konsekwencje. W: Starzenie się ludności Polski. Między demografią a gerontologią. Kowaleski T., Szukalski P. (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2008: 153-184;

63 M. Pieprzyk, P. Pieprzyk, *Osoby starsze w systemie...*, s. 187 – 188;

64 T. Chmiel, A. Chmiel, *Konteksty doświadczania starości w perspektywie pomocy instytucjonalnej i pozainstytucjonalnej*, [w:] *Instytucjonalne i pozainstytucjonalne formy wsparcia osób starszych*, pod red. M. Szyszka, P. Dancak, A. Wąsiński, J. Daszykowska, Stalowa Wola – Bratysława 2014 r., s. 136;

65 Tamże, przypis: (P. Szukalski 2008);

66 Informacja dla Komisji Polityki Senioralnej o sytuacji osób starszych z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich, [<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Informacja%20RPO%20dla%20Komisji%20Polityki%20Senioralnej%20Sejmu%2011.09.2018.pdf>], Warszawa 2018 r., s. 30 – 31;

skomplikowana. Podkreśla, że mimo iż w jego opinii niewłaściwym byłoby wyznaczanie pełnomocnika z urzędu każdej osobie starszej, to jednak sądy przy wydawaniu tych postanowień powinny uwzględniać również tę okoliczność, że nie wszyscy seniorzy są tak sprawni jak ludzie młodszy, a w konsekwencji wielu z nich może nie poradzić sobie w obszarze prawa. Warto podkreślić, że sprawa sądowa, która dla przeciętnego dorosłego człowieka bez wykształcenia prawniczego będzie całkowicie zrozumiała, to dla osoby w podeszłym wieku, która na skutek procesu starzenia się może mieć mniejsze zdolności umysłowe, będzie już dość skomplikowana. W tej sytuacji taka osoba może mieć wpływ na mniejsze możliwości dochodzenia swoich praw w postępowaniu sądowym. Wskazując na problemy związane z wymiarem sprawiedliwości rzecznik doradza usunięcie instytucji ubezwłasnowolnienia i zastąpienie jej rozwiązaniami wspomagania w podejmowanych decyzjach.

Kolejnym ważnym problemem, z którym spotykają się seniorzy, są różne oszustwa przy nabywaniu przez nich towarów i usług. Na kwestię tę zwrócił uwagę rzecznik praw obywatelskich.⁶⁷ Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (OKiK) także podkreślił fakty stosowania oszustw wobec seniorów na różnego rodzaju pokazach towarów oraz wzrost liczby takich praktyk.⁶⁸ Stwierdził, że w ramach tych pokazów najpierw zaprasza się seniorów, po czym sprzedaje się im produkty po mocno zawyżonych cenach, a następnie bezzasadnie odmawia się im prawa do odstąpienia od zawartej umowy. OKiK zaproponował także propozycje zmian prawnych mających na celu zapobieganie takim praktykom.

W ostatnich latach można zaobserwować w środkach masowego przekazu informacje o wzroście popełniania wobec ludzi starszych przestępstwa oszustwa. Czyn zabroniony oszustwa jest unormowany w art. 286 par 1 kk. Może on być popełniony wobec ludzi w każdym wieku. Niemniej jednak obecnie coraz częściej dokonywany jest wobec seniorów i to różnymi sposobami,⁶⁹ jak między innymi: „na wnuczka”, „na siostrzeńca”, „na policjanta”, „na pomoc społeczną”, „na gazownię”, „na kominiarza”, „na rurę”, „na kuferek”. Oszustwa te polegają ogólnie na wykorzystywaniu zaufania seniorów, odwoływania się do emocji rodzinnych lub odwracaniu ich uwagi. Metoda

67 Tamże, s. 31 – 33;

68 <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/578594.uokik-pokazy-senior-pieniadze-oszustwo-regulacje-klient.html>;

69 M. Wojciechowski, M. Hausman, *Oszustwa metodą „na wnuczka”*. Rola analizy kryminalnej w procesie wykrywczym, Policja 2010 r., nr 3 s. 7 ;B. Jewartowski, *Bezpieczeństwo osób starszych w kontekście oszust metodą „na wnuczka” jako problem społeczno – polityczny*, Studia Politicae Universitatis Silesiensis 2016 r. , t. 17, s. 209 - 210;

„na wnuczka” polega na tym, że do seniora dzwoni osoba młoda podając się za rzekomego jej wnuka i prosi o szybki przekaz dużych kwot pieniężnych, które jak twierdzi, mają być pilnie bardzo potrzebne. Stosując pomysł „na pomoc społeczną”. Oszuści zjawiają się w domu seniora i podają się za pracowników socjalnych, którzy przyznają seniorowi zapomogę. Proszą jednak o rozmielenie pieniędzy, a następnie o podanie szklanki wody. Wtedy jeden z nich zabiera wskazane wcześniej pieniądze, gdy człowiek starszy jest zajęty podawaniem wody. Analogiczny sposób jest „na kominiarza” polega na tym, że oszust podający się za kominiarza oferuje do sprzedaży kalendarz kominiarski za bardzo dużą cenę, o wiele większą aniżeli może on być w rzeczywistości warty. Podobnie w metodzie „na gazownię” oszuści podają się za pracowników gazowni lub administracji osiedla i nakazują opłacić rzekomo zaległe opłaty. Gdy zobaczą miejsce przetrzymywania pieniędzy przez seniora, proszą go o jakąś czynność mającą na celu odwrócenie jego uwagi (np. podanie wody, odczyt liczników). W tym czasie zabierają środki finansowe.

Jak zostało powyżej wskazane jest dość dużo sposobów, za pomocą których seniorzą są okradani. Policja prowadzi kampanie informacyjną na swojej stronie internetowej, w której ostrzega przed tego typu czynami zabronionymi i prosi wszystkich, ażeby ostrzegali tych zagrożeniach swoich krewnych seniorów.⁷⁰ Podkreśla się, że to głównie ludzie w podeszłym wieku są ofiarami wymienionych metod dokonywania czynu zabronionego z art. 286 par. 1 kk. Informacje ostrzegające o tego typu praktykach pojawiają się także w mediach. TVP Info⁷¹ powołując się na dane Komendy Głównej Policji podaje, że oszuści wyłudzili w pierwszej połowie 2018 roku nawet 30 milionów złotych od seniorów. Jak więc można zauważyć, są to łącznie bardzo duże kwoty finansowe i poważne straty seniorów. Należy nadmienić, iż poza stratami czysto materialnymi pokrzywdzeni odczuwają także krzywdy emocjonalne. Mogą one polegać między innymi na tym, że osoba ta cierpi z powodu swojej statości (wynikającego z niej braku orientacji na oszustów) lub na tym, że straciła majątek, na który bardzo ciężko pracowała przez wiele lat życia. Jak wynika z danych policji liczba dokonywanych oszustw na seniorach rośnie z roku na rok i zwiększyła się z 502 w 2004

70 *Seniorze – nie daj się oszukać!*, z dnia 03.07.2019 r.,

[<http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/175757.Seniorze-nie-daj-sie-oszukac.html>];

71 *Oszustwo na wnuczka wciąż skuteczne*, z dnia 25.08.2018 r.,

[<https://www.tvp.info/38655006/oszustwo-na-wnuczka-wciaz-skuteczne-seniorzy-stracili-dziesiatki-milionow>];

roku aż do 2682 w roku 2015.⁷²

TVP Info w podanej wcześniej informacji przytacza także wypowiedź kierownika sekcji operacyjno – rozpoznawczej wydziału kryminalnego Komendy Stołecznej Policji Artura Kowalskiego. Twierdzi on, że sama metoda „na wnuczka”, praktykowana była już kilkanaście lat temu, a kampanie informacyjne, przekazy medialne dużo pomogły w zapobieganiu tej przestępczej praktyce. Zwraca on jednak uwagę na to, że mimo iż nieuczciwi ludzie rzadko stosują klasyczną metodę „na wnuczka” to jednak zmieniają swoje sposoby działania dokonując czynu z art. 286 par 1 kk wobec ludzi w podeszłym wieku np. „na policjanta”, na „funkcjonariusza CBS” itp. W literaturze także zaznacza się, że pomimo wykształcenia dobrych praktyk służb i instytucji w zapobieganiu tego typu przestępczości, cały czas ona wzrasta zarówno co liczby czynów, jak również wartości mienia, co potwierdzają policyjne statystyki.⁷³

Jak więc można zauważyć kampanie informacyjne są bardzo ważne, potrzebne, ale nie do końca skuteczne. Jednocześnie warto jednak jeszcze przeanalizować, czy można lub nawet należy podjąć jeszcze inne działania zapobiegawcze tego typu przestępczości wobec ludzi starszych. Autor sugeruje potrzebę zwiększenia działań prewencyjnych w tym zakresie.

B. Jewartowski zgadza się z twierdzeniem, że oszustwa na szkodę seniorów można uznać za problem społeczny.⁷⁴ Ocenę swoją uzasadnia tym, że czyny te naruszają bardzo ważne kulturowo społeczne normy respektowania ludzi w podeszłym wieku oraz obowiązek udzielania im opieki i pomocy.

3.3 Aspekty społeczne – wykluczenie

W literaturze wskazuje się, że współcześnie istnieje inne niż wcześniej podejście do starości.⁷⁵ Dawniej seniorom okazywano duży szacunek z uwagi na ich duże doświadczenie życiowe oraz wyznaczano do pełnienia ważnych funkcji doradczych, wychowawczych itp. Obecnie dominuje negatywne podejście, czego przejawami są nieobecność starości w życiu publicznym oraz negatywne z nią skojarzenia. Te złe postrzeganie tego etapu życia skutkuje marginalizacją seniorów,

72 B. Jewartowski, *Bezpieczeństwo osób starszych.....*, s. 208;

73 Tamże, s. 216;

74 Tamże, s. 208; *Leksykon polityki społecznej*, pod red. B.Rysz – Kowalczyk, Warszawa 2001 r.;

75 T. Chmiel, A. Chmiel, *Konteksty doświadczania starości w perspektywie*, s. 135 – 136;

których skutkiem może być nawet wykluczenie społeczne tej grupy.⁷⁶ Autorzy T. Chmiel i A. Chmiel podkreślają, że „Marginalizacja, ekskluzja, której konsekwencją jest wykluczenie społeczne, oznacza proces prowadzący do ograniczania uczestnictwa w życiu społecznym, gospodarczym, politycznym, kulturowym, korzystania z określonych dóbr, zasobów, instytucji, przywilejów i praw oraz deprivacji potrzeb grupy ludzi lub jednostek”.⁷⁷ Tak zatem problem marginalizacji seniorów może dotyczyć między innymi regulacji prawnych oraz możliwości dochodzenia swoich praw przed różnego rodzaju organami, sądami. Istnieje bowiem zagrożenie, że prawo stanowione nie będzie uwzględniało w dostatecznym stopniu potrzeb wsparcia i ochrony wynikających z procesu starzenia się organizmu, co tym samym może stwarzać trudności dla seniorów w dochodzeniu swoich praw czy w zapewnieniu im codziennego bezpieczeństwa. Niewątpliwie system prawny stanowi bowiem ważną dziedzinę, która ma duży wpływ na życie ludzi i funkcjonowanie społeczeństwa.

Należy nadmienić, iż na marginalizację i wykluczenie seniorów składa się jeszcze inna kwestia, mianowicie e-wykluczenie. Współcześnie nastąpił bardzo szybki i szeroki rozwój technologii elektronicznych, który sprawił, że internet, urządzenia elektroniczne stały się poważnym środkiem komunikacji oraz elementem każdej dziedziny życia niezależnie od wieku i pochodzenia.⁷⁸ Tymczasem duża część ludzi w podeszłym wieku, którzy większą część życia spędzili bez korzystania z obecnych mocno rozwiniętych technologii cyfrowych mogą nie mieć motywacji lub możliwości ich użytkowania. Zapobiegając wykluczeniu cyfrowemu podkreśla się więc konieczność podjęcia takich środków jak⁷⁹:

- motywowanie seniorów do korzystania z rozwiązań cyfrowych
- większą ilość kursów korzystania z tychże technologii
- zmiany techniczne urządzeń i stron internetowych w taki sposób, ażeby ludzie starsi mogli z nich korzystać pomimo pewnych utrudnień wynikających z procesu starzenia się organizmu (mniej „wrażliwe” myszki do komputera, większe litery i czcionka, krótkie akapity, oddzielenie treści od prezentacji).

Włączenie jak największej liczby seniorów do korzystania z rozwiązań cyfrowych ma dużo zalet w zapobieganiu ich wykluczenia. Z drugiej jednak strony

⁷⁶ Tamże;

⁷⁷ Tamże;

⁷⁸ E. M. Mach, *E-wykluczenie. Człowiek starszy w dobie komputerów*, [w:] *Senior i rodzina*, pod red. Marka Banacha, Adama Szwedzika, Kraków 2013 r., s. 49 – 50;

⁷⁹ Tamże, s. 50 – 53;

należy mieć na uwadze, że społeczeństwo, władze publiczne nie mogą dopuścić do sytuacji, w której ludzie starsi nie korzystający z internetu ponosiliby z tego powodu ograniczenia czy trudności w realizacji swoich praw. W tym kontekście warto wskazać na raport NIK, w którym zawarto sugestię, że duża część seniorów nie skorzystała z przysługujących im form opieki w miejscu zamieszkania, ponieważ informacje na ten temat były umieszczone na stronach internetowych ośrodków, urzędów, w BIP czy tablicach ogłoszeń tych jednostek.⁸⁰ Ponadto, pewne wątpliwości co do ochrony praw seniorów może również wywoływać sposób uzyskania Ogólnopolskiej Karty Seniora, która uprawnia do zniżek w wielu jednostkach kultury, ale także i ochrony zdrowia takich jak ośrodki rehabilitacyjne czy przychodnie. Zważyć bowiem należy, że warunkiem jej uzyskania jest wejście na stronę internetową i wypełnienie formularza.⁸¹ Jeżeli karta ta jest środkiem adresowanym wyłącznie wobec seniorów będących grupą społeczną, która rzadko korzysta z internetu, to wydaje się co najmniej niezbyt zasadnym uzależnianie korzystania z karty Seniora w oparciu o internet.

Jeszcze innym problemem ludzi starszych jest samotność. Pomimo że może ona występować u ludzi w każdym wieku, to jednak podeszły wiek jest etapem życia, w którym zagrożenie samotnością jest szczególnie wysokie.⁸² Wśród przyczyn poczucia samotności (zwłaszcza u seniorów) wymienia się⁸³ między innymi: niesprawność seniorów; istniejące w społeczeństwie stereotypy łączące starość z niedołężnością, które zniechęcają do współpracy z seniorami; utratę najbliższych (często małżonka); świadomość nieuchronnej bliskiej śmierci; marginalizacja i wykluczenie społeczne. W tym miejscu należy podkreślić, że wspomniane wcześniej marginalizacja i wykluczenie społeczne mogą wywoływać lub nasilać inny poważny problem, jakim jest poczucie samotności, co tym samym świadczy o bardzo poważnych skutkach tych zjawisk. Warto nadmienić, iż samotność i niepełnosprawność mogą skutkować depresją, a seniorzy są szczególnie zagrożeni tą chorobą (zespoły depresyjne dotyczą od 5 do 30 % ludzi powyżej 65 roku życia).⁸⁴

80 *Seniorzy bez opieki*, z dnia 18.07.2018 r., [<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/seniorzy-bez-opieki.html>];

81 Zob. [<https://glosseniara.pl/ogolnopolska-karta-seniora-2/>];

82 M. Fopka – Kowalczyk, *Samotność osób starszych i czynniki ją warunkujące*, Kultura i Edukacja 2018 r., s. 71;

83 Tamże, s. 74 – 75 wraz z przytoczoną tam literaturą;

84 A. Świtoń, A. Wnuk, *Samotność w obliczu niesprawności osób starszych*, Geriatria 2015 r., nr 9, s. 246;

4. Seniorzy jako podmioty działań

4.1. Seniorzy jako grupa konsumentów – aspekty ryzyka

Wraz z procesem starzenia się społeczeństw powstaje nowa grupa konsumentów - ludzi w podeszłym wieku. Przedsiębiorcy (podmioty telekomunikacyjne, banki, ubezpieczyciele, deweloperzy mieszkań) w zakresie swojej działalności gospodarczej dostrzegli tę grupę oraz zaczęli do niej kierować i dostosowywać oferty swoich towarów i usług.⁸⁵ Proces ten nazywany jest „srebrną gospodarką”(z ang. „silver economy”) lub „gospodarką senioralną” i w Polsce jest w początkowej fazie rozwoju.⁸⁶ Wraz ze zwiększaniem się liczby seniorów oraz wydłużaniem się czasu przeciętnego ludzkiego życia powinien on się coraz bardziej rozwijać oraz wytwarzać podgrupy klientów w starszym wieku np. na tych z wczesnej i z późnej starości.

Seniorzy stanowią szczególną grupę klientów banków. Sektor ten oferuje seniorom różne kredyty, a także umożliwia korzystanie ze zgromadzonych środków pieniężnych (czy to ze świadczeń emerytalnych czy to z innych środków). Należy nadmienić, iż w 2015 roku Komisja Etyki Bankowej przy Związku Banków Polskich wydała Rekomendacje dla sektora bankowego odnośnie obsługi seniorów.⁸⁷ Publikacja ta ma kilka rozdziałów. Na początku odnosi się do właściwego traktowania seniorów w zakresie obsługi klientów. Należy uwzględniać pewne słabości takich osób wynikające z racji ich wieku. Po drugie, Komisja postuluje, ażeby tworzono produkty i usługi adresowane do ludzi w podeszłym wieku, a zasady ofertowania i reklamowania uwzględniały wynikające z wieku ograniczenia, które mogą wywoływać negatywne skutki dla tej grupy wiekowej. Wskazuje się między innymi na to, że seniorzy mogą zbyt dosłownie interpretować przekaz zawarty w reklamach. Ponadto, podkreśla się konieczność odpowiedniego komunikowania wszelkich informacji związanych z ofertą np. poprzez zapewnienie możliwości powiększenia czcionki regulaminów, wzorców

85 S. Zadrozna, K. Mózgowiec, E. Szczerbak, M. Byrska, *Senior na celowniku banków i ubezpieczycieli. Daje zarobić*, z dnia 21.01.2015 r., [<https://www.polskieradio24.pl/42/3306/Artykul/1358623,Senior-na-celowniku-bankow-i-ubezpieczycieli-Daje-zarobic>], [dostępne w dniu 22.04.2019 r.];

86 Tamże;

87 *Rekomendacje Komisji Etyki Bankowej przy Związku Banków Polskich dla sektora bankowego w zakresie obsługi seniorów*, Warszawa 2015 r., [https://www.zbp.pl/getmedia/1369f5ad-e30e-4c2b-a011-965d208cc869/Rekomendacja_KEB_senior_27112015];

zawieranych umów.

Seniorzy są grupą konsumentką, która wykazuje pewne różnice wobec innych. Gospodarstwa emerytów cechuje to, że więcej środków finansowych wydają na podstawowe potrzeby takie jak zdrowie, żywność, użytkowanie mieszkania, a mniej na odzież, rekreację, kulturę, edukację.⁸⁸ Według prawa Engela wydatki tych gospodarstw przypominają te, które są charakterystyczne dla jednostek ubogich.⁸⁹ Może to świadczyć o tym, że sytuacja finansowa i życiowa polskich seniorów jest dość słaba, a warunki ich życia gorsze niż reszty społeczeństwa w młodszych kategoriach wieku.

W analizie sytuacji polskich seniorów jako grupy konsumentów wskazuje się na brak dostosowania oferowanych towarów do potrzeb ludzi w podeszłym wieku.⁹⁰ Przejawia się ono na różne sposoby, między innymi na:

- braku przygotowania produktów do barier wynikających ze starości (np. mała czcionka, skomplikowane opakowanie);
- pomijanie warunków rodzinnobytowych wśród wielu seniorów (jednoosobowe lokale mieszkalne);
- brak odwołania się do kulturowych gustów, upodobań co do wyglądu i obsługi towarów;
- pomijanie technicznych możliwości seniorów (wielu ludzi starszych może mieć problemy z obsługą nowoczesnych, elektronicznych urządzeń).

P. Szukalski wymienia przyczyny wskazanych powyżej przejawów nieuwzględniania potrzeb, możliwości seniorów na etapie projektowania produktów.⁹¹ Polega ona na tym, że seniorzy nie są postrzegani jako samodzielna grupa konsumentka. Zdaniem autora wynika to z:

- małych dochodów większości ludzi starszych w Polsce;
- niski poziom wiedzy na temat potrzeb seniorów wśród społeczeństwa jak również i samych ludzi w podeszłym wieku.⁹²

Ponadto, wskazać można także na aspekt pomijania seniorów jako konsumentów. Polega to między innymi na tym, że usługodawcy wiedząc o tym, że

88 P. Szukalski, *Osoby starsze na rynku dóbr i usług. Bariery realizacji praw konsumentkich*, [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom*, Wyd. UŁ, Łódź 2014 r., s.74 – 75 na podstawie prezentowanych tam danych GUS;

89 Tamże;

90 Tamże, s. 76 – 77;

91 Tamże;

92 Tamże;

klienci w starszym wieku często wymagają dużo więcej uwagi i czasu (na zapoznanie się z ofertą, potrzebę powtarzania informacji, szczegółowego, powolnego wyjaśniania) mogą ich pomijać, ignorować.⁹³ Z ekonomicznego punktu widzenia sytuacja taka również może być uzasadniona jeżeli dany podmiot ma dużą ilość klientów. W czasie potrzebnym na obsługę seniora jest bowiem szansa na doradzenie dwóm czy trzem młodym osobom. Warto nadmienić, iż w literaturze wskazuje się, że seniorzy:

- są rzadziej świadomi swoich praw,
- rzadziej składają reklamacje,
- w porównaniu z klientami w młodszy wieku są dużo bardziej zbywani przez kontrahentów podczas prób złożenia reklamacji,
- mają dużo większe zaufanie do swoich kontrahentów niż ludzie młodzi.⁹⁴

Cechy te świadczą o tym, że duża część tej grupy społecznej wymaga większej ochrony w stosunkach konsumenckich. Wobec wskazanych okoliczności nie można pozostać obojętnym. Powinny one skłaniać władze publiczne i instytucje do szczególnego wsparcia seniorów zarówno w zakresie prewencji, jak również zwalczania różnego rodzaju nadużyć ze strony podmiotów rynkowych. Istotne znaczenie ma tutaj system prawny, którego zadaniem powinna być między innymi szczególna ochrona seniorów oraz zobowiązanie odpowiednich podmiotów do podejmowania określonych czynności mających służyć realizacji wsparcia i ochrony.

Ważnym aspektem charakterystyki konsumentów jest także reklama. Ma ona tym większą wagę, gdyż może wpływać na kształtowanie postaw społecznych czy postrzeganie zjawisk, innych ludzi, w tym także na tworzenie stereotypów. A. Malerowicz – Jakubów na podstawie dokonanej analizy spotów reklamowych stwierdza, że ani starość, ani oznaki starzenia się nie są w nich uwzględniane, a prezentowane są sposoby na przedłużenie młodości i jej wyglądu (np. kremy przeciwzmarszczkowe).⁹⁵ Autorka stwierdza, że nie są ukazywane prawdziwe cechy starości, lecz „sztucznie odmłodzone” jej przejawy. Może to negatywnie wpływać na samych seniorów. Po pierwsze poprzez ich marginalizację na rynku, a po drugie poprzez oddziaływanie na niekorzystny wizerunek starości w społeczeństwie.

93 Tamże, s. 78;

94 Tamże, s. 80 – 81; A. Malerowicz – Jakubów. *Osoby starsze jako konsumenci reklam*, Gerontologia Polska, 2016 r., 24, s. 310 – 311;

95 Tamże, s. 310;

4.2 Seniorzy jako ofiary i / lub sprawcy przemocy

Niewątpliwie ważnym zagadnieniem z tematyki starości i ochrony seniorów jest problematyka przemocy. Zjawisko to może występować w dwóch formach. Po pierwsze, na stosowaniu jej wobec ludzi w podeszłym wieku (senior – ofiara) albo na używaniu jej przez seniorów (senior – sprawca). Nadmienić należy, że zaistnienie tego drugiego aspektu przemocy może doprowadzić do sytuacji, w której adresaci przemocy seniora, staną się jej sprawcami wobec tego człowieka. Agresja często wywołuje agresję. Używanie przemocy przez seniorów może mieć różne przyczyny takie jak – błędne poczucie zagrożenia spowodowane demencją; poczucie bezkarności opierające się na przekonaniu, że osoba starsza nigdy nie stosuje przemocy; wynikać wyłącznie z cech osobowości danego człowieka i być niezależne od jego wieku.

Powszechnie wiadomo, że osiągnięcie wieku podeszłego zwiększa ryzyko zostania ofiarą przemocy głównie na skutek spadku sił witalnych, gorszego zdrowia, uzależnienia od opiekuna. Odnosząc się z kolei do wątku ryzyka stosowania przemocy wskazać należy na dwa aspekty. Zasadnym jest założenie, że część ludzi na skutek spadku sił może zaniechać wcześniej stosowanej przemocy. Z drugiej jednak strony ten okres życia może zwiększać ryzyko zostania sprawcą z przyczyn niezależnych od seniora (np. demencja) albo zależnych od jego woli (przekonanie o bezkarności).

Przemoc w rozumieniu socjologicznym jest to „relacja charakteryzująca się nierównorzędnością stosunku społecznego, relacją podporządkowania i dominacji, w której to zachodzi nadużycie władzy, zależności, autorytetu albo siły fizycznej bądź psychicznej lub zadanie cierpienia”.⁹⁶ Przede wszystkim, należy wskazać, że istnieje wiele definicji tego zjawiska oraz jego całkowite zdefiniowanie jest dość trudne. B. Tobiasz – Adamczyk twierdzi, że problemy w sprecyzowaniu czym jest przemoc wobec seniorów wynikają z kilku przyczyn, tj. z różnorodności czynników będących źródłem przemocy, określeniem frekwencji i natężenia przemocy oraz jej skutków.⁹⁷ Autorka ta zauważa, że w literaturze definiuje się przemoc wobec seniorów na 5 sposobów, tj.:

- prawny - odnosi się do naruszeń uprawnień ludzi w podeszłym wieku;

96 M. Sobkowiak, *Przemoc instytucjonalna w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej*, Szczecin 2012 r., s. 4 Za: A. Zielińska, *Przemoc wobec dziecka jako przykład zaburzenia relacji międzyludzkich w rodzinie* [w:] A. Przeclawska (red.), *Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych*, Warszawa 1993 r., s. 72;

97 B. Tobiasz – Adamczyk, *Teoretyczne wyznaczniki przemocy wobec osób starszych*, [w:] B. Tobiasz – Adamczyk (red.), *Przemoc wobec osób starszych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009 r., s. 23 – 24;

- zdrowotny – dotyczący opieki, leczenia, pielęgnacji oraz skutki przemocy;
- policyjny – odnosi się do działań organów ścigania polegającym na zapobieganiu przestępstwom i ich konsekwencjom;
- z perspektywy pracowników socjalnych – dotyczący ochrony i zapobieganiu przez nich przemocy;
- etyczny – odnoszący się do norm etycznych, moralnych zabraniającej stosowania przemocy względem seniorów.⁹⁸

Przemoc może przybierać następujące formy:

- fizyczną (bicie, kopanie, szarpanie, popychanie);
- psychiczną (obrażanie, poniżanie, zastraszanie, nadopiekuńczość);
- nadużyć seksualnych (gwałt, molestowanie, obnażanie);
- ekonomiczną (zmuszanie do przepisywania dóbr, zmian testamentu, zabieranie pieniędzy);
- zaniedbania (niepodawanie leków, brak opieki)
- dyskryminacji
- przemocy instytucjonalnej (niewłaściwy systemu, złe procedury).⁹⁹

Należy podkreślić, że zaniedbanie, a zwłaszcza samozaniedbanie nie zawsze jest uznawane za przemoc, a ich zaliczenie przez niektórych autorów wywołuje kontrowersje.¹⁰⁰ Pomimo tego, problematyka zaniedbania i samozaniedbania jest ważnym elementem dotyczącym ochrony seniorów oraz zagwarantowania przysługujących im praw. Prowadzone badania ukazują, że zagadnienie przemocy, zaniedbania, samozaniedbania są ze sobą ściśle mocno powiązane, gdyż zaniedbanie, samozaniedbanie mogą być skutkami przemocy, a wszystkie te zjawiska mogą nasilać złe traktowanie seniorów.¹⁰¹

Mając na myśli przemoc zwykle w powszechnym rozumieniu jest to przemoc występująca w rodzinie. Jednakże istnieje także inna ważna jej forma jaką jest przemoc

98 Tamże, s. 25;

99 I. Wróblewska, *Przemoc w rodzinie dotycząca osób starszych – zjawisko, o którym trzeba mówić. Badania własne na przykładzie pacjentów praktyki lekarza rodzinnego we Wrocławiu*, [w:] *Człowiek dorosły i starszy w sytuacji przemocy*, M. Halicka, J. Halicki, A. Sidorczyk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2009 r., s. 148 – 149 (wraz z przytoczoną tam literaturą);

100 B. Tobiasz – Adamczyk, *Teoretyczne wyznaczniki przemocy...*, s. 26;

101 B. Tobiasz – Adamczyk, K. Zawisza, A. Łapczuk, A. Stodolska, M. Florek, *Zaniedbanie i samozaniedbanie na tle innych form przemocy*, [w:] B. Tobiasz – Adamczyk, M. Brzyska, T. Grodzicki, *Zaniedbanie i samozaniedbanie osób starszych Medyczne i społeczne uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019 r., s. 89;

instytucjonalna. Ten drugi rodzaj może zostać wywołany przez samą instytucję (m. in. metody pracy, organizację) lub ludzi tam pracujących albo na skutek stworzonej przez jej strukturę atmosfery sprzyjającej stosowaniu przemocy.¹⁰² Ten aspekt problemu jest znaczący w kontekście przemocy wobec ludzi starszych, ponieważ duża część tej grupy społecznej może (a niektórzy wręcz muszą) korzystać z pomocy instytucji zapewniających opiekę w podstawowych czynnościach. Chodzi tutaj między innymi o domy pomocy społecznej, ośrodki pomocy społecznej, zakłady opiekuńczo - pielęgnacyjne czy szpitale. Z badań prowadzonych przez Muehlbauer i Crane wynika, że jest bardzo duże zagrożenie przemocą wobec seniorów w ośrodkach wsparcia dziennego oraz w instytucjach opieki długoterminowej.¹⁰³ W tym świetle warto nadmienić, że stosowane przez podmioty publiczne działania mające na celu dobro podopiecznego czasami mogą również być przemocą, jeżeli są dokonywane wbrew jego woli (np. umieszczenie w domu pomocy społecznej).¹⁰⁴ Wszelkie czynności dokonywane przymusowo wobec seniora muszą być konieczne dla jego dobra, a w takich sytuacjach nie może być dojść do jakichkolwiek nadużyć uprawnień.

W literaturze wskazuje się, że w Polsce coraz częściej występuje przemoc wobec seniorów stosowana przez instytucje w ramach ich działalności.¹⁰⁵ W ciągu ostatnich dwóch dekad problem ten nasilił się zarówno w odniesieniu do środowiska rodzinnego jak również instytucjonalnego.¹⁰⁶

Zważyć należy, iż przemoc wobec seniorów może występować we wszystkich formach życia społecznego. Może ona występować w ogólnie dostępnych miejscach publicznych (np. na chodnikach, ulicach, parkach, środkach komunikacji miejskiej).

Specyficznym dla przemocy wobec seniorów jest to, że jej ofiary rzadko ją zgłaszają i niechętnie o niej mówią.¹⁰⁷ Wynika to z wielu przyczyn¹⁰⁸, takich jak strach przed zemstą sprawcy będącym osobą bliską, przed umieszczeniem w domu starców, pozbawieniem opieki, posądzeniem o to, że jako rodzic źle wychował dziecko, czynniki

102 M. Sobkowiak, *Przemoc instytucjonalna...*, s. 5, Za: H.J. Schneider, *Przemoc w instytucjach*, [w:] B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*, Cinderella Books, Warszawa 1997 r., s. 131;

103 Muehlbauer, M, Crane, P.A. (2006). Elder abuse and neglect, *J PsychosocNursMent Health Serv.*, 44 (11), s. 43 – 48;

104 M. Ścierańska, *Przemoc w pomocy społecznej*, [http://www.frs.pl/docs/pwp_przemoc_w_pomocy_spoecznej_-_maria_scieranska.pdf], [dostęp w dniu 10.11.2019 r.];

105 J.M. Krawczyk, T. Szukalski, *Bezpieczeństwo osób starszych w niepublicznym domu seniora*, *Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej*, Nr 1 (18), 2018 r., s. 112;

106 Tamże, s. 111;

107 I. Wróblewska, *Przemoc w rodzinie...*, s. 149;

108 Tamże;

biologiczne (trudności z wysłowieniem się, z pamięcią), wstyd.

Autorka D. Lahe z prowadzonych badań na temat przemocy wobec seniorów w rodzinie stwierdziła, że ludzie starsi najczęściej doświadczają przemocy psychicznej, następnie materialnej (finansowej), a w dalszej kolejności fizycznej, seksualnej.¹⁰⁹ Badania nad przemocą wobec seniorów wykazały, że powoduje ona zwiększone ryzyko śmierci takich osób, dużo większe prawdopodobieństwo hospitalizacji, umieszczenia w domu opieki.¹¹⁰

Omawiając problematykę przestępczości w okresie starości należy wskazać, że seniorzy mogą być nie tylko jej ofiarami, ale także sprawcami. Mogą oni ją kierować nie tylko wobec siebie nawzajem, ale też do osób z młodszych grup wiekowych, którymi mogą być opiekunowie, członkowie rodzin, a nawet osoby postronne.¹¹¹ Wobec opiekunów najczęściej występuje przemoc słowna (przekleństwa, groźby, nieuzasadniona krytyka, zniewagi dotyczące wyglądu), fizyczna (plucie, popychanie, bicie laską), seksualna (dotykanie miejsc intymnych, nieprzyzwoite komentarze).¹¹² E. Jaroszewska na podstawie analizy literatury wskazuje, że przemoc seniorów wobec opiekunów w domu starców występuje częściej niż w klinikach dla nerwowo chorych.¹¹³ Co więcej, autorka ta powołując się na dane z badań oraz informacji dla opiekunów seniorów zamieszczonych na stronie internetowej www.arbeitlandia.eu (prowadzonej dla opiekunów) opisuje, że ta forma przemocy nie spotyka się z odpowiednią reakcją (problem nie jest nagłaśniany w mediach, lekceważony przez pracodawców i organy ścigania, niezgłaszany przez opiekunów z obawy przed utratą pracy) głównie z powodów: utrwalonego w społeczeństwie wizerunku schorowanego, słabego seniora, który nie jest w stanie zadawać przemocy oraz wymagań wobec opiekunów, którzy powinni być wyrozumiali na wszelkie przejawy niemiłych zachowań

109 D. Lahe, *Research on Abuse and Violence against the Elderly in a Family Setting*, Acta Technologica Dubnicae 1 (2), 2011 r., s. 24;

110 H.N. Chalise, *Elderly Abuse: A Neglected Issue in Developing Countries*, Jacobs Journal of Gerontology 3(1): 024, 2017 r. s. 2; za: M.J. Schofield, J.R. Powers, D. Loxton, *Mortality and disability outcomes of self-reported elder abuse: A 12-year prospective researchation*. J Am Geriatr Soc 2013, 61(5), s. 679 – 685; M.S. Lachs, C.S. Williams S. O'Brien, K.A. Pillemer, M.E. Charlson, *The mortality of elder mistreatment*. JAMA 1998 r. 280 (5), s. 428 - 432; M.S.Lachs, C.S. Williams S. O'Brien, K.A. Pillemer, *Adult protective service use and nursing home placement*, Gerontologist, 2002 r., 42(6), s. 734 – 739;

111 E. Jaroszewska, *Starość i agresja – osoby starsze jako ofiary oraz sprawcy przemocy*, Problemy Polityki Społecznej . Studia i Dyskusje, 17, 2012 r., s. 119, za: L. Hartwig, *Raport z projektu "Seniorentelefon — Hilfe für ältere Menschen bei persönlichen Problemen" (Telefon dla seniorów — pomoc dla osób starych w problemach osobistych)*, Gesundheitshaus Gelsenkirchen, Gelsenkirchen, 2006 r.;

112 E. Jaroszewska, *Starość i agresja....*, s. 119;

113 Tamże, s. 120, wraz z przytoczoną tam literaturą;

podopiecznego.¹¹⁴

Wydaje się więc, że o ile aspekt przemocy wobec seniorów jest odpowiednio badany i nagłaśniany w społeczeństwie, o tyle agresja seniorów nie jest dostatecznie znana i rozpowszechniana. Okoliczność ta ma tym większe znaczenie z uwagi na zachodzący proces starzenia się społeczeństw. W najbliższych latach prognozuje się mocny wzrost liczby seniorów, co tym samym stwarza duże ryzyko, że zjawisko przemocy wśród ludzi starszych będzie coraz częstsze. W tym miejscu warto wskazać na odnotowany w ostatnim czasie duży wzrost przestępczości ludzi w podeszłym wieku w Niemczech i Japonii.¹¹⁵ Charakterystyczne dla niej jest to, że w większości popełnione są przez nich drobne czyny, a jej celem jest, by trafić do zakładu karnego. Eksperci wśród przyczyn tej okoliczności wymieniają słaby system opieki, niskie emerytury, czy chęć zwrócenia na siebie uwagi przez innych ludzi.¹¹⁶ Z wywiadów przeprowadzonych z japońskimi seniorami, którzy ponownie popełnili drobne przestępstwa wynikało, że uczynili to po to by trafić do więzienia i mieć tam zapewnione utrzymanie, a nie z chęci robienia komuś krzywdy.¹¹⁷

W świetle powyższego charakterystycznym dla zjawiska przemocy w okresie starości jest to, że oba jej aspekty (doświadczania jako ofiara i stosowania jako sprawca) jest rzadko zgłaszany. Z tego też względu zasadnym staje się podnoszenia świadomości społeczeństwa, instytucji odnośnie tej problematyki, refleksja nad wprowadzeniem nowych rozwiązań (społecznych, prawnych) ukierunkowanych na prewencję, rozpoznawanie i zwalczanie wszelkich jej przejawów odnoszących się do seniorów zarówno jako ofiar jak i sprawców przemocy. Wskazane jest także prowadzenie dalszych badań nad tą tematyką, zwłaszcza z perspektywy seniora jako sprawcy. Jak bowiem zostało podkreślone, w społeczeństwie brak jest świadomości tego, że człowiek w starszym wieku może krzywdzić innych poprzez przemoc. Ludzie często błędnie myślą, że seniorzy będąc słabszą grupą społeczną nie mogą stosować przemocy. Tymczasem, jak wskazują wyniki badań seniorzy używają jej także wobec osób ze

114 Tamże, s. 120 – 121;

115 *Japonia: frustracja i gniew seniorów, fenomen srebrnych przestępstw*, z dnia 12.12.2016 r. [http://www.ryneksejnia.pl/polityka_senioralna/104/japonia_frustracja_i_gniew_seniorow_fenomen_srebrnych_przestepstw.7967.html], [dostęp w dniu 12.11.2019 r.]; I. D. Metzner, *Kiedy seniorzy schodzą na złą drogę*, z dnia 14.11.2013 r., [<https://www.dw.com/pl/kiedy-seniorzy-schodz%C4%85-na-z%C5%82%C4%85-drog%C4%99-kradzie%C5%BCe-podpalenia-napady/a-17227172>], [dostęp w dniu 12.11.2019 r.];

116 Tamże;

117 *Why some Japanese pensioners want to go to jail?*, z dnia 31.01.2019 r., [[Why some Japanese pensioners want to go to jail - BBC News](http://www.bbc.com/news/health-40000000)] [dostęp w dniu 28.06.2021 r.];

swojego otoczenia społecznego.

Należy nadmienić, iż ewentualne złe traktowanie seniorów, czy przez personel w domach pomocy społecznej czy przez członków rodziny, może przyczyniać się do zwiększenia przemocy wśród seniorów i odwrotnie doprowadzając do coraz większej eskalacji.¹¹⁸ Tak zatem problem przemocy (zarówno w ośrodkach opiekuńczych, rodzinach i w innych miejscach) powinien być w opinii autora niniejszej rozprawy analizowany i zwalczany całościowo, tzn. zarówno z perspektywy seniora – ofiary jak również seniora – sprawcy.

Kwestia stosowania przemocy, popełniania czynów zabronionych przez seniorów skłania do analizy tego czy system prawny zapewnia im ochronę ich praw w toczącym się postępowaniu oraz czy w przypisywaniu im odpowiedzialności odpowiednio, właściwie (nie za mocno i nie za słabo) uwzględnia wszystkie czynniki mogące wpływać na ich zachowania wynikające ze starości (np. demencja, zaburzenia pamięci).

5. Przedmiot, cel badań i hipotezy badawcze

Problematyka szczególnej ochrony i wsparcia seniorów przez system prawny jest wieloaspektowa i słabo analizowana w polskiej literaturze. Jest to jeden z motywów uzasadniający podjęcie tego ważnego tematu. Należy nadmienić, iż ze względu na zachodzący proces starzenia się społeczeństwa wszelkie aspekty i badania związane z tym tematem stają się coraz bardziej potrzebne, a ich wyniki zasługują na uwagę wielu instytucji społecznych, polityki społecznej oraz wielu osób zajmujących się praktycznie działaniem na rzecz seniorów.

Można oczekiwać, że analiza tematu, pozyskanych wyników pomoże sformułować zalecenia, postulaty w zakresie zapewnienia ludziom w podeszłym wieku dostatecznej ochrony i wsparcia. W opinii autora pomoże ona w lepszym rozwiązywaniu problemów, zapobieganiu zagrożeniom, z jakimi często stykają się ludzie w starszym wieku, a także może być pomocna w procesie stanowienia prawa, kształtowania polityki społecznej pod adresem seniorów.

Praca ta obejmuje nie tylko analizy zagadnień związanych z trudnościami, problemami, które spotykają seniorów, ale również i tych wywoływanych przez ludzi w

118 Münchenstein, S. Häusliche, *Gewalt im Alter „- wie weiter?“*, Panther Post, nr 2/2009/2, 2009 r. s. 4;

starszym wieku, wśród których przecież również mogą występować sprawcy przestępstw.

Głównym celem badawczym jest rozpoznanie i ocena tego czy i w jakim zakresie krajowy system prawny chroni ludzi w starszym wieku. Na podstawie tych wyników możliwe będzie sformułowanie zaleceń, postulatów w zakresie wzmocnienia szczególnej ochrony seniorów.

Z głównym przedmiotem pracy ściśle związane są problemy szczegółowe, na które najlepiej wskazują następujące pytania:

- Czy u seniorów istnieje odpowiedni poziom wiedzy i świadomości co do przysługujących im uprawnień?
- Czy seniorzy dochodzą swoich interesów, uprawnień poprzez system prawny?
- Czy system prawny w należyty i odpowiedni sposób umożliwia zapewnienie opieki, wsparcia ludziom, którzy z powodu podeszłego wieku nie są w stanie decydować o sobie?
- Czy prawo chroni seniorów będących konsumentami?
- Czy prawo wspiera ludzi starszych, którzy za życia przekazują innym swój majątek, dom?
- Czy prawo spadkowe należycie realizuje wolę seniorów?
- Czy prawo rodzinne zapewnia seniorom należytą opiekę i wsparcie?
- Czy regulacje prawnokarne chronią seniorów będącymi ofiarami czynów zabronionych?
- Czy prawo karne we właściwy sposób traktuje ludzi starszych będących sprawcami czynów zabronionych?
- Czy prawo daje możliwość seniorom do kwestionowania rozstrzygnięć i dochodzenia drogą prawną ich praw z zakresu zabezpieczenia finansowego na starość?
- Jak seniorzy oceniają ochronę prawną ich grupy wiekowej w krajowym systemie prawnym?

Poszukując odpowiedzi na powyższe problemy badawcze przyjęto hipotezę główną: krajowy system prawny uwzględnia seniorów jako wrażliwą grupę społeczną wymagającą większego wsparcia, ale czyni to w sposób niewystarczający. Oprócz

hipotezy głównej przyjęto następujące hipotezy szczegółowe:

- Seniorzy są często (częściej niż inne grupy wiekowe) nieświadomi gwarantowanych i oferowanych przez system prawa możliwości, uprawnień w dochodzeniu swoich interesów, uzyskania wsparcia.
- Seniorzy są niechętni (bardziej niż inne grupy wiekowe) do dochodzenia swoich praw, obrony swoich interesów drogą systemu prawnego.
- Seniorzy są niechętni do wytaczania spraw sądowych skierowanych przeciwko im bliskim zstępnym (dorosłym dzieciom, wnukom).
- Przepisy prawa cywilnego w sposób niewystarczający zapewniają seniorom szczególną ochronę i wsparcie.
- Przepisy prawa karnego w sposób niewystarczający zapewniają seniorom szczególną ochronę i wsparcie.
- Przepisy prawa karnego niedostatecznie uwzględniają seniorów jako wrażliwą grupę społeczną.
- Przepisy prawa rodzinnego w sposób niewystarczający zapewniają seniorom szczególną ochronę i wsparcie.
- Seniorzy mają prawo do dochodzenia zabezpieczenia finansowego na starość.
- Seniorzy negatywnie oceniają ich ochronę prawną.

Biorąc pod uwagę nowość tematyki, dużą wagę jej społecznej użyteczności, często złożony, skomplikowany charakter różnych zagadnień, instytucji, w pracy tej ograniczono się tylko do niektórych dziedzin prawa, aktów normatywnych, tj. tych, które mogą mieć zdaniem autora pracy największy wpływ na zapewnienie szczególnej ochrony prawnej seniorom oraz determinowanych możliwościami przeprowadzania badań.

ROZDZIAŁ II

GLOBALNY I REGIONALNE SYSTEMY OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

1. Seniorzy w globalnym systemie ochrony praw człowieka

O istnieniu systemu ochrony praw człowieka o zasięgu globalnym można mówić dopiero po zakończeniu II wojny światowej (1939 – 1945), ponieważ wcześniej ta kwestia była wyłącznie kompetencją poszczególnych krajów.¹¹⁹ Inspiracją do powstania ogólnosiwiatowego systemu były: chęć odbudowy porządku po wojnie oraz niedopuszczenia do powtórzenia tego dramatycznego wydarzenia. Na Konferencji w San Francisco 26 czerwca 1945 roku podpisano Kartę Narodów Zjednoczonych i prawie 40 organizacji pozarządowych postulowało potrzebę większej analizy przestrzegania praw człowieka.¹²⁰

Uniwersalny system ochrony praw człowieka rozwinął się w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ).¹²¹ Od samego początku jej funkcjonowania tj. od 1945 roku Polska jest uznawana za jej członka.

W Karcie Narodów Zjednoczonych¹²² są odniesienia do popierania poszanowania praw człowieka. Są one zawarte w art. 1; 55; 57. Co ważne w treści tych przepisów pojawiają się sformułowania przewidujące potrzebę przestrzegania praw człowieka bez względu na płeć, wyznanie, rasę, język. Jednakże brak jest przy tym kryterium wieku. Co prawda, w momencie uchwalania tego ważnego międzynarodowego aktu prawnego nie odnotowywano procesu starzenia się społeczeństwa, a jego twórcom przyświecało raczej dążenie do utrzymania pokoju i demokracji niż szczegółowe, precyzyjne zapewnianie ochrony praw człowieka każdej jednostce, tym niemniej należy wskazać na ten brak w sytuacji gdy prawodawcy zawarli wprost inne kryteria tj. płeć, język, wyznanie, rasa. Warto nadmienić, iż dokument ten różni się od innych aktów prawa międzynarodowego publicznego nie tylko rodzajem normowanych stosunków, ale również tym, że jego podmiotami są nie tylko państwa,

119 *Historia praw człowieka*, [<http://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/historia-praw-czlowieka/3128>];

120 Tamże;

121 Z. Hołda, *Ochrona praw człowieka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996 r., s. 18 – 21;

122 Karta Narodów Zjednoczonych [https://www.unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php];

organizacje międzynarodowe, ale też jednostki, grupy, organizacje społeczne.¹²³ Dokument ten w sposób ogólny odnosi się do praw człowieka, które są rozwijane w innych aktach prawnych ONZ, które można podzielić na dwie grupy.¹²⁴ Pierwsza obejmuje dokumenty odnoszące się do różnych praw, a druga dotyczące konkretnych podmiotów i wyspecjalizowane zagadnienia.

Następnym bardzo ważnym aktem prawnym globalnego systemu ochrony praw człowieka jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka¹²⁵ uchwalona w trakcie Trzeciej Sesji Ogólnego Zgromadzenia ONZ w dniu 10 grudnia 1948 roku. W dokumencie już bardziej szczegółowo, precyzyjnie unormowano szereg praw człowieka, których mają przestrzegać wszystkie państwa członkowskie ONZ. W art. 2 tegoż aktu wskazano, że prawa człowieka w nim zawarte przysługują wszystkim ludziom bez względu na wymienione tam cechy. Warto odnotować, że spośród kilkunastu wskazanych tam czynników (m.in. płeć, pochodzenie społeczne) brak jest wieku czy okresu starości. Co prawda sformułowanie *jakiegokolwiek innego stanu* niewątpliwie wskazuje też na podeszły wiek, jednakże należy odnotować, że nie zostało to wskazane wprost w regulacjach, tym bardziej, że wymieniono tam dość dużą liczbę cech potencjalnie mogących respektowanie przez innych przysługujących ludziom praw.

W art. 25 Deklaracji wskazano obowiązek zapewnienia ubezpieczenia między innymi na wypadek starości. Oznacza to zagwarantowanie wsparcia w okresie kiedy człowiek na skutek zaawansowanego wieku nie jest już w stanie zarobkować. Poza tym choć brak jest regulacji, które odnosiły by się wprost do seniorów, to jednak w unormowaniach tych podkreśla się, że każdemu człowiekowi są gwarantowane prawa i wolności. Należy odnotować, że okoliczność braku unormowań odnoszących się wprost do szczególnej ochrony seniorów przy jednoczesnym wskazaniu na potrzebę zapewnienia ubezpieczenia na starość może odpowiadać panującym w okresie uchwalania Deklaracji, trendom w teoriach socjologicznych odnoszących się do starości, o czym więcej w I rozdziale niniejszej rozprawy.

Należy nadmienić, że pomimo tego, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie ma mocy wiążącej (nie jest umową międzynarodową) to jednak stanowi

123 B. Bednarczyk, *Granice władzy wybrane problemy praw i wolności człowieka*, Acta Academiae Modrevianae, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2001 r., s. 136 – 137;

124 Tamże;

125 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.

[https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf];

ona zobowiązanie moralno-polityczne dla państw członkowskich ONZ i powinny one kształtować swój wewnętrzny system prawny by był on zgodny z treścią Deklaracji.¹²⁶

Kolejnymi podstawowymi dokumentami ochrony praw człowieka systemu ONZ są uchwalone w dniu 16 grudnia 1966 r. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych¹²⁷ oraz w dniu 19 grudnia 1966 r. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych¹²⁸.

Należy wskazać na treść art. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który gwarantuje wszystkim ludziom zapewnienie praw przewidzianych w tym dokumencie bez względu na jakiekolwiek cechy, które zostały tam wymienione. Podobnie jak w przypadku Powszechnej Deklaracji zawarto w tym przepisie katalog kilkunastu czynników (jak np. płeć, język), ale brak jest określonego wprost kryterium wieku lub starości. Co prawda wśród nich wymieniono urodzenie, aczkolwiek jest to pojęcie dość ogólne. Może ono odnosić się nie tylko do wieku ale także np. do miejsca urodzenia, warunków w jakich się odbywało. W każdym bądź razie nawet jeżeli przyjąć, że obejmuje ono również odległy czas urodzenia (czyli w skutkach starszy wiek), to nie jest to wskazane wprost jak np. czynnik płci, języka. Może tym samym w społeczeństwach oddziaływać to mniejszą świadomością prawną w tym zakresie. Stworzyć może także wątpliwość co do tego, czy nie stanowi to przejawu dyskryminacji seniorów na płaszczyźnie literalnej przepisów prawa. Poza tym, brak jest unormowań w tym akcie prawnym, które by wprost odnosiły się do zapewnienia szczególnego wsparcia dla seniorów. Warto przy tym wskazać, że jednocześnie w art. 24 przewidziano zagwarantowanie szczególnej ochrony dla dzieci. Co prawda, nie można odnosić potrzeb szczególnej ochrony małoletnich do potrzeb seniorów, gdyż są to dwie zupełnie inne grupy społeczne, aczkolwiek wydaje się, że ludzie starsi będąc wrażliwą grupą społeczną powinni mieć gwarantowaną specjalną pomoc przez system prawny.

Ważnym instrumentem prawnym jakie daje Protokół Opcyjny do tegoż Paktu są petycje indywidualne.¹²⁹ Rozpatrywane są przez funkcjonujący w ramach ONZ Komitet Praw Człowieka, a składane przez jednostki podlegające jurysdykcji państwa,

126 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 140 – 141;

127 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r., Dz. U. Z 1977 r. nr 38, poz. 167, [https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy_Pakt_Praw_Obywatelskich_i_Politycznych.pdf];

128 Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. Z 1977 r., [<https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy-Pakt-Praw-gosp-spol-kult.pdf>];

129 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 147 – 150;

które ratyfikowało Protokół. Dotyczą one zarzutów naruszanie przez to państwo praw zawartych w Pakcie. Na podstawie treści Protokołu Opcyjnego oraz praktyk Komitetu Praw Człowieka można wymienić następujące wymogi takiej petycji:

–subsydiarność – można ją złożyć po dopiero po wyczerpaniu krajowych środków odwoławczych i szczególnych (np. skargi konstytucyjnej);

–zakaz kumulacji – nie może ona być jednocześnie rozpatrywana przez inny podmiot międzynarodowy; ewentualnie mogła być wcześniej rozpatrywana, ale postępowanie to zostało już zakończone;

–interes osobisty – to jednostka musi wystąpić z petycją lub upoważniona przez nią osoba lub organizacja zajmująca się prawami człowieka (jeżeli ma upoważnienie od tej jednostki);

–interes prawny – petycja musi dotyczyć naruszeń przez państwo wobec tej jednostki występującej z tym środkiem;

–interes aktualny – dotyczy realnych naruszeń, a nie hipotetycznych;

–dotyczy państwa będącego stroną Protokołu Opcyjnego;

–pisemna forma, choć bliżej nie jest określona.¹³⁰

Skarga ta jest następnie rozpatrywana przez grupę roboczą liczącą nie więcej niż 5 członków. Bada ona dopuszczalność skargi pod względem formalnym, może żądać od stron dodatkowych informacji, jednomyślnie nadaje sprawie dalszy bieg. Nie może zdecydować o oddaleniu skargi, ale przekazać rozstrzygnięcie o dopuszczalności Komitetowi. Gdy zostanie dopuszczona rozpatruje ją Komitet Praw Człowieka w pełnym składzie (członkowie pochodzący z państw, które ratyfikowały Protokół Opcyjny). Państwo przeciw któremu złożono petycję w ciągu 6 miesięcy musi złożyć pisemne wyjaśnienie lub oświadczenie w tej sprawie. Komitet bada sprawę na posiedzeniu zamkniętym, nie przesłuchuje świadków, ani nie realizuje wizji lokalnych. Na koniec wydaje stanowisko, które nie ma charakteru wiążącego dla strony.¹³¹ Komitet stwierdzając naruszenie praw przez państwo wskazuje środki jakie należy podjąć by je usunąć oraz może zlecić wypłatę odszkodowania ofierze naruszeń. Państwo w ciągu 3 miesięcy dostarcza informacje w sprawie podjęcie odpowiednich kroków w tym zakresie. Komitet nie posiada jednak środków przymusu wobec państwa, a jego uwagi wobec kraju mają charakter zaleceń.¹³²

130 Tamże, s. 148;

131 Tamże, s. 149;

132 http://www.unic.un.org.pl/mechanizmy_ochrony/kpc.php;

Okoliczność braku wiążącego charakteru rozstrzygnięć skarg indywidualnych jest często krytykowane.¹³³ Może ono skutkować brakiem skuteczności ochrony praw człowieka, gdyż państwo nie zostanie przymuszone do ich respektowania. Z drugiej jednak strony należy podkreślić, iż pomimo tego, w praktyce instytucja skargi indywidualnej w ramach ONZ może mieć duże znaczenie dla ochrony praw człowieka.¹³⁴ Jest to spowodowane tym, że ze względu na autorytet, powagę tego postępowania przed poważnym międzynarodowym organem, kraj może zmienić swoje prawo, praktykę w kierunku standardów ONZ.

Oprócz skarg indywidualnych istnieją jeszcze środki ochrony praw człowieka: sprawozdania „na temat środków przedsięwziętych w celu zagwarantowania skuteczności praw uznanych w Pakcie oraz postępu dokonanego w dziedzinie korzystania z tych praw”, oraz skargi państw.¹³⁵ Sprawozdania są składane po roku od wejścia w życie Paktu oraz na każde wezwanie Komitetu Praw Człowieka, który je bada, a następnie przekazuje swoje uwagi i sprawozdania Państwom – Stronom jeżeli uzna to za właściwe. Instytucji sprawozdań zarzuca się następujące wady:

- nieterminowość państw w ich składaniu (częste dwu i trzyletnie opóźnienia);
- lekceważenie przez kraje organów ONZ polegające na podawaniu niepełnych lub błędnych informacji, ograniczaniu się tylko do biernego wysłuchania zaleceń bez podejmowania środków celem ich realizacji;
- zasada poufności procedury rozpatrywania sprawozdań, która wpływa na to, że państwa mogą unikać ujawnienia dokonywanych przez nie naruszeń praw jednostek.¹³⁶

Komitet Praw Człowieka w dniach 17 i 18 października 2016 r. rozpatrzył okresowe (siódme) sprawozdanie Polski, a w dniu 31 października 2016 r. wydał uwagi końcowe do tego sprawozdania.¹³⁷ Komitet wyraził w nich zaniepokojenie tym, że nie ma zapewnionej dostatecznej prawnej ochrony przed dyskryminacją, w tym dyskryminacją ze względu na wiek oraz dużymi trudnościami w sądowym dochodzeniu uzyskania odszkodowań z tytułu nierównego traktowania. Ponadto, wskazał na poważne problemy z nadmiernymi opóźnieniami w postępowaniach sądowych, dostępem do pomocy prawnej w trakcie aresztowania, niedostatecznymi środkami

133 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 167;

134 Tamże;

135 Z. Hołda, *Ochrona praw...*, s. 23;

136 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 166 – 167;

137 [<https://www.iustitia.pl/informacje/1485-zalecenia-komitetu-praw-czlowieka-onz-dla-polski>], [dostęp w dniu 29.09.2020 r.];

zachowania poufności w kontaktach między obrońcą a klientem. Komitet oprócz wątku dotyczącego dyskryminacji ze względu na wiek, nie odniósł się do problematyki ochrony seniorów, choć wskazywał na aspekty przemocy wobec kobiet oraz wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich.

Skarga państwa może mieć miejsce, gdy dany kraj skarżący i inny kraj skarżony oświadczą, że uznają kompetencje Komitetu Praw Człowieka ONZ do zbadania sprawy, w której jedno państwo zarzuca innemu naruszanie postanowień Paktu. Polska takie oświadczenie wydała w dniu 21 listopada 1990 roku. Należy nadmienić, iż w praktyce nie są składane tego rodzaju skargi.¹³⁸

Polska ratyfikowała Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych 13 marca 1977 r., a pierwszy Protokół do niego, dnia 7 listopada 1991 r. z mocą obowiązującą od 7 kwietnia 1992 r. bez zastrzeżeń.

W kolejnym akcie, tj. w art 2 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych również zawarto gwarancje przewidzianych w nim praw dla wszystkich bez względu na jakiegokolwiek czynniki. Spośród wymienionych cech brak jest precyzyjnego określenia wieku. Podobnie jak ma to miejsce w Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych użyto pojęcia urodzenie, które jest dość ogólne i nie wskazuje tylko na ludzi starszych. W art. 10 zawarto zobowiązanie do szczególnej ochrony dzieci, kobiet przed i po urodzeniu dziecka. Natomiast brak jest regulacji co do wsparcia ludzi w podeszłym wieku. Pakt ten został bez zastrzeżeń ratyfikowany przez Polskę i wszedł życie 2 stycznia 1976 r.

Oba Pakty i protokoły do nich są traktatami międzynarodowymi, a więc wiążą strony. Państwa zobowiązały się do tego, żeby natychmiast bezwzględnie zastosować wszelkie przepisy Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, a co do Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych podejmować należyte starania, ażeby zrealizować postanowienia w nim zawarte.¹³⁹ Oba z nich mają duże znaczenie wśród międzynarodowych aktów prawnych.

Oprócz powyżej wskazanych aktów prawnych w systemie ONZ funkcjonują także konwencje szczegółowo normujące wyspecjalizowane problemy lub ochronę wrażliwych grup społecznych. Można tutaj wymienić między innymi Konwencję w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania z 10 grudnia 1984 r., Konwencja o Prawach

138 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 166 – 167;

139 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 156;

Dziecka z 20 listopada 1989 r. W 2012 roku na forum ONZ rozpoczęto prace nad uchwaleniem Konwencji o prawach osób starszych.¹⁴⁰

Wymienia się wiele przyczyn uchwalenia konwencji dotyczącej seniorów, między innymi:

- lepsze zapobieganie ubóstwu seniorów;
- zapewnienie odpowiedniej pomocy medycznej, socjalnej;
- zapobieganie odmowie dostępu do różnych usług;
- zwalczanie ageizmu.¹⁴¹

Oprócz powyżej wskazanych czynnik należy również wskazać na to, że niejako może ona również wzmocnić ochronę prawną seniorów oraz możliwości równoprawnego korzystania przez nich z systemu prawnego w zakresie dochodzenia przez nich swoich praw. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż prace nad wyspecjalizowanym aktem prawnym ONZ rozpoczęto po upływie ponad 20 lat po uchwaleniu konwencji o prawach dziecka, 60 lat od powstania ONZ. Pakty z 1966 r. w swojej treści zawierały odniesienia do szczególnej ochrony dzieci, podczas gdy nie odnosiły się w tej kwestii wobec ludzi starszych. Można przypuszczać, że procedury jej tworzenia w dużej mierze były spowodowane procesem starzenia się społeczeństwa (wzrostem liczby ludzi w podeszłym wieku oraz wydłużaniem się czasu ludzkiego życia) oraz wynikającymi z niego skutkami społecznymi oraz potrzebami wobec tej wrażliwej grupy społecznej.

Ważnym organem ONZ w zakresie ochrony praw człowieka jest powstały w 1993 r. Wysoki Komisarz NZ do Spraw Praw Człowieka. Jest mianowany przez Sekretarza Generalnego, a następnie Zgromadzenie Ogólne NZ zatwierdza tą nominację.¹⁴² Ma on następujące kompetencje:

- koordynowanie działalności ONZ dotyczącej praw jednostki;
- podejmowanie reakcji na zagrożenia praw człowieka i inicjatyw zmierzających do zapobiegania im;
- zapewniania środków finansowych i technicznych do pomocy w prowadzeniu programów skierowanych na rozwój ochrony praw człowieka;

140 *Międzynarodowa Konwencja o Prawach Osób Starszych*, z dnia 02.10.2019 r., [<https://www.infor.pl/prawo/prawa-seniora/3063289.Miedzynarodowa-Konwencja-o-Prawach-Osob-Starszych.html>], [dostęp w dniu 18.08.2020 r.];

141 Tamże;

142 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 164;

- koordynowanie programów edukacyjnych w zakresie praw człowieka;
- prowadzenie dialogu ze wszystkimi państwami świata celem realizacji przestrzegania praw człowieka.¹⁴³

System ochrony praw człowieka ONZ nie zawsze jest efektywny, ponieważ posiada wady wynikające z jego specyfiki, a które to utrudniają jego skuteczność.¹⁴⁴ Będąc systemem globalnym obejmuje bardzo dużą liczbę państw, które wyznają różne wartości, odmienne rozumienia praw. To może utrudniać porozumienie w podejściu do pewnych zagadnień. Po drugie, różne kraje posiadają różnorakie interesy polityczne. To czasami skutkuje tym, że pewna grupa państw w ramach fałszywie pojętej solidarności kulturowej, regionalnej itp. przekłada interesy polityczne ponad staraniami do realizacji praw określonych w traktatach ONZ.

Początki zainteresowania ONZ procesem starzenia się społeczeństwa i problemami seniorów przypadają od przełomu lat 60 i 70 XX wieku.¹⁴⁵ W 1969 r. Zgromadzenie Ogólne zleciło Sekretarzowi Generalnemu przygotowanie raportu dotyczącego starzenia się ludności i problemów seniorów. W 1973 r. przyjęto rezolucję (3137/XXVIII) dotyczącą zaleceń dla państw w zakresie opracowania polityki społecznej wobec procesu starzenia się społeczeństwa i seniorów, w których szczególnie mocno postulowano potrzebę zapewnienia im niezależności ekonomicznej.¹⁴⁶ Następnie w dniach 26 lipca – 6 sierpnia 1982 r. w Wiedniu odbyło się Światowe Zgromadzenie w sprawie Starzenia się, na którym uchwalono Międzynarodowy Plan Działań w Sprawie Starzenia się Społeczeństw.¹⁴⁷ W dokumencie tym wskazano, że rządy, samorządy, organizacje pozarządowe, społeczność międzynarodowa powinny podejmować działania celem zapewnienia solidarności międzypokoleniowej, zapobiegania dyskryminacji wiekowej, nieumyślnej segregacji seniorów, wspierania opieki nad seniorami w rodzinie i w społeczeństwie.¹⁴⁸ Podkreślono również potrzebę aktywnego udziału ludzi w starszym wieku w przygotowywaniu programów społecznych, zwłaszcza tych, które dotyczą grupy seniorów.¹⁴⁹

143 Tamże;

144 Tamże, s. 165 – 167;

145 B. Szatur – Jaworska, *Aktywne starzenie się i solidarność międzypokoleniowa w debacie międzynarodowej*, Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje, tom 17, Nr 7, 2012 r., s. 16;

146 Tamże;

147 Tamże, s. 16 – 17;

148 Tamże, za: *Rapport de l'Assemblée Mondiale*, 1982 r., s. 62 – 63;

149 Tamże;

Drugi etap zainteresowania ONZ problematyką procesu starzenia się społeczeństwa zaczął się w latach 90.¹⁵⁰ W 1991 r. wydano rezolucję nr 46/91, w której propagowano zalecenia działań na rzecz seniorów (oparte na zasadach uczestnictwa, opieki, niezależności, samorealizacji i godności). Reguły te oznaczają:

- niezależności – zapewnienie zaopatrzenie i bezpiecznych warunków życia, prawo do edukacji, pracy, opieki zdrowotnej, zamieszkiwania w domu rodzinnym tak długo jak to tylko możliwe;

- uczestnictwa – aktywnej partycypacji seniorów w życiu społeczeństwa, przygotowywaniu programów społecznych, dzieleniu się z młodszym pokoleniem doświadczeniem, prawie do zakładania organizacji;

- opieki - zapewnieniu opieki ze strony rodziny, społeczeństwa, ochrony zgodnej z systemem wartości kulturowych poszczególnych krajów, prawach do opieki medycznej, usług socjalnych, prawnych, decydowaniu o formie opieki;

- samorealizacji – możliwości rozwoju intelektualnego, duchowego, osobowego, dostępie do różnego rodzaju dóbr jak np. edukacyjnych, duchowych, kulturowych;

- godności – zapewnieniu szacunku, sprawiedliwego traktowania niezależnie od stanu zdrowia czy finansów.¹⁵¹

Drugie Światowe Zgromadzenie ONZ w sprawie Starzenia się, które odbyło się w Madrycie w dniach 8 – 12 kwietnia 2002 roku wydało Międzynarodowy Plan Działania w sprawie Starzenia się.¹⁵² W dokumencie tym wskazano na wiele obszarów tematycznych, które składają się na ochronę seniorów. Wymienić tutaj można edukację, zatrudnienie, opiekę zdrowotną, uczestnictwo w życiu społecznym i rozwoju, ubóstwo, migracje, urbanizację, opiekę, przemoc, wizerunek starości, sytuacje kryzysowe (np. klęski żywiołowe). W pkt 12 a, e podkreślono konieczność zapewnienia realizacji praw i wolności ekonomicznych, społecznych, kulturowych, politycznych, obywatelskich wśród seniorów. W pkt 107 wskazano na potrzebę zapobiegania złemu traktowaniu, oszustw konsumenckich i innych przestępstw wobec ludzi starszych. Zaznaczono duże zagrożenie tej wrażliwej grupy społecznej przemocą, wykorzystywaniem przez opiekunów formalnych i nieformalnych w ramach rodziny, społeczeństwa, czy

150 Tamże, s. 18 – 20;

151 A. Janiszewska, *Problem jakości życia ludzi starych w dokumentach międzynarodowych i krajowych*, [w:] A. Janiszewska (red.), *Jakość życia ludzi starych – wybrane problemy*, „Space – Society – Economy”, 14, Department of Population and Services Studies, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015 r., s. 68;

152 [https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/mica2002/documents/MIPAA_FR.pdf], [dostęp w dniu 28.09.2020 r.];

instytucji. Pkt 108 odnoszący się do problemów stosowania przemocy i nadużyć wobec starszych kobiet wskazuje, że są nasilane przez ubóstwo jak również brak dostępu do ochrony prawnej. Wydaje się, że sformułowanie to może odnosić się zarówno do możliwości dochodzenia przez seniorów ich praw w drodze różnego rodzaju postępowań prawnych jak również regulacji prawnych, które zapewniają szczególne wsparcie, ochronę tej grupy społecznej. Kolejny pkt 110 wskazuje na potrzebę podnoszenia świadomości u specjalistów i opinii publicznej co do różnych form wykorzystywania seniorów. Należy nadmienić, iż na tę świadomość składa się również świadomość prawna dotyczącego tego jakie zachowania, czyny są zabronione, niedopuszczalne oraz w jaki sposób można dochodzić swoich praw. W pkt 110 c zaznaczono potrzebę uchwalania przez państwa ustaw i prawa, które skierowane ma być na zwalczanie znęcania się nad seniorami. Pkt 110 odnosi się do działań, jakie należy podjąć celem eliminacji nie tylko przemocy, ale także różnego rodzaju nadużyć. Tak zatem można wnioskować, iż podpunkt c odnosi się również do eliminacji nadużyć w wymiarze sprawiedliwości, unormowaniach cywilnoprawnych (w tym dotyczących przekazywania nieruchomości w zamian za opiekę), spraw administracyjnych.

Warto nadmienić, iż pkt 105 h, i, j Międzynarodowego Planu Działania w sprawie Starzenia się odnoszą się do rodziny seniora wskazując na potrzebę starań władz celem umożliwienia tym rodzinom realizacji opieki nad seniorem oraz wspierania ich w wykonywaniu tej właśnie formy opieki.

Powyżej przedstawiony dokument nie ma mocy wiążącej, aczkolwiek jest ważną rekomendacją w zakresie tworzenia i stosowania prawa przez państwa.

Jak więc zostało powyżej wskazane system ochrony prawnej ONZ w jego podstawowych aktach prawnych dotyczących praw człowieka w niewielkim zakresie odnosi się do ochrony seniorów. Z drugiej jednak strony, ONZ w Międzynarodowym Planie Działania w sprawie Starzenia się wydanym w 2002 roku odnosi się do potrzeby ustanowienia przez poszczególne państwa odpowiedniej ochrony prawnej seniorów. System ten docenia i zaznacza potrzebę rodzinnej formy opieki nad ludźmi starszymi. Ponadto, trwają prace nad uchwaleniem Konwencji dotyczącej praw osób starszych. Jej przyjęcie może wzmocnić realizację ochrony prawnej ludzi w podeszłym wieku w ramach systemu ONZ. Obecnie istnieje już teraz w ramach tej międzynarodowej organizacji możliwość do tego by każdy człowiek w tym ten w podeszłym wieku, mógł złożyć skargę indywidualną na swoje państwo za nierespektowanie jego praw. Jednakże

należy mieć na względzie, że akty prawne ONZ nie odnoszą się szczegółowo, precyzyjnie do różnych form, aspektów zapewnienia ochrony prawnej seniorów.

W podstawowych aktach prawnych ONZ nie ma bezpośrednio wskazanej szczególnej ochrony seniorów. Jednakże są dokumenty, które dość precyzyjnie i szczegółowo na nią wskazują oraz określają rodzaje potrzebnych działań jakie każde z państw powinno podjąć by ją zagwarantować. Ponadto, uchwalenie konwencji o prawach seniorów, nad którą toczą się prace od kilku lat, może bardzo mocno wzamonić tą ochronę, która prawdopodobnie będzie jednocześnie miała przełożenie na ich wspieranie przez system prawny poszczególnych państw.

Nadmienić należy, iż orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka, które i tak nie jest wiążące dla państw, to jednocześnie jest dość trudno dostępne. To także może wpływać na mniejszą świadomość prawną w zakresie stosowania poszczególnych norm.

2. Seniorzy w systemie ochrony praw człowieka Rady Europy

Kolejnym ważnym systemem ochrony praw człowieka obejmującym swoim zasięgiem więcej niż jedno państwo, jest system Rady Europy. W przeciwieństwie do systemu ONZ ma charakter regionalny, ponieważ nie skupia wszystkich państw na świecie, ale kraje w danym regionie, a mianowicie w Europie. Jest to system oddzielny od systemu Unii Europejskiej, choć dotyczą tego samego kontynentu. Polska jest bowiem członkiem Rady Europy od 1991 roku.

Podstawowym aktem prawnym Rady Europy dotyczącym ochrony praw człowieka jest Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolnościach (EKPCz) z dnia 4 listopada 1950 r.¹⁵³ Jest ona umową międzynarodową, która reguluje również stosunki między państwem, które je podpisało a jednostką, w tym jego obywatelem.¹⁵⁴ Konwencja obejmuje regulacje dotyczące praw człowieka w art. 1 – 18. W art. 14 ustanowiony jest zakaz dyskryminacji ze względu na jakiegokolwiek przyczyny. Jedną z nich jest urodzenie. Wskazać jednak należy, iż jest to pojęcie dość ogólne, ponieważ może obejmować swym zakresem nie tylko wiek, ale również miejsce urodzenia, jego warunki itp. Pojęcie to nie odnosi się wprost do podeszłego wieku, a

¹⁵³ Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolnościach z dnia z 4.11.1950 r., [https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf], [dostęp w dniu 03.10.2020 r.];

¹⁵⁴ B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 180;

zatem może negatywnie oddziaływać na kwestię świadomości prawnej. Ponadto, w związku z tym może powstać wątpliwość co do tego, czy nie jest przejawem dyskryminacji seniorów na płaszczyźnie literalnej przepisów prawa. Poza tym brak jest regulacji odnoszących się do ochrony seniorów. Z drugiej jednak strony nie zawarto też unormowań wskazujących na ochronę prawną małoletnich. Należy nadmienić, iż przepisy konwencji gwarantujące określone prawa i wolności (np. prawo do rzetelnego procesu sądowego, poszanowania życia prywatnego) odnoszą się do wszystkich ludzi pod pojęciem *każdy*, a zatem obejmują również seniorów.

Zgodnie z art. 9 Konstytucji¹⁵⁵ RP Polska ma obowiązek przestrzegania wiążącego ją prawa międzynarodowego. Zaś według art. 91 Konstytucji należy bezpośrednio stosować prawa międzynarodowego, które po ratyfikacji stają się częścią prawa krajowego. Tak zatem dokument ten ma moc obowiązującą i jej normy muszą być stosowane przez Rzeczpospolitą (jej władze ustawodawczą, wykonawczą, sądowniczą) wobec polskich obywateli. Warto nadmienić, że jeszcze przed uchwaleniem ustawy zasadniczej, orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, sądów powszechnych po 1989 r. coraz mocniej odwoływało się do postanowień EKPCz zarówno celem wzmocnienia swojej argumentacji jak również w poszukiwaniu bezpośrednich źródeł prawa obywateli.¹⁵⁶

Innym ważnym aktem prawnym Rady Europy dotyczącym ochrony praw człowieka jest Europejska Karta Społeczna (EKS) z dnia 18 października 1961 roku¹⁵⁷, która została ratyfikowana przez Polskę w 1997 roku. W przeciwieństwie do EKPCz, nakłada ona na państwa jedynie obowiązek przyjęcia jej norm za cel ich polityki, która będzie realizowana wszelkimi odpowiednimi środkami, staraniami.¹⁵⁸ EKS zawiera regulacje dotyczące zapewnienia prawa do pracy i jego godnych, właściwych warunków, opieki zdrowotnej, zabezpieczenia społecznego.

Odnosząc się do unormowań dotyczących zatrudnienia to wskazuje się potrzebę szczególnej ochrony wrażliwych konkretnych grup społecznych, a mianowicie: młodocianych, dzieci, niepełnosprawnych, kobiet wychowujących małe dzieci, migrantów. Brakuje tutaj grupy seniorów którzy dobrowolnie mogą chcieć pozostać aktywnymi zawodowo (np. dorabiając do emerytury) lub pracowników w

155 Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 r., Nr 78, poz. 483, t.jedn. Dz. U. 2009 r., Nr 114, poz. 946;

156 B. Bednarczyk, *Granice władzy...*, s. 187;

157 Europejska Karta Społeczna z dnia 18.10.1961 r., , Dz. U. 1999 r., Nr 8, poz. 67;

158 Z. Hołda, *Ochrona praw...*, s. 30;

wieku przedemerytalnym. Ponadto, zgodnie z treścią art. 7 pkt 10 należy *zapewnić szczególną ochronę przed fizycznymi i moralnymi zagrożeniami, na które narażone są dzieci i młodociani, a szczególnie przed tymi, które bezpośrednio lub pośrednio wynikają z ich pracy*. Jak więc można dostrzec, odnosi się to nie tylko do pracy, ale do wszelkich zagrożeń życiowych, o czym świadczy zwrot *w szczególności*. Pomimo zapisania w akcie prawnym ochrony dla dzieci i małoletnich, brakuje jednak takiej regulacji odnośnie seniorów, którzy również stanowią wrażliwą grupę społeczną narażoną na różnego rodzaju zagrożenia (nie tylko te związane z ich zatrudnieniem). W art. 11 zawarto prawo do ochrony zdrowia, jednakże nie wymieniono w nim ludzi w podeszłym wieku, którzy przecież częściej niż osoby w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym korzystają z usług służby zdrowia.

W EKS zawarto przepisy wskazujące na ochronę życia rodzinnego (prawa do urlopu macierzyńskiego – art. 8, przerw na karmienie dzieci, świadczeń dla młodych małżeństw – art. 16), aczkolwiek nie wymieniono kwestii opieki nad starszymi rodzicami. Co prawda w art. 16 umieszczono zobowiązanie państwa do ochrony społecznej, ekonomicznej, prawnej życia rodzinnego, a wymieniono jedynie przykładowe cele tej ochrony. Tak zatem można wnioskować, że postanowienie to obejmuje także kwestię opieki nad starszymi rodzicami, mimo że nie zostało to wymienione wprost.

EKS w swojej treści nie odnosi się wprost do potrzeby zapewnienia szczególnego wsparcia dla seniorów. Ma to tym większe znaczenie, że dokładnie określa inne grupy społeczne wymagające szczególnej ochrony jak np. małoletnich. Brak ten może wynikać z tego, że w momencie jego uchwalenia (1950 r.) nie zwracano jeszcze tak dużej jak obecnie uwagi na problematykę starzenia się społeczeństwa i jego skutków. Należy nadmienić, iż w 1996 roku uchwalono zrewidowaną Europejską Kartę Społeczną¹⁵⁹, która miała w swym założeniu uzupełniać wcześniejszą EKS z 1961 roku, poszerzać katalog praw człowieka, a stopniowo ją zastąpić. W tym nowym dokumencie w art. 23 umieszczono prawo osób w podeszłym wieku do zabezpieczenia społecznego, na które składają się między innymi konieczność zapewnienia zasobów umożliwiających im godziwą egzystencję, aktywny udział w życiu społecznym, umożliwienie swobodnego wyboru życia. Nie wyszczególniono tutaj potrzeby szczególnej ochrony przed różnego rodzaju zagrożeniami, ani wspierania rodzinnej

¹⁵⁹ Europejska Karta Społeczna (zrewidowana) z 3.03.1996 r., [<https://rm.coe.int/168047e175>]; [dostęp w dniu 03.10.2020 r.];

formy opieki. Co prawda można uważać, że te dość ogólne normy zawarte w tym akcie prawnym swoim zakresem mogą obejmować także i te wymagania, choć lepszym byłoby zawarcie tam tych aspektów. Niezależnie od tego, zważyć należy, iż w przeciwieństwie do wcześniejszej EKS mocno i znacząco wzmacnia ona ochronę seniorów. Tymczasem pomimo upływu lat od uchwalenia zrewidowanej EKS Polska wciąż nie ratyfikowała tego aktu prawnego.¹⁶⁰

Bardzo ważnym środkiem ochrony praw człowieka w ramach systemu Rady Europy są instytucje skarg. Mają one swoją podstawę prawną w EKPCz. Przepis art. 33 konwencji stwarza możliwość skargi międzypaństwowej polegającej na tym, że jeden kraj oskarża inny o naruszanie postanowień EKPCz. Taka sytuacja może mieć miejsce na przykład w przypadku łamania praw mniejszości narodowych na danym terenie. W art. 34 – 46 konwencji zawarto unormowania instytucji skargi indywidualnej, którą to jednostka, grupa jednostek czy organizacja pozarządowa może złożyć przeciwko państwu, które podpisało EKPCz. Skargę tą można złożyć dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych dostępnych w wymiarze sprawiedliwości na szczeblu krajowym i w terminie 6 miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji w sprawie. Nie może ona być anonimowa i co do swej istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną. Skargi rozpatruje Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu (ETPCz) będący organem Rady Europy. Rozpatruje on sprawę z udziałem przedstawicieli stron. Rozprawa i dokumenty są jawne, chyba że Trybunał ze względu na okoliczności sprawy postanowi inaczej. Polubowne załatwienie sprawy jest dopuszczalne na każdym etapie postępowania, a po ewentualnym dopuszczeniu tego trybu zakończenia sporu, ma ono charakter tajny.

Jeżeli rozpatrując skargę indywidualną Trybunał stwierdzi naruszenie przepisów konwencji, a prawo danego państwa nie pozwala na całkowite usunięcie skutków tego naruszenie, wtedy zasądza pokrzywdzonej jednostce zadośćuczynienie od skarżonego kraju. Trybunał rozpatruje sprawy w składzie Izby lub Wielkiej Izby. Generealnie skargę rozpatruje Izba, a po jej rozpatrzeniu strona postępowania może wnieść wniosek o przekazanie sprawy do Wielkiej Izby. Wyroki Wielkiej Izby, a także Izby (gdy nie wniesiono wniosku o przekazanie sprawy, odrzucono go, złożono przez strony oświadczenia o nieskładaniu tego wniosku) są ostateczne. Orzeczenia te są

160 Zob. D. Bychawska-Siniarska, *Polityka społeczna czeka na ratyfikację Zrewidowanej Karty Społecznej*, z dnia 31.12.2019 r., [<https://www.prawo.pl/prawo/zrewidowana-karta-spoleczna-wciaz-czeka-na-ratyfikacje-komentarz,496817.html>]; [dostęp w dniu 05.10.2020 r.];

przekazywane Komitetowi Ministrów, który jest organem Rady Europy i czuwa nad wykonaniem przez określone państwo danego wyroku.

W tym miejscu warto przytoczyć orzeczenia ETPCz dotyczące szczególnej ochrony seniorów. W wyroku Jablonska przeciwko Polsce z dnia 9 marca 2004 r.¹⁶¹ skarżąca zarzucała Polsce, że przewlekłe, zbyt długie postępowanie sądowe z powodu jej podeszłego wieku stanowiło dla niej zbyt mocne obciążenie fizyczne i emocjonalne. Trybunał przyznał jej racje wskazując na konieczność zachowania przez sąd szczególnej staranności w rozpatrzeniu jej sprawy z uwagi na podeszły wiek oraz zasądził dla niej od Polski zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową z tytułu stresu i frustracji doznanych na skutek przewlekłego postępowania sądowego. Podobnie Trybunał orzekał w sprawach: Dewicka przeciwko Polsce¹⁶²; Domańska przeciwko Polsce¹⁶³. Wskazywał on, że podeszły wiek skarżących jest przesłanką do tego, ażeby ich sprawy rozpoznawać priorytetowo, tzn. w miarę możliwości przed innymi.

Warto przytoczyć orzeczenie w sprawie Heinisch przeciwko Niemcom¹⁶⁴, ponieważ ma ono doniosłe znaczenie w kwestii zapewnienia prawidłowej opieki seniorom. Sprawa dotyczyła pielęgniarki geriatrycznej, która została zwolniona z pracy na skutek poinformowania przez nią opinii publicznej o naruszeniach stosowanych wobec seniorów. Sądowictwo krajowe odmówiło przywrócenia jej do pracy, ponieważ naruszyła ona dobro pracodawcy, tj. jego reputację, wizerunek. Trybunał orzekł w nim, że z uwagi na wyjątkową bezbronność seniorów poinformowanie opinii publicznej o nadużyciach w sprawowaniu nad nimi opieki jest zgodne z interesem publicznym i ma większe znaczenie od ochrony reputacji przedsiębiorstwa sprawującego tego rodzaju opiekę. W związku z tym orzekł, że wypowiedzenie pracy osobie, która poinformowała o tym opinię publiczną narusza konwencję, zarówno w kontekście naruszenia praw tej osoby jak również grupy społecznej seniorów, ponieważ może zniechęcać innych pracowników usług pielęgnacyjnych do zgłaszania naruszeń wobec seniorów. W orzeczeniu ze skargi Xi Y przeciwko Chorwacji¹⁶⁵ trybunał przyznał racje skarżącej

161 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 09.03.2004 r., w sprawie Jablonska przeciwko Polsce, skarga nr 60225/00;

162 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 04.04.2000 r., w sprawie Dewicka przeciwko Polsce, skarga nr 38670/97;

163 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 25.05.2004 r., w sprawie Domańska przeciwko Polsce, skarga nr 74073/01;

164 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 21.07.2011 r. w sprawie Heinisch przeciwko Niemcom, skarga nr 28274/08;

165 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 03.11.2011 r. w sprawie X i Y przeciwko Chorwacji, skarga nr 5193/09;

uznając, że nie zapewniono rzetelnego procesu sądowego, w którym skarżąca została bezzasadnie pozbawiona zdolności do czynności prawnych na skutek postępowania wszczętego z inicjatywy pomocy społecznej.

Trybunał w Strasburgu uznawał, że dłuższe pozbawienie wolności chorej osoby w podeszłym wieku może wchodzić w zakres naruszania artykułu 3 konwencji (zakazu niehumanitarnego, poniżającego traktowania lub karania).¹⁶⁶

Należy zaznaczyć również, że nie wszystkie skargi dotyczące naruszeń praw seniorów ETPCz rozpatruje na korzyść skarżących. Na przykład w sprawie Papon przeciwko Francji¹⁶⁷ orzekł, że osadzenie w zakładzie karnym skazanego w podeszłym wieku nie zawsze stanowi naruszenie praw człowieka, ponieważ możliwość ta zależy od wielu czynników w konkretnym przypadku takich jak: stan zdrowia skazanego, warunki panujące w zakładzie, czy specyfika towarzyszących schorzeń i chorób. W sprawie ze skargi nr 39187/98 przeciwko Szwajcarii¹⁶⁸ Trybunał uznał, że nie dopuszczono się żadnych nadużyć poprzez umieszczenie skarżącej w domu opieki, ponieważ wcześniej odmówiła przyznania jej opieki w dotychczasowym miejscu zamieszkania, a jej warunki bytowe pogorszyły się na tyle, że niezbędne było skierowanie jej do placówki opiekuńczej.

Orzeczenia ETPCz, które wydano w sprawach przeciwko innym państwom nie pozostają bez znaczenia również dla Polski, ponieważ też ratyfikowała EKPCz i zarówno uchwalane przez nią prawo krajowe jak również jego stosowanie musi pozostawać w zgodzie z postanowieniami konwencji.

Od ośmiu lat przygotowany jest przez pełnomocnika ministerstwa spraw zagranicznych do spraw postępowań przed ETPCz publikuje coroczny raport z wykonywania wyroków tego trybunału przez Polskę.¹⁶⁹ Wskazuje się w nim, że liczba orzeczeń podlegających wykonaniu (po wydaniu ostatecznego wyroku) spada od kilku ostatnich lat.¹⁷⁰ Należy nadmienić, że departament prawnoprawny w ministerstwie spraw zagranicznych dokonuje analiz i opinii w sprawie zgodności z EKPCz i orzecznictwem ETPCz parlamentarnych projektów aktów prawnych, choć większość

166 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 05.04.2001 r., w sprawie Priebke przeciwko Włochom, skarga nr 48799/99;

167 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 25.07.2002 r. w sprawie Papon przeciwko Francji, skarga nr 54210/00;

168 Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 26.02.2002 r. w sprawie H. M. przeciwko Szwajcarii, skarga nr 39187/98;

169 *Raport z wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Polskę za 2019 r.*, Warszawa 2020 r., s. 5;

170 Tamże, s. 7;

przedstawianych do zaopiniowania projektów nie dotyczy kwestii związanych z tą konwencją.¹⁷¹

System ochrony praw człowieka Rady Europy ma zatem dość duże znaczenie w państwie polskim. Duże więcej prac i wysiłku władze wkładają w przestrzeganie określanych norm niż np. w przypadku systemu ONZ. Wynika to między innymi z wiążącego charakteru wyroków wydawanych przez ETPCz. Znaczenie ma także inny charakter tego systemu, tzn. obejmuje on mniejszą ilość krajów, które są bliższe do siebie kulturowo niż ONZ, które ma zasięg globalny. W aktach prawnych tej międzynarodowej organizacji pojawia się potrzeba zapewnienia specjalnego wsparcia ludzi starszych, choć nie jest to zbyt szczegółowo unormowane. Sam Trybunał w swoim orzecznictwie także dostrzega wagę i potrzebę szczególnej ochrony seniorów. Wskazać należy, iż nie ma zbyt wielu skarg indywidualnych z Polski, które dotyczą bezpośrednio naruszania praw ludzi w wieku poprodukcyjnym. Może to wynikać z niskiej świadomości prawnej u tej grupy społecznej.

3. Seniorzy w systemie ochrony praw człowieka Unii Europejskiej

Kolejnym ważnym systemem ochrony praw człowieka o zasięgu regionalnym na terenie Europy jest system Unii Europejskiej (UE). Jak powszechnie wiadomo UE jest poważną organizacją międzynarodową, która ma wpływ na wiele aspektów życia społecznego. To w jej ramach można swobodniej przekraczać granice między państwami będącymi jej członkami. Ma ona duży wpływ między innymi na system finansowy (np. poprzez różnego rodzaju dotacje), a także i prawny.

Na wstępie należy nadmienić, iż Unia Europejska dość mocno wpływa na systemy prawne każdego z państw członkowskich, ponieważ muszą być one zgodne z prawem stanowionym przez UE. Co ważne, w razie zaistnienia sprzeczności przepisu prawa krajowego z przepisem prawa unijnego, zgodnie z zasadą pierwszeństwa prawa UE, należy stosować ten drugi.¹⁷² Reguła ta ma zastosowanie do wszystkich aktów prawnych każdej rangi, nawet do Konstytucji, co potwierdził w swym orzecznictwie Trybunał Sprawiedliwości w Luksemburgu.¹⁷³

171 Tamże, s. 23;

172 E. Całka, *Zasada pierwszeństwa w prawie Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, Studia Iuridica Lublinensia vol. XXV, 1, 2016 r., s. 48 – 51;

173 Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 17.12.1970 r. w sprawie *Internationale Handelsgesellschaft mbH przeciwko Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, nr

Naczelnym aktem prawnym dotyczącym ochrony praw człowieka w UE jest Karta Praw Podstawowych z dnia 7 grudnia 2000 r.¹⁷⁴ Dokument ten zawiera zbiór fundamentalnych praw człowieka, a na mocy Traktatu Lizbońskiego ma on moc wiążącą od dnia 1 grudnia 2009 r.¹⁷⁵ Odnosząc się do treści Karty odnoszących się do ochrony seniorów należy przede wszystkim wskazać, że art. 21 zakazujący dyskryminacji wśród jej przyczyn zawiera czynnik wieku. Tak zatem zabronione jest nierówne traktowanie ludzi w starszym wieku. Odnosi się to do wszelkich form dyskryminacji, ponieważ w przepisie tym użyto sformułowania *wszelka dyskryminacja*, a więc między innymi w zakresie dochodzenia swoich praw (np. do opieki, wsparcia) na drodze prawnej. Ponadto, bardzo ważne znaczenie ma art. 25 Karty, który gwarantuje osobom w podeszłym wieku prawo do godnego i niezależnego życia. Warto nadmienić, iż w przeciwieństwie do omawianej wcześniej EKPCz czy aktów prawnych ONZ, dokument ten wyraźnie odnosi się bezpośrednio do seniorów. Należy również wskazać, iż w art. 34 pkt. 1 Karty zapewniono prawo do zabezpieczenia społecznego oraz usług społecznych między innymi ze względu na podeszły wiek. Warto wskazać na rozróżnienie w tym unormowaniu dwóch pojęć tj. zabezpieczenia społecznego i usług społecznych. Karta Praw Podstawowych w swojej treści nie definiuje tych słów, ani nie wymienia ich przykładów. Zgodnie z wyrokiem polskiego Trybunału Konstytucyjnego wyjaśnił, że w skład zabezpieczenia społecznego wchodzi trzy instytucje, tj. ubezpieczenie społeczne, zaopatrzenie społeczne i w sposób uzupełniający – pomoc społeczna.¹⁷⁶ W literaturze można spotkać węższe znaczenia tego pojęcia jak np. u P. Spickera, dla którego zabezpieczenie społeczne jest tylko jednym z rodzajów usług społecznych, a jego produktem są głównie świadczenia o charakterze pieniężnym.¹⁷⁷ Zarówno w literaturze naukowej jak również w aktach normatywnych brak jest jednolitej definicji usług społecznych.¹⁷⁸ R. Szarfenberg wskazał na dwa ujęcia usług społecznych:

–(węższe) *opisują świadczenia w naturze (in kind) w przeciwieństwie do*

11/70 [1970], ECR 1125;

174 Karta Praw podstawowych z dnia 7.12.2000 r. Dz. U. UE. 2012 r. C 326/391;

175 *Karta Praw Podstawowych i jej znaczenie dla polskiego systemu prawnego*, [[Karta Praw Podstawowych i jej znaczenie dla polskiego systemu prawnego | Rzecznik Praw Obywatelskich \(rpo.gov.pl\)](#)], [dostęp w dniu 20.09.2020 r.];

176 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29.09.1993 r., K 17/92;

177 R. Szarfenberg, *Polityka społeczna i usługi społeczne*, [[Polityka społeczna i usługi społeczne \(uw.edu.pl\)](#)] [dostęp w dniu 21.10.2020 r.] za: P. Spicker, *Social Policy: Themes and Approaches*. Prentice Hall, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead 1995 r., s. 274;

178 M. Grewiński, *Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej*, *Ekonomia Społeczna*, Nr 3 (8) 2013 r., s. 25;

świadczeń pieniężnych i zasadniczo odnoszą się do opieki nad dziećmi, osobami starszymi i niepełnosprawnymi oraz do wyspecjalizowanych usług związanych z profesją pracy socjalnej;

–(szersze) wszystkie działania i administracje, które zajmują się społecznymi potrzebami obywateli, czyli transfery pieniężne, usługi opieki zdrowotnej, edukacja, osobiste usługi społeczne, usługi opiekuńcze, usługi mieszkaniowe, usługi zatrudnieniowe i wyspecjalizowane usługi dla różnych grup docelowych (dzieci, nadużywający substancji psychoaktywnych, ludzie z problemami psychospołecznymi etc.).¹⁷⁹

W związku z powyższym można wysunąć wniosek, że użycie obu pojęć w tym przepisie przez prawodawcę miało na celu zapewnienie ludziom potrzebującym, w tym seniorom jak najszerszego zakresu wsparcia społecznego obejmującego między innymi ubezpieczenie społeczne, świadczenia pieniężne, opiekę, edukację, wsparcie w codziennym funkcjonowaniu.

Prawo UE możemy podzielić na prawo pierwotne i wtórne.¹⁸⁰ Pierwszy rodzaj stanowią traktaty: traktat lizboński, traktat o Unii Europejskiej, traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Ma ono niejako charakter nadrzędny, ustala podział władzy między UE, a państwami członkowskimi, kompetencje instytucji UE, procesy decyzyjne. Prawem wtórnym będą akty jednostronne oraz umowy. Do umów zalicza się konwencje, umowy:

- podpisane przez UE z państwem lub organizacją spoza UE;
- zawarte między poszczególnymi państwami członkowskimi;
- zawierane pomiędzy instytucjami UE.¹⁸¹

Należy wskazać, że w art. 10 traktatu o funkcjonowaniu UE¹⁸² został zawarty zakaz dyskryminacji między innymi ze względu na wiek. Odnosi się on do wszelkich działań i polityk podejmowanych przez UE, a więc ma dość ogólny zakres obejmujący szereg dziedzin życia społecznego (np. migracje, zatrudnienie, pomoc społeczna, handel, wymiar sprawiedliwości). Z kolei w art. 3.3 traktatu o Unii Europejskiej,¹⁸³ jest

179 R. Szarfenberg, *Polityka społeczna...*, s. 17 za: T. Fitzpatrick, *International Encyclopedia of Social Policy*, Routledge, London, New York 2006 r., s. 1300.

180 [[Europejski portal e-sprawiedliwość - Prawo UE \(europa.eu\)](http://europa.eu)]; [dostęp w dniu 15.09.2020 r.];

181 Tamże;

182 Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej - tekst skonsolidowany uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Lizbony, Dz. U. 2004 r., 2004.90.864/2;

183 Traktat u Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy C 326 , 26/10/2012 P. 0001 – 0390;

ustanowione, że UE zwalcza wykluczenie społeczne, dyskryminacje, a wspiera sprawiedliwość społeczną oraz solidarność między pokoleniami. Solidarność ta dotyczy między innymi pomocy młodszych wobec seniorów. Wątki dotyczące wsparcia ludzi starszych zostały umieszczone w pierwotnym prawie UE, które określają zasady, sposoby istnienia i funkcjonowania UE. Zatem przytoczone regulacje są ważnymi zapisami traktatowymi, które świadczą o tym, że wsparcie seniorów jest jednym z fundamentalnych założeń i celów systemu ochrony praw człowieka UE.

Aktami jednostronnymi zgodnie z art. 288 traktatu o funkcjonowaniu UE są wydawane przez instytucje UE:

- rozporządzenie – akt prawny bezpośrednio wiążący w krajowym porządku prawnym bez konieczności jego uchwalania przez dane państwo;¹⁸⁴
- dyrektywa – akt prawny, który podlega transpozycji przez państwo, tj. zawarte w nim unormowania muszą zostać przyjęte w prawie krajowym w drodze legislacyjnej;¹⁸⁵
- decyzja – ma moc wiążącą, nie musi mieć adresata (np. akt prawny dotyczący wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa);¹⁸⁶
- zalecenie – nie są wiążące, choć pomocne w rozumieniu prawa UE;¹⁸⁷
- opinie – nie mają mocy wiążącej, wyrażają stanowisko instytucji UE wobec projektów aktów prawnych lub innych kwestii.¹⁸⁸

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego¹⁸⁹ odnosi się w swojej treści do seniorów (ich praw do emerytur i innych świadczeń pieniężnych). Warto nadmienić, iż zgodnie z art. 3 pkt 1 Rozporządzenia ma ono zastosowanie jedynie do świadczeń pieniężnych. To może wyjaśniać rozróżnienie przez prawodawcę unijnego pojęć zabezpieczenia społecznego i usług społecznych, o czym była mowa wcześniej. Rozporządzenie to jest bezpośrednio wiążące dla każdego z państwa, choć ma na celu jedynie koordynację, współdziałanie systemów prawnych krajów członkowskich. Podstawowe regulacje zawarto w:

- art. 4 – zasadę równego traktowania, tj. osoby, które na mocy rozporządzenia

184 [[EUR-Lex - 114522 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)];

185 [[EUR-Lex - 114527 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)];

186 [[EUR-Lex - ai0036 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)];

187 [[Glosariusz streszczeń - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)];

188 [[EUR-Lex - 4334147 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)];

189 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z dnia 29.04.2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, Dz. U. L 166, 30.04.2004, p.1;

korzystają z tych samych świadczeń, podlegają tym samym obowiązkom wynikającym z ustaw każdego państwa, co jego obywatele;

– art. 6 – zasadę sumowania okresów, tj. jeżeli celem uzyskania, odzyskania prawa do konkretnego świadczenia jest posiadanie okresów ubezpieczenia, zatrudnienia, to właściwa instytucja państwa członkowskiego ma obowiązek uwzględniać te okresy uznane przez ustawodawstwo innych krajów członkowskich w taki sposób jakby było to ustawodawstwo tego państwa;

– art. 7 – uchyla obowiązek posiadania miejsca zamieszkania w danym kraju, ponieważ stanowi, że świadczenia należne w innych państwach członkowskich nie mogą być zmniejszane, wstrzymywane z powodu miejsca zamieszkania beneficjenta lub członków jego rodziny w innym kraju UE.

Unormowania zawarte w przytoczonym wyżej Rozporządzeniu mają duże znaczenie dla ochrony seniorów. Zabezpieczają ich prawa do świadczeń na starość przy jednoczesnym zapewnieniu swobody przemieszczania się, zmian miejsca zamieszkania między państwami UE. Ma to tym większe znaczenie z uwagi na liczne migracje zarobkowe. Zważyć bowiem należy, że np. w przypadku migracji ich rodzin (np. dorosłych dzieci) za granicę, posiadając zabezpieczone prawa gdyby zdecydowali się wyemigrować razem z nimi.

Kolejnym ważnym dokumentem jest Komunikat Komisji Europejskiej dotyczącym inwestycji społecznych¹⁹⁰W komunikacie tym odniesiono się do procesu starzenia się społeczeństwa. Wskazano na potrzebę prowadzenia polityki promowania coraz dłuższej aktywności zawodowej seniorów. Podkreślono, że Komitet Ochrony Socjalnej szuka sposobów zapewnienia opieki długoterminowej w tym opieki profilaktycznej. Ponadto, decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady¹⁹¹ uruchomiono program mający na celu poszukiwanie nowoczesnych, nowatorskich rozwiązań z zakresu technologii informacyjnych, które by wspierały proces starzenia się społeczeństwa. Chodzi o znalezienie rozwiązań, które:

- byłyby przystępne cenowo;
- wspierały seniorów w domu, w pracy, w kwestii opieki zdrowotnej;

190 Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Inwestycje społeczne na rzecz wzrostu i spójności, w tym wdrażanie Europejskiego Funduszu Społecznego na lata 2014–2020, (COM(2013) 83 final z 20.2.2013);

191 Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 554/2014/UE z dnia 15.05.2014 r. w sprawie udziału Unii w programie badawczo-rozwojowym na rzecz pomocy osobom starszym w prowadzeniu aktywnego trybu życia podjętym wspólnie przez kilka państw członkowskich (Dz.U. L 169 z 7.6.2014, s. 14–26);

– polegały bardziej na uzupełnianiu niż zastępowaniu kontaktu z ludźmi tak by seniorzy nie czuli się odizolowani oraz pozostali samodzielni. Wnioski o udział w tym programie można składać do końca 2020 roku, a w uzasadnionych przypadkach nawet do końca 2021 roku.

Omawiając problematykę ochrony praw seniorów w ramach UE należy odnieść się do Europejskiej Karty Praw Osób Starszych Wymagających Długoterminowej Opieki i Pomocy (dalej jako: Karta Praw Seniorów).¹⁹² Co prawda brak jest informacji by miał on charakter wiążący. Jednakże w preambule zapisano, iż ma on stanowić uzupełnienie i pomoc w zakresie rozumienia praw seniorów oraz przy tworzeniu regulacji prawnych danego państwa w taki sposób, ażeby zapewniały gwarancje i przestrzeganie uprawnień seniorów w ich środowisku rodzinnym oraz instytucjonalnym. Ponadto, zapewnienie szczególnej ochrony prawnej zostało zawarte w Karcie Praw Podstawowych. Jest ona prawnie wiążąca, a jej normy mają charakter ogólny. Tak zatem można uznać, że Karta Praw Seniorów niejako stanowi niejako wykładnię Karty Praw Podstawowej odnośnie seniorów, a więc wywołuje wiążące skutki prawne. Stanowi ona wyznacznik dla państw członkowskich w jaki sposób powinny one w swoich systemach prawnych uwzględniać uprawnienia ludzi w podeszłym wieku. Jednocześnie służy podnoszeniu wśród społeczeństwa świadomości co do przysługujących seniorom praw. W szczególności ma na celu jej zwiększenie u samych ludzi w podeszłym wieku, o czym może świadczyć użycie przez prawodawcę w tekście 2 osoby liczby pojedynczej.

W Karcie Praw Seniorów wskazano na następujące prawa:

- poszanowania godności;
- dobrostanu fizycznego, ochrony przed nadużyciami, zaniedbaniami w zakresie zdrowia fizycznego;
- dobrostanu psychicznego, emocjonalnego, ochrony przed nadużyciami, zaniedbaniami na tym tle;
- bezpieczeństwa materialnego, ochrony przed nadużyciami w tym przez osoby zarządzające ich majątkiem; ochrony przed przymuszaniem do sporządzenia, zmiany testamentu lub przekazywania swojego majątku;
- ochrony przed nadużyciami i zaniedbaniami w zakresie opieki medycznej,

192 Europejska Karta Praw Osób Starszych Wymagających Długoterminowej Opieki i Pomocy z 2010 r. [[Charter_POLISH_TRANSLATION\(cm-uj.krakow.pl\)](http://Charter_POLISH_TRANSLATION(cm-uj.krakow.pl))];

farmaceutycznej;

- pomocy i opieki społecznej;
- samostanowienia, samodzielnego podejmowania decyzji, wsparcia innych w analizie wyboru konkretnej decyzji;
- poszanowania niewerbalnych znaków oraz informacji przekazywanych za pośrednictwem innych ludzi;
- poszanowania prywatności;
- opieki i jej wysokiej jakości, dostosowania jej do indywidualnych potrzeb;
- zrozumiałego przekazywania informacji, w tym w opiece zdrowotnej oraz w obsłudze prawnej;
- uczestnictwa w życiu społecznym, kulturalnym;
- wolności myśli, sumienia, wyznania, przekonań i kultury;
- opieki paliatywnej, szacunku, godności podczas umierania, choć wskazano, że może ono zależeć od prawa danego kraju (dotyczy to problematyki ewentualnej dopuszczalności eutanazji);
- zadośćuczynienia za doznane nadużycia, zaniedbania, krzywdy.

W przedstawionym dokumencie wskazano również na obowiązki seniorów. Są to: poszanowanie praw innych ludzi, szacunek wobec osób sprawujących nad nimi opiekę, zgłaszania odpowiednim instytucjom przypadków znęcania, złego traktowania, zaniedbania, w których dana osoba jest ofiarą lub świadkiem. Ostatnie wymienione unormowanie może zapobiegać problemowi braku zgłaszalności różnych aktów złego traktowania ludzi starszych. Ważnym elementem ochrony prawnej seniorów są bowiem nie tylko właściwe, odpowiednie regulacje prawne, ich stosowanie przez różne instytucje, postawy społeczeństwa, ale także zachowania samych ludzi w podeszłym wieku, którzy powinni zgłaszać wszelkie czyny skierowane wobec nich samych lub ich rówieśników.

Kolejnym elementem systemu ochrony praw człowieka UE jest rola Trybunału Sprawiedliwości UE w Luksemburgu. Po pierwsze, skargę na dany kraj dotyczącą niewypełniania zobowiązań członkowskich może złożyć inne państwo będące członkiem UE. Instytucja ta ma swoje unormowanie w art. 258 – 260 traktatu o funkcjonowaniu UE. Na początku państwo wnosi ją do Komisji Europejskiej, która zajmuje swoje stanowisko w sprawie. Brak opinii lub jej niewydanie przez Komisję nie

pozbawia możliwości wniesienia skargi do Trybunału. Orzeczenia są wiążące. Jeżeli państwo nie będzie wykonywać tych orzeczeń, to Komisja ponownie złoży skargę do Trybunału w sprawie niewykonywania wyroku. Wtedy może zostać orzeczona kara pieniężna lub ryczałt do zapłacenia przez państwo nie wykonujące orzeczenia.

Następnym rodzajem skargi jest skarga o stwierdzenie nieważności lub na bezczynność wniesione przeciwko instytucjom UE. Została uregulowana w art. 263 – 266 traktatu o funkcjonowaniu UE. Co ważne, może ona być wniesiona także przez osobę prawną lub osobę fizyczną (zwykłego obywatela) gdy dotyczy aktu (w szczególności rozporządzenia, dyrektywy lub decyzji) przyjętego przez instytucję, organ, urząd lub agencję UE oraz skierowanego do takich podmiotów. Trybunał orzeka czy zachodzi nieważność aktu (gdy jest on niezgodny z UE) oraz bezczynność instytucji jednocześnie zobowiązując ją do podjęcia stosowych czynności.

Bardzo ważną instytucją w zakresie ochrony praw człowieka w UE jest pytanie prejudycjalne, którego unormowania znajdują się w przepisach art. 267 traktatu o funkcjonowaniu UE. Mechanizm ten ma swoje podstawy w tym, że sądy państw członkowskich są jednocześnie sądami UE i powinny stosować prawo UE.¹⁹³ Jednakże sądy mogą mieć wątpliwości co do wykładni, rozumienia poszczególnych przepisów. Niekiedy może nie być pewności czy dany sposób będzie zgodny z prawem UE, czy niekoniecznie. Dlatego też mogą one zwrócić się z pytaniem prejudycjalnym w celu uzyskania od Trybunału Sprawiedliwości UE odpowiedzi. Często zaznacza się w orzecznictwie Trybunału, że pytanie to jest mechanizmem współpracy sądów krajowych z Trybunałem.¹⁹⁴ Tak zatem jest to narzędzie łączące dwa systemy prawne (krajowy i unijny) na szczeblu władzy sądowniczej. Umożliwia ono przede wszystkim lepsze wzajemne rozumienie się tychże dwóch systemów. Państwowy może lepiej, dokładniej rozumieć i stosować prawo wydawane przez prawodawcę unijnego (w tym prawa podstawowe ludzi), a UE jest w stanie wyraźniej poznać wątpliwości co do poszczególnych norm w danym państwie i dzięki temu precyzyjniej wyklądać bądź stanowić prawo. Należy nadmienić, iż organy władzy ustawodawczej także na szczeblu UE mogą wykorzystywać informacje z orzecznictwa przy tworzeniu przepisów prawnych.

193 J. Michalska, *Pytania prejudycjalne sądów do TS UE*, [w:] *Zasada pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej w praktyce działania organów władzy publicznej RP*, (red.) M. Jabłonowski, S. Jarosz – Żukowska, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015 r., s. 52;

194 Tamże, s. 253;

Z pytaniem prejudycjalnym do Trybunału w Luksemburgu może wystąpić każdy sąd krajowy.¹⁹⁵ Należy przez to rozumieć, że może to być sąd każdej instancji, w tym także sąd rejonowy. Rozstrzygnięcie Trybunału co do odpowiedzi na pytanie, ma charakter wiążący zarówno sąd, który z nim się zwrócił, jak również sądy wyższych instancji.¹⁹⁶ Ma ono moc obowiązującą od momentu ogłoszenia co do zasady ze skutkiem *ex tunc* (od momentu wykonania czynności) choć, w niektórych przypadkach można orzec skutek *ex nunc* (od momentu ogłoszenia nieważności danej czynności) np. gdy dany podmiot poniósł już duże wydatki finansowe).¹⁹⁷

Spośród orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości UE dotyczących ochrony praw ludzi starszych warto wskazać następujące orzeczenia:

- Wyrok z 19 grudnia 2019 r. w sprawie C-168/18, w którym orzeczono, iż artykuł 8 dyrektywy 2008/94 należy rozumieć tak, że obniżenie, na skutek niewypłacalności byłego pracodawcy, kwoty świadczeń emerytalnych z pracowniczego programu emerytalnego wypłacanych byłemu pracownikowi uważa się za oczywiście nieproporcjonalne, nawet jeżeli zainteresowany otrzymuje co najmniej połowę kwoty świadczeń wynikającej z uprawnień nabytych, w sytuacji gdy ten był pracownik z powodu tej obniżki już żyje lub będzie żył, poniżej progu zagrożenia ubóstwem określonego przez Eurostat dla danego państwa członkowskiego.
- Wyrok z 5 grudnia 2013 r. w sprawie C-166/12, w którym stwierdzono, że artykuł 11 ust. 2 załącznika VIII do rozporządzenia Rady (EWG, Euratom, EWWiS) nr 259/68 z dnia 29 lutego 1968 r. ustanawiającego regulamin pracowniczy i warunki zatrudnienia innych pracowników Wspólnot Europejskich oraz wprowadzającego środki mające czasowe zastosowanie do urzędników Komisji, zmienionego rozporządzeniem Rady (WE, Euratom) nr 723/2004 z dnia 22 marca 2004 r., należy interpretować w ten sposób, że państwo członkowskie może ustalać wartość kapitałową praw do emerytury na podstawie metody ekwiwalentu aktuarialnego albo zryczałtowanej wartości wykupu lub za pomocą innych sposobów, jeżeli tylko suma podlegająca

195 Tamże, s. 254 – 256;

196 Tamże, s. 267 – 268;

197 Tamże, s. 268, za: D. Miąsik, *Skutki prawne orzeczenia wstępnego Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z perspektywy efektywności prawa wspólnotowego*, [w:] L. Leszczyński (red.), *Prawne problemy członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Lublin 2005, s. 50 i n.; I. Skomerska-Muchowska, *Pytania prejudycjalne sądów krajowych*, [w:] A. Wyrozumska (red.), *System ochrony prawnej w Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. V-359;

transferowi stanowi pod względem rzeczowym prawa do emerytury nabyte na skutek wcześniejszej działalności danego urzędnika.

- Wyrok z dnia 16 października 2007 r. w sprawie C-411/05, w którym Trybunał orzekł, że zakaz wszelkiej dyskryminacji ze względu na wiek, przewidziany w dyrektywie Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, należy interpretować w taki sposób, że dopuszcza on uregulowanie krajowe polegające na tym, że za ważne uznaje się klauzule o obowiązkowym przejściu na emeryturę, zawarte w układach zbiorowych pracy i stawiające jako jedyne wymogi ukończenie przez pracownika określonego wieku umożliwiającego nabycie uprawnień emerytalnych, ustalonego na 65 lat, i spełnieniu pozostałych kryteriów z zakresu zabezpieczenia społecznego umożliwiających nabycie uprawnień do emerytury z systemu składowego, pod warunkiem, że przepis ten oparty na wieku, jest obiektywnie i racjonalnie uzasadniony słusznym celem związanym z polityką zatrudnienia i rynkiem pracy. Ponadto środki podjęte dla realizacji tego celu interesu ogólnego nie powinny być niewłaściwymi i niekoniecznymi do jego osiągnięcia.

Jak można zauważyć powyżej orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości UE w Luksemburgu dotyczące seniorów dotyczą sfery zabezpieczenia emerytalnego na starość lub dyskryminacji ze względu na wiek u starszych pracowników. Brakuje przy tym lub jest bardzo mało orzeczeń z zakresu innych dziedzin jak np. bezpośredniej opieki. Może to wynikać zarówno z małej świadomości seniorów co do przysługujących im praw w ogóle jako ich grupie społecznej jak również przynależnych im jako obywatelom UE.

System ochrony praw człowieka UE ma bardzo duże znaczenie dla Polski. Unia Europejska jest organizacją, która w dużej mierze kształtuje obowiązujące prawo na szczeblu krajowym. Jednocześnie umożliwia realizację ochrony praw człowieka. Z drugiej strony możliwość dochodzenia swoich praw za pomocą Trybunału Sprawiedliwości UE w Luksemburgu nie jest aż tak znana i popularna jak postępowania wywoływane skargami do ETPCz w Strasburgu, który to działa w ramach organizacji Rady Europy. W tym miejscu koniecznym jest także wskazanie, że orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości UE często odwołuje się w swoich orzeczeniach do orzeczeń

ETPCz i odwrotnie.¹⁹⁸ Co ważne, ETPCz uznał, że bezzasadna odmowa sądu krajowego skierowania pytania prejudycjalnego do Trybunału Sprawiedliwości UE, może być przedmiotem skargi do ETPCz, ponieważ stanowi naruszenie przez dane państwo art. 6 EKPCz (prawa do rzetelnego procesu sądowego).¹⁹⁹ Tak zatem widać więc, że oba systemy ochrony praw człowieka UE oraz Rady Europy współpracują ze sobą.

198 P. Kłodoczny, M. Szwed, K. Wiśniewska, *Do Luksemburga zamiast do Strasburga. Raport na temat roli Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w ochronie praw człowieka*, Wydawca Helsińska Fundacja Praw Człowieka Warszawa 2018 r., s. 54 – 56;

199 Tamże, s. 55 – 56; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 24.04.2018 r., skarga nr 55385/14;

ROZDZIAŁ III

KRAJOWY SYSTEM OCHRONY

PRAW CZŁOWIEKA

1. Unormowania dotyczące ludzi starszych zawarte w Konstytucji RP

Regulacje krajowego systemu ochrony praw człowieka należy rozpocząć od najwyższego państwowego aktu prawnego jakim jest Konstytucja RP (zwana również ustawą zasadniczą).²⁰⁰ Wskazuje ona na podstawy systemu prawnego danego państwa, odwołuje się do podstawowych wartości. Wszystkie akty prawne niższego rzędu (m.in. ustawy, rozporządzenia) państwa powinny być z nią zgodne. Jeżeli byłyby sprzeczne, wtedy Trybunał Konstytucyjny może i powinien je uchylić. Z tych właśnie względów istotnym jest ustalenie, czy ten ważny akt prawny odnosi się do seniorów, a jeżeli tak, to w jaki sposób. Już w preambule tego aktu zawarto wezwanie do obowiązku solidarności z innymi. Preambuła jest wstępem, w którym wskazuje się na wartości, cele aktu prawnego. Wspomniany obowiązek solidarności sformułowany jest ogólnie. Można go interpretować w ten sposób, że odnosi się do wszelkich jej rodzajów. Solidarność międzypokoleniowa, w tym wobec starszej generacji, jest jedną z ważniejszych.

W art. 1 Konstytucji podkreślono, że Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli. Oznacza to, że nie wyklucza się w żaden sposób żadnej grupy społecznej, wiekowej. Wszyscy mają równe prawa. W art. 18 wskazano, że rodzina, rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką państwa. Norma ta ma jednak charakter ogólny. Nie określono, czy rodzicielstwo odnosi się tylko do aspektu władzy rodzicielskiej wobec małoletnich dzieci, czy może obejmuje także kwestię wsparcia starszych rodziców przez dorosłe, samodzielne dzieci. W art. 48 dotyczącym rodzicielstwa odniesiono się wyłącznie do relacji z małoletnimi. Tego rodzaju stosunki są przytaczane również w art. 53 pkt. 3 oraz 70 ust. 3 Konstytucji. W tych, jak również innych przepisach, brakuje wyrażonych wprost konkretnych norm dokładnie określających potrzebę wsparcia starszych rodziców przez ich rodzinę.

Przepis art. 32 zaznacza, że wszyscy ludzie mają równe prawa oraz nikt nie może być dyskryminowany z jakiegokolwiek przyczyny. Katalog tych przyczyn ma

²⁰⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02.04.1997 r., Dz. U. 1997 Nr 78 poz. 483;

charakter otwarty, a więc może nimi być bardzo wiele powodów. Jednym z nich niewątpliwie jest podeszły wiek.

Bezpośrednie odniesienie do szczególnej ochrony seniorów pojawia się w Konstytucji w przepisach art. 68 ust. 3; 67 ust. 1. W pierwszym ustanowiono szczególne wsparcie w opiece zdrowotnej dla seniorów, a w drugim prawo do emerytury dla osób w podeszłym wieku. Poza aspektami opieki zdrowotnej oraz finansowego zabezpieczenia brakuje przepisów, które by odnosiły się do potrzeby szczególnej ochrony seniorów. Tymczasem w art. 72 Konstytucji ustanowiono szczególną ochronę małoletnich dzieci. Oczywiście, potrzeby mocniejszego wsparcia małoletnich są odmienne od potrzeb seniorów, aczkolwiek wydaje się, że w ustawie zasadniczej powinny zostać umieszczone również przepisy, które odnosiłyby się do szczególnej ochrony ludzi starszych w różnych dziedzinach życia.

Powyżej wskazane braki w kontekście wsparcia ludzi w podeszłym wieku mogą wywoływać wątpliwości co do tego, czy nie zachodzi ich dyskryminacja na płaszczyźnie literalnej przepisów prawnych oraz czy system prawny dostatecznie dostrzega potrzeby szczególnej ochrony tej grupy, jak też czy wystarczająco ich wspiera.²⁰¹

2. Unormowania cywilnoprawne

Gałąź prawa cywilnego normuje wiele różnych, ważnych aspektów życia. Wśród nich warto wymienić między innymi: dochodzenie odszkodowań, zadośćuczynień, prawo własności, dziedziczenie, ubezwłasnowolnienie, zawieranie różnego rodzaju umów, które dotyczyć mogą wielu mniej i bardziej poważnych transakcji (np. zakup pralki, garnków, przekazywanie domu/mieszkania w zamian za opiekę). Należy więc odnieść się tylko do niektórych, wybranych regulacji, które mogą mieć szczególnie ważne lub częste zastosowanie w kontekście potrzeb szczególnej ochrony i wsparcia seniorów będących wrażliwą grupą społeczną.

Przede wszystkim należy zaznaczyć treść art. 5 kodeksu cywilnego (kc)²⁰²:

Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-

201 Zob. szerzej: K. Lorek, *Prawne aspekty związane z ochroną seniorów w społeczeństwie polskim*, *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin – Polonia Sectio G* Vol. LXV, 2 2018 r., s. 131 – 135;

202 Ustawa z dnia 23.04.1964 r. kodeks cywilny, Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93, tj. Dz. U. 2020 r. poz. 1740, 2320;

gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony.

Powyższy przepis zawiera tzw. klauzulę generalną, a więc niedookreślony zwrot odnoszący się do pewnych cech, wartości, norm obowiązujących w społeczeństwie, będące jednak poza systemem prawa stanowionego.²⁰³ Klauzule generalne mają na celu zapewnienie zgodności pomiędzy systemem prawnym, a normami pozaprawnymi (w tym moralnymi) oraz elastyczności ich wzajemnych relacji.²⁰⁴ Przepis art. 5 kc ma zastosowanie do wszystkich przepisów kc oraz innych aktów prawnych, które odwołują się do kc w zakresie, w którym one same szczegółowo nie regulują określonych zagadnień, stosunków. Zasady współżycia społecznego to reguły moralne mające charakter imperatywny (nakazy/zakazy postępowania aprobowanego/dezaprobowanego), a nie polegających na preferencji (zachowań szczególnie godnych uznania)²⁰⁵. Takimi normami mogą być m.in. szczególna staranność wobec seniorów oraz zakaz nieuczciwego wykorzystywania ich ułomności wynikających z podeszłego wieku.

Wydaje się, że prawo stanowione nie zawsze jest w stanie precyzyjnie, szczegółowo unormować każdy indywidualny przypadek. Dlatego też ważne jest odniesienie się do wartości, norm moralnych, społecznych. Prawdliwość, zasadność współdziałania systemu prawnego i systemu moralności można oceniać poprzez orzecznictwo (wyroki, postanowienia sądów), ponieważ to w nich można dostrzec czy i w jaki sposób sądy stosują obowiązujące przepisy normatywne raz zasady współżycia społecznego, które powinny być komplementarne, a nie alternatywne wobec prawa.

Podobnie istotne unormowanie zawarto w art. 58 § 2 kc, zgodnie z którym nieważna jest czynność prawna gdy jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. W przeciwieństwie w art. 5 kc, nie dotyczy on czynności prawnej, ale sprzeczności z zasadami współżycia społecznego postępowania, zachowania wynikającego z norm prawnych.²⁰⁶ Ponadto, choć nie wynika to wprost w przepisie, to jednak na jego podstawie można również uznać za nieważną tę czynność prawną, której cel jest niezgodny z zasadami współżycia społecznego, mimo że treść pozostaje z nimi w

203 P. Machnikowski, *Komentarz do art. 5, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, Wyd. C.H.Beck, Warszawa 2017 r., s. 15;

204 Tamże;

205 Tamże, s. 16;

206 Tamże, s. 131;

zgodzie.²⁰⁷

Ważną regulacją jest art. 6 kc, zgodnie z którym: *ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z tego faktu wywodzi skutki prawne*. Są dwa ujęcia tej regulacji:

- materialne – przedstawione dowody przez stronę pozwalają uznać dane twierdzenie za prawdziwe;
- procesowe – strona ma obowiązek wskazywać dowody na poparcie swojej tezy.²⁰⁸

W świetle powyższego koniecznym jest jednak podkreślenie, że część seniorów, zwłaszcza będących w mocno zaawansowanej starości, może mieć trudności z obowiązkiem wynikającym z art. 6 kc w zakresie dochodzenia swoich praw. Biorąc pod uwagę ułomności wynikające z podeszłego wieku osoba taka nie zawsze będzie w jego realizacji na równej pozycji z kimś innym z wieku produkcyjnym. Tak zatem zasadnym wydaje się wątpliwość co do tego, czy ciężar dowodzenia wynikający z art. 6 kc powinien mieć nieco inne zastosowanie wobec ludzi w podeszłym wieku.

Bardzo istotnym przepisem jest art. 65 kc. Na jego podstawie oświadczenia woli należy tłumaczyć na podstawie okoliczności, w jakich zostały złożone, zasad współżycia społecznego i przyjętych zwyczajów. Dotyczy to wszystkich oświadczeń w sferze prawa cywilnego, a więc zarówno przy nabywaniu tanich, drobnych towarów, jak również przy umowach przenoszących własność nieruchomości o dużej wartości finansowej i mogącej być całym dorobkiem życia danego człowieka. Ponadto, według tego samego przepisu w umowach należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, a nie opierać się na jej dosłownym brzmieniu. Przytoczona regulacja ma na celu zapobiec wykorzystywaniu osób o słabszych zdolnościach umysłowych poprzez instrumenty prawne. Ponadto, stanowi połączenie systemu prawnego z moralnym tak, ażeby prawo służyło ludziom, a nie ich zniewalało. Ma on szczególne znaczenie w świetle ludzi starszych, gdyż są oni wrażliwą grupą społeczną, a w związku z tym często wielu z nich może słabiej rozumieć daną czynność, umowę lub być celowo zmanipulowanymi przez innych. Stanowi on niejako wsparcie zwłaszcza dla ludzi bardziej zagrożonych w stosunkach cywilnoprawnych.

Kolejnym bardzo ważnym zagadnieniem z zakresu ochrony seniorów jest instytucja ubezwłasnowolnienia. Została ona unormowana w przepisach art. 544 i nast

²⁰⁷ Tamże;

²⁰⁸ Tamże, s. 24;

kpc²⁰⁹ oraz art. 12 - 25 kc. Przytoczone regulacje kc stanowią, że na skutek choroby psychicznej lub zaburzeń psychicznych danej osoby sąd może orzec wobec niej ubezwłasnowolnienie całkowite lub częściowe. O rodzaju tego rozwiązania decyduje stopień nasilenia zaburzeń. Poważniej chorujący powinien zostać całkowicie ubezwłasnowolniony, co wiąże się jednocześnie z większym ograniczeniem jego uprawnień (brak zdolności do czynności prawnych, ograniczenie tej zdolności przy częściowym ubezwłasnowolnieniu), choć de facto ma to na celu jego ochronę przed negatywnymi skutkami ewentualnych zachowań. Całkowicie ubezwłasnowolniony nie może sam dokonywać czynności prawnych, ponieważ takie czynności są nieważne, podczas gdy osoba jedynie częściowo ubezwłasnowolniona może je dokonywać, o ile zostaną potwierdzone przez jej przedstawiciela ustawowego.

W art. 545 § 4 kpc ustanowiono karę grzywny dla tego, kto lekkomyślnie lub w złej wierze złoży do sądu wnioski o ubezwłasnowolnienie. Sprawa taka jest rozpatrywana przez sąd okręgowy jako sąd I instancji i zawsze przy udziale prokuratora (art. 544, 546 § 2 kpc). Ogromna powaga oraz strach przed ewentualną karą grzywny może zniechęcać do złożenia tego wniosku nawet pomimo istnienia przesłanek do ubezwłasnowolnienia. Może to mieć szczególne znaczenie w przypadku rodzin posiadających niskie dochody. Według art. 545 § 1 kpc sprawę o ubezwłasnowolnienie może zainicjować: małżonek takiej osoby, jej krewni w linii prostej, rodzeństwo, przedstawiciel ustawowy. W postępowaniu może brać udział organizacja pozarządowa, której statutowymi celami działalności jest udzielanie pomocy konkretnym osobom lub ochrona praw człowieka. Na podstawie art. 547 kpc osobę, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie należy niezwłocznie po wszczęciu postępowania wysłuchać w obecności psychologa i psychiatry lub w zależności od stanu zdrowia neurologa. Według art. 552 § 1 kpc jeżeli ma ono nastąpić w wyniku choroby psychicznej, to sąd zarządza dostarczenie świadectwa lekarza psychiatry lub opinii psychologa na temat niesprawności umysłowej danej osoby. Przepis art. 553 kpc wprowadza obowiązek zbadania każdej osoby, która ma być ubezwłasnowolniona przez biegłego lekarza psychiatrę lub neurologa i psychologa. Opinie te zaś powinny oceniać zarówno stan zdrowia umysłowego, zaburzeń psychicznych jak również zdolności do kierowania swoim postępowaniem, prowadzenia spraw przy uwzględnieniu zachowań badanego. Dokumenty te powinny być więc dość obszerne, dokładne. Ponadto, na podstawie art.

209 Ustawa z dnia 17.11.1964 r. kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. 1964 Nr 43 poz. 296;

554 kpc sąd, gdy uzna to za niezbędne, może zarządzić umieszczenie danej osoby na obserwacji w zakładzie leczniczym na okres do 6 tygodni, z możliwością przedłużenia do 3 miesięcy.

W świetle powyższego można zaobserwować, że ubezwłasnowolnienie lub jego odmowa oraz zakres w bardzo dużej mierze zależą od specjalistycznej wiedzy psychologii i medycyny, czyli właśnie ekspertów pracujących na podstawie wnikliwej, poważnej wiedzy, dominujących poglądów swojej dziedziny. Powagę i ogromne znaczenie tej wiedzy wzmacniają okoliczności postępowania o ubezwłasnowolnienie, a mianowicie: kara za lekkomyślne zainicjowanie sprawy, udział prokuratora (podmiotu kojarzącego się z systemem represji, postępowaniem przed sądem okręgowym (bardziej specjalistycznym od sądu rejonowego)). Specjaliści medycyny, psychologii i prawa decydują o ludzkim losie, o tym czy danej osobie należy się ochrona czy nie. Ponadto, mogą oni orzec potrzebę ubezwłasnowolnienia pomimo tego, że dana osoba poradziłaby sobie samodzielnie w życiu, co tym samym może skutkować ich takim jak gdyby zniewoleniem. Można więc wysunąć wniosek o zawartej w teorii Michela Foucault'a ogromnej roli władzy – wiedzy, o czym więcej mowa w I rozdziale niniejszej rozprawy. Warto nadmienić, iż w postępowaniu tym styka i uzupełnia się kilka systemów, a mianowicie prawa medycyny, psychologii, moralności. Ze swojej specyfiki mogą one nieco różnić się od siebie, mieć inne podejście do pewnych kwestii. Jeden aspekt może być postrzegany jako zniewolenie, naruszenie praw człowieka przez jeden system, a przez inny jako coś bardzo potrzebnego dla ochrony zdrowia. Przykładem może być między innymi potrzeba przymusowego umieszczenia w zakładzie leczniczym, co stanowi dokładne zbadanie osoby i określenie potrzeby zakresu jej ubezwłasnowolnienia, ale z drugiej może też być uważane za zbyt daleko idącą ingerencję w sferę wolności.

Inną ważną problematyką z zakresu prawa cywilnego są regulacje na temat wad oświadczenia woli. Zostały one unormowane w przepisach art. 82 – 89 kc. W przepisie 82 kc wskazano, że nieważnym jest takie oświadczenie woli, które zostało złożone przez osobę, która z jakiegokolwiek powodu w momencie jego wyrażania znajdowała się w stanie wyłączającym świadome lub swobodne podjęcie decyzji i wyrażenie woli, a wynikać to może nie tylko z choroby psychicznej, ale z innego, choćby przemijającego zaburzenia czynności psychicznych. Tak zatem unormowanie to mogłoby mieć zastosowanie do seniorów, wśród których wielu na skutek starości

często, choćby okresowo traci zdolności właściwego rozeznania sytuacji oraz kierowania swym zachowaniem, mimo, że stany te nie wykazują choroby psychicznej. W literaturze wskazuje się, że takimi powodami, o których mowa w tymże przepisie są m.in. uwiad starczy, demencja, zmiany o charakterze miażdżycowym, a więc typowe schorzenia występujące u seniorów.²¹⁰ Należy zaznaczyć, że w przeciwieństwie do ubezwłasnowolnionej osoby, taka czynność prawna nie nieważna od samego początku, ale dopiero po tym gdy taka osoba się na niego powoła i zgodnie z art. 6 kc wykaże, że stan o którym mowa w art. 82 kc zachodził w momencie jej dokonywania.²¹¹ Jak już było wcześniej mowa, na podstawie art. 6 kc taki człowiek musi powołać i uzasadnić wszystkie okoliczności takiego stanu. O ile sam wymóg powołania się ludzi na ich stan oraz zwrócenie się do sądu w tej sprawie jest czymś naturalnym, to jednak należy nadmienić, iż w przypadku niektórych seniorów, zwłaszcza będących w mocno zaawansowanej starości, uczynienie zadość temu obowiązkowi może być o wiele trudniejsze niż dla ludzi z młodszych grup wiekowych. Dlatego też zasadnym byłaby zmiana tej regulacji w odniesieniu do seniorów tak, by nie musieli oni udowadniać wszystkich twierdzeń, lecz druga strona.

Następną regulacją z zakresu wad oświadczeń woli jest przepis art. 84 kc:

W razie błędu co do treści czynności prawnej można uchylić się od skutków prawnych swego oświadczenia woli. Jeżeli jednak oświadczenie woli było złożone innej osobie, uchylenie się od jego skutków prawnych dopuszczalne jest tylko wtedy, gdy błąd został wywołany przez tę osobę, chociażby bez jej winy, albo gdy wiedziała ona o błędzie lub mogła z łatwością błąd zauważyć; ograniczenie to nie dotyczy czynności prawnej nieodpłatnej. § 2. Można powoływać się tylko na błąd uzasadniający przypuszczenie, że gdyby składający oświadczenie woli nie działał pod wpływem błędu i oceniał sprawę rozsądnie, nie złożyłby oświadczenia tej treści (błąd istotny).

W świetle powyższego należy nadmienić, że są dwa podejścia w rozumieniu błędu.²¹² Pierwsze określa, by był to błąd istotny tylko obiektywnie, a więc ustalany wyłącznie w odniesieniu do abstrakcyjnego, przeciętnego uczestnika. Drugie wymaga, by był to błąd istotny obiektywnie oraz subiektywnie, a więc odnoszący się do konkretnej osoby. Z perspektywy szczególnej ochrony seniorów pożądane jest drugie

210 R. Strugała, *Komentarz do art. 82*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2017 r., s. 222;

211 Tamże, s. 224;

212 Tamże, s. 231;

ujęcie, ponieważ wielu z nich może o wiele łatwiej i częściej popełnić błąd niż młodszy ludzie. Pierwszy pogląd zakładający, że kryterium subiektywne nie jest konieczne, jest jednak dość częste.²¹³

W przepisie art. 87 kc przewidziano możliwość uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem groźby, tzn. gdy z okoliczności dana osoba mogła obawiać się, że jej samej lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste lub majątkowe. Seniorzy często mogą być uzależnieni od innych np. od swoich opiekunów (prawnych, faktycznych). Tym samym mogą się obawiać skutków niepożądanych reakcji tych opiekunów na ich decyzje. Obawy te mogą dotyczyć m.in. przemocy fizycznej i ekonomicznej. Ponadto, niemało ludzi starszych posiada osłabione zdolności umysłowe, w wyniku czego mogą łatwiej odczuwać strach przed ewentualnym niebezpieczeństwem.

Mając na uwadze wskazane powyżej regulacje prawne dotyczące wad oświadczeń woli należy podkreślić, że nawet w literaturze nie jest zbyt mocno zaznaczone, że przepisy te mogą mieć szczególne zastosowanie właśnie wobec seniorów. W przepisach prawa stanowionego nie ma żadnego odniesienia do tej grupy wiekowej, co może negatywnie wpływać na poziom świadomości prawnej społeczeństwa co do przysługujących seniorom praw, jak też może wywoływać pewne wątpliwości, czy nie stanowi to dyskryminacji seniorów.

Ważną rolę w okresie starości odgrywa ewentualna własność nieruchomości (mieszkania, domu), ponieważ często może zostać ona przekazana innej osobie w zamian za opiekę. W praktyce ma to miejsce wobec najbliższej rodziny (dorosłych, samodzielnych dzieci), aczkolwiek przepisy nie ograniczają zakresu podmiotów tych transakcji, a więc można to uczynić nawet względem całkowicie obcej osoby.

Pierwszym zagadnieniem, które może być stosowane we wspomnianej wyżej sytuacji jest umowa darowizny nieruchomości. Została ona unormowana w art. 888 – 892 kc. Najogólniej ujmując umowa ta polega na przekazaniu własności na inną osobą nie otrzymując niczego w zamian. Natomiast na podstawie art. 893 kc darczyńca może nałożyć na obdarowanego obowiązek określonego działania lub zaniechania (polecenie). Można więc wykorzystać to jako sposób na wprowadzenie w umowie darowizny obowiązku opieki. Duże znaczenie ma więc treść zawartej umowy, a mianowicie, czy w jej postanowieniach będą jakieś polecenia względem darczyńcy oraz

213 Tamże; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska; [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna*, M. Pyziak-Szafnicka, P. Książak (red.), Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2014 r., s. 891;

ich zakres. Zgodnie z art. 890 § 2 kc należy zachować należytą prawnie wymaganą formę co do danej czynności prawnej, a więc do przeniesienia własności nieruchomości musi zostać zachowana forma aktu notarialnego. Ma to istotne znaczenie między innymi dlatego, iż obecny przy zawarciu umowy notariusz niejako może i powinien nadzorować przebieg tej transakcji oraz może zapobiec ewentualnym nadużyciom jednej strony względem drugiej, zwłaszcza gdy jedną z nich jest osoba bardzo podatna na różnego rodzaju oszustwa (np. senior).

Według art. 897 kc darczyńca, który popadł w niedostatek może żądać od obdarowanego dostarczenia środków w celu zaspokojenia jego usprawiedliwionych potrzeb. Według literatury pomoc ta ma charakter alimentacyjny i może przybrać charakter nie tylko pieniężny, ale również sprawowania pieczy.²¹⁴ Należy jednak mieć na względzie, iż w prawie stanowionym nie jest konkretnie, precyzyjnie wyjaśnione, kiedy zachodzą owe usprawiedliwione potrzeby oraz czy może środki te mogą mieć charakter niepieniężny. Literatura ani orzecznictwo nie są w Polsce wiążącymi źródłami prawa. Tak więc może wystąpić sytuacja, w której sądy będą orzekać odmiennie.

W regulacjach dotyczących umowy darowizny kluczowe znaczenie ma art. 898 kc, zgodnie z którym darczyńca ma prawo odwołać darowiznę jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności. Zważyć jednak należy, iż prawo nie definiuje tego pojęcia, przepis wyraźnie stanowi, iż musi to być kwalifikowana postać niewdzięczności, a mianowicie rażąca. Są to więc dość duże wymogi, a brak należytej opieki wcale nie zawsze musi oznaczać spełnienie tej przesłanki. Istnieje jednak ryzyko, iż sąd uzna odmiennie.

Należy zaznaczyć, iż w przepisach dotyczących umowy darowizny brakuje bezpośrednich odniesień do seniorów, co może wywoływać wątpliwości, czy system prawny uwzględnia ich i chroni jako wrażliwą grupę społeczną, czy może pozostawia całkowicie samym sobie.

Kolejną umową, ważną z perspektywy bezpieczeństwa seniorów na starość, jest umowa renty unormowana w art. 903 – 907 kc. Przez tą umowę rozumie się zobowiązanie się jednej strony wobec drugiej do określonych świadczeń okresowych w pieniądzu lub rzeczach oznaczonych co do gatunku. Rzecz jest to wyłącznie przedmiot materialny.²¹⁵ Rzeczami co do gatunku są przedmioty określone na podstawie ich cech

214 J. Jezioro, *Komentarz do art. 897 kc*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2017 r., s. 1648;

215 H. Witczak, A. Kawałko, *Prawo rzeczowe*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2012 r., s. 3;

gatunkowych np. gruszki, jabłka.²¹⁶ Tak zatem ten rodzaj stosunku zobowiązaniowego dotyczy jedynie relacji o charakterze czysto materialnym, a nie polegającej na osobistej opiece.

Niewątpliwie istotną umową w kontekście opieki nad seniorami jest umowa dożywocia unormowana w art. 908 – 916 kc. Zgodnie z art. 908 § 1 kc:

Jeżeli w zamian za przeniesienie własności nieruchomości nabywca zobowiązał się zapewnić zbywcy dożywotnie utrzymanie (umowa o dożywocie), powinien on, w braku odmiennej umowy, przyjąć zbywcę jako domownika, dostarczać mu wyżywienia, ubrania, mieszkania, światła i opału, zapewnić mu odpowiednią pomoc i pielęgnowanie w chorobie oraz sprawić mu własnym kosztem pogrzeb odpowiadający zwyczajom miejscowym.

Jak więc można dostrzec w przeciwieństwie do darowizny, przepisy ją normujące bezpośrednio odnoszą się do aspektu opieki i osobistych starań. Na podstawie art. 913 kc w przypadku pogorszenia się wzajemnych relacji między stronami tej umowy, można żądać by sąd zamienił część lub wszystkie uprawnienia dożywotnika wynikające z umowy dożywocia na dożywotnią rentę. Zważyć jednak należy, iż jak było już wcześniej wspomniane renta obejmuje wyłącznie uprawnienia o charakterze materialnym. Brakuje natomiast rozwiązań prawnych, które nakierowane byłyby na próbę poprawy relacji między tymi osobami, co wydaje się dziwne biorąc pod uwagę preferowany w Polsce model instytucjonalnej opieki nad seniorami. W wyjątkowych sytuacjach można żądać, by sąd rozwiązał umowę dożywocia. Jednakże prawo stanowione nie definiuje ani nie wymienia tychże wyjątków. Rozwiązanie umowy zależy więc do uznania sądów czy w danej sytuacji występuje szczególna okoliczność nosząca charakter wyjątku. Sądy natomiast mogą orzekać odmiennie.

W świetle powyższych regulacji dotyczących przenoszenia własności nieruchomości charakterystyczny brak jest bezpośrednich odniesień do seniorów w przepisach prawa stanowionego. Dożywotnikiem, darczyńcą może być osoba w każdym wieku, aczkolwiek to właśnie ta grupa społeczna najczęściej może z nich korzystać. Ponadto, właśnie ludzie starsi z uwagi na skutki procesu starzenia się organizmu mogą być bardziej narażeni na różnego rodzaju nadużycia i manipulacje. W przepisach prawa stanowionego brakuje natomiast regulacji, które wskazywałyby na potrzebę szczególnej staranności przy zawieraniu tych umów oraz dochodzeniu przed

216 Tamże, s. 8;

sądem wynikających z nich uprawnień.

Bardzo ważną sferą, która mocno oddziałuje na seniorów jest prawo spadkowe. Umrzeć może każdy, ale ryzyko to rośnie wraz z wiekiem. Szczególnie wysokie jest w okresie starości. Spadek może zostać przekazany na dwa sposoby:

- przez dziedziczenie ustawowe – wtedy to ustawa określa kto i w jakim zakresie uzyska spadek'
- przez testament – wtedy to sam spadkodawca ustala kto i w jakim zakresie uzyska spadek.

Na podstawie art. 943 kc spadkodawca może w każdej chwili odwołać testament lub jego poszczególne postanowienia. Sporządzić go może tylko osoba o pełnej zdolności do czynności prawnych (nieubezważnowolniona) i wyłącznie osobiście, a nie przez przedstawiciela (art. 944 kc). Nie zawsze testament będzie ważny. W art. 945 kc wskazano na okoliczności, które czynią go nieważnym:

- spadkodawca był w stanie wyłączającym świadome i swobodne podjęcie decyzji i wyrażenie woli;
- pod wpływem błędu spadkodawcy;
- w wyniku groźby, uzasadniającej obawę, że spadkodawcy lub jego bliskim grozi poważne niebezpieczeństwo;

Do ewentualnego stwierdzenia nieważności testamentu najczęściej może dochodzić już po śmierci testatora. Nie może on więc wpływać na wykazanie jego nieważności. Tym samym duże znaczenie odgrywają w tym miejscu sądy, które mogą lepiej lub gorzej chronić prawa zmarłego w postaci ustalenia i realizacji jego rzeczywistej woli, co do rozdysponowania jego majątkiem po śmierci.

Ważną instytucją jest możliwość uznania spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia. Zostało unormowane w art. 928, 929 kc. Na podstawie tychże unormowań niegodnym dziedziczenia może być uznana osoba, która:

- dopuściła się umyślnego ciężkiego przestępstwa wobec spadkodawcy;
- podstępem lub groźbą nakłoniła spadkodawcę do sporządzenia testamentu albo przeszkodziła w dokonaniu takiej czynności;
- umyślnie ukrył, podrobił, przerobił testament albo świadomie skorzystał z takiego testamentu.

Uznania za niegodnego dziedziczenia może żądać każdy, kto ma w tym interes, a więc osoba, która może dziedziczyć lub otrzymać większy spadek w wyniku takiego

uznania. Z odpowiednim żądaniem można wystąpić najpóźniej w ciągu roku od momentu, w którym osoba dowiedziała się o przyczynie niegodności, ale nie później niż w terminie 3 lat od śmierci spadkodawcy. Uznanie może więc nastąpić po śmierci spadkodawcy.

3. Unormowania prawnokarne

3.1. Seniorzy jako ofiary czynów zabronionych

Ludzie w podeszłym wieku będąc wrażliwą grupą społeczną są szczególnie narażeni na różnego rodzaju przemoc oraz zostanie ofiarą czynu prawnie zabronionego (przestępstwa, wykroczenia). Powinni oni być więc objęci szczególną ochroną prawną w tym zakresie. Warto nadmienić, iż samo literalne wyszczególnienie grupy seniorów w brzmieniu przepisów może wpływać na wzrost świadomości prawnej co do przysługujących im praw oraz oddziaływać prewencyjnie przed popełnianiem czynów zabronionych wobec tej wrażliwej grupy społecznej.

Seniorzy, tak samo jak ludzie w młodszym wieku mogą zostać pokrzywdzeni wieloma rodzajami czynów zabronionych, aczkolwiek istnieją takie z nich, które dotyczą ich w sposób szczególny. Związek ten może wynikać ze specyfiki czynu (np. wykorzystania nieporadności wynikającej z podeszłego wieku) lub z dużej liczby przypadków popełniania go wobec tej grupy społecznej (np. przestępstwo oszustwa metodą „na policjanta”). Zasadnym jest więc odniesienie się do tych unormowań.

Przede wszystkim, seniorzy są mocno narażeni na stosowanie wobec nich różnego rodzaju przemocy. W związku z tym warto odnieść się do przepisu art. 207 § 1 kk²¹⁷, zgodnie z którym: *Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5*, oraz do § 1a tegoż przepisu: *kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą nieporadną ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5*. Jak więc można dostrzec przepis ten podkreśla, że przyczyna

217 Ustawa z dnia 06.06.1997 r., kodeks karny, Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553, Tekst jedn. Dz. U. 2020 r.;

nieporadności może w szczególności wynikać z wieku, w tym podeszłego. Oprócz norm prawa stanowionego również doktryna prawnicza zaznacza, że dotkliwe znęcanie się nad człowiekiem w podeszłym wieku jest traktowane co do reguły jako znęcanie się ze znamionami szczególnego okrucieństwa.²¹⁸ Natomiast zgodnie z § 2 wspomnianego przepisu: *Jeżeli czyn określony w § 1 lub 1a połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.* Ponadto, należy zaznaczyć, iż wskazany stosunek zależności występuje nie tylko gdy ma swoją podstawę w prawie, umowie, ale również wtedy gdy okoliczności faktyczne doprowadziły do sytuacji charakteryzującą się zależnością ofiary od sprawcy.²¹⁹ Tak zatem odnosi się on nie tylko do czynów dokonywanych na seniorze przez ustanowionego opiekuna, ale również może obejmować osobę, która pomaga mu w jakichś czynnościach (np. jego młodszy sąsiad). System prawny nie ogranicza się więc tutaj swym zakresem tylko do sfery stosunków prawnych, ale stara się normować wszelkie czyny znęcania.

Kolejnym rozwiązaniem karnoprawne zostało zawarte w art. 210 kk: *Kto wbrew obowiązkowi troszczenia się małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.* Co prawda przepis ten nie wymienia *expressis verbis* seniorów czy podeszłego wieku, aczkolwiek odnosi się także do nich jako osób nieporadnych. Zważyć bowiem należy, iż na skutek naturalnego procesu starzenia się organizmu duża część z nich zwłaszcza spośród ludzi w mocno zaawansowanej starości spełnia przesłanki *osoby nieporadnej ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny*. Można jednak mieć pewne wątpliwości co do tego, czy w płaszczyźnie literalnej nie dyskryminuje on seniorów, ponieważ nie wskazuje na nich wprost. W doktrynie prawniczej są dwa stanowiska, co do źródła tego obowiązku troszczenia się.²²⁰ Według pierwszego może on wynikać tylko z ustawy, decyzji sądu, umowy.²²¹ Zgodnie z drugim

218 J. Kosonoga, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] *Kodeks karny komentarz*, pod red. R. Stefańskiego, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017 r., s. 1310, za: A. Marek, *Kodeks kary komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2007 r., s. 403;

219 Tenże, *Przestępstwa przeciwko rodzinie...*, s. 1307; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 08.05.1972 r., III KR 53/72, OSNPG 1972 r., Nr 7 poz. 153;

220 Tamże, s. 1328;

221 M. Szewczyk, *art. 117 – 277*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*. t. 2, pod red. A. Zolla, A. Barczak – Oplustil, M. Bielski, G. Bogdan, Z. Ćwiąkałski, M. Dąbrowska – Kardas, P. Kardas, J. Majewski, J. Raglewski, M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll., Wyd. 3, Wydawnictwo Wolter Kluwers, Kraków 2008 r., s. 752;

poglądem powstaje on także z zasad współżycia społecznego.²²² Ich zakres jest więc szerszy i może obejmować także przypadki pomocy seniorom przez bliskie dla nich osoby np. sąsiadów, znajomych, którzy jednak formalnie nie mają wobec nich zobowiązania do sprawowania nad nimi opieki, czy udzielania wsparcia.

Innym ważne unormowanie zostało zawarte w art. 211 kk, według którego: *kto wbrew woli osoby powołanej do opieki lub nadzoru, uprowadza lub zatrzymuje małoletniego poniżej lat 15 albo osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3*. Podobnie jak poprzednio omawiane unormowanie, odnosi się on pośrednio również do ludzi w podeszłym wieku. Dotyczy on przypadków, w których opieka sprawowana była nad człowiekiem na podstawie prawa lub orzeczenia sądu.²²³ W doktrynie przyjmuje się również, że przepis ten ma zastosowanie w przypadku opiekuna sprawującego pieczę na podstawie umowy z podopiecznym, choć nie jest to uznawane przez wszystkich autorów.²²⁴ Niewątpliwe jest tylko, że przepis ten ma zastosowanie odnośnie seniorów ubezwłasnowolnionych lub przebywających w instytucjach opiekuńczych.

Przepis art. 211 kk jest dość ważny, ponieważ normuje sytuacje, w których pokrzywdzony nie jest w stanie wyrazić swojego sprzeciwu wobec czynu uprowadzenia, zatrzymania ze względu na swoje zdrowie fizyczne lub psychiczne. Chodzi nie tylko o przypadki ludzi ciężko chorych „przykutych do łóżka”, ale także o sytuacje, w których ofiara sama udaje się do porywacza za jego namową, ponieważ w wyniku swojego stanu zdrowia psychicznego nie potrafi rozpoznać rzeczywistych jego intencji i wynikających z nich zagrożeń.

Należy zwrócić uwagę na treść § 4 art. 225 kk: *tej samej karze podlega (pozbawienia wolności do lat 3), kto osobie upoważnionej do przeprowadzania czynności w zakresie nadzoru i kontroli w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej lub w placówkach zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku udaremnia lub utrudnia wykonanie czynności służbowych*. Przepis ten niejako chroni seniorów poprzez penalizację ewentualnych utrudnień w przeprowadzaniu kontroli podmiotów pomocy,

222 R.A. Stefański, *Przestępstwo porzucenia (art. 187 k.k.)*, Prokuratura i Prawo, nr 5, 1997 r. s. 49 – 53;

223 J. Kosonoga, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece...*, s. 1329 – 1330;

224 A. Piaczyńska, *Osoba powołana do opieki lub nadzoru w świetle przepisu art. 211 kk*, Prokuratura i Prawo nr 6, 2018 r., s. 43; A. Muszyńska, (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, pod red. J. Gieźka, Warszawa 2014, s. 606;

opieki, które mogą stwierdzić istnienie naruszeń praw i wolności podopiecznych w podeszłym wieku. Sprawcą takiego czynu zabronionego może być każdy, choć najczęściej będą to właściciel oraz pracownicy kontrolowanej jednostki.²²⁵

Prezentując regulacje prawnokarne dotyczące ochrony seniorów koniecznym jest wskazanie na przepis art. 286 kk, wedle którego: *kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8*. Ludzie w podeszłym wieku z uwagi na spadek zdolności umysłowych łatwiej mogą zostać wprowadzeni przez różne osoby w błąd. Warto nadmienić, iż pokrzywdzonymi tym czynem zabronionym nie muszą być tylko osoby chore psychicznie. Mogą nimi być także i ci, którzy zostali wprowadzeni w błąd, zmanipulowani. Wskazuje się, że seniorzy dość często zostają ofiarami różnego rodzaju oszustw jak na przykład „na wnuczka”, „na policjanta”, o czym jest mowa w I rozdziale niniejszej rozprawy. Należy jednak przy tym zaznaczyć, iż treść omawianego przepisu nie odnosi się do ludzi w podeszłym wieku, mimo że dość często to tejże wrażliwej grupy społecznej ma on zastosowanie. Zasadnym wydaje się analiza, czy ustawodawca nie powinien wyszczególnić w nim seniorów, a być może nawet zaostrzyć sankcje co do oszustów, którzy popełniają wobec nich te czyny.

Wskazany powyżej przepis art. 286 kk dotyczy różnych dziedzin życia. Ma zastosowanie między innymi w stosunkach konsumenckich (np. zawieraniu umów sprzedaży towarów w sklepach, kredytu), rynku nieruchomości (np. przy przekazywaniu własności mieszkania w umowie dożywocia), czynności administracyjnych (np. podszywanie się pod urzędników).

Przedstawiając prawnokarne regulacje dotyczące ochrony seniorów koniecznym jest również odniesienie się do treści art. 296 § 1 kk, według którego: *kto, będąc obowiązany na podstawie przepisu ustawy, decyzji właściwego organu lub umowy do zajmowania się sprawami majątkowymi lub działalnością gospodarczą osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, przez nadużycie udzielonych mu uprawnień lub niedopełnienie ciążącego na nim obowiązku, wyrządza jej znaczną szkodę majątkową, podlega karze pozbawienia wolności od 3*

225 B. J. Stefańska, *Przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego*, [w:] *Kodeks karny komentarz*, pod red. R. Stefańskiego, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017 r., s. 1495; R. A. Stefański, *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Wydawca Difin, Warszawa 2009 r., s. 330;

miesiący do lat 5. Osobami fizycznymi, o których tutaj mowa, mogą być między innymi seniorzy. Natomiast obowiązek zajmowania się sprawami majątkowymi może wynikać na przykład z orzeczenia sądu o ubezwłasnowolnieniu i ustanowieniu opiekuna lub z udzielonego przez człowieka w podeszłym wieku pełnomocnictwa dla członka rodziny.

Seniorzy w wieku poprodukcyjnym często nie posiadają już zdolności zarobkowania. Ponadto, jak zostało wcześniej przytoczone w niniejszej rozprawie, ich świadczenia emerytalne z reguły nie są dużej wartości. Niekiedy mogą one nie wystarczać nawet na zaspokojenie codziennych, podstawowych potrzeb. Jednym z podstawowych sposobów pozyskiwania przez nich środków do życia są podstawy prawne do żądania świadczeń alimentacyjnych od dorosłych i samodzielnych dzieci. Wynika to z kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, aczkolwiek ważnym unormowaniem związanym z tym roszczeniem jest też art. 209 kk, który przewiduje sankcje za uchylenie się od obowiązku alimentacyjnego. W przepisie tym określono dwa typy przestępstw:

a) podstawowy wynikający z § 1: *kto uchyla się od wykonania obowiązku alimentacyjnego określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową, jeżeli łączna wysokość powstałych wskutek tego zaległości stanowi równowartość co najmniej 3 świadczeń okresowych albo jeżeli opóźnienie zaległego świadczenia innego niż okresowe wynosi co najmniej 3 miesiące, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku;*

b) kwalifikowany wynikający z § 1a: *jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 naraża osobę uprawnioną na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.*

Jak więc można dostrzec, niewypelnianie obowiązku alimentacyjnego zostało dość ściśle uregulowane sankcjami karnymi. Przy typie kwalifikowanym sprawcy grozi bardziej surowa kara ponieważ, że swoim zaniechaniem naraził uprawnionego na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Dłużnikowi alimentacyjnemu grozi odpowiedzialność karna nawet wówczas jeżeli jego zachowanie nie musiało skutkować brakiem realizacji elementarnych potrzeb uprawnionego. Warto nadmienić, iż zakres świadczenia alimentacyjnego według art. 135 § 1 kro zależy od usprawiedliwionych potrzeb, które nie muszą wcale ograniczać się do potrzeb podstawowych oraz do możliwości zobowiązanego. Jednakże mimo dość

szczegółowego unormowania w literaturze dostrzega się wadliwość tego przepisu. Mianowicie wskazuje się, że jeżeli zobowiązany uchyla się nawet dość długi czas od płacenia pełnej wysokości świadczeń, ale dług ten nie przekracza wartości co najmniej 3 świadczeń okresowych, to nie będzie pociągnięty do odpowiedzialności karnej, nawet gdyby naraził czy wręcz uniemożliwił zaspokojenie podstawowych potrzeb uprawnionego.²²⁶

Omawiając powyższy przepis należy wskazać na jego § 2, który stanowi, że: *ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego, organu pomocy społecznej lub organu podejmującego działania wobec dłużnika alimentacyjnego. Zważyć należy, iż seniorzy jako wrażliwa grupa społeczna, której wielu członków korzysta z opieki czy nawet tylko z pomocy lub wsparcia różnego rodzaju jednostek pomocy społecznej. W związku z tym podmioty te mają duży potencjał, aby móc wspierać ich podopiecznych w dochodzeniu przez nich praw alimentacyjnych. Ma to tym większe znaczenie z uwagi na nierzadko słabsze zdolności seniorów do czynnego udziału w postępowaniu przed organami ścigania czy sądami. Ponadto, unormowanie to pozwala pokonać barierę w dochodzeniu swoich praw przez seniorów względem dzieci, która wynika ze specyfiki tego rodzaju relacji. Polega ona na tym, że część ludzi w podeszłym wieku nie chce wytaczać postępowania przed sądem wobec dzieci, ponieważ są to dla nich bliskie osoby, z którymi są silnie związani emocjonalnie i którym życzą jak najlepiej. Tymczasem organy pomocy społecznej posiadając to uprawnienie są w stanie wspierać seniorów w uzyskiwaniu przez nich środków utrzymania od swojej rodziny.*

Przepis art. 209 kk nie wspomina wprost o seniorach jako pokrzywdzonych, choć wydaje się, że nie jest to przejawem jego wadliwości, ponieważ ustala on jedynie sankcje za uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego, który wynika i jest normowany przez prawo rodzinne. Natomiast czym innym jest wskazanie (lub jego brak) na tą seniorów w treści regulacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie świadczeń alimentacyjnych.

Ważne unormowania oraz zastosowanie mają także przepisy normujące czyny zabronione popełniane na tle seksualnym. Mimo, iż ludzie w podeszłym wieku nie są częstymi ofiarami tego typu przestępstw, to jednak nie można wykluczyć ich popełniania także i wobec nich. Czyny te mogą być przecież motywowane na przykład dewiacją, zboczeniami, albo być stosowane przez jednych seniorów względem innych.

226 J. Kosonoga, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece...*, s. 1317;

Jednym z takich przestępstw jest zgwałcenie uregulowane w art. 197 kk. Warto wskazać na § 1: *kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego*, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12;

§ 3: Jeżeli sprawca dopuszcza się zgwałcenia:..... 3) *wobec wstępnego, zstępnego, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry*, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3;

i 4 tego przepisu: *jeżeli sprawca czynu określonego w § 1-3 działa ze szczególnym okrucieństwem*, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5. Jak więc można zauważyć ustawodawca wśród pokrzywdzonych zgwałceniem wyszczególnił zstępnych na równi ze wstępnymi i zagroził taką samą karą. Co prawda, nie każdy ze zstępnych musi być w podeszłym wieku, tylko bardziej w średnim, ale zasadnym jest przypuszczenie, że część tych ofiar będzie w okresie starości. Gdyby prawodawca nie uwzględnił seniorów jako zagrożonych tym rodzajem przestępstwa, to mógłby i powinien ściślej unormować ten krąg np. do rodziców przed 60 rokiem życia. Tymczasem termin *zstępni* odnosi się także do dziadków, pradziadków itd., którzy naturalnie muszą być w starszym wieku. Ponadto, zarówno doktryna prawnicza jak i orzecznictwo sądowe zaznacza, iż *szczególne okrucieństwo* unormowane w § 4 ma zastosowanie, gdy pokrzywdzonym jest małoletni lub osoba w podeszłym wieku.²²⁷ Świadczy to, że o tym, że ustawodawca uwzględnia okoliczności, w których seniorzy nierzadko posiadając mniejsze siły psycho-fizyczne są bardziej narażeni na zgwałcenie, jego najgorsze skutki oraz powinni być objęci szczególną ochroną prawną w tym zakresie.

Następną ważną regulacją jest art. 198 kk, który brzmi: *kto, wykorzystując bezradność innej osoby lub wynikający z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej brak zdolności tej osoby do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, doprowadza ją do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności*, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Należy zaznaczyć, iż *bezradność* pokrzywdzonego jest jedną z przesłanek do zastosowania tegoż przepisu. Nawet jeżeli dana osoba nie cierpiała na upośledzenie umysłowe, ani na chorobę psychiczną, to doprowadzenie do czynu zabronionego może polegać na wykorzystaniu jedynie samej *bezradności*. Pojęcie to w literaturze definiuje się jako: *stan, w którym osoba nie ma tyle*

²²⁷ Tamże, s. 1246; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25.02.1971 r., IV KR 5/71; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14.11.1984 r., V KRN 371/84, OSNPG 1985, Nr 7, poz. 101;

sił czy możliwości, aby wyrazić swój sprzeciw wobec sprawcy lub w ogóle nie jest w stanie podjąć decyzji. Osoba bezradna to inaczej osoba bezsilna, słaba lub osłabiona pod względem fizycznym lub umysłowym.²²⁸ Wymienia się tutaj między innymi niepełnosprawność, osłabienie fizyczne.²²⁹ Niewątpliwie niemała część seniorów cechuje się właśnie takim stanem, słabością, mimo, że nie cierpią na chorobę psychiczną czy upośledzenie umysłowe. Wydaje się więc, że przepis ten jak najbardziej ma zastosowanie także wobec seniorów. Warto jednak nadmienić, iż wymienienie wprost przyczyn bezradności, jak na przykład zaawansowany wiek, zapobiegłoby ewentualnym wątpliwościom co do wykładni tegoż pojęcia. Ponadto, takie doprecyzowanie pozytywnie mogłoby wpłynąć na zwiększenie świadomości prawnej społeczeństwa, w tym też seniorów.

Czynami zabronionymi są oprócz przestępstw, także wykroczenia. Są one mniej szkodliwe od przestępstw, aczkolwiek również zakazane oraz obwarowane sankcjami, choć mniej dotkliwymi. Analizując karnoprawną ochronę seniorów należy przytoczyć przepisy art. 104, 106, 115, 116 kw.²³⁰ Według art. 104 kw: *kto skłania do żebrania małoletniego lub osobę bezradną albo pozostającą w stosunku zależności od niego lub oddaną pod jego opiekę, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny*. Takim pokrzywdzonym może być senior z powodu jego bezradności wynikającej z osłabienia sił fizycznych, umysłowych. Pozostawanie osoby starszej pod opieką może zachodzić np. w sytuacji ubezwłasnowolnienia. Natomiast stosunek zależności to m.in. comiesięczna finansowa pomoc od rodziny celem zaspokojenia jego podstawowych potrzeb życiowych (np. nabycia leków, żywności), czy opiekowanie się nim przez jego krewnych. W literaturze wskazuje się, że zależność ta może wynikać z prawa, umowy lub stosunku faktycznego ukształtowanego na skutek różnych okoliczności.²³¹ Tak zatem obowiązek opieki przewidziany w tym unormowaniu może mieć swoją podstawę w przepisach, orzeczeniu, umowie, ale też w osobistej obietnicy pomocy nad daną osobą. Przykładem może być zwykłe opiekowanie się starszym rodzicem, świadczone z przyczyn moralnych, bez żadnych umów czy orzeczeń, które by do tego obligowały. Należy nadmienić, iż człowiek starszy może odczuwać lęk przed

228 J. Kosonoga, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece...*, s. 1257;

229 Tamże;

230 Ustawa z dnia 20 maja 1971 r., kodeks wykroczeń, Dz. U. 1971 Nr 12 poz. 114, tekst jedn. Z 2020 r.;

231 W. Jankowski, M. Zbrojewska, T. Grzegorzczak, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, pod red. T. Grzegorzczaka, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010 r., s. 451;

opieką insyтуcjonalną w wyniku złych opinii o niej (o czym więcej mowa w rozdziale I) i w związku z tym zdecydowanie bardziej preferować pomoc swojej rodziny, nawet gdy ta postępuje wobec niego karygodnie np. skłaniając do żebrania.

W art. 106 kw zawarto: *kto, mając obowiązek opieki lub nadzoru nad małoletnim do lat 7 albo nad inną osobą niezdolną rozpoznać lub obronić się przed niebezpieczeństwem, dopuszcza do jej przebywania w okolicznościach niebezpiecznych dla zdrowia człowieka, podlega karze grzywny lub nagany*. Regulacja ta odnosi się do dwóch sytuacji. Po pierwsze do tego, że osoba nie potrafi zauważyć, ocenić zagrożenia na skutek upośledzenia lub spadku zdolności umysłowych. Natomiast druga polega na tym, że podopieczny umie dostrzec zagrożenie, ale nie jest w stanie sam się przed nim zabezpieczyć lub je ominąć. Może to wynikać z upośledzenia umysłowego albo z bardzo słabych sił fizycznych, chorób, które są bardzo charakterystyczne i często występujące u ludzi w podeszłym wieku. Okoliczności zaś dotyczą sfery zdrowia, które niekoniecznie zawsze musi być tożsame z zagrożeniem życia. Zachodzą one więc wtedy, kiedy skutkują pogorszeniem czyjegoś zdrowia (np. złamaniem kości), bez ryzyka śmierci.

Kolejne ważne unormowanie zawarto w art. 115 § 2 kw, w myśl którego: *...karze podlega, kto sprawując pieczę nad osobą małoletnią lub bezradną, pomimo zastosowania środków egzekucji administracyjnej, nie poddaje jej określonemu w § 1 szczepieniu ochronnemu lub badaniu*. Odnosi się to do zapobiegania i zwalczania chorób zakaźnych, a przewidziane sankcje mają zapobiegać i zwalczać praktyki pozbawiania osób wymagających opieki, prawa do szczepień, badań. W przytoczonym przepisie nie ma co prawda wprost wymienionej grupy seniorów, aczkolwiek ma on do nich zastosowanie. Unormowanie z podobnej dziedziny zawarto w art. 116 § 2 kw, który brzmi: *Tej samej karze podlega, kto, sprawując pieczę nad osobą małoletnią lub bezradną, nie dopełnia obowiązku spowodowania, aby osoba ta zastosowała się do określonych w § 1 nakazów, zakazów, wskazań lub zarządzeń leczniczych*. Wspomniane nakazy, zakazy odnoszą się do przepisów o zapobieganiu i zwalczaniu chorób zakaźnych w sytuacji gdy osoba bezradna jest chora na gruźlicę, chorobę weneryczną lub inną zakaźną, jej nosicielem lub miała styczność z taką osobą.

Omawiając regulacje prawnokarne koniecznym staje się także odniesienie do przepisów szczególnych w zakresie ochrony seniorów. Jak bowiem zostało

przedstawione we wcześniejszej części pracy, to seniorzy są najczęściej ofiarami podmiotów rynkowych. Art. 15 ustawy o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym²³² kto stosuje agresywną praktykę rynkową ten podlega karze grzywny. Zgodnie zaś z art. 8 tejże ustawy taką agresywną praktyką jest takie zachowanie, które *przez niedopuszczalny nacisk w znaczny sposób ogranicza lub może ograniczyć swobodę wyboru przeciętnego konsumenta lub jego zachowanie względem produktu, i tym samym powoduje lub może powodować podjęcie przez niego decyzji dotyczącej umowy, której inaczej by nie podjął*. W ust. 2 tegoż przepisu takim naciskiem jest wykorzystanie przewagi wobec konsumenta. Użyty dalej w tym zdaniu zwrot „w szczególności” świadczy o tym, że jest to katalog otwarty. Tak zatem przewagą tą może być na przykład słabsza zaradność klienta wynikająca z podeszłego wieku. Należy jednak zauważyć, że unormowania te nie odnoszą się wprost do kategorii seniorów, podczas gdy to właśnie oni są szczególnie narażeni na oszustwa konsumenckie. Może to świadczyć o pomijaniu przez prawodawcę seniorów.

Analizując problematykę szczególnej ochrony pokrzywdzonych – seniorów w prawie karnym koniecznym jest także odniesienie się do unormowań procesowych, które między innymi określają sposób występowania pokrzywdzonego w postępowaniu, jego uprawnienia w dochodzeniu jego praw i ochronie interesów. Przede wszystkim należy wskazać na art. 16 § 2 kpk, na podstawie, którego organ prowadzący postępowanie karne (sąd, prokurator, organ ścigania) powinien w miarę potrzeby pouczać strony postępowania o ich prawach i obowiązkach, nawet jeżeli przepisy wprost nie zobowiązują go do tego. Podkreśla się, że unormowanie to powinno być realizowane ze szczególną starannością właśnie wobec osób, które z racji swojego w starszego wieku wykazują problemy w czynnościach psychicznych, umysłowych.²³³ Koniecznym jest wskazanie na przepisy art. 51 § 2 i 3 kpk.²³⁴ Pierwszy stanowi, że realizację praw pokrzywdzonego ubezwłasnowolnionego wykonuje jego przedstawiciel ustawowy albo osoba pod której stałą pieczęą pozostaje. Drugi zaś daje możliwość, by czynności procesowe pokrzywdzonego będącego osobą nieporadną wykonywała osoba, pod której pieczęą pozostaje. Koniecznym jest wskazanie na różnice pomiędzy tymi

232 Ustawa z dnia 23.08.2007 r., o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Dz. U. 2007 Nr 171 poz. 1206 tj. Dz. U. 2017 poz. 2070;

233 M. Jankowska, K. Witkowska, *Niepoczytalność w prawie karnym, w prawie cywilnym a udział i reprezentacja stron procesowych z zakłóceniami czynności psychicznych w procesie karnym*, Wojskowy Przegląd Prawniczy nr 2, 2011 r., s. 42;

234 Ustawa z dnia 6.06.1997 r., kodeks postępowania karnego, Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555 tj. Dz. U. 2021 poz. 534, 1023;

dwoma paragrafami:

**Tabela nr 1: Porównanie przepisów dwóch paragrafów przepisu art. 51
kpk**

Art. 51 § 2 kpk	Art. 51 § 3 kpk
- określa obowiązek działania (przedstawiciel musi podejmować czynności)- wskazuje na działanie przedstawiciela zamiast pokrzywdzonego (pokrzywdzony sam nie podejmuje czynności)- pokrzywdzony sam nie może działać w procesie (polega na działaniach przedstawiciela)- opieka faktyczna może być tylko stała (musi być wykonywana permanentnie)	- określa możliwość działania (opiekun może pomagać, zastępować pokrzywdzonego, ale wcale nie musi)- wskazuje na działanie opiekuna obok pokrzywdzonego (czyli mogą działać razem w interesie pokrzywdzonego)- pokrzywdzony może również sam działać w procesie, nie jest uzależniony od opiekuna- opieka faktyczna może być stała lub okresowa (można ją wykonywać przez cały czas lub tylko czasami)

Ubezważniony sam nie może podejmować skutecznie czynności procesowych. Dokonuje ich przedstawiciel w taki sposób jak gdyby wykonywał je sam zainteresowany.²³⁵ Natomiast odnośnie pokrzywdzonego nieubezważnionego, który przejawia zaburzenia psychiczne albo przynajmniej cechuje się mocno osłabionymi zdolnościami myślenia, istnieją w literaturze wątpliwości co do tego, czy może on sam obok jego opiekuna skutecznie podejmować czynności procesowe oraz składać oświadczenia woli.²³⁶ W doktrynie prawniczej przyznaje się, że człowiek, co do którego nie zachodzą przesłanki do ubezważnienia, może w procesie wykazywać choćby okresowe poważne zaburzenia umysłowe, które utrudniają mu lub uniemożliwiają ochronę jego praw.²³⁷ Przepisy prawne nie odnoszą się do tego wątku. Przyjmuje się, że raczej może on skutecznie dokonywać czynności, choć jest to mocno uzależnione od ustaleń faktycznych, na podstawie których sąd / organ prowadzący postępowanie powinien ocenić czy jest w stanie świadomie partycypować w procesie.²³⁸ Sygnalizuje się, że unormowanie to powinno zostać bardziej uszczegółowione tak, aby maksymalnie zabezpieczyć pozycję pokrzywdzonego przy pełnym poszanowaniu jego

235 M. Jankowska, K. Witkowska, *Niepoczytalność w prawie karnym...*, s. 43;

236 Tamże, s. 43- 44;

237 S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1961 r., s. 166; W. Daszkiewicz, *Glosa do wyroku SN z 5 stycznia 1973 r.*, III KR 192/72;

238 M. Jankowska, K. Witkowska, *Niepoczytalność w prawie karnym...*, s. 43 - 44;

godności (np. poprzez ustanawianie dla niego pełnomocnika z urzędu przez organ).²³⁹

Warto wskazać na art. 52 kpk, który umożliwia najbliższemu pokrzywdzonego przystąpienie do postępowania w przypadku jego śmierci. Co więcej, gdyby nieujawniono ich lub był ich brak, wtedy to prokurator z urzędu przystępuje do sprawy. Przepis ten ma zastosowanie do wszystkich pokrzywdzonych w każdym wieku, aczkolwiek należy zaznaczyć, iż naturalnym jest, że to właśnie w tej grupie najczęściej mogą zdarzać się przypadki śmierci przykrzywdzonego (z racji wieku i często występującego słabego stanu zdrowia).

Kolejnym ważnym unormowaniem mającym wpływ na ochronę prawną seniorów jest art. 60 kpk. Stanowi on, że prokurator w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego wnosi oskarżenie lub przystępuje do już wszczętego, jeżeli wymaga tego interes społeczny. Przepis ten nie definiuje ani nie określa przesłanek tegoż interesu. Jednakże w literaturze wskazuje się między innymi, że jednym z czynników mających wpływ na ten interes jest właśnie nieaktywność pokrzywdzonego wywołana nieporadnością z powodu podeszłego wieku.²⁴⁰ Jest to ważna regulacja zwiększająca ochronę seniorów. Z drugiej jednak strony wskazać należy, iż nieporadność z podeszłego wieku wcale nie jest przesłanką prawa stanowionego do podjęcia przez prokuratora czynności o jakich mowa w tym przepisie. W związku z czym prokurator wcale nie jest specjalnie zobligowany do tego aby przystępować do postępowania. Ponadto, dużo również zależy od samych prokuratorów, od tego czy biorąc pod uwagę okoliczności wynikające z podeszłego wieku będą korzystać z uprawnień, jakie im daje art. 60 kpk.

W omawianym zagadnieniu szczególnego wsparcia ludzi starszych należy mieć na względzie przepisy art. 90 i 91 kpk. Dopuszczają one możliwość udziału w postępowaniu organizacji społecznej, jeżeli sprawa dotyczy interesu społecznego lub indywidualnego objętego celami statutowymi tego podmiotu. Niewątpliwie takimi celami mogą być ochrona seniorów czy obrona praw człowieka. Na podstawie art. 299a kpk pokrzywdzony może zgłosić obecność innej wskazanej przez niego osoby w postępowaniu przygotowawczym (przed prokuratorem, specjalnym organem ścigania np. policją). Ma to szczególne znaczenie w przypadku seniorów, którzy ze względu na

239 Tamże;

240 A. Matusiak, *Pojęcie interesu społecznego jako przesłanki udziału prokuratora w postępowaniu*, *Zeszyty Prawnicze* 13.3, 2013 r., s. 154; K. Marszał, *Ingerencja prokuratora w ściganiu przestępstw prywatnoskargowych w polskim procesie karnym*, Warszawa 1980 r., s. 27-33;

osłabione zdolności mogą oczekiwać pomocy w postępowaniu przez bliską osobę lub opiekuna.

3.2. Seniorzy jako oskarżeni / obwinieni popełnienia czynów zabronionych

Seniorzy mogą również być sprawcami czynów zabronionych. Ze względu na specyfikę tej grupy społecznej koniecznym staje się odniesienie do uregulowań prawno-karnych w tym aspekcie. Na skutek spadku sił witalnych (także umysłowych) mogą oni bowiem błędnie rozumieć rzeczywistość, łatwiej i częściej popadać w stany patologiczne (np. silnego wzburzenia emocjonalnego), wykorzystywać swoje wynikające z wieku ułomności do poczucia bezkarności (poprzez brak podejrzeń co do ich osoby lub grożącą niewielką karą za dane zachowanie).

E. Hryniewicz – Lach odnosząc się do prezentowanych w literaturze badań wskazuje, że nie ma potrzeby tworzenia dla seniorów nowych rodzajów czynów zabronionych, zasad odpowiedzialności karnej czy reguł procesowych, a wystarczy jedynie indywidualizacja wymiaru kary odnosząca się do ogólnych zasad.²⁴¹ Jednocześnie w informacjach o specyfice popełnianych przestępstw przez seniorów w Japonii, Niemczech pojawiają się opinie ekspertów o potrzebie unormowań, które odnosiłyby się bezpośrednio do tej grupy społecznej.²⁴²

Niezależnie od powyższego podeszły wiek i wynikające z niego ułomności są ważnym aspektem, wobec którego system prawa karnego nie może i nie powinien pomijać. Mogłoby to mieć negatywne skutki zarówno wobec przestępców poprzez zbyt daleko idącą odpowiedzialność karna ludzi, którzy nie są w stanie rozpoznać, rozumieć całokształt swojego zachowania lub odbyć danej kary. Konsekwencje braków w unormowaniach odnośnie starszego wieku mogą dotyczyć też reszty społeczeństwa w

241 E. Hryniewicz – Lach, *Przestępczość osób starszych jako nowy problem polityki kryminalnej?*, Forum Prawnicze, nr 6 (50), 2018 r., s. 37 – 38 za: H.J. Kerner, *Alterskriminalität in Deutschland. Befunde und Probleme zu Strafverfolgung, Aburteilung, Strafvollstreckung und Strafvollzug*, 2005 r., [<https://www.researchgate.net/publication/309423178>], [dostęp w dniu 17.12.2018], s. 15; M. Brogden, P. Nijhar, *The Eldery in the Criminal Justice Process II. Experience of Arrest and Detention* [w:] M. Brogden, P. Nijhar, *Crime, Abuse and the Eldery*, Cullopton, 2000 r., s. 141;

242 I.D. Metzner, *Kiedy seniorzy schodzą na złą drogę. Kradzieże, podpalenia, napady*, z dnia 14.11.2013 r. [<https://www.dw.com/pl/kiedy-seniorzy-schodzą-na-złą-drogę-kradzieże-podpalenia-napady/a-17227172>] [dostęp w dniu 12.11.2019 r.];

postaci praktyk nadużyć seniorów prowadzących do ich bezkarności. Wskazać bowiem należy, iż istnieje ryzyko, że osoby te powołując się na swoją starość będą unikać odpowiedzialności karnej albo wykonania kary.

W myśl art. 29 kk: *Nie popełnia przestępstwa, kto dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionym błędnym przekonaniu, że zachodzi okoliczność wyłączająca bezprawność albo winę; jeżeli błąd sprawcy jest nieusprawiedliwiony, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.* Wydaje się, że rozwiązanie to może mieć szczególne zastosowanie wobec seniorów. Ze względu na swoje słabsze zdolności psycho-fizyczne nierzadko są oni w stanie pozostawać w takim błędnym przekonaniu co do okoliczności swojego zachowania i rzeczywistości w jakiej było podejmowane. Natomiast należy podkreślić, iż unormowanie to nie dotyczy przeświadczenia o braku zdolności do poniesienia odpowiedzialności karnej ze względu na wiek.²⁴³ Odmienne rozumienie mogłoby łatwo prowadzić do wielu nadużyć prowadzących do omijania prawa i pozostawania bezkarnym.

Podobne wyłączenia odpowiedzialności za czyn zabroniony jak w art. 29 kk zawarto w art. 28 (*co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego*), art. 31 (*nieświadomości bezprawności*). W każdym z tych wymienionych przepisów owe wyłączenie ma zastosowanie tylko gdy było to usprawiedliwione. Tak zatem nie może to być luźne tłumaczenie, ale ustalenie, że gdyby sprawca dochował należytej staranności, to i tak nie rozpoznałby prawidłowo rzeczywistości i pozostał w błędzie.²⁴⁴

Następnym ważnym uregulowaniem, które może mieć zastosowanie do seniorów, którzy popełniają czyny zabronione bez świadomości ich dokonania, jest art. 31 kk. Brzmi on:

§ 1. *Nie popełnia przestępstwa, kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem.*

§ 2. *Jeżeli w czasie popełnienia przestępstwa zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem była w znacznym stopniu ograniczona, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.*

Na skutek starzenia się organizmu słabną siły psychiczne, a więc istnieje

243 P. Daniluk, *Wyłączenie odpowiedzialności karnej*, [w:] *Kodeks karny komentarz*, pod red. R. Stefańskiego, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017 r., s. 282;

244 Tamże, s. 283;

większe ryzyko wystąpienia choroby psychicznej. Szczególnym przykładem jest choroba Alzheimera, która dotyczy właśnie ludzi starszych. W doktrynie prawniczej wskazuje się, że chorobą psychiczną, o jakiej mowa w tym przepisie jest psychoza starcza, która pojawia się u seniorów na skutek zmian zanikowych w mózgu w tym późnym okresie życia.²⁴⁵ Ponadto warto podkreślić przyczynę *innego zakłócenia czynności psychicznych*. Mogą one mieć charakter patologiczny (afekt patologiczny), niepatologiczny (skrajne przemęczenie, silne wzruszenie).²⁴⁶ Zważyć należy, iż ludzie w podeszłym wieku w wyniku osłabienia ich sił umysłowych łatwiej, częściej, mocniej mogą popadać w stany silnego zmęczenia i dużych emocji, co tym samym może powodować popełnianie czynu zabronionego całkowicie wbrew ich woli, tak jak w sytuacji określonej w tym unormowaniu. Warto nadmienić, iż niepoczytalność nie musi obejmować wszystkich typów czynów zabronionych i sprawca, który swoim zachowaniem wypełnił znamiona kilku typów, tylko co do niektórych był niepoczytalny, a za część z nich poniesie odpowiedzialność karną.²⁴⁷

W tym miejscu należy odnieść się do znanej z prawa cywilnego instytucji ubezwłasnowolnienia. Jak było już wcześniej opisane seniorzy są grupą, której członkowie dość często mogą wykazywać zaburzenia, problemy natury psychicznej uzasadniające potrzebę ich ubezwłasnowolnienia. Niemała cześć seniorów, zwłaszcza tych będących w już mocno zaawansowanej starości może być ubezwłasnowolniona. Osoby ubezwłasnowolnione najczęściej nie poniosą odpowiedzialności karnej, ponieważ w momencie jego popełnienia są niepoczytalne. Jednakże w polskim prawie przyjęto, że ubezwłasnowolnienie nie oznacza automatycznie niepoczytalności.²⁴⁸ Prawodawca przyjął założenie, iż nie można zawsze, bezwzględnie wykluczyć tego, że ubezwłasnowolniony może w momencie popełniania przestępstwa być poczytalny i w pełni świadomy swojego zachowania. Dlatego też nawet pomimo ubezwłasnowolnienia, sąd w postępowaniu karnym musi ustalić ewentualną niepoczytalność sprawcy.

Koniecznym jest także wskazanie, że osoby ubezwłasnowolnione mogą też dokonywać różnych czynów zabronionych wobec swoich prawnych opiekunów. Jak już była mowa wcześniej, taki podopieczny nie musi być niepoczytalny w chwili

245 Tamże, s. 289;

246 Tamże, s. 290 (wraz z przytoczoną tam literaturą);

247 Tamże, s. 289; A. Zoll, [w:] A. Zoll, W. Wróbel, M. Szewczyk, J. Raglewski, J. Majewski, P. Kardas, Z. Cwiąkański, G. Bogdan, *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Kraków 2007 r., s. 471;

248 M. Jankowska, K. Witkowska, *Niepoczytalność w prawie karnym*,..., s. 46 – 47;

popelniania czynu zabronionego i może on popełnić go świadomie. Natomiast z tego względu, że najczęściej opiekunem albo kuratorem jest krewny (małżonek, dorosłe dziecko) zazwyczaj w takich sytuacjach występują oni z wnioskiem o umieszczenie podopiecznego w szpitalu psychiatrycznym lub domu pomocy społecznej.²⁴⁹ Odpowiednio do art. 22 pkt. 3 i 4 ustawy o zdrowiu psychicznym²⁵⁰. Zgodnie z tymi regulacjami do przyjęcia do szpitala psychiatrycznego osoby ubezwłasnowolnionej wymagana jest zgoda opiekuna oraz tej osoby, a w razie sprzecznych oświadczeń odnośnie zgody, o umieszczeniu tej osoby w tym szpitalu rozstrzyga sąd opiekuńczy. Z kolei według art. 23 tejże ustawy osoba chora psychicznie (także nieubezwłasnowolniona) może być przyjęta do szpitala psychiatrycznego także bez jej zgody jeżeli swoim dotychczasowym zachowaniem zagraża swojemu życiu albo życiu i zdrowiu innych. Decyduje o tym lekarz po zbadaniu osoby, decyzję zatwierdza ordynator w ciągu 48 godzin od przyjęcia i zawiadamia o tym sąd opiekuńczy do 72 godzin od momentu przyjęcia. Jeżeli wobec takiej osoby zachodzą jedynie wątpliwości co do tego czy jest ona chora psychicznie, to przyjęcia do szpitala odbywa się na okres do 10 dni w celu utalenia ewentualnej choroby. Także i w tym przypadku należy zawiadomić o pobycie w szpitalu sąd opiekuńczy. Zgodnie z art. 25 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego we wszystkich wymienionych wcześniej przypadkach zawiadomienie sądu opiekuńczego powoduje wszczęcie postępowania przez sąd, co do zasadności przyjęcia do szpitala.

Jak zauważa P. Daniluk regulacje zawarte w ustawie o zdrowiu psychicznym dotyczące umieszczenia w szpitalu psychiatrycznym bez wymaganej zgody odnoszą się tylko do czynów przeciwko zdrowiu lub życiu, a nie mają zastosowania wobec czynów skierowanych przeciw dobrom materialnym.²⁵¹ Autor wskazuje przy tym, że z analizy orzecznictwa wynika, że wnioski przedstawicieli ustawowych o umieszczenie ich podopiecznych w szpitalu nie są uwzględniane przez sąd z tego właśnie powodu. Warto nadmienić, iż umieszczenie w dps na podstawie orzeczenia sądu (bez zgody chorego) może nastąpić jeżeli zachodzą przesłanki braku zapewnienia mu opieki, co odnosi się tylko do zagrożeń na życiu, zdrowiu, a już nie na dobrach materialnych (np. na

249 D. Jakimiec, *Czyny zabronione ubezwłasnowolnionego przeciwko osobom sprawującym nad nim pieczę*, Czasopismo prawa karnego i nauk penalnych, Rok XXII, z.1, 2018 r., s. 26 – 27;

250 Ustawa z dnia 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, Dz. U. 1994 Nr 111 poz. 535, tj. Dz. U. 2020 poz. 685;

251 P. Daniluk, *Wyłączenie odpowiedzialności karnej*, [w:] *Kodeks karny komentarz*, pod red. R. Stefańskiego, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017 r., s. 127;

posiadanych pieniądzach, rzeczach).²⁵²

W świetle powyższego można stwierdzić, iż system prawny zawiera regulacje, które chronią przed czynami zabronionymi osób chorych psychicznie i ubezwłasnowolnionych. Jednakże w literaturze wskazuje się na braki w tym zakresie, które nie w każdej sytuacji dostatecznie chronią takie osoby oraz społeczeństwo przed ich negatywnymi zachowaniami.

Ważną rolę we właściwym podejściu systemu karnoprawnego wobec seniorów dopuszczających się czynów zabronionych odgrywa art. 53 § 2 kk, na podstawie którego sąd wymierzając wymiar kary bierze pod uwagę nie tylko jej ustawowy zakres, ale także między innymi warunki i właściwości osobiste sprawcy. Takimi właściwościami są: wiek, stan zdrowia fizycznego, umysłowego, podatność na wpływy, a warunkami: pozycja na rynku pracy, możliwości zarobkowe.²⁵³ Ma to na celu ochronę tych starszych ludzi przed dyskryminacją ze względu na wiek oraz zapewnić humanitarne warunki odbywania kary. W tej fazie życia często występują problemy zdrowotne, które uniemożliwiają przebywanie w zakładzie karnym przez długi czas. Czasami byłoby to nieludzkie już od samego początku. Ci z nich, którzy mogą ją odbyć powinni mieć zapewnioną odpowiednią opiekę lekarską. Ponadto seniorzy będąc w wieku poprodukcyjnym i nierzadko osłabione zdrowie zazwyczaj nie mają dużych zdolności zarobkowych, co powinno być przez sąd uwzględniane przy wymierzaniu kary grzywny.

Mając na uwadze powyższe uwagi odnośnie art. 53 kk, oraz informacje na temat wzrostu srebrnej przestępczości wśród seniorów w Japonii oraz jej charakterystyki,²⁵⁴ należy jednak wskazać, że zasadnym wydaje się mocne uwzględnianie okoliczności podeszłego wieku w wymierzaniu kary, przynajmniej co do niektórych rodzajów przestępstw. Zauważa się, że w kraju tym seniorzy celowo popełniają drobne przestępstwa, żeby trafić do więzienia. Tam bowiem nie cierpią na samotność i ubóstwo finansowe, które towarzyszą im na wolności. Wydaje się więc, że w takich sytuacjach karanie ich na takich samych zasadach jak innych ludzi jest błędem, pogarsza problem, prowadzi do wzrostu przestępczości. Sądy nie powinny stosować izolacyjnych kar, ale inne formy sankcji. Poza tym potrzebne jest rozbudowanie system

252 Tamże;

253 V. Konarska – Wrzosek, *Zasady wymiaru kary i środków karnych*, [w:] *Kodeks karny Komentarz*, (red. R.A. Stefański), Warszawa 2017 r., s. 423 – 424;

254 *Why some Japanese pensioners want to go to jail*, z dnia 31.01.2019 r., [<https://www.bbc.com/news/stories-47033704>], [dostęp w dniu 30.07.2020 r.];

opieki, wsparcia seniorów, podwyższanie emerytur. Można więc wysunąć wniosek, iż konstrukcja, funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości nie może odbywać się bez uwzględnienia sytuacji życiowej seniorów w społeczeństwie. Przytoczony przepis art. 53 kk daje wymiarowi sprawiedliwości szansę na to, ażeby nie przyczynić się do wzrostu kryminalnych problemów seniorów i przestępczości.

Warto odnieść się do przepisu art. 191 § 1 kk, w myśl którego: *Kto stosuje przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3*. Jak już było wskazane w I rozdziale niniejszej rozprawy, istnieją różne rodzaje przemocy. Jeżeli ma charakter psychiczny to wtedy nawet ułomna, słaba fizycznie osoba może ją stosować. W doktrynie prawniczej wskazuje się także na przemoc polegającą na groźbie spowodowania postępowania karnego.²⁵⁵ Jak już było wcześniej wspomniane w niniejszej rozprawie, istnieje mało opracowań, zainteresowań wokół problematyki przestępczości seniorów. Biorąc pod uwagę tą okoliczność oraz to, że człowiek starszy postrzegany jest w społeczeństwie raczej jako ofiara, a nie sprawca przemocy, może łatwo dochodzić do takiej sytuacji, w której część nieuczciwych seniorów może wykorzystywać ten sposób popełnienia przestępstwa. Mianowicie senior może bowiem wymuszać określone zachowania albo dokuczać innym (np. domownikom) tym, że oskarży ich o stosowanie wobec nich przemocy, znęcanie się nad nim itp.

W polskiej literaturze podkreśla się potrzebę przywrócenia regulacji z lat 1988 – 1998, zgodnie z którą skazani po osiągnięciu określonego wieku mieli prawo ubiegać się o warunkowe zwolnienie po odbyciu krótszego okresu kary niż pozostali osadzeni.²⁵⁶ Wskazuje się także na rozwiązanie polegające na tworzeniu oddziałów karnych, w których przebywaliby tylko osoby w podeszłym wieku.²⁵⁷ Popierają je sami skazani. Byłoby ono wzorowane na tych istniejących między innymi w Niemczech, Szwajcarii. Należy jednak mieć na względzie, iż może to spowodować zagrożenie wzrostem przestępczości jeżeli będą braki w zapewnieniu przez społeczeństwo opieki nad seniorami. Ludzie starsi nie posiadając odpowiedniej opieki i środków do życia mogą

255 J. Kosonoga, *Przestępstwa przeciwko wolności*, [w:] *Kodeks karny komentarz...*, s. 1131;

256 E. Hryniewicz – Lach, *Przestępczość osób starszych jako nowy problem polityki kryminalnej?*, *Forum Prawnicze*, nr 6 (50), 2018 r., s. 43; A. Nawój-Śleszyński, *Problemy indywidualizacji wykonania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w wieku senioralnym*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2014 r., nr 84, s. 114;

257 E. Hryniewicz – Lach, *Przestępczość osób starszych...*, s. 43;

bowiem popełniać przestępstwa, by trafić do więzienia, w którym będą mieli zapewnione odpowiednie warunki do życia w starości.

Przedstawiając regulacje prawnokarne wobec przestępców w podeszłym wieku koniecznym jest wskazanie na problematyczne aspekty ich karania. Mianowicie, stosowanie kar pieniężnych może być utrudnione na skutek zmniejszenia się zdolności zarobkowania tych osób oraz dość niskich świadczeń emerytalnych, a osłabienie organizmu w wyniku procesu starzenia się, nierzadko ogranicza czy wręcz uniemożliwia zastosowanie obowiązku prac społecznych czy nawet kar izolacyjnych.²⁵⁸ Problemy te mogą być coraz częstsze, ponieważ w wyniku procesu starzenia się społeczeństwa nie tylko przybywać będzie ludzi starszych, ale także i tych będących w już mocno zaawansowanej starości (powyżej 80 roku życia). W tym miejscu można dostrzec znaczenie i potrzebę zapewnienia odpowiednich środków finansowych seniorom do życia, a także aspekty opieki, wsparcia takich ludzi czy to przez społeczeństwo czy przez ich rodziny, oraz związanej z tym odpowiedzialności seniorów za różne czyny, zachowania.

Rozważając problematykę sankcji karnych wobec seniorów warto odnieść się do art. 45a kk, który dotyczy możliwości stosowania środka przepadku. Zgodnie z art. 44 kk polega on na zasądzeniu od skazanego przedmiotów pochodzących z przestępstwa lub służących do jego popełnienia. Przepis art. 45 a kk stanowi, że można orzec przepadek nawet w sytuacji, gdy społeczna szkodliwość czynu była znikoma, warunkowego umorzenia postępowania, stwierdzenia, że sprawca w chwili popełniania czynu był niepoczytalny lub zachodzi inna okoliczność wyłączająca karanie. Może on zostać nałożony również, gdy oskarżony nie jest w stanie uczestniczyć w postępowaniu na skutek choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby, a zebrane dowody wskazują na to, że w razie skazania orzeczony byłby przepadek. Unormowanie to ma szczególne znaczenie w odniesieniu do seniorów, bowiem to właśnie w tej grupie społecznej dość często mogą zachodzić sytuacje wskazane w tej regulacji (niepoczytalność itd.). Warto dodać, że inną ciężką chorobą uniemożliwiającą udział w postępowaniu może być także schorzenie o podłożu fizycznym. Seniorzy zaś są grupą, która częściej od innych choruje na różne dolegliwości, schorzenia utrudniające poruszanie się i komunikację społeczną.

Instytucja przepadku pozwala na przywrócenie do stanu poprzedniego w

258 Tamże, s. 39;

zakresie posiadania rzeczy niezależnie od tego czy oskarżonego można ukarać czy też nie.

Ważnym unormowaniem jest art. 58 § 2a kk, zgodnie z którym kary polegającej na obowiązku wykonywania prac na cele społeczne nie orzeka się, jeżeli stan zdrowia lub jego właściwości i warunki osobiste przemawiają za tym, że kary tej skazany nie będzie w stanie wykonać. Zarówno w przesłance stanu zdrowia lub właściwościach osobistych może odnosić się do słabszych seniorów. To właśnie ta grupa wiekowa obejmuje najwięcej schorowanych seniorów. Właściwościami i warunkami osobistymi mogą być również słabości, ułomności organizmu wynikające z podeszłego wieku. Ludzie starsi, zwłaszcza będący w mocno zaawansowanej starości, często mają problemy z poruszaniem się, z wykonywaniem nawet prostych, lekkich prac fizycznych. Jak już było wcześniej wskazane występujące w kodeksie karnym pojęcie *właściwości i warunków osobistych* obejmuje między innymi podeszły wiek. Tym samym art. 58 § 2a kk niejako pośrednio chroni takie osoby przed zbyt uciążliwymi dla nich sankcjami, które narażając ich zdrowie naruszałoby ich prawa oraz godność.

Kolejnym ujęciem jest również wątek uwzględniania seniorów jako oskarżonych w postępowaniu karnym. Warto odnieść się zatem do unormowań procesowych, które to określają zasady prowadzenia postępowania przygotowawczego (przed sądowego np. przed prokuratorem), sądowego. W art. 76 kpk ustanowiono, że gdy oskarżonym jest ubezwłasnowolniony, to wtedy jego opiekun może podejmować w postępowanie wszelkie czynności na jego korzyść. Oczywiście, nie każdy senior, który może mieć wynikające z wieku problemy z pełnym rozumieniem czynności postępowania, jest ubezwłasnowolniony. Natomiast wydaje się, że pewnym rozwiązaniem takiego stanu jest regulacja zawarta w art. 79 § 1 pkt 4 kpk, ponieważ przewiduje obowiązek udziału obrońcy gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan psychiczny oskarżonego pozwala na mu na taki udział w procesie, który byłby samodzielny i rozsądny. Należy nadmienić, iż uzasadniona wątpliwość nie oznacza pewności, ani udowodnienia. Tym samym wcale nie muszą być pewnym osłabione zdolności umysłowe oskarżonego. Wychodzi to naprzeciw między innymi seniorom, którzy nierzadko mogą mieć tego typu trudności i nie trzeba przeznaczać czasu na udowadnianie tych okoliczności. Unormowanie to nie musi oznaczać pozbawienia

oskarżonego praw do udziału w postępowaniu, ponieważ według art. 86 § 2 kpk uczestnictwo obrońcy w postępowaniu nie stoi na przeszkodzie, by on również brał aktywny udział w procesie.

Należy nadmienić, iż przepisy art. 90 i 91 kpk odnoszące się do udziału organizacji społecznych w postępowaniu karnym wcale nie wykluczają tego, by mogły one partycypować ze względu na cechy oskarżonego np. jego podeszły wiek.

W przepisie art. 192 kpk ustalono, że jeżeli karalność zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego (w tym psychicznego) to nie może sprzeciwić się badaniom za wyjątkiem zabiegu chirurgicznego. Ponadto, gdy zachodzą wątpliwości co do stanu zdrowia umysłowego świadka (np. wynikające między innymi z racji jego mocno zaawansowanego wieku), to prokurator lub sąd może zdecydować o przesłuchaniu go w obecności biegłego lekarza lub biegłego psychologa.

Koniecznym jest wskazanie, że na podstawie art. 202 kpk wydanie opinii co do stanu zdrowia psychicznego ustala się na podstawie badań dokonanych przez co najmniej dwóch lekarzy psychiatrów, którzy nie mogą pozostawać ze sobą w takich relacjach, które stwarzałyby ich wzajemny stosunek zależności.

W przepisie art. 259 § 1 kpk ustanowiono, że jeżeli przemawiają za tym szczególne względy należy odstąpić od tymczasowego aresztowania, a w szczególności gdyby spowodowałyby to dla oskarżonego poważne niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia. Tymczasowe aresztowanie jest jednym ze środków zapobiegawczych w postępowaniu karnym, które można zastosować wobec podejrzanego/oskarżonego w trakcie rozpatrywania sprawy, a więc jeszcze przed wydaniem orzeczenia, czy nawet przeprowadzeniem dowodów. Tymczasowe aresztowanie jest jedynym środkiem izolacyjnym. Istnieją jeszcze nieizolacyjne jak np. dozór policji. Odnosząc się do tego rodzaju aresztowania to warto tutaj podkreślić, że należy inaczej oceniać tą wspomnianą przed chwilą przesłankę z art. 259 kpk w przypadku seniorów aniżeli wobec reszty populacji. Ludzie ci są bowiem bardziej narażeni na negatywne skutki zdrowotne zarówno w aspekcie fizycznym jak również emocjonalnym, które może mieć swoje konsekwencje w cielesnym wymiarze zdrowotnym. Można więc wysunąć pewne wątpliwości co do braku odniesienia przez prawodawcę w tym przepisie do grupy ludzi w podeszłym wieku w kontekście ewentualnej jej dyskryminacji czy pomijania.

Unormowanie art. 276 kpk przewiduje tytułem środka zapobiegawczego możliwość zawieszenia oskarżonego w wykonywaniu określonego zawodu, kierowania

określonym rodzajem pojazdów. Może to mieć duże znaczenie dla ludzi starszych, wobec których istnieje duże prawdopodobieństwo wyrządzenia przez nich szkód, czynów zabronionych na skutek uwarunkowań zdrowotnych wynikających z wieku (np. starszych kierowców, którzy mogą już nie posiadać tak dużych umiejętności umysłowych jak inni).

Na podstawie powyższych analiz można zauważyć, że duże znaczenie w kontekście odpowiedzialności seniorów oraz możliwości ochrony ich praw odgrywają specjaliści w postaci biegłych lekarzy, psychiatrów, psychologów. To ich wiedza oraz oceny decydują o tym, czy dana osoba uzyska wsparcie, ochronę przed niezasłużoną karą czy będzie ich pozbawiona. Tak zatem ważną rolę odgrywają wskazania wiedzy medycznej, którą można odnieść do władzy-wiedzy, o której mowa w zagadnieniach dotyczących teorii.

4. Unormowania w zakresie postępowania administracyjnego

Prawo administracyjne dotyczy szeregu dziedzin życia i dzięki temu można je podzielić na różne gałęzie jak np. prawo budowlane, łowieckie, morskie, oświatowe. Najogólniej mówiąc obejmuje on szereg norm regulujących funkcjonowanie administracji publicznej. W literaturze wymienia się następujące funkcje administracji publicznej:

- porządkowa – zapewnienie bezpieczeństwa publicznego;
- świadcząca – usługi publiczne;
- regulacji rozwoju gospodarczego – kierowanie gospodarką (zezwolenia, koncesje, reglamentacje itp.);
- organizatorska – działania twórcze, samodzielne;
- wykonawcza – realizacja przepisów prawa;
- kontrolno – nadzorcza – kontrola i nadzór
- prognostyczno – planistyczna – wykonywanie prognoz.²⁵⁹

Na podstawie wyżej wymienionych funkcji można nakreślić, że prawo administracyjne normuje dość szeroki zakres różnych dziedzin. Reguluje ono między

²⁵⁹ W. Żelazowska, *Prawo i postępowanie administracyjne w pigułce*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2019 r., s. 11 – 12;

innymi stosunki pomiędzy obywatelem występującym we własnym imieniu jako osoba fizyczna a organami administracji publicznej. Oprócz norm prawa materialnego należy podkreślić również duże znaczenie prawa procesowego określające sposoby załatwiania spraw indywidualnych przed organami administracji publicznej. W przypadku braku szczególnych przepisów procesowych dotyczących danej dziedziny prawa administracyjnego (kpa) podstawowym aktem prawnym w tym zakresie jest kodeks postępowania administracyjnego.²⁶⁰

Odnosząc się do unormowań kpa należy wskazać na art. 30 § 2. Stanowi on, że osoby fizyczne nieposiadające zdolności do czynności prawnych (małoletni, ubezwłasnowolnieni) działają w postępowaniu poprzez swoich przedstawicieli ustawowych. Podobna regulacja zawarta w art. 32 i 33 § 1 kpa przewiduje możliwość by każda osoba mogła wyznaczyć inną osobę fizyczną, by była pełnomocnikiem do występowania w jego imieniu, a w § 4 wprowadzono możliwość nieprzekładania dowodu pełnomocnictwa, jeżeli pełnomocnikiem ma być bliski krewny lub domownik strony postępowania oraz nie ma wątpliwości co do faktu i zakresu upoważnienia. Unormowania te mają szczególne znaczenie w kontekście seniorów. Ludzie ci często ze względu na wynikające z wieku osłabienie organizmu (fizyczne, umysłowe) mogą odczuwać trudności z aktywnym udziałem w postępowaniu przed organem administracji nawet jeżeli nie będą zachodziły żadne przesłanki do ubezwłasnowolnienia. Mogą oni więc chętnie korzystać z pomocy innych osób, a zwłaszcza bliskiej rodziny, by w ich imieniu występowały przed administracją. Zważyć jednak należy, że przepisy te nie nakładają na żadnej osobie obowiązku podjęcia działań w charakterze pełnomocnika. Tym samym senior jest zależny od woli innych ludzi. Jeżeli nikt nie będzie chciał spełnić jego prośby dotyczącej upoważnienia, wtedy zmuszony będzie działać samodzielnie.

Interesującym przepisem jest art. 34 kpa, który przewiduje ustanowienie kuratora dla osoby nieobecnej w postępowaniu. W prawie nie zostało jednak zdefiniowane pojęcie takiej osoby, ani przesłanki jej określania. Według orzecznictwa i doktryny jest to osoba nieznaną z miejsca pobytu, co do której istnieje prawdopodobieństwo, że przebywa za granicą.²⁶¹ Nie ma on więc zastosowania w

260 Ustawa z dnia 14.06.1960 r. kodeks postępowania administracyjnego, Dz. U. 1960 Nr 30 poz. 168, t.j. Dz. U. 2021 poz. 54, 187;

261 S. Szczepaniak, *Osoba nieobecna jako strona w postępowaniu*, [[Osoba nieobecna jako strona w postępowaniu - Prawo administracyjne - Organizacja – Infor.pl](#)] [dostęp w dniu 03.01.2021 r.];

sytuacjach, w których seniorzy nie są w stanie lub ciężko im jest udać się osobiście do urzędu lub wysłać korespondencji.

Należy jednak wskazać, że w art. 61 § 2 kpa. Organ administracji publicznej może wszcząć postępowanie z urzędu nawet w sprawie, w której wymagany jest wniosek strony z uwagi na szczególnie ważny interes strony. Jest to rozwiązanie, które niewątpliwie może służyć obywatelom, gdy z uwagi między innymi na uwarunkowania zdrowotne nie składają wniosku, mimo że mocno leży to w ich interesie. Wśród takich osób może być także duża część seniorów, którzy na skutek procesu starzenia się, mają słabsze możliwości zdrowotne i sprawnościowe.

Ważne unormowania z punktu widzenia wsparcia seniorów zawarte są w art. 182 – 189 kpa. Dają one prokuratorowi uprawnienia do występowania w postępowaniu administracyjnym (prawo wniesienia sprzeciwu od decyzji ostatecznej, udziału w każdym stadium postępowania na prawach strony celem zapewnienia przeprowadzenia postępowania zgodnego z prawem). Ma on więc możliwość wspierania słabszych osób w postępowaniu. Wśród seniorów może być niemała liczba takich ludzi.

Analizując administracyjnoprawne przepisy dotyczące ochrony seniorów koniecznym jest odniesienie się także do przepisu art. 189 d pkt 7 kpa zaznaczono, że wysokość administracyjnej kary pieniężnej powinna uwzględniać właściwości osobiste osoby, na którą jest nakładana. Jeżeli zatem będzie ona stosowana wobec człowieka w podeszłym wieku, który jest już mocno schorowany, nie ma możliwości zarobkowania oprócz emerytury to powinna ona być stosownie mniejsza aniżeli kara za takie samo przewinienie wobec zdrowego człowieka w wieku dojrzałym.

W przepisach art. 221 kpa i następnych zostały unormowane przepisy określające zasady składania skarg, wniosków. Co ważne § 3 tego przepisu umożliwia składanie ich w interesie innej osoby za jej zgodą. Oznacza to tym samym, że taką skargę może napisać i złożyć opiekun faktyczny, czyli na przykład znajomy, sąsiad. Nie musi to być opiekun prawny.

Oprócz dwuinstancyjnego postępowania administracyjnego przed organami administracji publicznej, obywatel niezadowolony z rozstrzygnięcia może zwrócić się do sądu by zbadał on zasadność i prawidłowość rozstrzygnięcia. Odbywa się to w postępowaniu sądowo – administracyjnym, które zostało unormowane w ustawie prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (ppsa)²⁶².

²⁶² Ustawa z dnia 30.08.2002 r. prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz. U. 2002 Nr 153 poz. 1270, t.j. 2021 r., poz. 54, 159;

Po pierwsze, wskazać wypada na treść art. 6 ppsa. Na jego podstawie sąd ma obowiązek w razie zaistnienia takiej potrzeby pouczać osobę występującą bez fachowego pełnomocnika (np. adwokata) co do treści czynności prawnych i skutków ich zaniedbań. W przepisie tym nie ma odniesień do seniorów jako grupy szczególnie potrzebującej takiej pomocy. Brakuje takiego odniesienia również w komentarzu do tegoż przepisu P. Szustakiewicza.²⁶³ Wydaje się, iż naturalnym jest, by wykładnia tego przepisu zakładała, że sąd powinien udzielać tych pouczeń szczególnie starannie właśnie wobec ludzi w podeszłym wieku. Natomiast brak ewentualnych odniesień do tej grupy w prawie stanowionym może czynić pewne wątpliwości interpretacyjne oraz problemy z właściwym realizowaniem w praktyce tego obowiązku wobec seniorów.

Należy wskazać na przepisy art. 8 i 9 ppsa, które stanowią, że prokurator, rzecznik praw obywatelskich, rzecznik praw dziecka mogą wszczynać postępowania przed sądem administracyjnym, brać w nich udział na prawach strony jeżeli wymaga tego ochrona praw człowieka. Ma to duże znaczenie, ponieważ seniorzy będąc wrażliwą grupą społeczną nie zawsze są w stanie dochodzić swoich uprawnień tak jak inne osoby dorosłe.

W art. 27 ppsa wskazano, że osoba nieposiadająca zdolności do czynności prawnych (np. ubezwłasnowolniona) działa poprzez swojego przedstawiciela ustawowego. W przepisach art. 34 – 35 ppsa unormowano możliwość działań w postępowaniu przez pełnomocnika, którym może być między innymi zstępny. Jednakże brak jest zapisów o ewentualnym zobowiązaniu takiej osoby do uczestnictwa w charakterze pełnomocnika. Jeżeli nie będzie ona chciała podjąć się pełnomocnictwa, to o takie senior powinien występować osobiście i samodzielnie. Oczywiście, zarówno w ppsa jak i kpa uprawniony może wyznaczyć pełnomocnikiem adwokata czy radcę prawnego (także z urzędu, gdy jest ubogi), aczkolwiek wydaje się, że senior powinien mieć prawo, by w niektórych sprawach mógł zobowiązać swojego zstępnego, by ten, oprócz profesjonalnego pełnomocnika, pomógł mu w zakresie podstawowego rozumienia czynności faktycznych i obrony swoich interesów. Strona mająca profesjonalnego pełnomocnika, sama również może aktywnie uczestniczyć w postępowaniu. Tak zatem nierówna może być pozycja seniora posiadającego fachowego pełnomocnika i osoby dojrzałej również występującej z adwokatem lub radcą prawnym,

²⁶³ Zob. P. Szustakiewicz, *Komentarz do art. 6, [w:] Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi Komentarz*, A. Skoczyła, P. Szustakiewicz (red.), wyd. C.H. Beck, Warszawa 2016 r., s. 13 – 14;

ponieważ można zakładać, że część ludzi starszych, zwłaszcza tych w mocno zaawansowanej starości, może mieć już słabsze zdolności efektywnego zabiegania o własne interesy.

Skargę do sądu administracyjnego może wnieść nie tylko osoba, której dotyczy dana sprawa, ale również prokurator, rzecznik praw obywatelskich, organizacja społeczna w zakresie jej statutowej działalności. Uprawnienie to zostało ustanowione na mocy art. 50 ppsa. Tak zatem jeżeli np. rozstrzygnięcie organu administracji w danej sprawie będzie naruszać prawa i wolności człowieka, to wtedy rzecznik praw obywatelskich może wnieść taką skargę. Informacje te ombudsman może uzyskać np. od samej osoby, której sprawa administracyjna dotyczyła.

Warto wskazać również na unormowania dotyczące terminów sądowych. Są one dość ważną kwestią, mają na celu sprawne, szybkie przeprowadzenie postępowania. W art. 84 ppsa wskazano, że z ważnych przyczyn mogą one być wydłużone na wniosek albo z urzędu. Na mocy przepisu art. 87 § 5 ppsa umożliwiono w wyjątkowych przypadkach przywrócić uchybionego terminu nawet po upływie roku. Wydaje się, że jedną z takich ważnych przyczyn może być obiektywne ułomności wynikające z podeszłego wieku. Przemawiałaby za tym potrzeba szczególnej ochrony seniorów jako wrażliwej grupy społecznej. Nie zostały one jednak doprecyzowane w prawie stanowionym, co w konsekwencji może doprowadzić do różnych interpretacji w tym zakresie.

Należy nadmienić, iż w myśl art. 140 ppsa stronie występującej przed sądem bez profesjonalnego pełnomocnika sąd udziela pouczeń co do terminu i sposobu wniesienia środka odwoławczego. Zasadnym jest założenie, że powinien od tego dokonywać uwzględniając między innymi wiek danej osoby i wynikające z niego możliwości percepcyjne. Przyjęcie innego toku rozumowania miałyby się z celem tej regulacji, która ma służyć zapewnieniu prawa do sądu, a konkretniej ujmując, do wyższej instancji, na które to uprawnienie składa się między innymi wiedza co do jego istnienia oraz wiedza dotycząca zasad skorzystania z tego prawa.

W kontekście zapewnienia seniorom szczególnego wsparcia w społeczeństwie duże znaczenie ma przepis art. 239 § 1 ust. 1 a, c, e ppsa. Stanowi on bowiem, że wolne od opłat sądowych są postępowania zainicjowane skargą w sprawach pomocy, opieki społecznej, świadczeń leczniczych, rehabilitacyjnych, ubezpieczeń społecznych. Należy podkreślić, że duża część takich przypadków dotyczy właśnie seniorów.

Na podstawie istniejącego w postępowaniu sądowo-administracyjnym prawa pomocy unormowanego w art. 246 ppsa osobie fizycznej może zostać przyznany profesjonalny pełnomocnik z urzędu i / lub zwolnienie z kosztów sądowych. Ma ono zastosowanie gdy osoba ta wykaże, że nie jest w stanie ponieść związanych z tym postępowaniem, pełnomocnictwem kosztów bez uszczerbku dla utrzymania siebie i rodziny. W przeciwieństwie do postępowania cywilnego prawo do jest obligatoryjnie przyznawane po spełnieniu tej jednej przesłanki związanej z finansami i nie zależy od rodzaju i stopnia zawłości, trudności danej sprawy.²⁶⁴ Tak zatem brak jest ryzyka, że seniorowi zostanie odmówione prawo do otrzymania pomocy profesjonalnego pełnomocnika z urzędu tylko dlatego, że sprawa jest dość łatwa, nieskomplikowana.

Mając na względzie powyżej wskazane unormowania kpa i ppsa należy zaznaczyć, że choć są unormowanie mogące odnosić się do seniorów oraz ich wspierać w dochodzeniu swoich praw, ochronie interesów, to jednak brak jest bezpośrednich odniesień do tejże grupy społecznej. Braki te mogą negatywnie wpływać zarówno na świadomość prawną społeczeństwa jak również na interpretację przedstawionych uregulowań prawnych w świetle ochrony seniorów.

5. Regulacje z zakresu prawa rodzinnego

Prawo rodzinne to ważna gałąź prawa w świetle analizy ochrony seniorów. Normuje ono relacje wewnątrz rodzinne, a jak już była mowa, rodzina jest w społeczeństwie polskim najczęściej wskazywanym podmiotem, który powinien zapewnić seniorom opiekę i wsparcie. Również sami seniorzy zazwyczaj wolą uzyskiwać stałą, codzienną pomoc od rodziny aniżeli od całodobowej instytucji opiekuńczej, o czym była mowa wcześniej. W badaniach nad rodzicami polskich migrantów stwierdzono, że to właśnie członkowie rodziny są tymi podmiotami, na które seniorzy najczęściej mogą liczyć w ich wsparciu.²⁶⁵

Aktem prawnym normującym sferę stosunków rodzinnych jest kodeks rodzinny i opiekuńczy²⁶⁶ (kro). Przede wszystkim należy odnieść się do treści art. 87

264 J. Olszanowski, *Komentarz do art. 246 ppsa*, [w:] *Prawo o postępowaniu...*, s. 420 - 423;

265 Z. Kawczyńska – Butrym, *Świat emocji rodziców migrantek – starość w tęsknocie*, [w:] *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, (pod red.) Z. Kawczyńskiej – Butrym, E. Czapki, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2016 r., s. 198 – 199;

266 Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. 1964 Nr 9 poz. 59, t.j. Dz. U. 2020 poz. 1359;

kro, który stanowi, iż rodzice zobowiązani są do wzajemnego szacunku i wspierania się. Norma ta ma charakter bardzo ogólny. Nie określa ani czasu obowiązywania ani wieku tych osób. Zważywszy jednak na obowiązujące normy społeczne, moralne obowiązek ten powinien obowiązywać cały czas a w szczególności w dwóch okresach: dzieciństwa oraz starości rodziców.

Kolejne regulacje kro, które to odnoszą się do wsparcia seniorów zawarte są w dziale dotyczącym obowiązku alimentacyjnego. Przepis 131 kro normuje obowiązek alimentacji przysposobionego wobec przyspasabiającego. Z jego treści pośrednio można więc wnioskować, że wstępni (rodzice) mają prawo uzyskiwać alimenty od swoich dorosłych, samodzielnych dzieci. Niemniej jednak nie jest to wyrażone wprost. Podobnie ten aspekt alimentacji można dostrzec w art. 144 § 2 kro normującym prawo do ubiegania się środków alimentacyjnych przez męża matki lub żonę ojca jeżeli przyczyniał / ała się wcześniej do utrzymania, wychowania jej / jego dziecka. Należy jednak zaznaczyć, iż okoliczność braku wyrażenia przez prawodawcę wprost obowiązku alimentacji zstępnych wobec swych wstępnych może świadczyć o dyskryminacji seniorów oraz powodować mniejszą świadomość prawną wśród społeczeństwa dotyczącą przysługujących uprawnień.

Następnym działem kro, który może mieć zastosowanie w kontekście ochrony seniorów są normy dotyczące opieki i kurateli. Mając na względzie osoby starsze opieka normowana w kro odnosi się tylko do osób wobec których orzeczono ubezwłasnowolnienie całkowite (lub częściowe w przypadku kurateli). Zgodnie z art. 175 kro do takich przypadków stosuje się odpowiednio przepisy kro dotyczące opieki nad małoletnim. Warto odnieść się do art. 176 kro, według którego opiekunem dla ubezwłasnowolnionego całkowicie powinien być zwłaszcza jego małżonek a w przypadku jego braku jego ojciec lub matka. Przepis ten wyznacza otwarty katalog osób mogących zostać opiekunem, a więc nie wyklucza tego, że dla ubezwłasnowolnionego całkowicie seniora opiekunem zostanie jego córka czy syn. Natomiast zastanawiać może okoliczność pominięcia przez prawodawcę zstępnych. Może skłaniać do refleksji nad tym, czy prawodawca dyskryminuje tą grupę wiekową czy może nie przykładając wystarczająco dużej wagi do rodzinnej opieki na starość.

W świetle powyższego należy również nadmienić, iż w kro brak jest przepisów, które to odnosiłyby się do rodzinnej opieki nad tymi seniorami, którzy co prawda są w miarę sprawni i brak jest przesłanek do ich ubezwłasnowolnienia, ale jednocześnie

potrzebują wsparcia, pomocy od innych.

Starszy wiekiem rodzic ma więc prawo, by drogą sądową dochodzić przyznania mu świadczeń alimentacyjnych od dorosłego i samodzielne dziecko. Jednakże nie ma on już możliwości prawnego dochodzenia, by pomagało mu osobiście w formie pomocy w różnych podstawowych czynnościach czy udzielania wsparcia emocjonalnego. System prawny nie uwzględnia więc tego aspektu ochrony seniorów, choć jak była wcześniej o tym mowa, w społeczeństwie polskim osobista pomoc rodziny to bardzo ważny element wsparcia seniorów, częściej preferowany niż opieka instytucjonalna. Wobec stosunków dorosłe, samodzielne dzieci – starsi wiekowo rodzice system prawny odnosi się tylko do wsparcia w postaci obowiązku alimentacyjnego, choć nawet i to nie jest wyrażone wprost. Natomiast brak jest odniesień do aspektów osobistych czynności w zakresie opieki młodszych krewnych nad seniorami.

6. Regulacje dotyczące opieki instytucjonalnej nad seniorami

Oprócz opieki sprawowanej przez rodzinę, seniorzy mogą korzystać z opieki świadczonej przez instytucje. Warto więc odnieść się do podstawowych przepisów prawnych, które normują ten aspekt opieki.

Pierwszą formą opieki instytucjonalnej dla seniorów jest rodzinny dom pomocy unormowany w art. 52 ustawy o pomocy społecznej (ustawa o pomspoł).²⁶⁷ Świadczona jest w nim opieka całodobowo dla nie mniej niż trzech a nie więcej niż ośmiu osób zamieszkujących wspólnie. Może być prowadzony przez osobę fizyczną lub organizację pożytku publicznego. Inną formą jest mieszkanie chronione, które może być prowadzone dla ludzi, którzy z powodu wieku wymagają pomocy, ale nie zachodzi konieczność całodobowej opieki. Rozwiązanie to ma swoją podstawę prawną w art. 53 ustawy o pomspoł. Prowadzić ją może jednostka organizacyjna pomocy społecznej lub organizacja pożytku publicznego. Decyzja o skierowaniu danej osoby do takiego mieszkania jest wydawana co do zasady na czas określony. Jedynie w przypadku niepełnosprawnych (posiadających orzeczenie) lub ważnej przyczyny może być wydana na czas nieokreślony.

W przepisach art. 54 i następnych ustawy o pomspoł. zostały zawarte unormowania dotyczące domu pomocy społecznej (dps). W art. 54 wskazano podobnie

²⁶⁷ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., Dz. U. 2004 Nr 64 poz, 593, t.j. Dz. U. 2020 r. poz. 1876, 2369;

jak w art. 52 odnoszącym się do rodzinnego domu pomocy, iż umieszczenie osoby w takiej placówce może nastąpić dopiero wtedy gdy niewystarczające jest zapewnienie dostatecznej pomocy osobie w jej miejscu zamieszkania. Wskazuje to tym samym, iż całodobowa opieka nad seniorami według prawodawcy ma charakter subsydiarny, a więc może nastąpić dopiero w razie jej konieczności. Ponadto, należy danego seniora skierować do tego dpsu, który znajduje się najbliżej jego dotychczasowego miejsca zamieszkania, chyba że zachodzą inne ważne względy. Można wysnuć wniosek, iż ma to na celu minimalizację zmian w jego życiu oraz nie powinno utrudniać utrzymywania dotychczasowych kontaktów z bliskimi i znajomymi.

Przebywanie w dps seniorów może wywoływać problemy zarówno co do ewentualnych ograniczeń wychodzenia poza teren placówki, które mogą naruszać wolność mieszkańców. Z drugiej strony całkowita swoboda w tym zakresie może niekiedy stanowić zagrożenie dla niektórych z tych osób. W tym kontekście warto wskazać na regulacje art. 55 ust. 2 a – 2 e ustawy o pomspoł. Na ich podstawie w danym dps można ustalić sposoby zgłaszania wszelkich wyjść pensjonariuszy. W uzasadnionych przypadkach, gdy pobyt poza placówką zagraża zdrowiu seniora posiadającego zaburzenia psychiczne, dyrektor ośrodka może na podstawie zaświadczenia lekarskiego, na ściśle określony czas zakazać mu wychodzenie poza teren instytucji. Zawsze jednak należy o tej okoliczności poinformować najbliżej położony sąd opiekuńczy, a ową decyzję doręczyć na piśmie samemu seniorowi oraz jego przedstawicielowi ustawowemu. W art. 55 ust. 2 g ustawy o pomspoł. stanowi, że można wystąpić do sądu opiekuńczego z wnioskiem o uchylenie ograniczenia. Może to uczynić senior, jego przedstawiciel ustawowy, małżonek, rodzeństwo i co ważne jego opiekun faktyczny. Wydaje się, że zwłaszcza opiekun faktyczny odgrywać tutaj może dużą rolę, gdy senior nie ma rodziny lub ma z nią złe relacje, ponieważ z pomocą może mu przyjść na przykład jego najbliższy przyjaciel będący owym opiekunem.

W art. 57 ustawy o pomspoł. zawarto wykaz podmiotów, które mogą prowadzić dps. Są nimi: jednostki samorządu terytorialnego, Kościół katolicki, inne kościoły i związki wyznaniowe, stowarzyszenia, fundacje, organizacje społeczne, osoby prawne, osoby fizyczne. Jak więc widać katalog jest dość duży. Na szczególną uwagę zasługuje możliwość ich prowadzenia przez osoby fizyczne. Ośrodki te mogą być uruchomione dopiero po uzyskaniu do tego specjalnego zezwolenia od wojewody, który wydać je może dopiero gdy uzna, że spełnione są wszelkie standardy opieki. Przewidziano

możliwość wycofania przez wojewodę tego zezwolenia w przypadku niezapewnienia wymaganych standardów lub nieprzedłożenia na żądanie wojewody stosownych dokumentów, oświadczeń (art. 57 a ustawy o pomocy społecznej). Jak więc widać mogą funkcjonować publiczne i prywatne ośrodki jak również prywatne. Przedsiębiorca może bowiem prowadzić taki ośrodek w ramach działalności gospodarczej we wszystkich jej formach poza spółką partnerską (przewidzianą dla wolnych zawodów).²⁶⁸ Tak zatem może to być:

- jednosobowa działalność gospodarcza, spółka cywilna (ujawniana w Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej);
- spółka jawna, komandytowa, komandytowo-akcyjna, z ograniczoną odpowiedzialnością, akcyjna (rejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym).

Szeroki zakres możliwych form prowadzenia ośrodków opiekuńczych dla seniorów może mieć swoje zalety. Po pierwsze, ma na celu zapobiegnięcie ewentualnym brakom miejsc dla potrzebujących, a po drugie duża ilość takich jednostek może wymuszać zabieganie przez nie o klienta, co tym samym może skutkować podnoszeniem przez nich jakości usług tak, ażeby sprostać konkurencji. Z drugiej jednak strony należy mieć na uwadze, że pobyt w prywatnym ośrodku jest dość drogi i nie wszyscy seniorzy są w stanie z tego skorzystać (o czym była mowa w II rozdziale niniejszej rozprawy). Ponadto, okoliczność prowadzenia dpsu przez prywatny podmiot w ramach działalności gospodarczej nie powinna wpływać na odmienny nadzór nad tego typu placówkami. Tymczasem jak wskazano w raporcie Najwyższej Izby Kontroli z 2020 roku wojewodowie zaniedbywali nadzór nad ośrodkami sprawującymi opiekę nad seniorami.²⁶⁹ Wskazano w nim przede wszystkim na to, że przepisy prawne zapobiegające działalności nielegalnym tego typu placówkom nie są adekwatne i nie sprawdzają się w praktyce. Rzecznik Praw Obywatelskich od dawna zabiegał, by zwiększyć uprawnienia wojewodów w zakresie kontroli tych placówek, zwłaszcza prowadzonych w ramach działalności gospodarczej.²⁷⁰

Pobyt w dps, choć zasady odpłatności nie mogą całkowicie, ani zbyt mocno obciążać seniora. Kwestia ta została unormowana w art. 61 ustawy o pomspoł. W

268 A. Borowska, *Jak otworzyć dom pomocy społecznej dla osób w podeszłym wieku?*, z dnia 05.09.2016 r., [[Jak otworzyć dom pomocy społecznej dla osób starszych - poradnik \(poradnikprzedsiębiorcy.pl\)](#)], [dostęp w dniu 08.01.2021 r.];

269 [Po raporcie NIK o kontroli w domach opieki: MRPiPS nie widzi problemów | Rzecznik Praw Obywatelskich \(rpo.gov.pl\)](#); z dnia 21.04.2020 r. {dostęp w dniu 03.01.2021 r.};

270 Tamże;

pierwszej kolejności wnosi ją mieszkaniec, ale nie może to przekroczyć 70 % jego dochodu. Dzięki temu nawet senior posiadający bardzo niskie świadczenie emerytalne może nadal posiadać środki finansowe na osobiste potrzeby, niezależne od posiłków zapewnianych przez jednostkę. W dalszej kolejności zobowiązana jest rodzina takiej osoby, przy czym najpierw małżonek, potem zstępni, a następnie wstępni. Na samym końcu obowiązek ten spoczywa na gminie, ostatniego miejsca pobytu seniora. Unormowanie to niejako opiera się na zasadzie solidarności międzypokoleniowej, ponieważ zstępni (dzieci, wnuki) są bardziej zobowiązani do uiszczania tej opłaty aniżeli wstępni czy gmina. W zamian za wcześniejsze starania (finansowe, osobiste) w wychowanie, utrzymanie nowej generacji w rodzinie, jest ona później zobowiązana pokrywać ciężary związane z zapewnieniem opieki starszego krewnego.

Jeszcze kolejnymi formami instytucjonalnej opieki, która może mieć zastosowanie do ludzi w podeszłym wieku są środowiskowe domy samopomocy, kluby samopomocy dla osób z zaburzeniami psychicznymi. Zostały one unormowane w art. 51 a, 51 b, 51 c ustawy o pomspoł. Dopuszczalny jest całonocowy pobyt w środowiskowym domu samopomocy do 3 miesięcy z możliwością przedłużenia do łącznego okresu 8 miesięcy. Korzystanie z usług tych jednostek oraz pobyt w nich są odpłatne, a kwota ta jest uzależniona od dochodu danej osoby.

Ważnym elementem instytucjonalnej opieki nad seniorami jest wątek kontroli i nadzoru nad prawidłowością jej wykonywania oraz nad tym czy nie są naruszane przez personel placówki prawa pensjonariuszy. W tym ujęciu system prawny odgrywa jedną z podstawowych ról, ponieważ odpowiednie unormowania dają szansę na to by ewentualnych patologii było jak najmniej. W 2020 roku Najwyższa Izba Kontroli przedstawiła raport, w którym stwierdziła, że wojewodowie zaniedbują nadzór nad tego typu placówkami.²⁷¹ Wskazano, że:

- wojewodowie zbyt rzadko przeprowadzali kontrolę (głównie na skutek skarg, a nie zapobiegawczo);
- system prawny niedostosowany do nadzoru nad tego typu jednostkami.

Co prawda, niedawno wprowadzono nowelizacje przepisów ustawy o pomocy społecznej²⁷², które mają między innymi sprostać powyżej wskazanym problemom, na

271 [Po raporcie NIK o kontroli w domach opieki: MRPiPS nie widzi problemów | Rzecznik Praw Obywatelskich \(rpo.gov.pl\)](#);

272 Ustawa z dnia 19.07.2019 r., o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, Dz. U. 2019 poz. 1690;

co wskazano w odpowiedzi ministerstwa rodziny, pracy, polityki społecznej²⁷³. Na mocy art. 1 przytoczonej ustawy wprowadzono do ustawy o pomspoł art. 22 pkt, który umożliwia wojewodom kontrolę placówek prowadzonych na podstawie przepisów o działalności gospodarczej. Nowelizacją tą ustanowiono także art. 130 ust. 6, zgodnie z którym w razie zagrożenia dla życia, zdrowia pensjonariuszy wojewoda może cofnąć zezwolenie na prowadzenie placówki oraz wydać decyzje nakazującą wstrzymanie jej prowadzenia, z nadaniem jej rygoru natychmiastowej wykonalności. Tym samym oznacza to, że taki ośrodek będzie od razu, szybko zamknięty i nie trzeba już będzie czekać na uprawomocnienie się decyzji, co było wcześniej wymagane. Poprzez to znacznie skrócono czas, w którym mogłoby dochodzić do kolejnych poważnych naruszeń wobec seniorów. Wydaje się, że były to dość poważne braki w unormowaniach prawnych, które ciężko uzasadnić jedynie brakiem doświadczenia w zakresie opieki nad seniorami w czasie procesu starzenia się populacji. Warto nadmienić, że wskazane powyżej nowelizacje uchwalono dopiero w 2019 roku, a proces starzenia się społeczeństw jest obserwowany od wielu już lat.

Seniorzy wymagający opieki nie zawsze mogą ją uzyskać od rodziny. Wynikać to może z tego, że:

- nie posiadają jej;
- mają złe relacje z krewnymi i nie chcą od nich pomocy;
- rodzina nie może opiekować się nimi z przyczyn od siebie niezależnych (np. migracji zarobkowych za granicę, choroby głównego opiekuna).²⁷⁴

Ponadto, ludzie starsi nierzadko mogą wymagać stałej pomocy, ale być jeszcze na tyle samodzielni, by pozostać w domu i nie przebywać w całodobowej placówce opiekuńczej. Należy nadmienić, iż jak było przytoczone w wcześniejszej części niniejszej rozprawy większość seniorów preferuje pozainstytucjonalną formę opieki.

Z tych względów duże znaczenie mają regulacje prawne dotyczące wsparcia, pomocy seniorom w ich dotychczasowym miejscu zamieszkania. W art. 36 ustawy o pomspoł. wymieniono pieniężne i niepieniężne formy świadczeń z pomocy społecznej. Pierwsze z nich również odgrywają dużą rolę, ponieważ duża część ludzi starszych nie

273 Odpowiedź z Ministerstwa Rodziny, Pracy, Polityki Społecznej [<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowiedz%20MRPiPS.pdf>], [dostęp w dniu 03.01.2021 r];

274 Z. Kawczyńska – Butrym, *Świat emocji rodziców migrantek – starość w tęsknocie*, [w:] *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, (red.) Z. Kawczyńska – Butrym, E. Czapka, Wydawnictwo POLIHYMNIA, Lublin 2016 r., s. 196 – 201;

posiada już zdolności zarobkowania, a świadczenia emerytalne w Polsce są dla wielu z nich dość niskie. Spośród drugiego rodzaju form świadczeń należy wskazać przede wszystkim na poradnictwo specjalistyczne, interwencję kryzysową, usługi opiekuńcze i specjalistyczne usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania. W art. 42 ustawy o pomspół przewidziano wsparcie dla osób, które rezygnują z zatrudnienia celem sprawowania opieki nad długotrwale lub ciężko chorym członkiem rodziny lub mieszkającym oddzielnie ojcem, matką, teściem, teściową. Polega ono na możliwości opłacania składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowe dla nich przez ośrodek pomocy społecznej. Rozwiązanie to również wskazuje, że prawodawca akceptuje pierwszeństwo formy opieki rodzinnej, w miejscu zamieszkania przed formą instytucjonalną.

W świetle powyższego koniecznym staje się podkreślenie regulacji z prawa pracy w kontekście wsparcia dla pracownika w zakresie opieki nad chorym starszym rodzicem. W myśl art. 32 ust. 1 pkt 3 ustawy o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa²⁷⁵ zasiłek opiekuńczy przysługuje ubezpieczonemu zwolnionemu od wykonywania pracy w wyniku potrzeby osobistego sprawowania opieki nad innym chorym członkiem rodziny, a według ust. 2 tegoż przepisy takim członkiem jest między innymi rodzic, macocha, ojczym, teść, teściowa, dziadkowie. W art. 33 ust. 2 przytoczonej ustawy określono, że łączny wymiar zasiłku z tego tytułu nie może przekroczyć 60 dni w roku kalendarzowym. Tak zatem w przypadku choroby starszego rodzica pracownik ma prawo do zwolnienia i otrzymania zasiłku za te dni, w których świadczył nad nim opiekę.

Opieka nad seniorem jest wspierana również za pomocą funkcjonującego od 2013 roku specjalnego zasiłku opiekuńczego.²⁷⁶ Wynosi on 620 zł miesięcznie i może być przyznany tylko po spełnieniu wielu ścisłych wymogów. Może go otrzymać osoba, która zrezygnowała z pracy lub jej nie podjęła w celu sprawowania opieki nad rodzicem, który posiada orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności lub o niepełnosprawności z potrzebą stałej lub długotrwałej opieki. Ponadto, taki opiekun nie może posiadać między innymi prawa do renty, emerytury, specjalnego zasiłku opiekuńczego, a więc jest to forma pomocy dla osób najuboższych, która jednak służy funkcjonowaniu opieki rodzinnej nad seniorami.

275 Ustawa z dnia 25.06.1999 r., o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, Dz. U. 1999 Nr 60 poz. 636, Dz. U. 2020 poz. 870, 2112, 2320;

276 [<https://www.gov.pl/web/rodzina/specjalny-zasilek-opiekunczy>], [dostęp w dniu 03.01.2021 r.];

Bardzo ważną regulacją prawną z punktu widzenia ochrony prawnej seniorów jest art. 46 ustawy o pomspoł. Przewidziano bowiem w nim, że osoby, rodziny mający trudności lub potrzebę wsparcia w pokonywaniu problemów życiowych mogą uzyskiwać wsparcie niezależnie od posiadanych dochodów. Seniorzy będąc wrażliwą grupą społeczną o wiele częściej mogą potrzebować tego rodzaju wsparcia. Warto jednak podkreślić, iż ustawodawca nie wymienił przykładowych grup społecznych, które mogłyby z tego korzystać. Gdyby tego dokonał, to możliwe, że seniorzy byłiby bardziej świadomi swoich uprawnień.

Poradnictwo specjalistyczne obejmuje między innymi poradnictwo prawne, psychologiczne i rodzinne, choć może także inne formy pomocy, o czym świadczy użyty w przepisie zwrot *w szczególności*. Przepis art. 46 przytoczonej ustawy nie definiuje jednak pojęcia *problemy życiowe*, ani nawet nie wskazuje ich przesłanek czy kryteriów. Określeniu ich pomagają ust. 2, 3, 4 tegoż przepisu, które wskazują na czym polegają formy poradnictwa. Prawne obejmuje informacje o regulacjach prawa rodzinnego i opiekuńczego, ochrony praw lokatorów, zabezpieczenia społecznego. Wsparcie rodzinne, psychologiczne są dość ogólnie sformułowane. Oznaczać to może, że ma dość szeroki zakres. W przypadku seniorów obejmować więc może pomoc w relacjach ze zstępnyymi, którzy wspólnie z nimi zamieszkują i ich wspierają. Jest to rozwiązanie, które może wspomóc sprawne wykonywanie rodzinnej pieczy nad seniorami z zadowoleniem wszystkich stron. Pomoc psychologiczna odgrywa ważną rolę w odniesieniu do ludzi w podeszłym wieku, ponieważ osoby z tej grupy wiekowej częściej niż inni mogą odczuwać samotność i wszelkie wynikające z niego problemy, a także odczuwać trudności z należyтым rozumieniem wielu spraw, które ich dotyczą.

Kolejną, ważną metodą wsparcia seniorów w ich miejscu zamieszkania są unormowane w art. 50 i 51 ustawy o pomspoł usługi opiekuńcze i specjalistyczne usługi opiekuńcze. Zostało wyraźnie określone, że są one przyznawane między innymi osobom, które ich potrzebują z powodu swojego wieku, a są samotne, ich rodziny nie są w stanie im ich zapewnić. W przepisie art. 50 ust 3 omawianej ustawy wymieniono co te usługi opiekuńcze obejmują, a mianowicie: *pomoc w zaspokajaniu codziennych potrzeb życiowych, opiekę higieniczną, zaleconą przez lekarza pielęgnację oraz, w miarę możliwości, zapewnienie kontaktów z otoczeniem*. Ich zakres jest więc dość szeroki. Tym samym może świadczyć o tym, że ustawodawca traktuje ewentualną całodobową opiekę tylko jako jedyne ostateczne rozwiązanie. Miejsce świadczenia tych

usług jest określone przy ich przyznawaniu. Może to być specjalny ośrodek lub dotychczasowe miejsce zamieszkania uprawnionego. Tryb przyznawania i odpłatności tych usług normuje szczegółowo uchwała rady gminy. Zostało to więc powierzone jednostkom samorządu terytorialnego, która na podstawie uwarunkowań lokalnych to ustalają.

Bardzo ważną formą zapewnienia opieki seniorom przez instytucje z jednoczesnym umożliwieniem pozostania przy pieczy rodziny jest dzienny dom pomocy społecznej. Podopieczny przebywa w jednostce określonych godzinach w ciągu dnia, zazwyczaj od rana do popołudnia. Resztę czasu zaś spędza w domu. Swoją podstawę prawną ma w art. 51 ust. 4 ustawy o pomspoł. Ta forma jednostki stanowi też wsparcie dla rodzin seniora, ponieważ umożliwia im pogodzenie opieki z pracą zawodową.

Przepis art. 102 ustawy o pomspoł umożliwia złożenie wniosku o przyznanie pomocy społecznej przez zainteresowanego, jego przedstawiciela ustawowego lub inną osobę za zgodą zainteresowanego lub jego przedstawiciela ustawowego. Ponadto, może ona również zostać przyznana z urzędu (z inicjatywy samej administracji). Jest to regulacja, która niejako uwzględnia potrzeby i trudności seniorów. Część seniorów z racji ograniczeń funkcjonowania organizmu spowodowanych starszym wiekiem może mieć trudności z napisaniem wniosku, jego złożeniem, czy nawet powzięciem informacji o istniejących uprawnieniach z pomocy społecznej. W takich sytuacjach może to uczynić sama jednostka (czyli m.in. senior) lub inna osoba (na przykład sąsiad, znajomy) za jego zgodą.

Według art. 106 ustawy o pomspoł rozstrzygnięcie w sprawie przyznania lub odmowy pomocy społecznej co do zasady następuje w formie decyzji administracyjnej. Postępowanie w tej sprawie odbywa się więc głównie w oparciu o kpa.

Jeszcze kolejnym rozwiązaniem opieki nad seniorem są usługi opiekuńcze. Mogą one być świadczone na podstawie ustawy o pomocy społecznej przez jednostki publiczne. Jednakże można skorzystać również z ofert prywatnych podmiotów czy korzystać z pomocy opiekuna na podstawie zawartej z nim osobiście umowy. Co prawda jak już była o tym mowa w II rozdziale, duża część polskich seniorów z reguły nie ma tak dużych dochodów, by móc korzystać z takich form. Uczynić to mogą sami zamożniejsi seniorzy, bądź ich zamożne dzieci, które w ten sposób chciałyby zapewnić im wsparcie na starość.

Korzystanie z usług prywatnej opiekunki może odbywać się na podstawie zawartej z nią umowy o pracę lub innej umowy cywilnoprawnej np. zlecenia. Różnią się one od siebie. Poniżej zaprezentowano niektóre z podstawowych różnic:²⁷⁷

Tabela nr 2: Różnice pomiędzy umową zlecenia, a umową o pracę:

Umowa o pracę	Umowa zlecenia
- prawo do rekompensaty za nadgodziny liczbowe w postaci wypłaty lub czasu wolnego; - prawo do płatnego urlopu wypoczynkowego; - prawo do urlopu okolicznościowego; - ustawowa szczególna ochrona przed rozwiązaniem umowy	- brak prawa do rekompensaty za nadgodziny liczbowe w postaci wypłaty lub czasu wolnego; - brak prawa do płatnego urlopu wypoczynkowego; - braku prawa do urlopu okolicznościowego; - brak ustawowej szczególnej ochrony przed rozwiązaniem umowy

W obu powyższych stosunkach obowiązuje gwarancja minimalnego wynagrodzenia za pracę. Należy nadmienić, iż rozwiązanie tej formy opieki nie różni się niczym od korzystania z opiekunki do dziecka (niani), z tym jednak, że do opieki nad dzieckiem państwo dopłaca część środków (do składek), a w przypadku seniorów brak jest takiego finansowego wsparcia.²⁷⁸ Może to wywoływać wątpliwości, czy nie powoduje to dyskryminacji osób starszych, którzy podobnie jak małe dzieci, również często potrzebują opieki. W związku z tym należy rozpatrzyć potrzebę zmian legislacyjnych w tym celu, ażeby nie było jakichkolwiek przejawów dyskryminacji i by państwo uczyniło wszystko, co tylko możliwe by seniorom nie ograniczano szans na prywatną opiekę.

7. Unormowania w zakresie ochrony konsumentów

Seniorzy są grupą społeczną szczególnie podatną na różne zagrożenia od podmiotów rynkowych (sprzedawców, pożyczkodawców itp.). Z tego też względu oprócz regulacji prawnokarnych ważną rolę w kontekście zapewnienia im bezpiecznej

²⁷⁷ <https://www.pip.gov.pl/pl/f/v/180082/ul%20UmowaPra-UmowCywilno-Internet.indd.pdf>, [dostęp w dniu 03.01.2021 r.];

²⁷⁸ K. Klukowska, *Opiekunka do starszej osoby. Ile kosztuje pomoc i czy trzeba płacić składki i podatki?*, z dnia 03.07.2019 r., [<https://wyborcza.biz/biznes/7,147582,24955702,opiekunka-do-starszej-osoby-ile-kosztuje-pomoc-i-czy-trzeba.html?disableRedirects=true>], [dostęp w dniu 04.01.2021 r.];

pozycji odgrywają przepisy prawne dotyczące ochrony konsumentów. Koniecznym staje się odniesienie się do tego czy i w jaki sposób prawodawca uwzględnia seniorów jako grupę szczególnie zagrożoną tego rodzaju problemami.

Przede wszystkim należy wskazać na ustawę o ochronie konkurencji i konsumentów (kik)²⁷⁹, która określa między innymi tryb zapobiegania praktykom naruszającym zbiorowe interesy konsumentów, stosowaniu niedozwolonych postanowień wzorców umów. Przepis art. 48 ustawy kik pozwala prezesowi urzędu ochrony konkurencji i konsumentów wszcząć z urzędu między innymi w sprawach dotyczących naruszania praw konsumentów. Regulacja ta ma duże znaczenie w kontekście seniorów, ponieważ z uwagi na swoje trudności wynikające z zaawansowanego wieku (choroby, mała sprawność ruchowa, spadek zdolności umysłowych), często mogą nie dostrzec tych naruszeń lub nie dochodzić swoich praw. W art. 99a tejże ustawy przewidziano, że oprócz samego konsumenta, rzecznik konsumentów, organizacja konsumencka mogą zgłosić prezesowi tego urzędu podejrzenia naruszenia zakazu stosowania niedozwolonego wzorca umów na rynku. Tak zatem system prawny dopuszcza możliwość wsparcia konsumentów przez wyspecjalizowane do tego podmioty, nie pozostawiając ich tylko samym sobie. Jednakże odnosi się to do wszystkich konsumentów niezależnie od ich wieku ani innych cech. Ustawodawca w żaden sposób nie wskazał na seniorów jako szczególnie zagrożonej grupy.

W przepisach art. 99 d oraz 100 ustawy kik przewidziano uprawnienie prezesa urzędu ochrony konkurencji i konsumentów, ażeby wydanej decyzji mógł nadać rygor natychmiastowej wykonalności. Jediną przesłanką co do tego jest ważny interes konsumenta. W regulacjach tych nie zdefiniowano tego interesu ani nie wskazano kryteriów, jakimi należy się kierować przy jego ocenie. Z norm społecznych można wnioskować, iż jednym z nich może być w pewnych sytuacjach potrzeba szczególnego zabezpieczenia ludzi w podeszłym wieku, aczkolwiek nie ma to swojej podstawy w prawie stanowionym, co w konsekwencji może skutkować tym, że kwestie te mogą nie zostać uznane jako ważny interes, o którym mowa w tychże przepisach.

Ważną regulacją z punktu widzenia ochrony konsumentów jest art. 100 ustawy kik, ponieważ umożliwia on każdej osobie zgłoszenie podejrzenia stosowania praktyk naruszających zbiorowe interesy konsumentów. Może to więc uczynić osoba młoda,

²⁷⁹ Ustawa z dnia 16.02.2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, Dz. U. 2007 Nr 50 poz. 331, Dz. U. 2021 r. poz. 275;

która dostrzega, że dana praktyka jest mocno niekorzystna dla seniorów (czy to poprzez wykorzystywanie większej łatwości tych ludzi czy to poprzez niekorzystne traktowanie ich). Jednakże w przepisach przytaczanej ustawy brakuje bezpośrednich odniesień do ludzi w podeszłym wieku. Podobnie w dziale VII tejże ustawy przy okolicznościach mających wpływ na wysokość kary pieniężnej nie wymienia się bezpośrednio wykorzystywania podeszłego wieku konsumentów jako jednego z takich czynników.

Następną ustawą, do której należy się odnieść w problematyce dotyczącej seniorów jest ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym (pnpr)²⁸⁰. W tym akcie prawnym istotną rolę odgrywa przepis art. 2 ust. 8, który definiuje pojęcie przeciętnego konsumenta:

który jest dostatecznie dobrze poinformowany, uważny i ostrożny; oceny dokonuje się z uwzględnieniem czynników społecznych, kulturowych, językowych i przynależności danego konsumenta do szczególnej grupy konsumentów, przez którą rozumie się dającą się jednoznacznie zidentyfikować grupę konsumentów, szczególnie podatną na oddziaływanie praktyki rynkowej lub na produkt, którego praktyka rynkowa dotyczy, ze względu na szczególne cechy, takie jak wiek, niepełnosprawność fizyczna lub umysłowa

Powyżej przytoczone pojęcie zakłada, że przy określeniu tego rodzaju konsumenta należy uwzględniać takie szczególne cechy jak między innymi jego wiek. Co prawda nie doprecyzowano, że dotyczy to starszego wieku. Jednakże naturalnym jest, że starość jest jednym z najważniejszych kryteriów wiekowych w zakresie ochrony konsumentów. Zgodnie z tym przepisem przy ustalaniu zachowań, reakcji przeciętnego konsumenta inaczej ocenia się ostrożność osoby w wieku dojrzałym, a inaczej w podeszłym. Ma to swoje odniesienie przy ustalaniu czy dana praktyka jest rynkowa może być uznana za niedozwoloną, co ma swoje skutki w ewentualnej odpowiedzialności cywilnej / karnej podmiotu ją stosującego.

Przepisy prawne dotyczące ochrony konsumentów odnoszą się do seniorów jako szczególnie zagrożonej grupy, która wymaga zwiększonej ochrony. Biorąc pod uwagę stopień i skalę nadużyć wobec seniorów, wydaje się, że przepisy z tej dziedziny powinny mocniej i w większym zakresie normować naruszenia wobec tej grupy. Pojawiają się wątpliwości co do tego, czy sugestie osób sprawujących opiekę nad

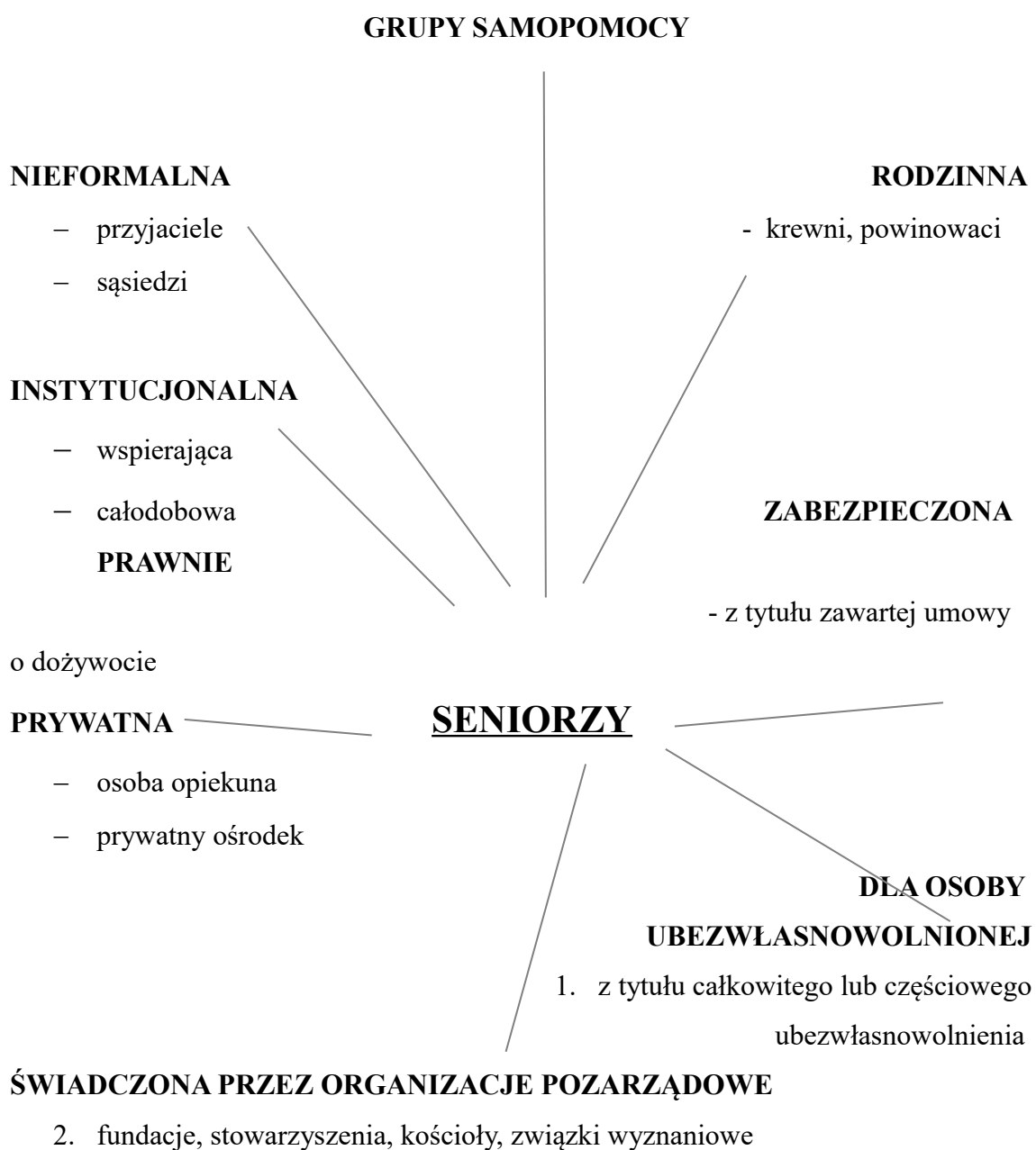
²⁸⁰ Ustawa z dnia 23.08.2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Dz. U. 2007 Nr 171 poz. 1206, t.j. Dz. U. 2017 poz. 2070;

osobami starszymi mogą mieć tak duży wpływ na decyzje takich osób, że mogło to doprowadzić do sporządzenia testamentu wbrew ich woli oraz tego, czy w postępowaniu uda się to zawsze wykazać. To świadczy i pokazuje jak bardzo ważną problematyką jest opieka nad ludźmi w podeszłym wieku oraz prawidłowość jej wykonywania. Zarówno dokładne badanie w tym zakresie jak również dostosowane do nich nowe regulacje prawne stwarzają szansę, by ograniczyć tego typu zagrożenia.

ROZDZIAŁ IV FORMY SPRAWOWANIA OPIEKI NAD SENIORAMI

1. Zakres usług opiekuńczych w Polsce

Organizacja opieki nad seniorami może być różna. Zależy ona od wielu czynników takich jak wola seniora, możliwości jego rodziny (w tym finansowe), regulacje prawne. Poniżej przedstawiono schemat, które ją określa:²⁸¹

²⁸¹ Opracowanie własne na podstawie dokonywanych obserwacji i analiz;

Głównym podmiotem opieki nad seniorami jest rodzina. Są to krewni (najczęściej zstępni - dorosłe dzieci), powinowaci (np. małżonkowie zstępnych), którzy faktycznie bez żadnego zobowiązania prawnego, wspierają ich i im pomagają na co dzień. Czynią to najczęściej w ramach wspólnego zamieszkiwania. Jeżeli zaś zamieszkują osobno, opiekę świadczą przede wszystkim w czasie częste odwiedzin. Świadczenia te nie wynikają z żadnego dokumentu, który by wprost nakazywał sprawowanie opieki. Wykonują ją „nieformalnie”, choć podstawy prawne ku temu niejako wynikają pośrednio z więzi pokrewieństwa lub powinowactwa, które są objęte przez system prawa, a uzupełnione poprzez zasady współżycia społecznego. Regulacje normatywne różnych sfer życia powinny respektować ten typ opieki. Natomiast warto przeanalizować czy regulacje uwzględniają wszystkie aspekty tego rodzaju opieki, jak na przykład mechanizmy kontroli ewentualnych nieprawidłowości w jej sprawowaniu, czy prawo seniora do żądania jej uzyskania drogą sądową, gdy rodzina bezzasadnie odmawia mu pomocy.

Kolejnym rodzajem wsparcia seniorów jest nieformalna opieka, którą świadczyć mogą ich przyjaciele lub sąsiedzi. Może ona obejmować zarówno pomoc w codziennej egzystencji jak również wsparcie w załatwianiu spraw urzędowych, związanych z ochroną zdrowia itp. Warto w tym miejscu przytoczyć wyniki badań prowadzonych przez Z. Szwedę – Lewandowską.²⁸² Spośród badanych osób, aż 26,2 % przyznało, że korzysta z nieformalnych i nierodzinnych sieci wsparcia, tj. od sąsiadów, znajomych, prywatnych opiekunek (zazwyczaj pracujących „na czarno”). Najczęściej korzystano z pomocy sąsiadów (79,3 %), następnie znajomych (13,8 %), a na końcu z prywatnych opiekunek (6,9 %). Autorka podkreśla szczególne znaczenie sąsiadów w opiece nad seniorami powołując się na zasadę lokalności, zgodnie z którą sąsiedzi:

- lepiej znają potrzeby seniorów niż pracownicy socjalni;
- są częściej pomocą w nagłych sytuacjach niż opiekun pracujący w określone godziny;
- są ważnym wsparciem z powodu bliskości zamieszkania i zanikania kontaktów ze znajomymi w podeszłym wieku.²⁸³

Pomoc świadczona nieformalnie przez ludzi spoza rodziny nie ma żadnych podstaw prawnych, aczkolwiek może być respektowana przez obowiązujący system

282 Z. Szveda – Lewandowska, *Status rodzinny i nieformalne nierodzinne sieci wsparcia a zamieszkiwanie w instytucjach opiekuńczych*, *Studia Demograficzne* 2 (166), 2014 r., s. 91;

283 Tamże; s. 91 – 92;

prawny.

Innym jeszcze rozwiązaniem są grupy samopomocy tworzone przez seniorów w tym celu, ażeby wspólnymi siłami wielu osób pokonywać problemy i zaspokajać potrzeby ich członków. Grupy te mogą mieć charakter formalny lub nieformalny (wtedy także są w pełni legalne).²⁸⁴ Przykładem sformalizowanej jest grupa funkcjonująca przy Ośrodku Pomocy Społecznej w Milanówku.²⁸⁵ Jej uczestnicy decydują o przebiegu każdego ze spotkań dwa razy w ciągu każdego tygodnia. W ramach funkcjonowania grup samopomocy seniorzy między innymi udzielają sobie rad, dzielą się doświadczeniem w pokonywaniu codziennych trudności, wspierają emocjonalnie. Funkcjonowanie nieformalnych grup samopomocowych ma swoje wady i zalety. Wśród zalet można wymienić:

- dużo łatwiejsze rozpoczęcie i zakończenie działalności;
- większa niezależność;
- odformalizowanie działań;
- dużo mniejsze koszty;
- czasami większa wiarygodność dla ich uczestników.²⁸⁶

Z kolei wadami będą:

- większe trudności w zdobyciu finansów do ich funkcjonowania;
- ograniczenia, problemy z funkcjonowaniem w obrocie gospodarczym (np. przy zawieraniu umów) i słabsza wiarygodność wobec urzędów;
- bezpośrednia odpowiedzialność członków za szkody z działalności (z uwagi na brak osobowości prawnej grupy);
- brak zformalizowania może skutkować mniejszą stabilnością grupy.²⁸⁷

Warto podkreślić, iż jak wynika z powyższego, działalność nieformalnych grup samopomocowych jest legalna, a więc dopuszczalna przez system prawa, aczkolwiek doznaje pewnych ograniczeń wynikających z braku osobowości prawnej tychże grup. Formalne grupy samopomocowe z kolei cechują się:

- wsparciem od organizacji partnerskiej (finansowe oraz kapitałem doświadczeń);

284 J. Latkowski, *Prawne, organizacyjne i finansowe zagadnienia ruchu samopomocowego*, [w:] *Senioralne grupy samopomocowe. Metodyka rekrutacji, animacji środowiska społecznego i ewaluacji*, Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej ASOS 2016, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Fundacja Praesterno, Warszawa 2016 r., s. 12 – 14;

285 <http://www.milanowek.naszops.pl/grupa-samopomocowa-seniorow> [dostęp 12.06.2020 r.];

286 J. Latkowski, *Prawne, organizacyjne i finansowe...*, s. 14 – 15;

287 Tamże;

- w niektórych przypadkach większą wiarygodnością wobec urzędów;
- większym sformalizowaniem (czasochłonność, duży nakład pracy);
- ograniczeniem lub zanikiem samodzielności;
- w pewnych wypadkach mniejszą wiarygodnością (gdy mogłyby działaniem objąć grupy niechętne formalizmowi np. ruchy miejskie, czy AA).²⁸⁸

Nie można stwierdzić, które grupy są lepsze. Zarówno te formalne i te mniej sformalizowane mają swoje cechy, które mogą mieć skuteczniejsze zastosowanie w różnych sytuacjach. Na przykład jak zostało wskazane grupy nieformalne wobec urzędów są mniej wiarygodne, aczkolwiek wobec niektórych osób mogą być postrzegane wręcz przeciwnie.

Sformalizowanym rozwiązaniem opieki nad seniorami są instytucje, jak na przykład dom pomocy społecznej. W zależności od rodzaju ośrodka może ona być sprawowana całodobowo (gdy osoba jest tam umieszczona) lub polegać na regularnym wspieraniu seniora lub jego rodziny.²⁸⁹ Wśród jednostek świadczących opiekę całodobowo wymienić można:

- domy pomocy społecznej;
- rodzinne domy pomocy;
- ośrodki wsparcia;
- zakład opiekuńczo – leczniczy;
- zakład pielęgnacyjno – opiekuńczy.

Pierwsze trzy rodzaje zostały unormowane w ustawie z 2004 roku o pomocy społecznej²⁹⁰: ośrodki wsparcia (art. 51 i następne), rodzinne domy pomocy (art. 52), domy pomocy społecznej (art. 54 i następne); a dwa ostatnie na podstawie art. 33a ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych²⁹¹, ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej²⁹²,

288 Tamże;

289 Z. Kawczyńska – Butrym, E.A. Czapka, *Rodzinna czy instytucjonalna przestrzeń opieki nad populacją seniorów – kontekst procesów migracyjnych*, *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin – Polonia Sectio I*, Vol. XL, 2, 2015 r., s. 73 – 74;

290 Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, Dz.U. 2004, nr 210, poz.2135 z późn. zm;

291 Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, Dz. U. z 2018 r. poz. 1510, z późn. zm.4;

292 Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej, Dz.U. 2011 nr 112 poz.654;

rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 25 czerwca 2012 r. w sprawie kierowania do zakładów opiekuńczo-leczniczych i pielęgnacyjno-opiekuńczych²⁹³. Koszty świadczeń zdrowotnych realizowanych w tychże zakładach pokrywa Narodowy Fundusz Zdrowia, a podopieczny pokrywa koszty zakwaterowania i wyżywienia.²⁹⁴ Natomiast wydatki związane z pobytem w domach pomocy społecznej i instytucjach pokrywa senior, a częściowo jego rodzina lub gmina, jeżeli sytuacja finansowa rodziny nie pozwala na finansowanie.²⁹⁵

Ośrodek wsparcia tworzy jednostka samorządu terytorialnego w uzgodnieniu z wojewodą; rodzinny dom pomocy organizacja pożytku publicznego lub osoba fizyczna na podstawie umowy zawartej z gminą miejsca położenia domu; a dom pomocy społecznej jednostka samorządu terytorialnego, kościół, związek wyznaniowy, fundacja, stowarzyszenie, organizacja społeczna, osoba prawna, osoba fizyczna po uzyskaniu zezwolenia wojewody.

Wyróżniamy trzy formy organizacji instytucjonalnej opieki dla seniorów (organizuje ją gmina lub powiat): placówki stacjonarne, ośrodki wsparcia, usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania.²⁹⁶ Usługi opiekuńcze są świadczone w miejscu zamieszkania seniora lub w ośrodku wsparcia (dzienny dom pomocy społecznej, ośrodek wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi, klub samopomocy), mogą mieć charakter zwykły (pomoc w codziennych potrzebach) lub specjalistyczny, gdy wynikają z choroby, niepełnosprawności i mogą być wykonywane tylko przez uprawnioną do tego osobę.²⁹⁷

W związku z tym, że ludzie starsi mają często słabsze zdrowie, nierzadko także osłabione zdolności umysłowe, oraz pozostają w stosunku zależności wobec personelu instytucji opiekuńczych, dość łatwo może dochodzić do naruszania praw podopiecznych. Dlatego też ważnym i koniecznym stają się wszelkie sposoby kontroli

293 Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 25 czerwca 2012 r. w sprawie kierowania do zakładów opiekuńczo-leczniczych i pielęgnacyjno-opiekuńczych, Dz.U. 2012.731;

294 J. Kilian, A. Ćwirlej – Sozańska, A. Wiśniowska – Szurlej, A. Wilmowska – Pietruszyńska, *System długoterminowej opieki domowej nad osobami starszymi w Polsce i wybranych krajach europejskich*, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania Nr IV/2018(29), s. 115 – 116 za: *Opieka długoterminowa w Polsce. Opis, diagnoza, rekomendacje*, Warszawa, Grupa Robocza ds. Przygotowania Ustawy o Ubezpieczeniu od Ryzyka Niesamodzielnosci przy Klubie Senatorów Platformy Obywatelskiej, 2010 r., s. 59 – 63;

295 J. Kilian, A. Ćwirlej – Sozańska, A. Wiśniowska – Szurlej, A. Wilmowska – Pietruszyńska, *System długoterminowej...*, s. 116;

296 J. Krzyszkowski, *Deinstytucjonalizacja usług dla seniorów jako element polityki senioralnej*, Problemy Polityki Społecznej 2018; 42(3) (42(3)), s. 41 – 42;

297 Tamże;

usług opiekuńczych w tych placówkach oraz zapewnienie seniorom dochodzenia swoich uprawnień. Należy podkreślić, że opieka nad seniorami nie powinna ograniczać się jedynie do metod instytucjonalnych. Wynika to chociażby z tego, starsi ludzie mogą po prostu nie chcieć spędzenia starości w takim ośrodku. Dlatego też powinno się maksymalnie umożliwiać seniorom dostęp do innych form uzyskiwania opieki i wsparcia. System prawny ma w aspektach opieki nad seniorami (zarówno w zaspokojeniu podstawowych potrzeb jak również wsparcia w załatwianiu spraw urzędowych) duże znaczenie, ponieważ pozwala je zorganizować i zagwarantować realizację tej opieki, pomocy.

Oprócz opieki świadczonej całodobowo przez instytucje, istnieją również formy pomocy doraźnej. Jest to pomoc społeczna świadczona przez gminy w miejscu zamieszkania seniora. Jej podstawy wynikają z Ustawy o pomocy społecznej²⁹⁸, a bardziej szczegółowe rozwiązania wynikają z uchwał gminy. Może ona polegać na tym, że z gminy, a konkretnie z funkcjonującego w jej ramach ośrodka pomocy społecznej osoba zatrudniona na etacie opiekuna regularnie przychodzi do osoby starszej, pomaga w robieniu zakupów, sprzątanii, przygotowywaniu posiłków.

Jeszcze innym rozwiązaniem świadczeń opiekuńczych są usługi oferowane przez prywatne podmioty. Mogą to być osoby fizyczne, które wykonują na podstawie zawartej umowy odpłatnie pomoc dla seniora. Może ona być opłacana albo przez samego seniora lub jego rodzinę. Ponadto, istnieją także ośrodki prywatne, które świadczą opiekę na wzór instytucji. Komercyjny charakter tego typu działalności powoduje dużo większe koszty dla seniorów i ich rodzin, aniżeli usługi realizowane przez podmioty prowadzone przez władze publiczne. Skutkuje to tym, że nie wszyscy chętni są w stanie z nich skorzystać.

Opisując organizację usług opiekuńczych w Polsce koniecznym jest wskazanie na opiekę wynikającą z zawartej umowy dożywocia uregulowanej w art. 908 kc²⁹⁹. Jej istotą jest zobowiązanie się do opieki nad seniorem, od którego opiekun uzyskuje własność nieruchomości. Takim obdarowanym może być krewny osoby starszej, ale też osoba całkowicie spoza jego rodziny bądź jeszcze inny podmiot. Umowa dożywocia stwarza więc możliwość uzyskania przez seniora codziennej, stałej opieki w swoim

298 Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593 tj. 2021 r. poz. 794, 803;

299 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r., kodeks cywilny, Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93, tj. Dz. U. Z 2019 r., poz. 1145, 1495;

dotychczasowym domu. Może być sprawowana i najczęściej jest przez członka jego rodziny (zazwyczaj dorosłe dziecko). Warto jednak nadmienić, iż dopuszczalne jest również sprawowanie opieki na podstawie tej umowy przez osobę, która nie jest z tym starszym darczyńcą w żaden sposób spokrewniona ani spowinowacana. Stanowi to sposób na uzyskanie opieki zbliżonej w swej formie do rodzinnej. Jest metodą jej zorganizowania nawet w sytuacji, gdy senior nie ma rodziny, albo nie chce, ażeby jego krewni się nim opiekowali. Ten rodzaj wsparcia ma swoje umocowanie prawne w zawieranej umowie, a więc jest zabezpieczony prawnie.

Należy jednak zaznaczyć, że opieka nad ludźmi starszymi, którzy są często słabsi pod wieloma względami, jest bardzo poważnym, odpowiedzialnym przedsięwzięciem, które może wywoływać wiele konsekwencji (pozytywnych, ale też i negatywnych). Dlatego też potrzebnym jest również stworzenie mechanizmów jej kontroli, ażeby chronić ludzi starszych przed ewentualnymi nadużyciami ze strony opiekuna.

Opieka nad seniorem, który ma mocno osłabione procesy myślowe może polegać na pomocy w ramach ubezwłasnowolnienia. Jest to instytucja unormowana w przepisach kodeksu cywilnego i kodeksu postępowania cywilnego.³⁰⁰ O jego zastosowaniu orzeka sąd, który jednocześnie wyznacza opiekuna. Należy jednak zaznaczyć, że muszą zaistnieć przesłanki do jego ustanowienia (np. choroba psychiczna, inne zaburzenia), czyli dotyczy poważnych, wręcz skrajnych przypadków. Ponadto sam przebieg postępowania może być bardzo nieprzyjemnym doświadczeniem, zwłaszcza dla samego seniora.

Pomoc na rzecz seniorów świadczą też organizacje pozarządowe, takie jak: fundacje, stowarzyszenia czy kościoły, związki wyznaniowe w ramach swojej działalności pomagają ludziom w podeszłym wieku i ich rodzinom. Oprócz prowadzenia specjalnych ośrodków, na które zezwala prawo, mogą to czynić również między innymi poprzez robienie zakupów, pomoc w sprzątanii, organizowaniu czasu wolnego na wspólne spotkania, wsparcie psychologiczne, prawne. Przykładami takich rozwiązań są między innymi: Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom i Ludziom Starszym „AID”, Stowarzyszenie Opieki nad Osobami Starszymi SONOS, Stowarzyszenie „Wielkie Serce”, akcja „Pomoc dla Seniora”³⁰¹ prowadzona przez Caritas Polska,

300 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r., kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. 1964 Nr 43 poz. 296, tj. Dz. U. Z 2020 r., poz. 288, 462;

301 Zob. <https://caritas.pl/pomocdlaseniora> [dostęp w dniu 10.06.2020 r.];

wspieranie ludzi w starszym wieku przez Akcję Katolicką³⁰² (ruch świeckich katolików, któremu oficjalnie patronuje Kościół Rzymskokatolicki).

Wybór formy sprawowania opieki może być podporządkowany woli samego seniora, ale też być od niej niezależny. Decydują o tym inne czynniki takie jak:

- stan zdrowia seniora,
- zamożność seniora i jego rodziny,
- możliwości zarobkowe krewnych osób starszych,
- posiadanie lub brak rodziny.

Koniecznym jest również wskazanie, że zależy to także od regulacji prawnych. Zważyć bowiem należy, iż od tego, czy senior uzyska dostęp do wybranej formy opieki decydować może brak lub słaba jakość przepisów prawnych. Ponadto, samo uregulowanie danego modelu opiekuńczego oddziałując na skuteczność i prawidłowość usług opiekuńczych również wpływa na zapewnienie wsparcia seniorów i ich godności.

Mając na względzie powyższe można wyróżnić czynniki wpływające na wybór formy opieki nad ludźmi w podeszłym wieku, które są mniej lub bardziej zależne od społeczeństwa, organizacji i stanu służby zdrowia w danym kraju, ale także od samych seniorów i ich dotychczasowego trybu życia.

Odnosząc się natomiast do systemu prawnego należy zaznaczyć, że choć niektóre aspekty mogą być niezależne od ludzi i społeczeństwa (nie wszystkie problemy da się przewidzieć albo rozwiązać w sposób zadowalający wszystkich) to jednak można w dużym zakresie na niego wpływać poprzez wszczynanie postępowań, dochodzenie swoich praw przez zainteresowanych oraz poprzez tworzenie wysokiej jakości przepisów i procedur prawnych. Tym samym potrzeba analizy obowiązujących regulacji prawnych z zakresu ochrony seniorów nabiera jeszcze większego znaczenia. Państwo, społeczeństwo powinno bowiem wykonywać swój obowiązek należytej staranności w celu zapewnienia jak najlepszej opieki i ochrony seniorów. Mimo, że nie zawsze w każdym przypadku da się to skutecznie wykonać to jednak koniecznym jest podjęcie wszelkich czynności w tym celu.

302 Zob. <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-13254> [dostęp w dniu 10.06.2020 r.];

2. Opieka rodzinna – nieformalna

Na początku tego podrozdziału warto krótko wskazać ogólne kierunki przemian rodziny na przestrzeni historycznej. Można wyróżnić trzy okresy: preindustrialny, industrialny, postindustrialny, w których inna była struktura i znaczenie rodziny.³⁰³ W pierwszym z nich rodzina przypominała instytucje. Charakterystyczne było to, że:

- relacje między jej członkami były formalne,
- rodzina nadawała status społeczny jednostce i warunkowała jej życie,
- pozycja osoby w rodzinie wynikała z tradycji, wieku, płci,
- rodzina funkcjonowała dla społeczeństwa.
- była wielopokoleniowa.

W okresie industrialnym poprzez rozwój technologii i urbanizację rodzinę cechowało:

- odejście od modelu wielopokoleniowego na rzecz nuklearnego (rodzice z dziećmi),
- nadal patriarchalny charakter, ale coraz większe znaczenie emocji, uczuć pomiędzy jej członkami,
- mniejsza trwałość w porównaniu z wcześniejszym okresem.

Z kolei w trzecim okresie nastąpiły dalsze zmiany rodziny na skutek wielu czynników, tj. transformacji gospodarczych, przekształcenia produkcji na rzecz usług, rozwój nauki, cywilizacji, kult indywidualizmu, laicyzacja, liberalizacja. Rodzinę w tym okresie cechują:

- partnerskie relacje między jej członkami,
- słabsze podporządkowanie kontroli społecznej,
- jednostka nadrzędna wobec rodziny,
- model nuklearny,
- duża bliskość emocjonalna jej członków,
- słabsza trwałość niż w dwóch wcześniejszych okresach.

³⁰³ K. Sobieszkańska, R. Fudala, *Współczesna rodzina wobec przemian cywilizacyjnych*, [w:] *Senior i rodzina*, red. M. Banach, A. Szwedzik, Kraków 2013 r., s. 116 – 120 wraz z przytoczoną tam literaturą;

Opieka rodzinna dotyczy nie tylko wsparcia chorego w okresie poważnej choroby, ale przede wszystkim codzienną pomoc ze strony najbliższych. Naturalnym bowiem jest, że to rodzice mają obowiązek troszczyć się o swoje małoletnie dzieci, a małżonek powinien wspierać współmałżonka w sytuacji choroby, problemów itp. W podobny sposób można by też rozumieć obowiązek opieki nad starszymi rodzicami przez dorosłe dzieci, które wcześniej były wychowywane i utrzymywane przez nich.

Należy zaznaczyć, iż rodzinna forma opieki nad seniorem nie zawsze musi być dla danej osoby najlepszym rozwiązaniem, ponieważ przy jej zapewnieniu należy bowiem przede wszystkim uwzględniać wolę samych podopiecznych, którzy mogą preferować pozarodzinne formy wsparcia. Taka decyzja może być uzasadniona różnymi czynnikami np. złymi relacjami z rodziną lub zamiarem nieobciążania dzieci albo dobrą opinią o instytucjonalnych formach wsparcia, które mogą okazać się lepsze od opieki rodzinnej. Niemniej jednak zgodnie z wynikami badań, przy pewnych różnicach co do praktyk i wzorców, we wszystkich państwach, nawet tych z szeroką ofertą różnych usług opieki, najczęściej występuje opieka rodzinna nad dziećmi i seniorami, w której to kobieta zazwyczaj pełni rolę opiekuna.³⁰⁴

Irena Woycicka uważa, że przyczyną dominacji rodzinnej formy opieki w Polsce jest duże wsparcie od krewnych i gospodarstwa domowego przy jednoczesnym niskim wsparciu ze strony środowiska lokalnego i małym znaczeniu usług rynkowych.³⁰⁵ Tą formę opieki w Polsce cechuje: nieformalność, nieodpłatność, emocjonalnością więzi członków, wieloma rodzajami świadczeń.³⁰⁶ Warto nadmienić, że owa nieodpłatność oznacza brak bieżącego wynagrodzenia. Natomiast niekoniecznie musi oznaczać, że senior nie dał żadnego ekwiwalentu i uzyskuje ją niejako za nic. Zważyć bowiem należy, iż ludzie starsi wcześniej opiekowali się swoimi dziećmi wychowując ich, utrzymując, kształcąc itp., a zgodnie z przytoczoną wcześniej zasadą solidarności międzypokoleniowej na starość niejako powinni mieć prawo żądać od swoich dorosłych i samodzielnych już dzieci pomocy. Ważną zaletą wyboru rodzinnej, a nie instytucjonalnej formy opieki jest dużo lepsza wiedza i rozeznanie w potrzebach seniora u opiekunów będących członkami jego rodziny.³⁰⁷

304 M. Szyszka, *Polityka rodzinna dopełnieniem solidarności rodzinnej*, Studia Socjologiczne 2017 r., 2 (225), s. 249 wraz z przytoczoną tam literaturą;

305 I. Woycicka, *Model opieki w Polsce*, [w:] *Strukturalne i kulturowe uwarunkowania aktywności zawodowej kobiet w Polsce*, pod red. I. E. Kotowska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 111;

306 M. Szyszka, *Polityka rodzinna dopełnieniem*....s. 249 - 250;

307 P. Michoń, *Transfery międzypokoleniowe w rodzinie*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 2012 r., nr 3, s. 244;

Wśród przyczyn dominacji rodzinnej formy opieki nad instytucjonalną w literaturze wymienia się czynniki o charakterze kulturowym i strukturalnym.³⁰⁸ Kulturowe to przede wszystkim obowiązujące normy według których zarówno opieki nad dziećmi i seniorami przez rodzinę jest czymś naturalnym i pożądanym. Ponadto, wskazuje się tutaj również na pozycję kobiety w społeczeństwie, zgodnie z którą to ona powinna troszczyć się o dom i opiekę nad członkami rodziny. Czynniki strukturalne to słaby dostęp do opieki sformalizowanej, mała liczba placówek instytucji opiekuńczych (zarówno tych dla dzieci jak i dla seniorów) oraz słabość rozwiązań umożliwiających pogodzenia życia zawodowego i rodzinnego.

Jednocześnie przyczyny ekonomiczne, społeczne, demograficzne wpływają na zmniejszanie zdolności rodziny do zapewnienia opieki.³⁰⁹ Wśród tych czynników wymienić można³¹⁰:

- mniejsza liczebność rodzin,
- słabsze kontakty i więzi rodzinne,
- zanik rodzin wielopokoleniowych,
- emigracje zarobkowe,
- coraz dłuższa praca zawodowa kobiet,
- coraz częstsze potrzeby opieki specjalistycznej (w mocno zaawansowanej starości), których zaspokojenia nie jest w stanie zapewnić sama rodzina,
- zmniejszenie dochodów rodziny na skutek rezygnacji z pracy przez opiekuna przy jednoczesnym wzroście wydatków na podopiecznego w rodzinie;
- brak wsparcia przez system zabezpieczenia społecznego opiekunów nieformalnych, które umożliwiłoby pogodzenia życia rodzinnego i zawodowego.³¹¹

Mariola Raclaw zwraca uwagę, że opisując potencjał opiekuńczy rodziny jest uzasadniany solidarnością rodzinną, która nie jest tym samym co solidarność społeczna.³¹² Drugą z nich cechują:

- dokładnie określone zasady formowania (kogo obejmuje, na jakich przesłankach, okres , itp.), zarządzania, kontroli;

308 M. Szyszka, *Polityka rodzinna dopełnieniem...*, s. 250 – 254 wraz z przytoczoną tam literaturą;

309 J. Hrynkiewicz, „*Los starca zależy od kontekstu społecznego*” - wprowadzenie, [w:] *O sytuacji ludzi starszych*, pod red. J. Hrynkiewicz, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012 r., s. 12 – 14;

310 Tamże;

311 M. Raclaw, *Opiekunowie nieformalni. Krótkookresowa funkcjonalność nieopłacanej pracy*, [w:] *O sytuacji ludzi starszych*, pod red. J. Hrynkiewicz, t. III, Warszawa 2012 r., s. 76;

312 Tamże, s. 73 – 74;

- oparta jak najmocniej na obiektywizmie przy możliwie jak najmniejszej sferze uznania;

Solidarność rodzinną cechuje zaś:

- wolna od normatywnego przymusu;
- opiera się na indywidualnej decyzji, nie wynika z pełnionej roli, znaczenia więzi krwi;

- jej podstawą jest dobrowolność.

Ostatnia cecha oznacza duży zakres uznania co do motywacji do podjęcia się opieki i jej zakresu. Tym samym oznacza to, że opieka w rodzinie może nie być świadczona pomimo istnienia obiektywnych ku temu możliwości.³¹³ Przyczynami jej zaniechania mogą być bardzo subiektywne czynniki, takie jak odczuwanie negatywnych emocji wobec podopiecznego, brak fachowych umiejętności opiekuńczych. Opieka rodzinna nad seniorem jest więc uzależniona od dobrej woli krewnego, którym jest zazwyczaj kobieta (córka, synowa). Co prawda, obecnie obowiązujące normy społeczne przemawiają za tym, że rodzina ma obowiązek tego rodzaju opieki, ale wcale nie musi być świadczona, z uwagi braku przymusu prawnego ku temu (więcej o tym jest w rozdziale IV niniejszej rozprawy).

Z drugiej jednak strony odmowa świadczenia opieki nad krewnym seniorem wcale nie musi wynikać ze złej woli rodziny. Zważyć bowiem należy, że wymienione wcześniej czynniki takie jak: długa aktywność zawodowa kobiet, emigracje zarobkowe, zanik rodzin wielopokoleniowych. Sytuacje te mogą realnie uniemożliwiać czy bardzo utrudniać sprawowanie tej formy pomocy. M. Raclaw podkreśla, że w polskim społeczeństwie zachodzi proces „mitologizowania możliwości opiekuńczych rodziny”, zgodnie z którym powinna ona zawsze zapewnić tą opiekę seniorom i rozwiązać problemy z nią związane.³¹⁴ Autorka wskazuje przy tym, że zaniedbania w tym zakresie są przez tłumaczone raczej jako patologie, zła wola jednostek, a nie jako problem strukturalny, co jej zdaniem stanowi błąd. Omawiając ten wątek, zaznacza brak rozwiązań wspomagających rodziny wobec świadczenia opieki nad starszymi krewnymi oraz wspierających samych opiekunów nieformalnych.

Należy dodać, że realizacji funkcji opiekuńczych rodziny jest zależna od wielu czynników, tj.:

- struktury rodziny (czy jest pełna, czy są zstępni);

313 Tamże;

314 Tamże, s. 77 – 78;

- dłuższej nieobecności jednego ze współmałżonków na skutek migracji zarobkowych, albo pobytu w zakładzie karnym;
- sytuacji materialnej rodziny;
- sytuacji zdrowotnej członków rodziny.³¹⁵

Czynniki niepełności rodziny, dłuższej nieobecności współmałżonka wywołują zmiany w podziale ról, nierzadko prowadzą do przeciążenia obowiązkami i dezorganizacji życia rodzinnego. Przewlekła choroba, czy niepełnosprawność mogą skutkować:

- ograniczaniem opieki do minimum albo poniżej minimum;
- ograniczeniem aktywności zawodowej, co często pogarsza sytuację finansową rodziny;
- niewykonywaniem innych funkcji rodziny (utrzymywania czystości w domu, wychowywania dzieci).³¹⁶

Warto nadmienić, iż nie można uzasadniać braku odpłatności, wsparcia opiekunów nieformalnych zasadą solidarności międzypokoleniowej, ponieważ owe wsparcie dotyczy możliwości opiekuńczych rodziny, a nie czystej wymiany materialnej. Ponadto, relacje opieki i jej zakres nie mogą być utożsamiane stricte ze stosunkami handlowymi, które cechuje wymiana równowartych usług, ale opierają się na podstawowych wartościach humanistycznych, których nie można ograniczać wyłącznie do sfery majątkowej. Z tego względu władze publiczne powinny tworzyć różnego rodzaju mechanizmy (finansowe, prawne), które wspierałyby opiekunów nieformalnych w rodzinie. Ma to przede wszystkim znaczenie dla pomocy samym seniorom, którzy mogą preferować opiekę ze strony swych dorosłych, samodzielnych dzieci.

W świetle powyższego można więc dostrzec, że brakuje rozwiązań, które wspierałyby rodziny w opiece nad seniorem, a jednocześnie nie ma regulacji, które zobowiązywałyby ludzi do opieki nad seniorami. Co prawda, zobowiązanie to wynika z norm społecznych, ale przecież nie w każdym przypadku muszą one być na tyle silne by wystarczająco zmotywować opiekunów, tym bardziej, że brak jest regulacji wspierających takich opiekunów. Można więc wywnioskować, że seniorzy chcący uzyskać opiekę od swoich krewnych mogą natrafić na trudności, przeszkody o

³¹⁵ Z. Kawczyńska – Butrym, *Wyzwania rodziny: zdrowie, choroba, niepełnosprawność, starość*, Wydawnictwo Makmed, Lublin 2008 r., s. 35 – 37;

³¹⁶ Tamże;

charakterze:

- zmian społeczno – demograficznych; na rynku pracy;
- brak możliwości dochodzenia realizacji tego roszczenia w sytuacji złej woli krewnych;
- brak wsparcia tego rodzaju opieki przez władze publiczne.

Powyższe bariery mogą też wystąpić łącznie w odniesieniu do danego przypadku. W każdym z tych trzech rodzajów przeszkód głównymi pokrzywdzonymi są właśnie seniorzy. Ludzie, ci będąc wrażliwą grupą społeczną powinni mieć przecież zagwarantowaną opiekę, przy poszanowaniu ich woli i godności.

Analizując sytuację ludzi starszych w kontekście uzyskiwania opieki, można wyróżnić cztery sposoby organizacji świadczenia opieki nad seniorami przez rodzinę, które są oparte o kryterium miejsca zamieszkania seniora:

- kiedy człowiek starszy pozostaje pod opieką rodziny w swoim dotychczasowym miejscu pobytu, bez konieczności jego zmiany,
- rodzina opiekuje się stale seniorem, ale mieszka osobno, tzn. senior w innym domu, a rodzina w innym,
- kiedy senior i rodzina mieszkali odrębnie, ale w wyniku potrzeb opiekuńczych nad nim wprowadził się on do nich,
- rodzina decyduje się umieścić starszego krewnego (poprzez przekonanie go do tego lub gdy uzasadnia to jego stan zdrowia) do całodobowej instytucji opiekuńczej.³¹⁷

Koniecznym jest także wskazanie na rozwiązanie opiekuńcze polegające na odpłatnym zatrudnieniu przez samego seniora lub jego rodzinę, opiekuna do opieki nad seniorem (całodobowo lub w wyznaczonych godzinach, dniach). Może ono polegać na zawarciu umowy z określoną osobą pracującą jako opiekun lub na skorzystaniu z usług specjalnych agencji wynajmujących opiekunów. Należy jednak podkreślić, iż koszty tego rozwiązania są dość duże i wielu ludzi starszych, jak również ich rodzin, po prostu nie stać na nie.³¹⁸ To skutkuje brakiem opieki lub nielegalnym zatrudnianiem opiekunów (tzw. „na czarno”), co odbywa się ze szkodą dla państwa oraz samych opiekunów.

Można wyróżnić różne postawy rodziny wobec bliskiego seniora, ponieważ

317 Tamże, s. 159;

318 K. Klukowska, *Opiekunka do starszej osoby. Ile kosztuje pomoc i czy trzeba płacić składki i podatki?*, z dnia 03.07.2019 r., [<http://wyborcza.biz/biznes/7,147582,24955702,opiekunka-do-starszej-osoby-ile-kosztuje-pomoc-i-czy-trzeba.html>], [dostęp w dniu 28.08.2019 r.];

zależą one od trzech komponentów (behawioralnego – umieć robić; poznawczego – wiedzieć i rozumieć; emocjonalnego – akceptować i chcieć):

- znajomość problemów i sposobów postępowania, wartości przy braku ich zrozumienia (np. wie, że ludzie mogą mieć różne opinie, ale nie rozumie dlaczego ktoś upiera się przy poglądach, które są nieskuteczne);
- znajomość trudności i metod ich rozwiązywania przy braku ich akceptacji (np. zna potrzeby i sposoby zaspokojenia, ale nie chce ich spełniać z uwagi na swoje osobiste inne plany życiowe);
- istnienie wiedzy o trudnościach i sposobach ich pokonania, chęci ich rozwiązywania przy braku umiejętności postępowania przy nich (np. nie umie przekazać seniorom niezbędnych, ważnych informacji);
- znajomość problemów, chęć ich rozwiązania przy braku wiedzy co do metod ich pokonywania.³¹⁹

Duże znaczenie dla zapewnienia opieki nad seniorami oraz ich wspierania w codziennym życiu mają instytucje publiczne. Powinny one nie tylko same zapewniać opiekę nad seniorami, ale również wspierać rodziny w jej sprawowaniu, a nie zostawiać je samym sobie.³²⁰ Władze powinny tworzyć prawo, a wymiar sprawiedliwości i organy administracji publicznej powinny je interpretować i stosować kierując się zarówno dobrem seniora jak również jego rodziny. Wszelkie zaniedbania czy wobec jednego czy drugiego dobra skutkować bowiem mogą niezapewnieniem dostatecznej ochrony i wsparcia ludzi w podeszłym wieku.

3. Opieka formalna

Na wstępie należy przedstawić dwa modele zapewnienia opieki nad seniorami, a mianowicie środowiskowy i instytucjonalny.³²¹ Pierwszy model polega na pomocy w miejscu zamieszkania. Ma on dwie formy. Pierwsza z nich polega na wspomaganiu przez instytucje seniorów mieszkających w 1 lub 2 – osobowych gospodarstwach.

319 A. Chabior, *Rodzina i jej znaczenie w życiu ludzi starszych*, [w:] *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*, Centrum Rozwoju zasobów ludzkich, Warszawa 2014 r., s. 51 – 52, za: D. Serdyńska, *Rodzina jako kontekst rozwoju seniora*, UKW, Bydgoszcz, [www.kpsw.edu.pl/menu/pdf];

320 *Zadbajmy o prawa opiekunów rodzinnych. Wystąpienie RPO do minister rodziny, pracy i polityki społecznej*, z dnia 26.02.2019 r. [<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/zadbajmy-o-prawa-opiekunow-rodzinnych-rpo-do-MRPiPS>]. [dostęp w dniu 28.06.2020 r.];

321 Z. Kawczyńska – Butrym, E.A. Czapka, *Rodzina czy instytucjonalna*, s. 73 – 74;

Druga forma obejmuje wspieranie rodzin seniorów w sprawowaniu nad nimi opieki. Pomoc ta kierowana jest do tych rodzin, które z uwagi na życie zawodowe albo wychowywanie dzieci nie są w stanie w wystarczającym stopniu zatroszczyć się o starszych rodziców.

Natomiast w modelu instytucjonalnym można wyróżnić następujące rodzaje opieki:

- częściowo zinstytucjonalizowana opieka – dzienne ośrodki pomocy, które zmniejszają uczucie samotności seniorów, wspierają socjalnie (ciepłe posiłki i pomieszczenia), organizują czas;
- domy pomocy społecznej, które zapewniają szeroką, całodobową opiekę (w tym w podstawowych czynnościach oraz medyczną);
- zakłady opiekuńczo – pielęgnacyjne – całodobowa opieka dla osób wymagających specjalistycznego leczenia.³²²

Z kontroli prowadzonych przez biuro Rzecznika Praw Obywatelskich wynika, że cały system funkcjonowania domów pomocy społecznej wymaga radykalnych zmian, napraw.³²³ We wnioskach z tych kontroli wskazuje się, że brakuje wyspecjalizowanych domów opieki, występują naruszenia praw pensjonariuszy wynikające z braku odpowiednich przepisów prawnych regulujących funkcjonowanie tych jednostek (np. zakazy wychodzenia na spacer, zakupy).³²⁴ Należy nadmienić, iż takie uchybianie prawom seniorom oczywiście stanowi złamanie prawa czy to zagwarantowanego w międzynarodowych konwencjach, których Polska jest pełnoprawnym członkiem, czy to Konstytucji RP, czy to prawa karnego, cywilnego, aczkolwiek brak jest przepisów szczegółowo normujących funkcjonowanie opieki w ośrodkach, które znacznie zmniejszyłyby ryzyko takich uchybień. Naturalnym jest, że seniorzy będąc ludźmi słabszymi fizycznie, umysłowo, często uzależnionymi od opiekunów, często nie będą dochodzić swoich praw czy to ze strachu czy to z braku świadomości prawnej. Natomiast większa ilość przepisów normujących funkcjonowanie opieki w dps-ach mogłoby zarówno zwiększyć wiedzę pensjonariuszy na temat ich praw jak również skuteczność i efektywność przeprowadzanych kontroli. Rzecznik Praw Obywatelskich podkreśla, że z uwagi na występujące liczne naruszenia praw człowieka w tych instytucjach, koniecznym jest szczegółowe regulowanie przepisami

322 Tamże, s. 73 – 75;

323 S. Czubkowska, *Domy pomocy społecznej. Kontrole w DPS-ach...*;

324 Tamże;

prawa funkcjonowania opieki, ażeby zakres uznaniowości, swobody działania dyrektorów, opiekunów był jak najmniejszy.³²⁵

Jak więc można dostrzec, istnieje potrzeba dokładniejszego uregulowania prawnego funkcjonowania i sprawowania opieki nad seniorami. Związana jest tym także analiza tego, które z obecnie obowiązujących unormowań są niedostateczne, wadliwe. Mianowicie, system prawny powinien bardzo szczegółowo normować wszelkie aspekty różnych dziedzin życia, zapewniać w szczególności ochronę seniorom jako wrażliwej grupie społecznej. Powinien ograniczać uznaniowość, ażeby nie była ona pretekstem do nadużyć, choć nie musi całkowicie eliminować swobody wykonywania czynności podejmowania decyzji przez urzędników, pracowników socjalnych, które to będą się mieścić w granicach prawa oraz uwzględniać dobro seniora.

Poruszając tematykę opieki instytucji nad ludźmi starszymi należy podkreślić, iż korzystanie z tych jej form, które polegają na całodobowym pobycie w ośrodku musi odbywać się z pełnym poszanowaniem woli seniorów. Oznacza to, że z jednej strony seniorzy nie powinni tam przebywać pod przymusem ani w wyniku braku prawnych możliwości uzyskania innych form wsparcia (np. od swojej rodziny) a z drugiej nie można odmawiać im umieszczenia ich w tych placówkach jeżeli spełnione są wszelkie ku temu kryteria. Warto nadmienić, iż od 2018 roku wprowadzono nowelizację przepisów, według której umieszczenie w domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody, a za zgodą jej przedstawiciela ustawowego wymaga orzeczenia sądu.³²⁶ Regulację tą wprowadzono na podstawie orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu oraz Trybunału Konstytucyjnego. Należy jednak mieć na względzie, czy sądy będą orzekać w sprawach z poszanowaniem praw i godności podopiecznych czy będzie dochodzić do nadużyć. Koniecznym jest również wskazanie, że występują sytuacje, w których seniorzy zarzucają bezzasadną, niesprawiedliwą odmowę przyjęcia ich do DPS, co tym samym całkowicie pozbawia ich potrzebnej opieki.³²⁷

Jedną z podstawowych form opieki formalnej są domy pomocy społecznej. W

325 Tamże;

326 O. Zakolska, *Przyjęcie osoby do DPS bez jej zgody wymaga orzeczenia sądu*, z dnia 04.01.2018 r., [<https://www.infor.pl/prawo/pomoc-spoeczna/niepelnospawni/769656,Przyjecie-osoby-do-DPS-bez-jej-zgody-wymaga-orzeczenia-sadu.html>], [dostęp w dniu 01.07.2020 r.];

327 Zob. Reportaż Uwaga!TVN *Mają blisko 100 lat i potrzebują pomocy. „Wstyd mi jako mężczyźni płakać na starość”*, umieszczony 28.11.2019 r., [<https://www.youtube.com/watch?v=Mj-FMbwyne8>]. [dostęp w dniu 01.07.2020 r.];

Polsce w latach 1990 – 2010 nastąpił wzrost takich domów dla seniorów ze 100 (8443 ludzi starszych) do 404 z prawie 20 tysiącami pensjonariuszy w podeszłym wieku.³²⁸ W 2020 roku funkcjonowało w kraju 824 domy pomocy społecznej.³²⁹ Można więc zauważyć w kolejnej dekadzie liczba tych instytucji wzrosła ponad dwukrotnie. Najwięcej domów pomocy społecznej spośród innych (dla niepełnosprawnych, przewlekle somatycznie chorych, przewlekle psychicznie chorych, dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną, seniorów) jest tych, które są przeznaczone dla osób w wieku poprodukcyjnym.³³⁰ Obecnie jednostki te nie ograniczają się tylko do zaspokojenia elementarnych potrzeb bytowych, ale prowadzą także działania edukacyjne i wspomagające jak między innymi: aktywizowanie, zapewnianie rozrywek, rozwój kontaktów z rodziną i społecznością lokalną, realizacja praktyk religijnych, zainteresowań kulturowych.³³¹ Mimo to nadal domy pomocy społecznej w Polsce wciąż mają złą opinię społeczną.³³² Wynika to przede wszystkim z tego, że:

- ludzie nie lubią żyć w instytucji i uznają to jako zło konieczne³³³;
- złą opinię o postawach i zachowaniach personelu.³³⁴

Dla większości ludzi sfera prywatności wiąże się z domem, w którym obecni są tylko osoby najbliższe. Mieszkanie w instytucji, a więc w miejscu, w którym opiekę świadczą obce osoby w ramach swojej pracy i gdzie przebywa się z obcymi osobami, raczej nie wywołuje skojarzeń z prywatnością, intymnością itp. Nawet w sytuacji, w której instytucja będzie zapewniała opiekę na najwyższym poziomie i z najlepszym personelem, większa część osób nadal wolała będzie życie pozainstytucjonalne (samemu bądź tylko z rodziną). Niezależnie od tego należy mieć na uwadze także i to, że seniorzy będąc ludźmi nierzadko schorowanymi, z osłabionymi w siłach fizycznych, zdolnościach umysłowych, ze słabszymi kontaktami z rodziną lub nie posiadając jej,

328 Rocznik Statystyczny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1995 r., s. 273, Rocznik Statystyczny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2001 r., s. 280 – 281, Rocznik Statystyczny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012 r., s. 380;

329 Zob. <https://www.medexpress.pl/0-3-proc-mieszkanow-dps-ow-jest-zakazonych-koronawirusem/77314> [dostęp w dniu 01.07.2020 r.];

330 T. Zbyrad, *Domy pomocy społecznej dla seniorów – wyzwania i perspektywy rozwoju*, [w:] *Instytucjonalne i pozainstytucjonalne formy wsparcia osób starszych*, (red.) M. Szyszka, P. Dancak, A. Wąsiński, J. Daszykowska, Stalowa Wola – Bratysława 2014 r., s. 104;

331 Tamże, s. 105; I. Sierpowska, *Prawo pomocy społecznej*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Zakamycze 2006 r., s. 121 – 122;

332 Tamże, s. 105;

333 M. Halicka, *Człowiek stary w instytucji opiekuńczej. Na przykładzie badań w domach pomocy społecznej na Podlasiu*, [w:] J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, 2006 r., s. 273;

334 A. Mielczarek, *Samotność i osamotnienie ludzi starszych w placówkach opiekuńczych*, Praca Socjalna, nr 4, 2006 r., s. 32; T. Zbyrad, *Domy pomocy społecznej.....*, s. 107;

mogą być dość mocno (dużo bardziej od innych grup) zagrożeni nadużyciami i przemocą ze strony personelu instytucji. Co więcej, istnieją powszechne informacje, że stosuje się tam często przemoc i naruszenia praw pensjonariuszy.³³⁵ Domy pomocy społecznej mają dość negatywną opinię w społeczeństwie. Warto w tym miejscu odnieść się do artykułu S. Czubkowskiej z dnia 14.05.2017 r.³³⁶. Autorka odnosząc się do konkretnych przypadków oraz powołując się na opinie ekspertów wskazuje, że w domach pomocy społecznej dochodzi do przemocy, naruszeń praw i wolności człowieka, a cały system tych ośrodków jest niewydolny. Podkreśla się, że są to instytucje, a nie domy w ścisłym tego słowa znaczeniu, gdyż opiekunów z podopiecznymi łączy stosunek pracy, a nie więź emocjonalna, a umowy zawierane z gminą lub rodziną mieszkańca. Tym samym okoliczności te skłaniają do przedmiotowego traktowania lokatorów oraz stosowania wobec nich nadużyć i naruszeń. We wspomnianym artykule autorka przytacza przykład jednego z takich nadużyć. Polegało ono na tym, że od pewnej ubezwłasnowolnionej kobiety od której władze dps zażądały kluczy do jej prywatnego mieszkania, aby móc zaopiekować się także jej majątkiem. Kobieta ta nie wiedziała, co ma zrobić, ponieważ była zastraszona tym, że może zostać wydalona z dps.

Eksperti twierdzą, że problemy w funkcjonowaniu domów pomocy społecznej wynikają z tego, że instytucje te powinny być ostatecznym rozwiązaniem i umieszczanie tam ludzi powinno być bardzo rzadkie, wręcz marginalne.³³⁷ Tymczasem zbyt wiele osób znajduje się w takich ośrodkach, a dalsze ich rozbudowywanie stanowi poważny błąd, ponieważ tak naprawdę to nie rozwiązuje problemów tylko je jeszcze bardziej pogłębia.

Kolejną kwestią jest fakt, że zapewnienie opieki osobom w wieku poprodukcyjnym w ramach domów pomocy społecznej pociąga za sobą bardzo duże koszty funkcjonowania takich ośrodków.³³⁸ Jest to wada takiego sposobu organizacji opieki. Mało prawdopodobnym jest zanik tych jednostek. Mimo że pojawiają się prognozy o odchodzeniu od tej formy pomocy poprzez rozwój komercyjnych usług opiekuńczych i organizacji non profit lub pomocy środowiskowej, to jednak nadal będą

335 S. Czubkowska, *Domy przemocy społecznej. Kontrole w DPS – ach....*;

336 S. Czubkowska, *Domy przemocy społecznej. Przejmują kontrolę jak więzienia, a wcale nie gwarantują rzeczywistej ochrony*, z dnia 14.05.2017 r., [<https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/549675.domy-przemocy-spoecznej-instytucje-totalne-podopieczny.html>]; [dostęp w dniu 28.09.2019 r.];

337 Tamże;

338 T. Zbyrad, *Domy pomocy społecznej....*, s. 119 – 120;

one funkcjonować.³³⁹ Zawsze bowiem są osoby wymagające całodobowej pomocy w ramach dps (osoby bez rodziny, ubogie) lub wyrażające wolę przebywania tam na starość.

Obecnie problemy z opieką formalną stają się jeszcze większe na skutek powstawania tzw. „niepublicznych” dps, które są tworzone w wyniku obchodzenia regulacji prawnych.³⁴⁰ Polegają one na tym, że funkcjonują pod pozorem usług hotelarskich, agroturystyki lub na podstawie umów cywilnoprawnych zawieranych z rodziną mieszkańca. W ten sposób nie podlegają one żadnej kontroli. Co więcej, umowy takie często mają wiele niedozwolonych klauzul postanowień. Wszystko to odbywa się ze szkodą przede wszystkim dla samych podopiecznych, którzy zamiast uzyskania pomocy i opieki mogą być mocno wykorzystywani, krzywdzeni.

W świetle funkcjonowania domów pomocy społecznej (konieczność ich działalności oraz zagrożenia praw i godności przebywających tam seniorów) zasadną i potrzebną staje się analiza tego, czy obowiązujące regulacje prawne zapewniają dostateczną ochronę mieszkających tam ludzi w wieku poprodukcyjnym.

Organizację opieki nad seniorami tworzą nie tylko władze publiczne oraz rodziny, ale także trzeci sektor, czyli organizacje pozarządowe. Świadczą ją one w formie wsparcia środowiskowego lub instytucjonalnego (podobnie jak sektor publiczny).³⁴¹ Istnieją dwie kategorie wsparcia ludzi starszych, tj. aktywizowania (organizacja różnych form aktywności dla tych osób, które tego chcą) oraz opieki nad ludźmi, którzy są niesamodzielnymi na skutek utraty sprawności lub choroby.³⁴² K. Zamorska i M. Makuch powołując się na dane przygotowane przez Bank Światowy na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej uważają, że organizacje pozarządowe w mniejszym zakresie niż powinni, zajmują się opieką nad seniorami.³⁴³ Prowadzą one około 25 % wszystkich domów opieki. Świadczenie opieki przez trzeci sektor ma swoje zalety (szybka reakcja na problemy, elastyczność w działaniu), ale również i wady, jakimi są przede wszystkim ograniczone środki finansowe.³⁴⁴

Kolejne podmioty świadczące opiekę nad seniorami to sektor prywatny. W

339 Tamże, s. 120 – 123;

340 Tamże;

341 K. Zamorska, M. Makuch, *Starzenie się społeczeństwa Wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2018 r., s. 195 – 196;

342 Tamże;

343 Tamże;

344 Tamże, s. 197;

ramach działalności gospodarczej funkcjonują ośrodki świadczące pomoc instytucjonalną (całodobową), dzienną, środowiskową oraz agencje zatrudniające opiekunów.³⁴⁵ W kontekście procesu starzenia się społeczeństw można się spodziewać coraz większego rozwoju tego typu usług. Zgodnie z raportem PMR w ostatnich latach wzrastała liczba prywatnych całodobowych placówek opiekuńczych dla seniorów, a w 2020 roku było ich w Polsce blisko 700.³⁴⁶ Według tego raportu, aż 33 % wszystkich jednostek opiekuńczych dla ludzi starszych to podmioty prywatne, 53 % publiczne, a 9 % inne (prowadzone przez fundacje, stowarzyszenie, kościół, związek wyznaniowy). Podkreślić jednak należy, iż korzystanie z nich jest jak na możliwości finansowe polskich emerytów i ich rodzin kosztowne.³⁴⁷ Komercyjne rozwiązania w tym zakresie są dość kosztowne (3 tysiące złotych miesięcznie i więcej), a więc nie wszyscy polscy seniorzy są³⁴⁸ w stanie pozwolić sobie na skorzystanie z niej. W efekcie chęć uzyskiwania tego rodzaju pomocy od prywatnych podmiotów przy jednoczesnych małych środkach finansowych klientów może skutkować rozwojem szarej strefy w tym zakresie. Jeżeli to nastąpi, to będzie powodowało wiele negatywnych konsekwencji dla państwa, opiekunów, a przede wszystkim dla samych podopiecznych. Opieka ta nie będzie praktycznie kontrolowana i może łatwo i często dochodzić do naruszania praw i godności seniorów. Na marginesie warto wskazać, że istnieją prywatne domy spokojnej starości, w których koszty pobytu są dość niskie (nawet niższe niż w publicznych), ale wynika to z braku odpowiednio wysokich nakładów finansowych na wyżywienie, personel czy na opiekę lekarską, co odbywa się kosztem pensjonariuszy.³⁴⁹

Według badań prowadzonych przez T. Chmiel i A. Chmiel instytucje w Polsce są nieprzygotowane do zapewnienia pomocy, wsparcia, ochrony seniorów.³⁵⁰ Mało instytucji oferuje im pomoc, wsparcie, a przedstawiany zakres tych usług jest dość skromny. Braki w tym zakresie dotyczą w szczególności małych miejscowości.

345 Tamże, s. 199;

346 M. Stefańczyk, *Raport PMR: Dynamiczny wzrost liczby prywatnych domów opieki nad seniorami w Polsce*, [<https://healthcaremarketexperts.com/aktualnosci/raport-pmr-dynamiczny-wzrost-liczby-prywatnych-domow-opieki-nad-seniorami-w-polsce/>] za: Raport: Rynek opieki geriatrycznej w Polsce 2020. Plany inwestycyjne i analiza porównawcza według województw” PMR 2020 r.;

347 K. Zamorska, M. Makuch, *Starzenie się społeczeństwa ...*, s. 200;

348 J.M. Krawczyk, T. Szukalski, *Bezpieczeństwo osób starszych w niepublicznym domu...*, s. 108;

349 S. Czubkowska, *Domy przemocy społecznej. Kontrole w DPS-ach odkrywają drastyczną prawdę*, z dnia 05.07.2017 r., [<https://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/1055586.lamanie-praw-w-domach-pomocy-spoecznej.html>], [dostęp w dniu 20.11.2019 r.];

350 T. Chmiel, A. Chmiel, *Konteksty doświadczania starości w perspektywie pomocy instytucjonalnej i pozainstytucjonalnej*, [w:] *Instytucjonalne i pozainstytucjonalne formy wsparcia osób starszych*, M. Szyszka, P. Dancak, A. Wąsiński, J. Daszykowska (red.), Katolicki Uniwersytet Lubelski, Stalowa Wola – Bratysława 2014 r., s. 140 – 146;

Przejawia się także to w nierozpoznawaniu zagrożeń, kryzysów rodzin oraz braku reakcji z własnej inicjatywy. Wszelkie działania podejmowane przez instytucje mają miejsce tylko z inicjatywy samego zainteresowanego. W opinii tychże autorów, nieprzygotowanie jest spowodowane zbyt słabym akcentowaniem problematyki starości w dyskursie publicznym. Skutkuje to licznymi brakami i zaniedbaniami w zakresie zapewnienia pomocy i ochrony ludzi w podeszłym wieku. To skutkuje mniejszymi nakładami finansowymi na te formy pomocy oraz sprawia wrażenie, że wsparcie seniorów nie jest ważnym, ani pilnym zadaniem.

Omawiając problematykę opieki w kontekście procesu starzenia się społeczeństwa i przewidywanego wzrostu liczby seniorów, w tym w zaawansowanej starości, należy mieć na uwadze także szeroki rozwój technologii w ostatnich latach. Pojawiają się pomysły tworzenia robotów, które mogłyby zastąpić opiekunów. Ostatnio zaprojektowano roboty, które rozpoznają emocje u ludzi i odpowiednio na nie reagują będąc. W ten sposób niejako „towarzyszami” seniorów.³⁵¹ Wśród zalet takiego rozwiązania podkreśla się także i to, że jest on lepszy od człowieka, ponieważ nie traci cierpliwości. Taki sposób opieki stosowany uzupełniająco, subsydiarnie może być dobrym rozwiązaniem ze względu na duże, rosnące problemy z opieką przez ich rodziny, wady jej instytucjonalnych form, możliwe deficyty w kadrze opiekunów.

Z drugiej jednak strony należy mieć na względzie to, że robot, choć może dodatkowo wspierać opiekę, to nie musi zawsze być w stanie całkowicie zastąpić opiekuna, ponieważ nadal występować będzie brak osobowego związku emocjonalnego, charakterystycznego dla relacji międzyludzkich. Wsparcie psychiczne jest zabiegiem nierzadko skomplikowanym i zindywidualizowanym, a podstawowe reakcje automatycznych urządzeń mogą być często niewystarczające. Warto również mieć na względzie, że ewentualne zastępowanie robotami opiekunów może grozić problemem wykluczenia społecznego seniorów, gdyż niejako będą oni w ten sposób ograniczać swoje kontakty z innymi ludźmi.

Obecnie w opiece nad seniorami występuje proces deinstytucjonalizacji, który określany jest jako „działania podejmowane na rzecz tworzenia różnych form usług (również zdrowotnych) w środowisku mających na celu zapewnienie właściwej opieki oraz wydłużenie okresu sprawności psycho - fizycznej oraz możliwości pełnienia ról

351 *Robot – opiekun. Tym razem dla seniorów*, z dnia 13.11.2017 r., [<http://www.abcnauka.pl/robot-opiekun-tym-razem-dla-seniorow/>], [dostępne w dniu 16.12.2019 r.];

społecznych i zawodowych”.³⁵² Przejawia się on jako:

- rozwój środowiskowych usług celem zapobiegania przed umieszczeniem w jednostce opieki całodobowej;
- zamykanie nieprawidłowo funkcjonujących zakładów opieki stacjonarnej.³⁵³

Mówiąc inaczej, deinstytucjonalizacja polega na rozwijaniu różnych form pomocy i opieki, które umożliwią zaistnienie sytuacji, w której przebywanie w jednostce świadczącej całodobową opiekę stanie się ostatecznością. Przyczynami deinstytucjonalizacji są: mniejsze koszty organizacji pozainstytucjonalnych form wsparcia oraz preferencje społeczeństwa, które niechętnie wybiera opiekę w formie umieszczenia w ośrodku na stałe.³⁵⁴ Utrudnieniami w realizacji tego procesu w Polsce są:

- mała ilość rozwiązań legislacyjnych w tym zakresie;
- słaba współpraca pomiędzy publicznymi instytucjami pomocy społecznej i organizacjami pozarządowymi.³⁵⁵

Podstawami prawnymi deinstytucjonalizacji są: Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności z 2012 roku oraz wytyczne Ministra Rozwoju w zakresie realizacji działań w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014–2020. Niemniej jednak brakuje szczegółowych przepisów w tym zakresie.

4. Odwiedziny

Omawiając zagadnienie opieki należy uwzględnić rolę odwiedzin. Są one podstawową formą kontaktów z innymi ludźmi, z którymi osoba nie przebywa stale. Mogą dotyczyć one seniorów niezależnie od formy, ani miejsca ich pobytu (samotnie, z rodziną, w instytucji opiekuńczej, w placówce zapewniającej specjalistyczną opiekę medyczną jak szpital czy zakład opiekuńczo – leczniczy). Odnoszą się przede wszystkim do krewnych odwiedzanego, ale również znajomych w różnym wieku, czy

352 J. Krzyszkowski, *Deinstytucjonalizacja usług...*, s. 45 – 46;

353 Tamże;

354 Tamże;

355 Tamże, s. 47 – 50;

podejmowanych akcji społecznych. Mogą mieć także formę realizacji praktyk religijnych (wizyty chorych przez duchownych). Koniecznym jest podkreślenie, że przebywanie w instytucji (nawet z własnej woli) nie powinno być usprawiedliwieniem do zaniechania czy ograniczania ilości odwiedzin przez rodzinę.

Wskazać należy, iż odwiedzanie seniorów ma szczególne znaczenie, gdyż osoby te z uwagi na swoją mniejszą mobilność rzadziej wychodzą do społeczeństwa, mają mniejsze zdolności do inicjowania i podtrzymywania relacji z innymi. Ewentualne zaniedbywanie czy brak odwiedzin może zwiększać ryzyko ich wykluczenia oraz utrudniać zapewnienie im wsparcia i ochrony. Samotność ogranicza możliwości opiekuńcze, ponieważ krewny/znajomy może dostrzec potrzebę, trudność, której opiekun mógł wcześniej nie zauważyć. Odnosi się to przede wszystkim do seniorów mieszkających w pojedynkę lub dwójkę, ale także i do tych znajdujących się w instytucji opiekuńczej.

Odwiedziny choć są ważne i potrzebne przez cały rok, to jednak nabierają one szczególnego znaczenia w okresie świąt, zwłaszcza Wigilii i Bożego Narodzenia. Tymczasem rodziny często celowo pozostawiają niewymagających nieustannej hospitalizacji swoich bliskich starszych w szpitalach na okres świąt, co skutkowało podjęciem w 2018 roku przez Okręgowe Izby Lekarskie w Warszawie i Łodzi kampanii „Nie zostawiaj bliskich na święta w szpitalu”.³⁵⁶ Akcja ta została podjęta na podstawie dotychczasowych doświadczeń tej grupy zawodowej odnośnie przyjęć i pobytu seniorów w szpitalach w okresie świątecznym. Obserwowano bowiem, że wielu seniorów było hospitalizowanych w tym czasie, pomimo, że stan ich zdrowia pozwalał na to by spędzić święta w domu. Ich krewni nie zawsze chcieli przebywać z chorymi, słabszymi rodzicami, a zamiast tego woleli na przykład wyjechać na odpoczynek. Świadczy to o słabym sprawowaniu rodzinnej opieki nad tą wrażliwą grupą społeczną, oraz o nieprawidłowych relacjach rodzinnych. Z drugiej strony to dobrze, że takie kampanie społeczne są podejmowane ze strony personelu instytucji.

Nowoczesne rozwiązania technologiczne telefon, skype, tylko do pewnego stopnia mogą zastąpić osobiste odwiedziny. Zważyć jednak należy, iż takie formy kontaktu nie zawsze są w stanie zastąpić międzyludzkie spotkanie, chociażby z uwagi na brak udziału zmysłu dotyku, zapachu. Ponadto, jak wynika z prowadzonych badań, seniorzy bardzo często nie mają komputera (3/4 respondentów), a wielu z nich nie

³⁵⁶ *Nie zostawiajcie bliskich na święta w szpitalach*, z dnia 21.12.2018 r., [<https://czasdlaseniora.pl/nie-zostawiajcie-bliskich-na-swiewta-w-szpitalach/>], [dostęp w dniu 18.12. 2019 r.];

potrafi samodzielnie korzystać z telefonu komórkowego (połowa respondentów).³⁵⁷ Wydaje się także, że telekomunikacja nawet w połączeniu z obrazem nie jest w stanie zastąpić całości przekazu komunikacji niewerbalnej.

Przeprowadzone badania potwierdzają, że odwiedziny osób spokrewnionych mają dla seniorów szczególne znaczenie i dużo większą wagę niż znajomych.³⁵⁸ Jest to spowodowane tym, że relacje te są kontynuowane nawet wtedy, gdy są trudne. W badaniach tych stwierdzono, że im większa odległość zamieszkania dzieci seniorów, tym bardziej formalny charakter mają kontakty z nimi.³⁵⁹ Zasadnym jest, by umożliwiać i zachęcać krewnych do odwiedzin seniorów.

W powyższym kontekście należy zaznaczyć, iż korzystanie przez seniora z opieki świadczonej przez całodobową instytucję wcale nie zwalnia jego rodziny od obowiązku utrzymywania z nim częstych kontaktów i regularnych odwiedzin. Wyjątek mogą stanowić tylko te przypadki, w których człowiek starszy sobie wyraźnie tego nie życzy. Natomiast nieetycznym i nie do zaakceptowania wydaje się sytuacja, w której senior nie mógłby domagać się kontaktów ze swoimi najbliższymi krewnymi, w szczególności z dziećmi. System prawny powinien umożliwiać tej wrażliwej grupie społecznej realizację potrzeby kontaktu.

Należy nadmienić, iż utrzymywanie osobistego kontaktu z seniorem zwiększa skuteczność opieki. Dotyczy to także sytuacji, w których jest ona świadczona przez profesjonalne osoby, które z największą starannością wykonują swoje zadania sumiennie i uczciwie.

5. Solidarność międzypokoleniowa

Seniorzy są wrażliwą grupą społeczną. Na skutek naturalnych procesów wielu z nich może wymagać większej ochrony w różnych dziedzinach życia. Pomocy, wsparcia powinny im udzielać państwo, organizacje, społeczeństwo (w skali makro), rodzina, inne jednostki (w skali mikro). Obowiązki tego rodzaju wynikają z norm

357 Z. Kawczyńska – Butrym, *Świat emocji rodziców migrantek – starość w tęsknocie*, [w:] *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, (red.) Z. Kawczyńska – Butrym, E. Czapka, Wydawnictwo POLIHYMNIA, Lublin 2016 r., s. 196;

358 M. Maciejasz, S. Timoszuk, W. Łątkowski, A. Grudecka, *Wybrane aspekty jakości życia osób 60+ w Polsce w świetle badań jakościowych*, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Nr 223, 2015 r., s. 261 – 262;

359 Tamże;

społecznych, moralnych, religijnych (np. obowiązujące w chrześcijaństwie przykazanie „czcij ojca swego i matkę swoją”). W każdym ujęciu zobligowanymi będą głównie osoby dorosłe i samodzielne, a więc będące w wieku produkcyjnym, tj. od 18 do 59 (kobiety) lub do 64 (mężczyźni) lat. Koniecznym jest więc odniesienie się do zasady solidarności międzypokoleniowej.

Pojęcie solidarności międzypokoleniowej występuje nie tylko w literaturze naukowej, ale jest także promowane przez instytucje Unii Europejskiej. Komisja Europejska od 2011 roku ustanowiła bowiem dzień 29 kwietnia każdego roku dniem solidarności międzypokoleniowej, a na podstawie decyzji Parlamentu Europejskiego i Rady rok 2012 został uznany europejskim rokiem aktywizacji osób starszych i solidarności międzypokoleniowej. Jak więc można zauważyć zagadnienie to nabiera w ostatnich latach dużego znaczenia w bieżącej polityce.

Według Z. Woźniaka solidarność jest to „sieć systemów pomocy wzajemnych, opartych na wymianie społecznej i współpracy, generujących strukturę zobowiązań.”³⁶⁰ Autor podkreśla duże znaczenie zobowiązań wobec ludzi niesamodzielnych jak np. dzieci, niepełnosprawnych czy właśnie seniorów o ograniczonej sprawności.³⁶¹ Należy także pamiętać, że występuje ona obok innej ważnej społecznej zasady subsydiarności (pomocniczości) i różni się od niej.³⁶² Ta reguła zakłada, że jednostce należy pomóc dopiero wtedy, gdy sama nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb nawet pomimo podejmowania starań ku temu. W pierwszej kolejności obowiązek wsparcia ciąży na rodzinie, a dopiero gdy ona nie może go zrealizować, albo brak jest rodziny wtedy to obligacje te obciążają państwo, społeczeństwo. Zawsze jednak najważniejszą rolę odgrywa rodzina. Warto nadmienić, iż nie wykluczają się one wzajemnie, ale uzupełniają się. Razem z zasadą sprawiedliwości, dobra wspólnego „tworzą zbiór zasad o cechach systemu”.³⁶³

Wspieranie solidarności międzypokoleniowej jest wskazane przez Unię Europejską w art. 2 ust. 3 Traktatu z Lizbony. Zasada ta została umieszczona w preambule do najwyższego aktu prawnego w systemie prawa krajowego, tj. w Konstytucji RP.³⁶⁴ Stanowi ona zasadę społeczną, której podstawą jest założenie, że

360 Z. Woźniak, *Solidarność międzypokoleniowa w starzejącym się świecie – perspektywy i zagrożenia*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXXIV, z. 3, 2012 r., s. 24;

361 Tamże;

362 Tamże, s. 25;

363 A. Pułło, *Idea solidarności w systemie zasad konstytucyjnych*, Gdańskie Studia Prawnicze, tom XXXIII, 2015 r., s. 340;

364 Konstytucja RP;

człowiek to istota społeczna potrzebująca innych ludzi do realizacji. Reguła ta ma duży wpływ na trwałość grup społecznych i powinna być ogólną wartością systemu prawa (raczej wskazówką interpretacyjną, a nie samodzielną zasadą prawa).³⁶⁵ Tak zatem omawiana reguła ma ważne znaczenie w życiu społecznym oraz przy dokonywaniu wykładni przepisów prawa stanowionego.

Definicje pokolenia w socjologii opierają się na rozumieniu tego pojęcia przez Mannheim, które zakłada, że grupy ludzi urodzona w danym czasie przeżywa, doświadcza tych samych wydarzeń socjopolitycznych, co kształtuje u nich podobieństwa i jednocześnie wyróżnia ich jako grupę.³⁶⁶ Według M. Ossowskiej termin pokolenie można zdefiniować na pięć sposobów³⁶⁷:

- biologiczne powiązanie między rodzicami, a dziećmi i usytuowanie w sieci pokrewieństwa,
- kulturowe, które opiera się na odniesieniu do pełnionych ról społecznych,
- grupa osób w podobnym wieku,
- grupa ludzi będących w tej samej fazie życia,
- zespół wspólnych postaw i porządku wartości (wynikających z podobnych przeżyć, doświadczeń).

P. Szukalski na podstawie literatury wyodrębnia trzy ujęcia definiowania solidarności pokoleniowej:

- 1) w ramach nauk o rodzinie – relacji i zobowiązań rodzinnych, kontaktów;
- 2) ekonomicznego podejścia do dystrybucji finansów publicznych pomiędzy ludzi w różnym wieku, ochrony praw emerytalnych obecnych i przyszłych emerytów; realizacji polityki społecznej wobec seniorów przy wykorzystaniu możliwości rodziny, starań władz publicznych o dobre stosunki międzypokoleniowe;
- 3) podejścia polityki społecznej – obejmuje politykę wobec starości i seniorów oraz analizie zmian w potencjale opiekuńczym rodziny oraz czynności na rzecz zapewnienia pokojowych stosunków między pokoleniami w społeczeństwie.³⁶⁸

365 A. Pułło, *Idea solidarności*, s. 334;

366 Z. Woźniak, *Solidarność międzypokoleniowa...*, s. 25;

367 M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, Studia Socjologiczne, nr 2, 1963 r., s. 47 – 51;

368 P. Szukalski, *Czym jest solidarność międzypokoleniowa?* [w:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, pod red. D. Kałuży, P. Szukalskiego, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010 r., s. 78 – 84; P. Szukalski, *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012 r., s. 53 – 58; A. Klimczuk, *Koncepcja solidarności pokoleń w krajowej polityce społecznej*, [w:] A. Fabiś, A. Łacina-Łanowski, Ł. Tomczyk

Podkreśla się, że zapewnienie solidarności pokoleń jest „wyzwaniem” z powodu skomplikowanych skutków starzenia się społeczeństwa i związanych z nimi aspektów społecznych, gospodarczych, politycznych.³⁶⁹ Wymaga to poważnych starań ze strony władz publicznych, które powinny być jednocześnie wspierane przez interdyscyplinarną wiedzę ekspertów różnych dziedzin. W opinii autora niniejszej rozprawy zasadnym byłoby także zastanowienie się nad tym, czy w ramach edukacji szkolnej można byłoby więcej czasu poświęcić na kształtowanie odpowiednich postaw społecznych wobec ludzi w podeszłym wieku. Realizacja tego rodzaju solidarności w społeczeństwie pozwoli bowiem nie tylko zapobiegać ewentualnym sporom grup wiekowych, ale także przyczyni się do ochrony praw i wolności człowieka w kontekście szczególnego wsparcia seniorów będących wrażliwą grupą społeczną. Warto nadmienić, iż Rzecznik Praw Obywatelskich podkreśla, że „przestrzeganie praw osób starszych to jedna z miar solidarności międzypokoleniowej.”³⁷⁰ Również w literaturze zaznacza się, że jest to poczucie odpowiedzialności wobec innych pokoleń i wynikające z tego działania mające na celu zaspokojenie ich interesów i potrzeb.³⁷¹

Z. Woźniak w rozważaniach o starości odwołuje się do dwóch koncepcji stratyfikacji wieku: równości pokoleniowej oraz generacyjnej wzajemnej zależności, podkreślając zagrożenie występowania konfliktu pokoleniowego, który może powstawać poprzez realizację swoich odmiennych interesów różnych grup wiekowych (gdy np. młodzi żądają większej dostępności kredytów, dostępności mieszkań, pracy, a seniorzy domagają się większych emerytur i świadczeń zdrowotnych).³⁷² Autor jednocześnie podkreśla, że sytuacja jest tym bardziej poważna, gdyż w ostatnich latach dużo krajów zamożnych coraz więcej budżetu przeznacza na rzecz seniorów, podczas gdy jednocześnie zmniejsza się ilość środków na rzecz ludzi młodszych. Zagrożenie to opiera się na perspektywie ludzi młodych. Druga bowiem zakłada, że interesy jednej grupy wiekowej nie są realizowane poprzez zmniejszanie korzyści innym grupom. Na przykład uzyskiwanie pomocy finansowej na dzieci jednocześnie wspiera seniorów, gdyż rodzina więcej swoich dotychczasowych środków pieniężnych może wydawać na

(eds.), *Kreatywna starość. Jubileusz XV-lecia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Oświęcimiu*, Wyd. Naukowe PWSZ w Oświęcimiu, Oświęcim 2013, s. 89-98;

369 A. Klimczuk, *Koncepcja solidarności*,...,s. 103;

370 *Jak skuteczniej przeciwdziałać przemocy wobec osób starszych*, z dnia 03.07.2019 r.

[<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/jak-skuteczniej-przeciwdzia%C5%82a%C4%87-przemocy-wobec-os%C3%B3b-starszych>], [dostęp w dniu 17.08.2019 r.];

371 P. Szukalski, *Wprowadzenie*, [w:] *Starzenie się ludności a solidarność międzypokoleniowa*, pod red. P. Szukalskiego, Łódź 2014 r., s. 8;

372 Z. Woźniak, *Solidarność międzypokoleniowa*...,s. 28 – 29;

rzecz swych starszych krewnych. Należy jednak pamiętać, że ludzie żyją w różnych stosunkach, relacjach z innymi i władze publiczne powinny brać pod uwagę ewentualne ryzyko tego typu konfliktu. W mojej opinii zawsze istnieje ryzyko zaistnienia sporów na poziomie dyskursu pomiędzy różnymi grupami wiekowymi z uwagi na kwestię redystrybucji dóbr i usług.

Fundamentem solidarności pokoleniowej jest dialog, czyli rozmowa i komunikacja pomiędzy ludźmi.³⁷³ Ma on dwa wymiary: prywatny (odnoszący się do życia rodzinnego) i publiczny (odnoszący się do życia społecznego), który rozwija się w tym zakresie dopiero od czasu, gdy pojawiły się nowe potrzeby wynikające z zachodzącego procesu starzenia się społeczeństw.³⁷⁴ Podkreśla się, że dialog ten w obu wymiarach ma korzyści zarówno dla seniorów jak i dla ludzi młodszych.³⁷⁵ Mianowicie, starsi uzyskują opiekę oraz poczucie bycia potrzebnym, użytecznym, a młodzi mogą uzyskać od nich rady wynikające z doświadczenia życiowego, pomoc w wychowaniu dzieci i inne.

W świetle powyższego koniecznym jest podkreślenie, że solidarności pokoleniowej nie powinno się utożsamiać wyłącznie ze świadczeniami wzajemnymi o charakterze doraźnym (tu i teraz), tym bardziej, że część seniorów (zwłaszcza w mocno zaawansowanej starości) wymaga opieki i jednocześnie ze względów zdrowotnych nie jest już w stanie niczego w zamian zaoferować (tzn. wzajemnych świadczeń doraźnych). Obowiązek wsparcia seniorów jest nadal aktualny. Ludzie w podeszłym wieku wcześniej przez wiele lat wychowali młode pokolenie i / lub świadczyli pracę by ci mogli funkcjonować. Czynili to poprzez odprowadzanie danin publicznych, wkład w społeczeństwo w ramach wykonywanej codziennej pracy. Dlatego właśnie seniorom będącym mocno schorowanymi również należy się pomoc, wsparcie, opieka na podstawie solidarności międzypokoleniowej nawet wtedy gdy obecnie nie są już w stanie niczego w zamian zaoferować. Inne rozumienie zagadnienia solidarności międzypokoleniowej lub jego interpretacja z pominięciem owej okoliczności sugerować by mogło ograniczenie ochrony seniorów tylko dla silnych jednostek (zdrowotnie, finansowo itp.) z tejże zbiorowości wiekowej. Należy również dodać, że taka interpretacja omawianego zagadnienia oparta byłaby tylko na aspekcie materialnym, nie

373 E. Wiśniewska, *Starsi i młodzi w dialogu międzypokoleniowym*, Społeczeństwo, Edukacja, Język, t. 6, 2017 r., s. 37 – 38;

374 Tamże, s. 40;

375 Tamże, s. 40 – 44;

respektowałyby aspektów humanizmu, moralności i wzajemności.

Dawniej kwestia opieki i wsparcia seniorów leżała w kompetencji rodziny i było to czymś naturalnym, a wręcz oczywistym.³⁷⁶ Współcześnie na skutek takich zjawisk w społeczeństwie jak osłabienie więzi małżeńskiej, nastawienie kobiet na osobisty rozwój i robienie kariery zawodowej oraz kształtowanie się społeczeństwa konsumpcyjnego następują zmiany w relacjach międzypokoleniowych, co w konsekwencji powoduje, że wielu ludzi, w tym seniorów uważa, że to na społeczeństwie i państwie, a nie rodzinie ciąży obowiązek opieki i wspierania osób w podeszłym wieku.³⁷⁷ Zdaniem M. Łuszczynskiej okoliczności te wymagają dyskusji nad rozumieniem solidarności międzypokoleniowej oraz wynikających z niej pojęć i zobowiązań, która być może ukaże konieczność pewnych zmian, redefinicji czy przesunięć obowiązków.³⁷⁸ W opinii autora niniejszej rozprawy ewentualne zmiany nie powinny jednak skutkować całkowitym bądź znacznym przesunięciem ciężaru ochrony i wsparcia z jakiegokolwiek podmiotu (czy to z rodziny czy państwa). Ewentualne modyfikacje powinny raczej służyć równomiernemu i racjonalnemu rozłożeniu zobowiązań co do ochrony tej grupy pomiędzy wszystkie podmioty przy pełnym poszanowaniu woli samych ludzi starszych. Należy zaznaczyć, iż bardzo ważnymi, a być może podstawowymi mogą być opinie i poglądy samych seniorów. Grupa ta nie jest jednorodna i składa się z ludzi o różnych oczekiwaniach, zamiarach co do form i zakresu otrzymywanej opieki oraz wsparcia. Warto nadmienić, że jeżeli zarówno wszystkie podmioty w przeszłości uzyskiwały korzyści od seniorów: państwo (poprzez daniny publiczne, wykonywaną pracę), dorosłe dzieci (poprzez narodzenie, utrzymanie, wychowanie) to logicznym i naturalnym wydaje się, że powinny one być obecnie razem solidarnie zobowiązane do pomagania tym ludziom w podeszłym wieku.

W świetle problematyki solidarności międzypokoleniowej warto wskazać na zachowanie się społeczeństwa względem seniorów w sytuacji globalnego zagrożenia epidemią, które nastąpiło w Europie na początku 2020 roku. Władze w Polsce oficjalnie apelowały o otoczenie seniorów szczególną opieką i wsparciem w tym okresie jak na przykład robieniem im zakupów. Pojawiły się inicjatywy infolinii, za pomocą której urzędnicy, wolontariusze czy harcerze pomagają potrzebującym ludziom starszym.³⁷⁹

376 M. Łuszczynska, *Oblicza solidarności międzypokoleniowej – bariery, korzyści i perspektywy*, [w:] *Starzenie się ludności...* pod red. P. Szukalskiego, Łódź 2014 r., s. 35 – 36;

377 Tamże;

378 Tamże;

379 *Gdzie sąsiad nie pomoże, tam urzędnika, wolontariusza albo harcerza wyślą. „Nie możemy zostawić*

Tak zatem władze publiczne w Polsce nie pozostawiły tej szczególnie zagrożonej grupy społecznej samej sobie. Nie apelowały tylko do odpowiedzialności ich rodzin w tym względzie, ale również same starały się ich wesprzeć. Z drugiej jednak strony pojawiły się zagrożenia i problemy wynikające z tej sytuacji, jak na przykład masowe rezygnacje z pracy wyjazdy zagraniczne opiekunek seniorów.³⁸⁰ Zjawisko to może bowiem doprowadzić do tego, że seniorzy pozostaną bez wsparcia w codziennych czynnościach, a władze publiczne nie zawsze będą w stanie zapewnić im opiekę i pomoc w tym zakresie. Ponadto sytuacja taka może mieć bardzo negatywny wpływ na stan emocjonalny człowieka w podeszłym wieku. To wszystko skłania również do zastanowienia się nad rolą i znaczeniem zawodu opiekuna. Czy nie powinien on obejmować odpowiedzialność wobec podopiecznych nawet w sytuacjach kryzysowych, a czy ewentualne uchylenie się od niej nie powinno wywoływać konsekwencji prawnych.

W powyższym kontekście można zauważyć, że władze w Polsce w sytuacjach zagrożenia zdrowotnego uwzględniają i starają się realizować solidarność wobec starszych pokoleń. Natomiast ważnym jest także tworzenie regulacji prawnych, które będą zabezpieczały seniorów przed utratą dotychczas posiadanej bieżącej opieki. Widać więc, jak bardzo potrzebne jest uwzględnianie przez system prawny wszelkich aspektów opieki nad seniorami w celu zapewnienia ochrony tej wrażliwej grupie społecznej.

naszych potrzebujących, z dnia 11.03.2020 r., [<https://tvn24.pl/poznan/koronawirus-w-poznaniu-pomoc-dla-seniorow-w-robieniu-zakupow-specjalna-infolinia-4346863>] [dostęp w dniu 29.03.2020 r.];

380 *Media: polskie opiekunki rezygnują z pracy w Niemczech*, z dnia 25.03.2020 r., <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/6467640,opiekunki-niemcy-polska-koronawirus-covid-19-epidemia.html> [dostęp w dniu 29.03.2020 r.];

Rozdział V

Metodologia badań własnych oraz ich wyniki

1. Metody i narzędzia badawcze

Niezależnie od przeprowadzonych dotychczas analiz praca zawiera także własne badania, które obejmowały analizę akt sądowych związanych z zakresem spraw, w których w różnym stopniu dotyczyły osób starszych, ale też badania ankietowe przeprowadzone wśród seniorów na temat ich doświadczeń i opinii odnośnie trudności i problemów, z jakimi spotykają się w kontaktach z różnymi instytucjami, podmiotami rynkowymi oraz postrzegania przez nich, ich sytuacji w tych kontaktach.

Całościowe badania przeprowadzone na potrzeby niniejszej pracy mają charakter jakościowy i ilościowy. Próbowano pozyskać materiał z trzech głównych źródeł:

- z przepisów prawnych;
- od seniorów;
- od instytucji, w której seniorzy mogą dochodzić swoich uprawnień, chronić swoje interesy w ramach systemu prawa krajowego.

Posłużono się więc trzema metodami badawczymi skierowanymi wobec trzech różnych podmiotów, tj.:

- analizą wybranych aktów prawnych,
- analizą dokumentów w postaci akt sądowych
- ankietami skierowanymi do seniorów.

W tej części rozprawy skupiam się na analizie akt sądowych i na wynikach ankiety.

Duże znaczenie w pracy ma analiza dokumentów w postaci akt sądowych, w których uczestniczą seniorzy. Badania te przeprowadzono Sądzie Okręgowym w Lublinie w wydziałach: I Cywilny, II Cywilny Odwoławczy, Karny, Karny Odwoławczy, Rodzinny i Opiekuńczy, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych. Analizowano zarówno akta spraw rozpatrywanych przez Sąd Okręgowy w Lublinie jako I instancji,

jak również jako II instancji od orzeczeń wydanych przez Sądy Rejonowe. Badania dotyczyły analizy:

- czy przepisy prawne są dostosowane do trudności, z jakimi mogą mierzyć się seniorzy;
- czy seniorom w sposób należyty i właściwy zapewnia się opiekę,;
- czy uwzględnia się podeszły wiek sprawców czynów zabronionych w postępowaniu karnym;
- czy prawo prawidłowo zapewnia wolę seniorów co do spadku po nich;
- czy i dlaczego seniorom jest lub może być trudniej dochodzić swoich praw;
- czy sąd im nie przeszkadza w realizacji uprawnień na podstawie ich starszego wieku.

Z kolei audytoryjne badanie ankietowe przeprowadzono według przygotowanego wcześniej kwestionariusza ankiety (zob. aneks nr 1). Ankieta została przeprowadzona anonimowo w dwóch ośrodkach skupiających ludzi w podeszłym wieku, tj. w Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Lublinie i w Chełmie.

Kwestionariusz ankiety stanowi jedno z najbardziej popularnych empirycznych technik i jest ważną metodą badań społecznych służących do zbierania informacji.³⁸¹ Za pomocą tej metody można prowadzić zarówno badania ilościowe jak i jakościowe.³⁸² Dużą zaletą ankiety jest umożliwienie zapewnienia bardzo dużego poczucia anonimowości, co sprzyja udzielaniu szczerych odpowiedzi.

Kwestionariusz ankiety składał się z 19 pytań, w tym metryczki (dwa pytania). Miały one charakter zamknięty oraz otwarty. Dotyczyły one zagadnień związanych z dyskryminacją, ochroną seniorów, zapewnieniem im należytego wsparcia w dochodzeniu przez nich swoich praw.

2. Organizacja, przebieg badań i problemy badawcze

Jak już zaznaczono, w prowadzonych badaniach analizowano sytuacje seniorów w treści wybranych aktów prawnych, z punktu widzenia ich samych, z praktycznego zastosowania unormowań prawnych w wymiarze sprawiedliwości.

381 E. Krok, *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 874 Studia Informatica nr 37, 2015 r., s. 56;

382 Tamże, s. 57;

Istotnym był dobór próby. Należy nadmienić, iż przeprowadzenie badań na temat sytuacji seniorów, a zwłaszcza poziomu ochrony prawnej tej grupy społecznej, nie jest zadaniem łatwym. Wynika to z:

- braku centralnej, rozbudowanej instytucji, która zajmowałaby się głównie problemami i trudnościami seniorów w wielu dziedzinach życia społecznego (np. powoływany przez centralne władze państwowe rzecznik praw seniora działający na podobnych zasadach i uprawnieniach jak rzecznik praw dziecka);
- wynikających z podeszłego wieku trudności z prawidłowym odbiorem i przekazywaniem informacji u wielu seniorów, zwłaszcza u osób z zaawansowaną starością, którzy to są najbardziej narażeni na wszelkie zagrożenia;
- małej ilości literatury skupionej głównie na odniesieniu i zastosowaniu regulacji prawnych do ludzi w podeszłym wieku.

Do przeprowadzenia badań w instytucji starano się dobrać taką placówkę, w której ludzie dochodzą w ramach systemu prawnego swoich praw w wielu różnych dziedzinach życia (m. in. dochodzenie odszkodowań, alimentów, uzyskanie opieki, przekazywanie własności nieruchomości w zamian za opiekę, orzekanie o winie sprawców przestępstw, realizacja woli spadkodawców, ustalanie wysokości emerytury). Za taką jednostkę uznano Sąd Okręgowy w Lublinie.

W Sądzie Okręgowym w Lublinie rozpatrywane są sprawy rodzinne, cywilne i karne. Toczy się tam bardzo wiele postępowań, które dotyczą bardzo szerokiego zakresu różnych dziedzin życia, jak np. kwestii majątkowych, spadkowych, rodzinnych, dochodzenia odszkodowań i zadośćuczynień, rozpatrywania spraw osób oskarżonych o popełnienie czynów zabronionych (wykroczeń, przestępstw), czy spraw związanych z uznaniem umowy za nieważną lub bezskuteczną. Uznano, że w oparciu o akta tego sądu można zbadać, czy seniorzy często dochodzą swoich praw oraz czy nie występują problemy i trudności, które mogą wynikać z wad systemu prawnego, a szczególnie niedostosowania przepisów normatywnych do trudności, jakie są charakterystyczne dla podeszłego wieku. Według danych z 2021 roku w Polsce jest łącznie 45 sądów okręgowych.³⁸³ Rozpatrują one i orzekają na podstawie prawa, które jest jednolite dla całego państwa. Jedna taka jednostka jest więc właściwa dla rozpatrywania dość dużego

383 [https://dane.gov.pl/pl/dataset/985,lista-sadow-powszechnych/resource/28426/table?page=3&per_page=20&q=&sort=] [dostęp w dniu 01.03.2021 r.];

zakresu spraw w naszym kraju. Sąd Okręgowy w Lublinie jest dużą, rozbudowaną jednostką.

Analizowano sprawy sądowe z różnych wydziałów w łącznym czasie wynoszącym w sumie kilka miesięcy (około 10 miesięcy). Analiz dokonywano średnio po 3-4 godziny dziennie, zazwyczaj trzy dni w tygodniu w budynku danego wydziału sądu w dni powszednie. Czas na analizy był uzależniony od możliwości organizacyjnych w sądzie, w którym rozpatrywane są duże ilości różnych spraw, często bardzo obszernych, co wymaga znacznego nakładu pracy nie tylko sędziów orzekających, ale również całego personelu sekretariatów poszczególnych wydziałów tego sądu.

W Sądzie Okręgowym w Lublinie analizowano akta spraw, które były w okresie prowadzonych badań rozpatrywane zarówno w I, jak i w II instancji. Część z tych spraw była prawomocnie zakończona, a część w trakcie rozpatrywania. Znajdowały się również akta spraw umorzonych lub zawieszonych (np. w wyniku wycofania pozwu, śmierci powoda). Analizowano tylko te sprawy, w których występują osoby w starszym wieku (przyjęto wiek powyżej 58 roku życia) zarówno jako powód, wnioskodawca, oskarżyciel, pokrzywdzony jak również jako pozwany, uczestnik, oskarżony. Niektóre z tych spraw były bardzo obszerne (obejmowały kilka tomów akt), co skutkowało dużą czasochłonnością pracy badawczej. W sprawach spadkowych ograniczono się do przypadków dziedziczenia na podstawie testamentu, zastosowania przepisów szczególnych, ponieważ postępowania sądowe w przypadku dziedziczenia z ustawy w większości przypadków są krótkotrwałe, nieskomplikowane. W wydziale pracy i ubezpieczeń społecznych ograniczono się do analiz wyłącznie przypadków dotyczących ubezpieczeń, ponieważ sprawy dotyczące wykonywanej pracy dotyczą co do zasady pracowników, a więc seniorów jeszcze sprawnych, dosyć zdrowych i nie potrzebujących wsparcia.

Inna była zasada prowadzenia badań wśród uczestników Uniwersytetów Trzeciego Wieku, wśród których głównie są osoby, które mimo starszego wieku wciąż pozostają sprawne intelektualnie. Przyjęto, że do badań ankietowych zostanie wybrany Uniwersytet Trzeciego Wieku, który oferuje zajęcia edukacyjne dla seniorów. Ostatecznie przeprowadzono badania w dwóch takich ośrodkach, tj. w Lublinie oraz w Chełmie. Dobór próby obejmował liczbę uczestników spotkań w danej jednostce. Z usług Uniwersytetu Trzeciego Wieku korzystają seniorzy aktywni poznawczo, a więc

sprawni pod względem intelektualnym. Jednakże z uwagi na starszy wiek uczestników badania starano się tak sformułować kwestionariusz, ażeby pytania nie były zbyt trudne do zrozumienia, a czas badania nie trwał zbyt długo. Mogłoby to nie tylko zniechęcać respondentów do udzielania odpowiedzi, ale również powodować trudności w prawidłowym zrozumieniu wszystkich pytań i przekazaniu informacji. Przy sporządzaniu kwestionariusza starano się formułować taką ilość pytań oraz ich formy by stwarzały jak najmniej problemów dla ludzi w wieku senioralnym.

Przeprowadzono łącznie 80 ankiet, z czego 64 w ośrodku w Lublinie, a 16 w Chełmie. Odpowiedzi udzieliły zarówno kobiety jak również i mężczyźni w obu ośrodkach, choć kobiety w dużo większej ilości (67 wobec 13 mężczyzn). Różnica ta wynikała z większej liczebności kobiet w zajęciach na Uniwersytecie Trzeciego Wieku w stosunku do mężczyzn.

Problematyka ochrony prawnej ludzi w starszym wieku jest tematem, który nabiera coraz większego znaczenia głównie w wyniku zachodzących zmian demograficznych. Wcześniejsze opracowania na temat problemów starości skupiały się zaś głównie na kwestiach związanych z aktywizacją seniorów oraz zapewnieniem im podstawowej opieki w zwykłych czynnościach dnia codziennego, zaspokojeniu potrzeb biologicznych, higienicznych i terapii. Znacznie rzadziej w tych opracowaniach analizowano kwestie prawne, sądowe oraz opinie i doświadczenia związane z tą problematyką.

3. Wyniki przeglądu spraw sądowych

3.1 Rodzaj i częstotliwość spraw sądowych seniorów

Jak wskazały analizy minimalnie częściej sprawy sądowe dotyczyły mężczyzn (36) niż kobiet (32) [zob. aneks nr 2] i znacznie częściej seniorów młodszych (41) niż starszych (27) [zob. aneks nr 3].

W trakcie analizowania akt spraw sądowych zbadano łącznie 67 spraw, które dotyczyły 68 seniorów w wieku od 58 do 98 roku życia. Spośród wszystkich osób dokonano podziału na podstawie ich zaawansowania wiekowego na młodszych

seniorów i starszych seniorów. Za kryterium przyjęto wiek 75 lat w trakcie trwania postępowania przed sądem. Najwięcej spraw dotyczyło ubezwłasnowolnienia (21 %), a najmniej o naprawienie szkody (1,5 %) oraz innych spraw karnych (1,5 %). Szczegółowe dane na ten temat zostały umieszczone w aneksach numer 2 i 3.

Analizowane akta dotyczyły spraw, w których występują seniorzy w rolach polegających na dochodzeniu swoich praw, tj.: powoda, wnioskodawcy, pokrzywdzonego jak również w pozycjach obrony swoich praw, tj. oskarżonego (w sprawach karnych), obwinionego (w sprawach o wykroczenia) oraz spraw, które w sposób istotny dotyczyły ludzi starszych, tj.: chory, który ma zostać ubezwłasnowolniony, osoba, której praw sprawa bezpośrednio dotyczy, ale występuje ona jedynie jako świadek. Okazało się, że najczęściej sprawy obejmowały ubezwłasnowolnienie seniora, praw wynikających z jego ubezpieczeń społecznych, ale też odebrania prawa własności nieruchomości przekazanej w celu uzyskiwania opieki.

Tabela nr 3: Liczby spraw sądowych i charakterystyka seniorów:

Rodzaj spraw	Liczba spraw n	%	Charakterystyka demograficzna
O ubezwłasnowolnienie	14	21	Wiek od 63 lat do 87 lat; Płeć: 7 kobiet, 7 mężczyzn; 5 młodszych seniorów (<75 lat); 9 starszych seniorów (>75 lat);
Dotyczące ubezpieczeń społecznych	12	18	Wiek: od 60 lat do 84 lat; Płeć: 2 kobiety, 10 mężczyzn 11 młodszych seniorów (<75 lat); 1 starszy senior (>75 lat).
Karne oskarżonych/obwinionych seniorów	11	16	Wiek: od 58 lat do 98 lat; Płeć: 4 kobiety, 9 mężczyzn; 9 młodszych seniorów (<75 lat); 4 starszych seniorów (>75 lat);
Karne pokrzywdzonych seniorów	10	15	Wiek od 60 lat do 98 lat; Płeć: 9 kobiet, 2 mężczyzn; 6 młodszych seniorów (>75 lat); 5 starszych seniorów (<75 lat)
O odebranie prawa własności nieruchomości	10	15	Wiek od 62 lat do 87 lat; Płeć: 7 kobiet, 7 mężczyzn; 8 młodszych seniorów (<75 lat); 6 starszych seniorów (>75 lat);

Dotyczące dziedziczenia	6	9	Dotyczą wyrażonej za życia woli osób zmarłych co do rozdysponowania ich majątkiem po ich śmierci;
Karne - inne	1	1,5	Dotyczy sprawy toczącej się przeciwko zorganizowanej grupie przestępczej działającej na szkodę seniorów.
O nakazanie opuszczenia lokalu wspólnie zamieszkiwanego	1	1,5	Wiek 88 lat; Płeć kobieta; 1 starszy senior;
Dotycząca własności nieruchomości za niespłacenie pożyczki	1	1,5	Wiek: 71 lat i 68 lat; Płeć: 1 kobieta, 1 mężczyzna; 2 młodszych seniorów (<75 lat)
O naprawienie szkody	1	1,5	Wiek 75 lat, Płeć kobieta, starszy senior;
Łącznie:	67	100	68 seniorów (100 %)

3.2. Ubezważnowolnienie

W aktach, które analizowano w Sądzie Okręgowym w Lublinie znajdowało się łącznie 14 spraw o ubezważnowolnienie. Żadna z nich nie była wszczęta przez seniora, który miałby zostać ubezważnowolniony, ale wszystkie przez jego bliskiego krewnego (brata, dorosłe dziecko, małżonka). We wszystkich przypadkach były to mocno zaawansowane problemy ze zdrowiem i sprawnością umysłową chorych, które cechowały się przynajmniej mocno ograniczonym kontaktem z chorym i nielogicznymi wypowiedziami albo w których tego kontaktu praktycznie w ogóle nie było. Tylko w jednej ze spraw problem był spowodowany wyłącznie udarem (zdarzeniem, które

wystąpiło nagle). W jednej sprawie problem wywołany udarem i dodatkowo chorobą alzheimera. W pozostałych 12 sprawach uzasadnienie wniosku wynikało z mocno ograniczonej sprawności chorych w wyniku schorzeń psychicznych, najczęściej chorobą alzheimera. Z wypowiedzi wnioskodawców oraz ewentualnych innych uczestników wynikało, że w tych 12 przypadkach problemy ze zdrowiem umysłowym nie pojawiły się nagle, lecz następowały stopniowo od co najmniej kilku albo kilkunastu lat. Co interesujące, spośród toczących się spraw o ubezwłasnowolnienie tylko w jednej był złożony wniosek o ubezwłasnowolnienie częściowe, a nawet i w niej w trakcie postępowania sam wnioskodawca zmienił go jednak na taki o ubezwłasnowolnienie całkowite. Może to świadczyć o tym, że ludzie obawiają się wszczynać przed sądem tego typu sprawy. Wpływ na te obawy mogą mieć między innymi ryzyko kary, bardzo poważny charakter działań (prokurator, sąd (przedstawiciele władzy), lekarze). Tym bardziej takich działań obawiać się mogą sami chorzy. We wszystkich przypadkach duże znaczenie miał udział biegłych lekarzy (psycholog, psychiatra, neurolog oraz ich specjalistyczna wiedza z zakresu medycyny albo psychologii). Zawsze wydana została przez takiego specjalistę opinia dotycząca zdrowia psychicznego osoby, co do której toczy się postępowanie w sprawie jej ubezwłasnowolnienia. Opinie takie nie były przesądzające, aczkolwiek miały dość duże znaczenie co do orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu. Istotną rolę odgrywała więc ekspercka wiedza zwłaszcza z zakresu medycyny, psychiatrii.

W świetle powyższego zastanawiać może to, że w trakcie analiz nie było spraw w których niepewne byłoby ubezwłasnowolnienie, tzn. kiedy stan chorego, jego zdolności umysłowe byłyby dużo słabsze i mogły wywoływać liczne problemy z zarządzaniem swoimi sprawami, aczkolwiek pozwalałyby jeszcze na w miarę normalne funkcjonowanie w codziennym życiu. We wszystkich przypadkach stan umysłowy chorych, ich zdolności z komunikowaniem się były przynajmniej bardzo mocno ograniczone, a zazwyczaj brak było praktycznie jakiegokolwiek kontaktu. Jednocześnie wnioskodawcy w większości spraw (z wyjątkiem osób po udarze) wskazywali, iż ich problemy umysłowe nie wzięły się nagle, lecz rozwijały się stopniowo w okresie kilku, czy nawet kilkunastu lat. Zastanawiać może więc także, dlaczego wcześniej nie wystąpili oni z takim wnioskiem, chociażby jeszcze o ubezwłasnowolnienie częściowe.

W powyższym kontekście można więc wysunąć opinie, że ludzie nie chcą zakładać tego typu spraw i czynią to zazwyczaj dopiero, gdy stan chorego bliskiego

krewnego, jest na tyle bardzo zły, że po prostu nie mają już innego wyjścia, bo np. *potrzebują zgody rodzica na jego leczenie, uzyskanie pomocy społecznej*. Może to wskazywać, że postępowanie o ubezwłasnowolnienie jak również sama ta instytucja prawna mogą być postrzegane przez nich jako sytuacja mało komfortowa, bo uprzedmiotawia człowieka, mimo iż ma na celu pomoc i wsparcie chorego i osoby wnioskującej. Postępowanie to, jak było już wcześniej o tym mowa, jest nacechowane znamionami władzy, w której duże znaczenie specjalistyczna wiedza lekarzy. Poprzez strach przed poważnym postępowaniem w organie władzy przy współudziale prokuratora (organu postrzeganego jako walczącego z przestępcami), ryzyku kary, część samych chorych (w tym wielu seniorów) oraz członków ich rodzin, wiele osób może obawiać się zakładać sprawy w sytuacjach, gdy stan zdrowia umysłowego jest słaby, wątpliwy co do tego czy nie ma zagrożenia utraty przez nich kontroli kierowania swoim zachowaniem, aczkolwiek brakuje jeszcze co do tego pewności. Zniechęcać może do tego również postrzeganie takiego postępowania prawnego jako przedmiotowego traktowania ludzi jak przedmioty pod pozorem zachowania obiektywizmu i wysokiej jakości procedur prawno – medycznych przy jednoczesnym w pozornym służeniu im pomocą. Można zastanawiać się czy prawo seniorów do opieki, ochrony wynikające z człowieczeństwa, zostało ograniczone przez władzę – wiedzę i jest przez nią posiadane. Aspekt ten ma zastosowanie wobec wszystkich chorych w każdym wieku, aczkolwiek wobec seniorów może mieć znaczenie szczególne.

Efektom końcowym może być również wykluczanie seniorów z przysługujących im praw oraz procedury dochodzenia ich. Charakter postępowań w sprawach o ubezwłasnowolnienie może wpływać na wytwarzanie stereotypu sądu, postrzegania go jako instytucji władzy, która wzbudza strach, może wywołać problemy i jednocześnie zniechęcać także do dochodzenia swoich interesów w innych sprawach (nie tylko opiekuńczych).

Należy nadmienić, iż w jednej z badanych spraw karnych nie można było nawiązać kontaktu z jednym ze świadków. Są zwrócił się więc do prokuratora w celu wystąpienia z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie. Prokurator ten odmówił, ponieważ stwierdził, że ta osoba ma rodzinę, a prokurator nie jest od jej zastępowania. Wskazać należy, iż kpc nie precyzuje kolejności w uprawnieniu do wystąpienia z takim wnioskiem. Z drugiej jednak strony można próbować zrozumieć takie stanowisko prokuratora biorąc pod uwagę, że instytucja ubezwłasnowolnienia może być negatywnie

postrzegana zarówno przez osobę chorą jak również i jej rodzinę, w tym również jako ingerencję władzy w życie prywatne i rodzinne. To również świadczy o potrzebie zmian legislacyjnych w tym zakresie.

Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie mogłoby mieć inny charakter, mniej nacechowany znamionami władzy i podporządkowania jej specjalistycznej wiedzy eksperckiej. Zdaniem autora pracy powinno ono zmierzać bardziej w kierunku dialogu i pomocy osobie chorej. Takie zmiany mogłyby wpłynąć na to, że instytucja ta byłaby chętniej stosowana, nie dawałaby poczucia uprzedmiotawiania człowieka. Wydaje się, iż ma to szczególne znaczenie w sprawach o ubezwłasnowolnienie częściowe, w sytuacjach w których z chorym jest jeszcze w miarę dobry kontakt, choć występują już pewne poważne zaburzenia na tle umysłowym. Być może zasadnym są także analizy nad zmianami w samej instytucji ubezwłasnowolnienie tak by była ona bardziej nacechowana humanizmem, aniżeli podporządkowaniem.

Należy również zaznaczyć, że w badanych sprawach specjalistyczna wiedza pomagała określić i potwierdzić potrzebę ubezwłasnowolnienia. Z analizy akt wynika, że prokurator, specjaliści, sąd prawidłowo wypełniali swoje zadania z poszanowaniem praw i godności wszystkich osób. Ponadto, przesłuchanie przez sąd chorego w razie potrzeby (ciężki stan zdrowia) odbywało się w miejscu jego pobytu.

3.3. Ubezpieczenia społeczne

W badanych aktach sądowych znajdowało się 12 spraw dotyczących ubezpieczeń społecznych. Osiem z nich dotyczyło prawa do emerytury, w tym odwołań od odmowy przyznania prawa do wcześniejszej emerytury oraz od wysokości przyznanych świadczeń emerytalnych. Dwie sprawy dotyczyły uzyskania renty z tytułu niezdolności do pracy (jedna odmowy przyznania, a druga kwestionowania wysokości). Przedmiotem postępowań w kolejnych dwóch sprawach były odwołania od odmowy przyznania prawa do zasiłku pielęgnacyjnego.

W sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych występowało łącznie 12 seniorów w wieku od 60 do 84 lat, przy czym jedenastu z nich to sześćdziesięciolatekowie. Byli to w większości mężczyźni (10) oraz 2 kobiety.

Większość postępowań dotyczących świadczeń emerytalnych obejmowała braki w dokumentacji pracowniczej, na podstawie których ustalane i określone są

świadczenia. W jednej sprawie senior przyznał, że nie doczytał pisma urzędowego i w efekcie niepotrzebnie wszczął postępowanie przed sądem. Postępowania w kwestii przyznania prawa do zasiłku pielęgnacyjnego oraz co do przyznania prawa do uzyskania renty z tytułu niezdolności do pracy wymagały opinii biegłych lekarzy różnych specjalności. Ich opinie miały bardzo ważne znaczenie, ale nie jedyne, ponieważ sąd korzystał także z innych dowodów (zeznań świadków). Co więcej, na uzasadnione wnioski seniorów podważające prawidłowość wydanych opinii, sąd zlecał przeprowadzenie kolejnych opinii przez innych biegłych lekarzy tych samych specjalności.

Tylko dwa orzeczenia sądu uwzględniły dochodzone przez seniorów roszczenia tj. wyższą emeryturę, przyznanie prawa do wcześniejszej emerytury. W jednej sprawie senior wycofał swoje żądanie. W pozostałych dziewięciu sąd oddalił żądania seniorów.

3.4. Seniorzy jako oskarżeni / obwinieni o popełnienie czynów zabronionych

W analizowanych sprawach sądowych znajdowało się sześć spraw, które dotyczyły odpowiedzialności z tytułu sprawstwa wypadku drogowego przez kierowcę. Pięć z nich dotyczyło młodszych seniorów, a 1 starszego. W sprawie dotyczącej starszego seniora sąd stwierdził, iż spowodował on wypadek poprzez niewłaściwą technikę jazdy. Jednocześnie nie odniósł się w żaden sposób do wątku związanego z podeszłym wiekiem oraz ewentualnych wynikających z tego konsekwencji. Wskazać więc wypada, że warto analizować to, czy prawo nie powinno głębiej ingerować w aspekt pozwoleń na prowadzenie pojazdu w podeszłym wieku.

W jednej ze spraw (sprawa karne, oskarżeni, numer sprawy 11) pokrzywdzeni zarzucali swojej ciotce znęcanie fizyczne i psychiczne nad nimi. Twierdzili, że jest to spowodowane tym, że ona chce uzyskać podstawy, by odwołać darowiznę nieruchomości, którą na nich wcześniej przepisała. Zarzucali jej również groźby, nasyłanie różnych służb pod pretekstem, że stosują oni wobec niej przemoc. Zeznania świadków, w tym opiekunek z gminnego ośrodka pomocy społecznej wskazywały, że pokrzywdzeni (młodzi) mają rację. Co ważne, w trakcie trwania postępowania starsza kobieta przyznała się do wszystkiego. Były momenty bardzo emocjonalne, gdzie pokrzywdzona płakała, a jednocześnie obecna na sali przy niej oskarżona, śmiała się z

niej. Oskarżona twierdziła, że chciała odzyskać darowiznę, bo nie opiekowali się nią tak, jakby ona chciała, przy czym nie miała żadnego dowodu na poparcie swoich zarzutów. Ponadto, jak sam sąd podkreślił w przedmiotowej sprawie, sam fakt nie wykonywania opieki nie usprawiedliwia w żaden sposób stosowania wobec innych osób przemocy fizycznej czy psychicznej. W świetle tej sprawy widać więc wyraźnie, że kwestia ustanawiania opieki w zamian za własność nieruchomości może wywoływać problemy dla młodych obdarowanych z powodu nieuczciwości i nagannych zachowań darczyńcy seniora.

W jednej ze spraw było ustalanie niepoczytalności seniora w chwili czynu. Niemale znaczenie dla jej określenia miały opinie biegłych lekarzy zwłaszcza psychologa, neurologa, psychiatry. Ważną rolę odgrywała więc specjalistyczna wiedza medyczna. Biegli stwierdzili, że podeszły wiek ma duży wpływ na różne schorzenia, zaburzenia mogące ograniczać, a nawet wyłączać poczytalność. W przedmiotowej sprawie orzekli, że poczytalność była mocno ograniczona, to jednak była zachowana, więc senior może ponosić odpowiedzialność. W wyniku tego sąd orzekł, że ta osoba ponosi odpowiedzialność, choć stopień winy będzie mniejszy. Co ważne, biegli ci w opinii zaznaczyli również, że **otępienie u seniorów często ma charakter płynny, co utrudnia ustalenie czy w danym momencie badana osoba miała tę zdolność do rozeznania znaczenia swoich czynów i pokierowania swoim zachowaniem czy jej nie miała**. Tak zatem w przypadku seniorów istnieje większe ryzyko ewentualnego błędu w stwierdzeniu niepoczytalności, ponieważ stan umysłowy seniora zmienia się często i w różnych momentach, w krótkim odcinku czasowym może być zupełnie inny. Specjalistyczna wiedza może decydować o tym czy senior będzie ponosił odpowiedzialność czy nie, a więc decyduje o tym czy uzyska ochronę (polegającą na wyłączeniu odpowiedzialności), ponieważ w momencie czynu rzeczywiście nie posiadał zdolności do jego oceny (brak podstaw do tego by ponosił on winę).

W rozpatrywaniu prawnokarnej oceny właściwej gwarancji praw oskarżonych niewątpliwie potrzebnym jest zwrócenie uwagi na ustalanie przez sąd wymiaru kary z tytułu popełnionego czynu zabronionego. Na 12 wyroków skazujących tylko w dwóch z nich było odniesienie się do wieku jako jednego z elementów wysokości kary. Co ważne, dwa orzeczenia, w których brakowało odniesień do wieku dotyczyły starszych seniorów (>75 roku życia).

Koniecznym jest również wskazanie, że w analizowanym materiale sądowym

nie było spraw, w których seniorzy dokonali by drobnych przestępstw wraz z przyznaniem się do tego, celem umieszczenia w zakładzie karnym i uzyskania tam opieki, towarzystwa. Można więc wnioskować, że takich ewentualnych spraw w Polsce jest bardzo mało. Nie ma więc tego problemu charakterystycznego dla Japonii. Należy również mieć na uwadze, że może to wynikać z tego, że polscy seniorzy boją się sądu i / lub zakładu karnego jako instytucji władzy, w których nie uzyskają opieki, towarzystwa, a mogą pogorszyć sobie swój byt.

W żadnej ze spraw karnych, zarówno tych dotyczących oskarżonych/obwinionych seniorów jak również pokrzywdzonych seniorów nie było udziału organizacji społecznej, pozarządowej, która występować by mogła w postępowaniu na prawach strony.

3.5. Seniorzy jako pokrzywdzeni czynem zabronionym

W badanych aktach spraw sądowych znajdowało się łącznie dziesięć spraw karnych, w których osoby starsze występowały jako pokrzywdzeni. W kilku sprawach karnych zarówno po stronie pokrzywdzonych jak również oskarżonych występowały osoby w podeszłym wieku. W jednej sprawie (sprawa, karne, pokrzywdzeni,8), która dotyczyła oskarżenia o wyłudzenie od mocno starszej osoby własności mieszkania w drodze umowy dożywocia całkowicie wbrew jej woli zarzucono czyn z art. 286 § 1 kk (oszustwo). Inne dotyczyły:

- (sprawa, karne, pokrzywdzeni,1) przestępstwa rozboju z art. 280 § 2 kk
- naruszenia czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia na czas powyżej 7 dni w wyniku napadu do domu w środku nocy i kradzieży pieniędzy w związku z art. 157 § 2 kk
- (sprawa, karne, pokrzywdzeni,2) groźba na skutek konfliktu wywołanego brakiem podziału terytorium wspólnej działki (157 § 2 kk w związku z art. 190 § 1 kk).
- wykroczenia niszczenia zasiewów z art. 156 § 1 kw;
- 207 § 1 kk znęcania fizycznego i psychicznego w związku z przemocą domową (art 157 § 1 kk w związku z art. 207 § 1 kk,
- groźby czy przestępstwa stalkingu z art. 190 § 1 k kk.

Sprawy te dotyczyły seniorów w wieku od 60 do 98 roku życia.

W jednej sprawie (oskarżeni, numer sprawy 5) pokrzywdzona przemocą przez rodzinę w starszym wieku niechętnie chciała opowiadać ani zgłaszać przemocy. Zrobiła to ze względu na swoją wnuczkę, która również tej przemocy doświadczała. Sprawę zgłosiła jednak wnuczka, a seniorka tylko się przyłączyła. Początkowo nie chciała w ogóle zeznawać, dopiero potem zdecydowała się na to. Duża chętniej i więcej zeznawała o przemocy wobec wnuczki. Dużo mniej o czynach względem niej. Zdaniem wnuczki nie chciała o tym nikomu mówić, bo się tego wstydzi. Zachowania starszej osoby świadczyć mogą, iż seniorzy bardzo niechętnie i rzadziej niż ludzie z młodszych grup wiekowych zgłaszają stosowanie wobec nich przemocy domowej.

W kolejnym przypadku (karne, pokrzywdzeni, numer sprawy 8), w której seniorka oskarżała swoją przyjaciółkę i jej krewną o wyłudzenie własności jej mieszkania, pojawił się wątek związany z rolą notariuszy w przekazywaniu własności nieruchomości w zamian za opiekę. Taka czynność związana jest między innymi z oceną zdolności klienta do rozeznania i kierowania swoim postępowaniem. W sprawie tej wyraźnie zaznaczono (zeznania notariusza), że notariusze mają praktykę, obowiązek rozeznania wśród klientów zdolności do świadomego podejmowania decyzji, dokonywania czynności prawnych, a zwłaszcza w przypadku starszych osób. Polega to na tym, że najpierw przed czynnościami rozmawiają przez chwilę o sprawach dnia codziennego niezwiązanych z zawieraniem umów. Natomiast wówczas mogą pojawić się takie problemy jak: kwestia uczciwości notariusza, lub tego czy zawsze może być w stanie rozeznąć stan zdolności do zawierania umów, sporządzania testamentu, tym bardziej, że proces otępienia przebiega w sposób płynny. Z rozpatrywanej sprawy tej wynikało również, że Izba Notarialna nie może wszcząć postępowania dyscyplinarnego wobec notariusza po upływie 3 lat. Warto zastanowić się, czy w przypadku seniorów termin ten nie mógłby być dłuższy. Problemy wynikające z przepisywania własności nieruchomości w zamian za opiekę pojawiają się więc również na gruncie prawa karnego, co uzasadnia potrzebę uchwalenia przepisów prawnych odnoszących się głównie do seniorów. Z drugiej strony należy również mieć na względzie, że prawo karne daje możliwość dochodzenia i ukarania osób, które nieuczciwie doprowadzają do zawarcia konkretnej umowy wbrew woli seniora.

W innej z analizowanych spraw (karne, pokrzywdzeni, numer sprawy 9), która dotyczyła oskarżenia o wyłudzenie pieniędzy z banku jako oskarżone występowały: kobieta w podeszłym wieku będąca koleżanką pokrzywdzonej oraz wnuczka tej

oskarżonej. Według ustaleń sądu dokonywanych w postępowaniu obie były świadome i ponosiły winę. **Jak więc można zauważyć ochrona prawna seniorów (w tym także ewentualne nowe unormowania) powinna być niezależna od tego, w której grupie wiekowej znajduje się druga strona (np. oskarżony, pozwany). Krzywdzić seniorów i wykorzystywać ich słabości wynikające z wieku mogą także inni seniorzy, nawet starsi od nich.**

W żadnej z badanych spraw nie było takiej, w której pokrzywdzony senior byłby reprezentowany przez opiekuna faktycznego osoby nieporadnej ze względu na wiek, o którym mowa w art. 51 § 3 kpk, który brzmi: *Jeżeli pokrzywdzonym jest osoba nieporadna, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, jego prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęcią pokrzywdzony pozostaje.*

3.6. Sprawy związane ze świadczeniem opieki w zamian za przekazanie własności nieruchomości

3.6.1 O odebranie prawa własności nieruchomości

W analizowanych aktach spraw sądowych dotyczących odzyskania prawa własności nieruchomości na dziesięć spraw, aż osiem z nich dotyczyło odwołania umowy darowizny z powodu rażącej niewdzięczności obdarowanego. Następna sprawa dotyczyła umowy o dożywocie, a jeszcze kolejna rozwiązania umowy przekazania gospodarstwa rolnego. W każdej z tych umów pojawiał się mniej lub bardziej wątek związany z brakiem świadczenia opieki, wsparcia ze strony obdarowanego. Należy zaznaczyć, że w przepisach prawnych dotyczących darowizny brakuje odniesień do aspektu opieki, w przeciwieństwie do umowy dożywocia. Ponadto, w badanych sprawach pojawiały się wątpliwości co do zakresu i istoty opieki, którą strona miała uzyskać w zamian za własność nieruchomości. Pojawiały się twierdzenia, że darczyńca chciał po prostu z dobrego serca przekazać nieruchomość nie oczekując w zamian żadnej opieki. Wątpliwości w tym zakresie podnosiły nie tylko strony, które bronią swych interesów, ale również były uznane przez sąd jako istotne. W niektórych sprawach (cyw.nieruch., numery spraw 6, 9) sąd wyraźnie wskazał w wyroku, że brak takich zapisów umownych ma duże znaczenie. W apelacji powód ze swoim

pełnomocnikiem zanegowali takie twierdzenie uzasadniając, że obowiązek opieki wynika z norm moralnych. Nawet w sprawie dotyczącej rozwiązania umowy o dożywocie, w której zapisano sformułowanie o zobowiązaniu się do opieki pojawiały się poważne wątpliwości co do jej zakresu i istoty. W toku postępowania w tej oraz w innych sprawach wskazywano bowiem, że owa opieka miałaby polegać jedynie na częstych kontaktach i odwiedzinach.

Odnosząc się do roli notariusza co do zawierania umowy przekazania własności nieruchomości należy wskazać, że nie może on nakazać zgłaszającym się do niego klientom zawierania w umowie szczegółowych unormowań dotyczących opieki. Mimo istnienia takiej możliwości (zgodnie z zasadą swobody umów) to mogą oni zechcieć, iż te sprawy strony będą uzgadniać między sobą ustnie na podstawie norm moralnych.

W świetle powyższego należy zaznaczyć, że obecne unormowania dotyczące zapewnienia opieki w zamian za przekazanie własności nieruchomości stwarzają ryzyko braku świadczenia tej opieki oraz interpretacji tak tworzonej opieki bardziej jako zobowiązania do utrzymywania kontaktów towarzyskich. Dlatego wydaje się potrzebnym zarówno uchwalenie przepisów prawa stanowionego, które by bezpośrednio odnosiły się do ludzi starszych oraz precyzowały znaczenie i zakres opieki. Ponadto, wydaje się, że aspekt tworzenia zobowiązania się do opieki powinien być dużo bardziej ustalany w zawieranych umowach przenoszących własność nieruchomości. Oczywiście, obecnie strony również mogą szczegółowo ustalić zakres takiej opieki, ponieważ istnieje zasada swobody umów. Jednakże praktyka pokazuje, że wcale nie musi tak być. Jednocześnie aspekty związane z opieką na starość oraz własność nieruchomości, która przecież stanowi dużą wartość (nierzadko dorobek całego życia seniora) są bardzo poważne, dotyczą zaspokojenia wielu jego potrzeb. Być może warto ustanowić przepisy prawne, które zobowiązywałyby aby nawet kilkakrotnie spotykać się u notariusza, prowadzić poważne negocjacje, a wręcz quasi-postępowanie w celu ustalenia dokładnego, obszernie sformułowanego zakresu opieki oraz jej ewentualnych ograniczeń. Byłoby to korzystne dla obu stron, gdyż mogłyby one w toku takiego postępowania oraz w treści umowy wyrazić swoje oczekiwania, warunki dotyczące opieki. W samych umowach należałoby formułować różnego rodzaju procedury, sposoby rozwiązywania konfliktów, czy dochodzenia swoich uprawnień na wypadek pojawienia się ku temu stosownej potrzeby. Obecnie prawo stanowione zbyt

słabo odnosi się do sposobów ustanawiania opieki w tenże sposób. Należy również nadmienić, iż ewentualne nowe przepisy dotyczące wsparcia seniora przez jego zstępnych unormowane w prawie rodzinnym niekoniecznie muszą być wystarczające dla uregulowania opieki z dwóch powodów:

- ustanowienie takiej opieki w zamian za własność nieruchomości wcale nie musi się dokonywać pomiędzy krewnymi czy powinowatymi;
- pomoc rodzinna zstępnych jest oparta na solidarności międzypokoleniowej i jej świadczenie jest między innymi za wychowanie, utrzymanie. Opieka, pomoc z tytułu takich umów jest świadczona na podstawie uzyskanego prawa własności nieruchomości.

3.6.2. Zwolnienie z kosztów sądowych i przyznanie pomocy prawnej z urzędu w sprawach dotyczących opieki w zamian za przekazanie własności nieruchomości

Następną ważną kwestią w analizowanych sprawach było wnioskowanie o zwolnienie z kosztów sądowych 9 osób oraz o przyznanie pomocy prawnej z urzędu w postaci profesjonalnego pełnomocnika (adwokata, radcy prawnego) w sprawach wynikających z przekazania prawa własności nieruchomości. Na 10 takich spraw z wnioskiem o zwolnienie z kosztów wystąpiono aż w 9. W dwóch wnioskach uzasadniony był nie tylko trudną sytuacją finansową (niska emerytura, renta, koszty leczenia), ale również podeszłym wiekiem wnioskodawcy. W trzech sprawach sąd zwolnił w całości z kosztów, a w 6 zwolnił częściowo. W uzasadnieniu zwolnienia tylko z części kosztów, sąd stwierdził, że strony mogły zaoszczędzić pieniądze na ewentualne wszczęcie postępowania przed sądem. Okoliczność relatywnie dużej liczby wniosków o zwolnienie z kosztów oraz fakt ich udzielania potwierdza przekonania społeczne, że niekorzystna jest sytuacja finansowa wielu polskich seniorów, którzy przekazują własność nieruchomości w zamian za opiekę.

Na 10 spraw dotyczących własności nieruchomości i związanym z tym wykonywaniem opieki, udzielaniem wsparcia – w 4 był składany wniosek o przyznanie profesjonalnego pełnomocnika z urzędu. W dwóch z nich wniosek ten był uzasadniany nie tylko trudną sytuacją finansową, trudnością sprawy, ale również okolicznością

podeszłego wieku powoda, która to może wpływać na jego mniejsze zdolności do realizacji swoich praw. Na dwa takie wnioski uzasadniane m.in. podeszłym wiekiem sprawcy, sąd odmówił przyznania w 1 postanowieniu wydanym po rozpatrzeniu wniosku. Następnie w tej właśnie 1 sprawie złożono zażalenie na to postanowienie, które jednak nie zostało przychylnie rozpatrzone. W 3 sprawach sąd odmówił jego przyznania, a w jednej przyznał. Odmawiając przyznania fachowego pełnomocnika z urzędu sąd nie odnosił się w żadnej ze spraw, ani nawet w tej, w której wniosek był uzasadniany podeszłym wiekiem, do okoliczności podeszłego wieku, która może mieć wpływ na zdolności takiej osoby do obrony swoich praw.

Szczególnego znaczenia nabiera wniosek wprost motywowany trudnościami wynikającymi ze starszego wieku powoda. Sąd uzasadnił swoje postanowienie tym, że sprawa nie jest trudna, a złożony przez powoda pozew jest napisany dość fachowo. Natomiast wskazać należy, iż czym innym jest przygotowanie się do zainicjowania postępowania (sformułowanie pozwu, załączników), a czym innym udział w samym postępowaniu. Wszystkie uzasadnienia opierały się na założeniu, iż dana sprawa nie jest trudna i skomplikowana. W tym miejscu należy wskazać jednak na to, iż stopień skomplikowania sprawy należy nieco inaczej oceniać w przypadku osoby w podeszłym wieku aniżeli wobec osoby z młodszej kategorii wieku. Oczywiście, wcale nie oznacza to, że senior musi być mniej zaradny, ponieważ jest to bardzo zindywidualizowana sprawa. Jednakże zasadnym byłoby odniesienie się do tego aspektu i analiza ewentualnej potrzeby. Ponadto, w jednej z sprawie (cywl,nieruch, numer sprawy 3) we wniosku o przyznanie profesjonalnego pełnomocnika z urzędu podniesiono okoliczność dużego ładunku emocjonalnego w sprawie, który dla osoby w podeszłym wieku może mieć bardzo negatywny wpływ na jej zdrowie psychiczne i fizyczne. Duże obciążenie emocjonalne osoby starszej może także skutkować mniejszą zaradnością w sądzie, nawet w niezbyt skomplikowanych prawnie aspektach, a także mieć duża większe skutki zdrowotne aniżeli w większości młodszych ludzi. Okoliczność ta powinna mieć znaczenie w przyznawaniu profesjonalnego pełnomocnika z urzędu. Takiej pomocy z urzędu odmówiono, mimo że sąd częściowo zwolnił powódkę z kosztów sądowych. Powódka wkrótce wycofała pozew podając za przyczynę na okoliczności osobiste, w tym pogarszający się stan zdrowia. Sprawę więc umorzono. Można więc wysunąć wniosek, że brak wsparcia tej osoby mogła mieć niemały wpływ na wycofanie pozwu. Ta okoliczność może również mieć znaczenie w szerszym aspekcie i zniechęcać

seniorów do zakładania wielu poważnych spraw, a zwłaszcza tych skierowanych wobec bliskich im osób (duży ładunek emocjonalny). Okoliczność ta powinna mieć znaczenie w przyznawaniu profesjonalnej pomocy z urzędu. Być może warto zastanowić się nad uchwaleniem nowych przepisów prawnych, które by precyzowały kwestię pomocy prawnej z urzędu dla osób w podeszłym wieku.

Należy również zaznaczyć, iż w jednej sprawie sąd w trakcie postępowania sam zaproponował możliwość skorzystania przez powoda z pomocy profesjonalnego pełnomocnika z urzędu, mimo że strona powodowa nie wnioskuje wcześniej o taką pomoc. W czasie trwania postępowania zmarł jeden z powodów, a sprawa związana była z zarzucaną stronie pozwanej przemocą fizyczną. Ponadto, tylko w jednej sprawie pełnomocnikiem była krewna, dorosła wnuczka powodów.

W jednej sprawie (cyw.nieruch., numer sprawy 4), której początek nastąpił w 2012 r i która nadal trwała w 2015 r. nastąpiła śmierć powódki. Oczywiście, umrzeć może osoba w każdym wieku i to z różnej przyczyny. Niemniej jednak w przypadku seniorów ryzyko istnieć dużo większe ryzyko ewentualnej śmierci. Zasadnym wydaje się więc zalecenie, by postępowania, w których zachodzi wiek podeszły jednej ze stron, trwały krócej niż młodszych osób. Okres 3 lat sprawy, która nacechowana była bardzo dużym ładunkiem emocjonalnym (związanym z dużą wartością nieruchomości oraz aspektem opieki) dla powódki, mogła wpłynąć negatywnie na stan jej zdrowia.

Koniecznym jest jednak wskazanie, iż w analizowanych sprawach częściowo zwalniano strony zarówno w części jak również w całości z kosztów sądowych. W jednej sprawie sąd nawet sam zaproponował przyznanie profesjonalnego pełnomocnika z urzędu. Ponadto, generalnie można dochodzić przed sądem rozwiązania umowy dożywocia, odwołania darowizny gdy nabywca nieruchomości nie świadczy opieki, a źle się zachowuje wobec obdarowanego. Po spełnieniu przesłanek jest możliwość rozwiązania dożywocia lub zamiany na rentę / odwołania darowizny.

3.7. Sprawy spadkowe

W badanych aktach sądowych znajdowało się 6 spraw spadkowych. 4 z nich dotyczyły dziedziczenia na podstawie testamentu, w tym jednego sporządzonego holograficznie (odręcznie), w których ktoś podważał prawdziwość testamentu. Jedna dotyczyła dziedziczenia na podstawie przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych,

a 1 dotyczyła uznania osoby za niegodną dziedziczenia. Stwierdzenie nieważności testamentu, a więc wskazanie, że rzeczywiście taka właśnie była wola zmarłego, który sporządził testament w podeszłym wieku było dość dokładnie analizowana zarówno przez sąd jak również przez biegłych. Biegli oceniali nie tylko dokumentację medyczną, ale również i inne dowody w tym z przesłuchań w sprawach sądowych. Zarówno biegli w wydawanych opiniach, jak również sąd mocno podkreślali, że okoliczność podeszłego wieku nie jest przesłanką do uznania, że testator nie miał zdolności do testowania. Podeszły wiek jedynie zwiększa ryzyko wyłączenia takiego stanu, ale wcale nie musi go wywoływać, nawet jeżeli jest wiele innych poważnych chorób. Dopiero po zbadaniu jego stanu zdrowia psychicznego można to ustalić. Takie badania odbywały się na podstawie dokumentacji medycznej oraz wszelkich innych dowodów. Jednocześnie wyraźnie wskazywano, że wystąpienie poważnych zaburzeń psychicznych parę lat po sporządzeniu testamentu nie może w żaden sposób mieć wpływu na ważność i skuteczność tego dokumentu. Co istotne z analizy tychże akty wynika, że każda osoba, która ma wątpliwości, czy testament był rzeczywiście zgodny z wolą zmarłego z uwagi na ewentualne wynikające z wieku i stanu zdrowia psychicznego zaburzenia, może dochodzić ustalenia tego przed sądem oraz odwoływać się od wydanych orzeczeń.

W analizowanej sprawie dotyczącej uznania za niegodnego dziedziczenia, uznanie to nastąpiło na podstawie dowodów z prawomocnego wyroku skazującego za przestępstwo popełnione na szkodę spadkodawcy. Postępowanie karne z tytułu tego czynu zabronionego popełnionego na rzecz seniora przez jego krewnego miało miejsce jeszcze za życia pokrzywdzonego seniora. Następnie, po śmierci tego starszego człowieka jednym z uprawnionych do spadku po nim był właśnie bliski, który wcześniej dopuścił się wobec niego przestępstwa. Inny ze spadkobierców wytoczył więc postępowanie w sprawie uznania niegodnym dziedziczenia przez skazanego. Sprawa została wszczęta już po śmierci spadkodawcy, przez jednego ze spadkobierców, a dowodem służącym takiemu uznaniu za niegodnego był odpis prawomocnego wyroku skazującego za przestępstwo popełnionego wobec spadkodawcy. Sąd po rozpatrzeniu tego postępowania orzekł niegodnym dziedziczenia spadkobiercę, który wcześniej dopuścił się ciężkiego przestępstwa wobec zmarłego starszego wiekiem spadkodawcy.

Z drugiej jednak strony należy wskazać, że niektóre opinie biegłych tych samych specjalności potrafiły być ze sobą sprzeczne. Dotyczyło to zarówno oceny stanu

zdrowia psychicznego zmarłego spadkodawcy jak również technicznej oceny prawdziwości własnoręcznego pisma testatora. Ponadto wskazywano (również przez biegłych) na wątpliwości, czy zawsze na podstawie dostępnej dokumentacji medycznej zmarłego można ustalić, czy pewne zaburzenia, dolegliwości, które miały wpływ na świadomość i możliwość swobodnego wyboru były nasilone w konkretnym przypadku do takiego stopnia, że praktycznie całkowicie wyłączały świadomość i możliwość swobodnego wyboru, a w konsekwencji mogły doprowadzić do sporządzenia własnoręcznego testamentu niezgodnego z wolą spadkodawcy. Ponadto, w jednej sprawie (sprawa, spadki, nr sprawy 5) odwoływano się do orzecznictwa Sądu Najwyższego, które wskazywało, że sugestie osób sprawujących opiekę nad osobami starszymi mogą mieć duży wpływ na decyzje takich osób. Były więc w tej sprawie wątpliwości, czy na podstawie materiału dowodowego (w tym także nagrania wideo z chwili sporządzania testamentu) oraz dokumentacji medycznej uda się wykazać, że testament własnoręczny mógł zostać sporządzony zgodnie z wolą spadkodawcy. Należy nadmienić, iż świadczy to, jak bardzo ważnym jest sprawowanie opieki nad seniorami, którzy z wielu powodów nie mogą być pozbawionymi opieki i wsparcia innych. Można więc zauważyć, że aspekty opieki, sposobów oraz prawidłowości jej wykonywania są bardzo poważnymi zagadnieniami, które wymagają nie tylko stworzenia różnych możliwości zapewnienia takiej opieki, ale także takich rozwiązań (m.in. prawnych), prowadzenia takiej polityki, które będą minimalizować szereg ewentualnych problemów.

W analizowanych sprawach sądowych biegli w wydawanych opiniach zaznaczali również, że zaburzenia i wynikająca z nich utrata zdolności do testowania mogą mieć charakter przemijający. Nie zawsze więc można ustalić, czy w danym momencie sporządzania zdolność realnie istniała. (stwierdzili to biegli lekarze w opinii w sprawie: spadki, nr 5).

W świetle powyższego należy zaznaczyć, iż ustalenie prawdziwości woli spadkodawcy w podeszłym wieku wymaga prowadzenia bardzo poważnych i trudnych spraw sądowych z wielu względów, zwłaszcza z potrzeby medycznego, technicznego ustalenia prawdziwości testamentu. Istnieje ryzyko, że jedna opinia biegłego może czasem być błędna i nie wystarczać, by poczynić słuszne ustalenia w sprawie.

3.8. Inne sprawy cywilne, w których występowali seniorzy

W jednej sprawie dotyczącej naprawienia szkody starsza osoba dochodziła drogą sądową przyznania jej większego odszkodowania z tytułu doznanego urazu na zdrowiu i wizerunku własnego ciała. Uzyskała najpierw odszkodowanie od ubezpieczyciela, aczkolwiek jej zdaniem było ono zbyt małe. Co ważne, ubezpieczyciel twierdził, że na wysokość odszkodowania wpływ ma wiek poszkodowanej. Jego zdaniem blizny, których doznała nie wywołują u starszej kobiety już tak dużych cierpień jak u osoby młodszej. Po rozpatrzeniu owej sprawy sąd orzekł, iż wygląd kobiety jest bardzo ważną sprawą w życiu dla każdej kobiety niezależnie od jej wieku oraz przyznał jej wyższe odszkodowanie. W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że tego rodzaju przejawu dyskryminacji ze względu na podeszły wiek dopuścił się ubezpieczyciel, a więc profesjonalny podmiot, który powinien zabiegać o swoich klientów.

Kolejna z analizowanych spraw dotyczyła wniosku o nakazanie przez sąd opuszczenia wspólnie zajmowanego lokalu przez syna wnioskodawczynie z uwagi na stosowanie przez niego przemocy domowej. We wniosku tym mocno podkreślono okoliczność, że matka wnioskodawczynie (babcia dla jej syna) ma mocno podeszły wiek, a naganne zachowanie wnuka mogą mieć bardzo negatywny wpływ na tą starszą kobietę, tj. o wiele większy niż na osoby dorosłe w wieku produkcyjnym. Istniało dużo dowodów przemawiających za stosowaniem przemocy domowej, w tym fakt, że są prowadzone przeciw niemu postępowania karne. Sąd rejonowy I instancji odmówił wydania takiego nakazu, przy czym w wydanym orzeczeniu nie odniósł się do okoliczności mocno podeszłego wieku jednego z domowników. Sąd II instancji zmienił postanowienie i taki nakaz (opuszczenia wspólnie zajmowanego lokalu) wydał.

W sądzie znajdowała się również sprawa, w której starsi małżonkowie zaciągnęli umowę pożyczki. Spłacili ją, choć lekko przekraczając wyznaczony w umowie termin. Osoba udzielająca pożyczki przejęła własność ich nieruchomości (zgodnie z postanowieniami zawartej umowy). Małżonkowie twierdzili, że dokonali przedłużenia tego terminu, ale w sposób ustny, a nie pisemny. Sąd nie mieli dokumentacji ustalenia zmiany terminu spłaty. Sąd I instancji oddalił roszczenie seniorów, w żaden sposób nie odnosząc się do okoliczności ich podeszłego wieku, która

choć nie musiała, to jednak mogła mieć wpływ na formę ewentualnego przedłużenia terminu wskazanego w umowie.

3.9. Sprawy karne – inne

W sądzie toczyła się też sprawa dotycząca udziału w zorganizowanej grupie przestępczej działającej na szkodę seniorów. Grupa ta zajmowała się dokonywaniem przestępstw oszustwa metodą „na wnuczka”. Osoby, które dokonywały wyłudzeń od seniorów były instruowane i kierowane przez innych ludzi z tejże grupy. Sprawa ta dotyczyła ustalenia odpowiedzialności za czyny zabronione popełniane przez osoby w wieku dojrzałym. Nie występowały w niej bezpośrednio w postępowaniu przed sądem osoby w starszym wieku, choć to oni byli pokrzywdzonymi. Jak więc widać organy ścigania dostrzegają oraz próbują zwalczać problemy związane z przestępczością wobec seniorów o charakterze zorganizowanym, potocznie określanej również jako działalność mafijna.

3.10. Pozostałe uwagi

W wydziale rodzinnym i opiekuńczym sądu okręgowego w Lublinie brak było akt spraw, w których występowałyby osoby w podeszłym wieku. Oczywiście, nie oznacza to, że w sądzie tym w ogóle nigdy nie ma takich spraw, aczkolwiek można przypuszczać, że jest ich dość mało. Mogą mieć na to wpływ:

- 1) brak regulacji prawnych, które odnosiłyby się bezpośrednio do seniorów;
- 2) niską świadomość wśród seniorów co do przysługujących im praw;
- 3) niechęć seniorów do występowania na drogę prawną przeciwko członkom ich rodziny.

W trakcie badań akt sądowych brak było, albo przynajmniej nie znaleziono w ramach szukania spraw cywilnych, w których występują osoby starsze, spraw, w których senior występowałby jako konsument. Może to świadczyć o tym, że seniorzy dość rzadko dochodzą swoich praw jako konsumenci.

Jedną z najbardziej charakterystycznych kwestii przeprowadzonych badań jest odnotowywanie stosunkowo dość niewielkiego udziału seniorów w dochodzeniu swoich

praw drogą systemu prawnego. Badania akt spraw sądowych przeprowadzono w poważnej, rozbudowanej jednostce, w której rozpatrywane są bardzo duże ilości różnego rodzaju spraw. Wskazać należy, że liczba 67 spraw, które dotyczyły ludzi w podeszłym wieku nie jest zbyt duża biorąc pod uwagę ilości spraw rozpatrywanych przez sądy okręgowe. Szczególną uwagę zwrócił brak spraw, w których występowałyby osoby w podeszłym wieku w wydziale rodzinnym i opiekuńczym, tym bardziej, że to właśnie na starość seniorzy mogą oczekiwać i żądać pomocy i wsparcia od swoich zstępnych. Należy przy tym nadmienić, iż organy ścigania nie lekceważą zagrożeń skierowanych wobec seniorów, o czym świadczą między innymi kampanie medialne dotyczące przestępstwa oszustwa, jak również prowadzenie spraw przeciwko zorganizowanej grupie przestępczej działającej na szkodę ludzi starszych. Oczywiście, liczba spraw była ograniczona do okresu kilku miesięcy, w którym to były one rozpatrywane w tym sądzie, aczkolwiek dane te mają duże znaczenie.

4. Doświadczenia, oceny, obserwacje uczestników Uniwersytetów III Wieku

4.1. Obszar zagadnień i charakterystyka demograficzna uczestników

W przeprowadzonej ankiecie zadano pytania dotyczące doświadczeń, ocen, obserwacji w zakresie sytuacji ludzi starszych w kontaktach z różnymi instytucjami, podmiotami rynkowymi przy zawieraniu różnego rodzaju umów (zob. aneks nr 4).

Badania ankietowe wykonano z udziałem tych osób, które były obecne na zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku oraz wyraziły wolę udzielenia odpowiedzi na pytania w niej zawarte. Ankiety wypełniło łącznie 80 respondentów, z czego 64 w ośrodku w Lublinie (80%), a 16 (20%) w ośrodku w Chełmie. Były to 67 kobiety (84%) i 13 mężczyzn (16%), z czego 53 i 11 z Lublina oraz 11 i 2 z Chełma. 56 respondentów (70%) było zamieszkałych w dużym mieście, 22 (28%) w średnim mieście, a 2 (3%) na wsi. Szczegółowe dane zaprezentowane zostały w aneksie nr 4.

4.2. Partycypacja seniorów w krajowym systemie prawnym

W ramach przeprowadzonej ankiety zadano pytania na temat doświadczeń i opinii ludzi starszych odnośnie ich kontaktów z różnymi instytucjami publicznymi, zawieraniem umów.

Spośród badanych seniorów, którzy odpowiedzieli na pytania z ankiety przeprowadzanej na Uniwersytetach Trzeciego Wieku zdecydowana większość z nich korzystała ze świadczeń świadczonych w szpitalu (72 (96%)) oraz w innych placówkach służby zdrowia (69 (95%)). Podobna frekwencja miała miejsca odnośnie urzędów (75 (96%)). Co do reszty podmiotów, już mniej respondentów deklarowało korzystanie z ich usług, choć co do sądu nadal była to większość spośród wszystkich badanych (52 osoby, czyli 65 %). Co do korzystania z pomocy policji, ośrodków pomocy społecznej odniosło się już mniej osób, choć nadal była to większość całej próby. Trzydzieści siedem osób, czyli 65 % udzielonych odpowiedzi wskazało na załatwianie sprawy na policji, a 23 (40%) w ośrodkach pomocy społecznej. Zaznaczyć więc należy, iż więcej osób deklarowało korzystanie z sądu, aniżeli z policji. Może to świadczyć o tym, że osoby te uczestniczyły w postępowaniu sądowym nie tylko w sprawach karnych, ale również i nawet w większej części w innych sprawach.

Tabela nr 4: Zakres korzystania z instytucji przez seniorów:

Szpital:	n	Udział procentowy
tak	72	96
nie	3	4
łącznie	75	100
Urzędy:	n	Udział procentowy
tak	75	96
nie	3	4
łącznie	78	100
Inne placówki służby zdrowia:	n	Udział procentowy
tak	69	95

nie	4	5
łącznie	73	100
Sądy:	n	Udział procentowy
tak	52	76
nie	16	24
łącznie	68	100
Policja:	n	Udział procentowy
tak	37	65
nie	20	35
łącznie	57	100
Ośrodki pomocy społecznej:	n	Udział procentowy
tak	23	40
nie	34	60
łącznie	57	100

Interesujące było też, jakie są doświadczenia i wiedza na temat niewłaściwego traktowania seniorów z powodu ich wieku w różnych instytucjach i miejscach publicznych. Większość seniorów ich niezaobserwowało, albo ewentualne niewłaściwe zachowania ich zdaniem nie były spowodowane podeszłym wiekiem. Najwięcej osób takie naganne czyny wobec seniorów zaobserwowało w szpitalu (29 osób). Po szpitalu tego typu nadużycia były często obserwowane w innych placówkach służby zdrowia oraz w urzędach (po 19 osób). Następnie na policji (10 osób), ośrodkach pomocy społecznej (6 osób). Najmniej osób zaobserwowało przypadki niewłaściwego zachowania wobec seniorów w sądzie (5 osób).

Tabela nr 5: Obserwacje ludzi w starszym wieku w zakresie niewłaściwych zachowań wobec seniorów w instytucjach:

W szpitalu:	n	Udział procentowy
tak	29	40

tak, ale nie było to związane z wiekiem	11	15
nie	33	45
łącznie	73	100
W innych placówkach służby zdrowia:	n	Udział procentowy
tak	19	28
tak, ale nie było to związane z wiekiem	9	13
nie	40	59
łącznie	68	100
W urzędach:	n	Udział procentowy
tak	19	26
tak, ale nie było to związane z wiekiem	14	19
nie	41	55
łącznie	74	100
Na policji:	n	Udział procentowy
tak	10	20
tak, ale nie było to związane z wiekiem	3	6
nie	37	74
łącznie	50	100
W ośrodkach pomocy społecznej:	n	Udział procentowy
tak	6	15
tak, ale nie było to związane z wiekiem	4	10
nie	31	76
łącznie	41	100
W sądach:	n	Udział procentowy
tak	5	9
tak, ale nie było to związane z wiekiem	6	11
nie	46	81
łącznie	57	100

Podobnie układały się odpowiedzi co do osobistego doświadczenia niewłaściwego traktowania z uwagi na wiek. Najwięcej takich doświadczeń

odnotowano w szpitalu (19), a najmniej w sądzie i ośrodkach pomocy społecznej (po 5 osób). Większość respondentów wskazywała jednak, że osobiście nie doświadczyła nagannych zachowań spowodowanych ich podeszłym wiekiem.

Tabela nr 6: Osobiste doświadczenia seniorów w zakresie niewłaściwego traktowania z uwagi na wiek w instytucjach:

W szpitalu:	n	Udział procentowy
tak	19	28
nie	45	65
nie dotyczy	5	7
łącznie	69	100
W innych placówkach służby zdrowia:	n	Udział procentowy
tak	18	26
nie	46	66
nie dotyczy	6	9
łącznie	70	100
W urzędach:	n	Udział procentowy
tak	12	18
nie	52	76
nie dotyczy	4	6
łącznie	68	100
Na policji:	n	Udział procentowy
tak	6	10
nie	41	69
nie dotyczy	12	20
łącznie	59	100
W ośrodkach pomocy społecznej:	n	Udział procentowy
tak	5	9
nie	31	56
nie dotyczy	19	35

łącznie	55	100
W sądach:	n	Udział procentowy
tak	5	8
nie	47	76
nie dotyczy	10	16
łącznie	62	100

Dodatkowo postawione zostały pytania o inne sytuacje i miejsca, w których uczestnicy Uniwersytetu Trzeciego Wieku doświadczali lub obserwowali niewłaściwe traktowanie wobec seniorów w miejscach publicznych.

Tabela nr 7: Doświadczenia seniorów w zakresie niewłaściwego ich traktowania w miejscach publicznych

Seniorzy, którzy:	n	Udział procentowy
doświadczają niewłaściwego traktowania w miejscach publicznych	21	28
nie doświadczają niewłaściwego traktowania w miejscach publicznych	54	72
łącznie	75	100
Miejsca publiczne, w których seniorzy doświadczają niewłaściwego traktowania:	n	Udział procentowy
1. w transporcie publicznym	16	70
2. w placówkach handlowych	5	22
3. w różnych	1	4
4. u lekarza	1	4
łącznie:	23	100

Z wyników ankiety przeprowadzonej na Uniwersytetach Trzeciego Wieku wynika, że większość badanych seniorów dostrzega niewłaściwe traktowanie seniorów w miejscach publicznych (57 % (43)) osób które udzieliły odpowiedzi, a blisko 1/3 z nich (28% (21)) stwierdziło, iż sami tego doświadczali.

Na 21 odpowiedzi wskazujących na doświadczanie niewłaściwego traktowania

seniorów napisano łącznie 23 takie miejsca, które zostały uporządkowane na 4 rodzaje takich miejsc, przy czym jedna odpowiedź „w różnych” wskazuje na wiele rodzajów takich miejsc publicznych. Co charakterystyczne zdecydowanie najwięcej odpowiedzi (70%) wskazywało na transport publiczny (autobusy, busy, pociągi).

Tabela nr 8: Obserwacje seniorów w zakresie niewłaściwego traktowania seniorów w miejscach publicznych:

Seniorzy, którzy:	n	Udział procentowy
zaobserwowali niewłaściwe traktowanie ludzi starszych w miejscach publicznych	43	57
nie zaobserwowali niewłaściwego traktowania ludzi starszych w miejscach publicznych	32	43
łącznie	75	100
Miejsca publiczne, w których seniorzy zaobserwowali niewłaściwe traktowanie osób starszych:	n	Udział procentowy
1. W transporcie publicznym	25	52
2. W placówkach handlowych	6	13
3. W służbie zdrowia	6	13
4. Na ulicy	4	8
5. W urzędach	3	6
6. W różnych	3	6
7. Na przejściach dla pieszych	1	2
Łącznie:	48	100

Na 43 odpowiedzi wskazujących na doświadczanie niewłaściwego traktowania seniorów wymieniono łącznie 23 takich miejsc, które zostały uporządkowane na 7 rodzajów takich miejsc, przy czym 3 odpowiedzi „w różnych” wskazywały na wiele rodzajów takich miejsc publicznych. Co charakterystyczne, zdecydowanie najwięcej odpowiedzi (25 osób (52 %)) wskazywało na transport publiczny (autobusy, busy, pociągi).

Seniorzy dość negatywnie postrzegają swoją sytuację w społeczeństwie, uznając, że stanowią grupę, która doświadcza negatywnego traktowania, jest bardziej zagrożona nieuczciwym traktowaniem, oszustwami przy zawieraniu różnego rodzaju

umów, ma więcej problemów z dochodzeniem swoich praw przed organami ścigania, sądem. Dostrzegają lub doświadczają oni niewłaściwego traktowania z uwagi na wiek w miejscach publicznych, w tym najczęściej w środkach transportu zbiorowego.

W ramach ankiety zbadano opinie seniorów odnośnie możliwości ludzi starszych na temat dochodzenia przez nich ich praw przed organami ścigania oraz przed sądem.

Tabela nr 9: Opinie seniorów na temat możliwości dochodzenia przez nich ich praw przed organami ścigania oraz przed sądem

Opinie seniorów na temat tego czy ludzie starsi mają trudności w dochodzeniu przez nich ich praw przed organami ścigania:	n	Udział procentowy
tak	30	42
raczej tak	26	36
raczej nie	11	15
nie	5	7
łącznie	72	100
Bez odpowiedzi: 10% (8)	Odpowiedzi: 90% (72)	
Opinie seniorów co do tego czy ludzie starsi mają trudności w dochodzeniu przez nich ich praw przed sądem:	n	Udział procentowy
tak	16	26
raczej tak	21	34
raczej nie	21	34
nie	4	6
łącznie	62	100
Bez odpowiedzi: 22% (18)	Odpowiedzi: 78% (62)	

Z wyników przeprowadzonej wśród seniorów ankiety aż 56 (78 %) spośród osób, które odpowiedziały, wskazało, że seniorzy mają lub mogą mieć trudności w dochodzeniu swoich praw jako ofiary przestępstwa lub oszustwa przed organami ścigania, a 37 (60 %) spośród ludzi, którzy udzielili odpowiedzi wskazało, iż mają lub

mogą mieć z tym trudności przed sądem. Opinie takie mogą między innymi wpływać na niski udział seniorów w obronie swoich interesów za pośrednictwem systemu prawnego.

Ponadto, 40 (69 %) spośród odpowiadających seniorów, wskazało, że przynajmniej jeden lub kilku ich znajomych miało problemy w dochodzeniu swoich praw przysługujących im jako ofiara oszustwa.

4.3. Uzyskiwanie pomocy i opieki ze strony rodziny

W badaniach na Uniwersytetach Trzeciego Wieku zapytano badanych seniorów na temat uzyskiwania przez ludzi starszych pomocy od rodziny.

W wynikach przeprowadzonej wśród seniorów ankiety 27 osób (37%), które udzieliły odpowiedzi słyszała od swojego znajomego seniora, że chciał uzyskać opiekę i wsparcie od swoich dorosłych, samodzielnych dzieci, a miał z tym problemy. Kilkoro z tych osób (8 (11 %)) zna co najmniej kilku znajomych seniorów, którzy mieli problemy z tą kwestią.

Tabela nr 10: Odpowiedzi na temat znajomych seniorów, którzy mimo woli uzyskania opieki i wsparcia od swoich dorosłych, samodzielnych dzieci mieli z tym problemy

Seniorzy, którzy:	n	Udział procentowy
nie słyszeli by ich znajomy senior doświadczał tego problemu	47	64
słyszeli o co najmniej 1 – 3 znajomych seniorach, którzy doświadczali tego problemu	19	26
słyszeli o co najmniej kilku znajomych seniorach, którzy doświadczali tego problemu	8	11
łącznie	74	100

Przedstawione powyżej dane pokazują, że niektórzy z seniorów nie mogą uzyskać wsparcia od swoich zstępnych. Nabierają one szczególnego znaczenia, ponieważ to właśnie rodzina jest w polskim społeczeństwie najbardziej preferowaną formą opieki na starość. Jednocześnie rzecznicy praw seniora wskazują, że potrzeba

zmian w zakresie opieki nad seniorami, co wynika zarówno z wadliwości przepisów prawnych, jak również zachodzących zmian demograficznych oraz struktury rodziny i jej zaangażowania w pracę zarobkową (ich dzieci) i edukację wnuków.

Obecnie istnieją regulacje prawne w zakresie opieki instytucjonalnej nad seniorami. Są one coraz bardziej rozbudowywane między innymi w tym celu by zapewnić lepsze, skuteczniejsze przestrzeganie praw ludzi w podeszłym wieku. Ponadto, cały czas istnieje potrzeba dalszego procesu deinstytucjonalizacji. Rodzinna forma opieki nad seniorami, która jest najbardziej preferowaną w polskim społeczeństwie nie zostało specjalnie unormowana przez prawodawcę. Jej organizacja pozostaje bardziej w zakresie systemu norm moralnych. Seniorzy wskazują, że nierzadko słyszą o tym by ktoś z ich znajomych seniorów próbował uzyskać wsparcie od swojej rodziny, a nie mógł go uzyskać. Brak dostatecznych unormowań normatywnych w tym zakresie może utrudniać skuteczne uzyskiwanie takiego wsparcia. Ponadto, może również zniechęcać ich do tego by w ogóle podjąć nawet próbę drogi sądowej, tym bardziej, że już sam fakt wystąpienia na ścieżkę prawną przeciwko swojemu bliskiemu, często będącego ich dzieckiem, jest dla nich dużym obciążeniem emocjonalnym, które oddziałuje na nich zniechęcająco.

Zapewnienie opieki ludziom starszym jest bardzo poważnym i trudnym zadaniem XXI wieku. Wymaga to zarówno uchwalenia nowych przepisów prawnych, większych nakładów finansowych oraz pogłębiania wiedzy na temat sytuacji seniorów oraz ich potrzeb. Z jednej strony zachodzi potrzeba deinstytucjonalizacji i wzmocnienia przepisów umożliwiających seniorom egzekwowanie ich praw od zstępnych, a jednocześnie z drugiej koniecznym jest także wspieranie rodzin w opiece nad starszą populacją, gdyż te często mimo że się starają, to jednak nie są w stanie jej właściwie zapewnić. Należy tutaj zachować odpowiednie proporcje wzajemnych oddziaływań różnych rozwiązań, które można w dużej mierze czynić poprzez regulacje prawne, nakłady finansowe, które będą normowały wszelkie formy organizacji opieki ludzi w podeszłym wieku.

4.4. Zawieranie umów i sytuacje konsumenckie

Z przeprowadzonej wśród seniorów na Uniwersytetach Trzeciego Wieku ankiecie 23 osoby deklarowały osobiste doświadczenie nieuczciwego potraktowania przy zawieraniu umów, co stanowiło 30 % uzyskanych odpowiedzi, 29 osób przyznało, że nie podpisywało nigdy żadnych umów, co wynosiło 38% udzielonych odpowiedzi. Natomiast 24 seniorów stwierdziło, że nie zostało oszukanych, ponieważ ich zdaniem sprzedawcy, byli zawsze uczciwi.

Tabela nr 11: Doświadczenia seniorów w zakresie nieuczciwego potraktowania ich przy zawieraniu umów:

Seniorzy, którzy:	n	Udział procentowy
nie zostali nieuczciwie potraktowani, bo nigdy nie podpisywali umów	29	38
nie zostali nieuczciwie potraktowani, bo sprzedawcy zawsze byli uczciwi	24	32
zostali nieuczciwie potraktowani	23	30
łącznie	76	100

Na pytanie o wiedzę na temat innych seniorów, którzy zostali nieuczciwie potraktowani przy zawieraniu różnego rodzaju umów, respondenci twierdzili, że przy każdym z podanych typów umów takie niegodziwe praktyki mają miejsce. Ponad połowa, bo 52% (34) respondentów odpowiedziało, że zna przynajmniej jednego znajomego seniora, który to został nieuczciwie potraktowany przy zawieraniu umów sprzedaży towarów, z czego 9 osób zna powyżej 3 takich seniorów.

Tabela nr 12: Ludzie starsi odpowiadający czy ich znajomi seniorzy zostali wprowadzeni w błąd i nieuczciwie potraktowani przy zawieraniu poszczególnych rodzajów umów:

Sprzedazy towarów	n	Udział procentowy
tak, 1 – 2 znajomych	25	38
tak, 3 – 5 znajomych	8	12
tak, więcej znajomych	1	2
nikt ze znajomych	31	48
łącznie	65	100
Z zakresu usług	n	Udział procentowy
tak, 1 – 2 znajomych	23	39
tak, 3 – 5 znajomych	8	14
tak, więcej znajomych	1	2
nikt ze znajomych	27	46
łącznie	59	100
Zaciągania pożyczki	n	Udział procentowy
tak, 1 – 2 znajomych	13	22
tak, 3 – 5 znajomych	6	10
tak, więcej znajomych	3	5
nikt ze znajomych	37	63
łącznie	59	100
Kredytu	n	Udział procentowy
tak, 1 – 2 znajomych	11	20
tak, 3 – 5 znajomych	4	7
tak, więcej znajomych	4	7
nikt ze znajomych	36	65
łącznie	55	100
Innych umów	n	Udział procentowy
tak, 1 – 2 znajomych	5	14

tak, 3 – 5 znajomych	4	11
tak, więcej znajomych	0	0
nikt ze znajomych	26	74
łącznie	35	100

Również ponad połowa udzielonych odpowiedzi wskazuje na posiadanie wiedzy o co najmniej jednym seniorze, który został oszukany przy zawieraniu umowy z zakresu usług (np. telefonicznych, dostawy prądu), tj. 32 osoby znają przynajmniej 1 takiego seniora (54%), z czego 9 respondentów zna co najmniej 3 takich seniorów (16%).

Co do pytania o umowę pożyczki 22 osoby wskazały, że znają przynajmniej taką jedną osobę starszą. 37 osób stwierdziło, że nie zna nikogo takiego, co stanowi większość, bo 63%. Jednakże 3 osoby znało jeszcze więcej niż 5 takich seniorów.

Podobne odpowiedzi kształtowały się w odpowiedziach co do umowy o kredyt, co można tłumaczyć podobieństwem tych dwóch rodzajów umów. Większość osób nie zna takich seniorów, choć 4 z nich zna co najmniej 6 takich ludzi.

Większość badanych seniorów (71% (50)) przyznała, że nie korzysta z usług handlowych oferowanych klientom, czyli nie podpisuje umów np. zakupu towarów, zaciągania pożyczki kredytu. Jednocześnie co do przyczyny o rezygnację 23 odpowiedzi wskazywało na obawę przed potencjalnym oszukaniem ich.

Tabela nr 13: Przyczyny niezawierania przez seniorów żadnych umów zakupu towarów, usług

Przyczyna:	n	Udział procentowy
Brak zainteresowania ofertą umowy	31	50
Obawa przed tym, że zostaną oszukani przy zawieraniu umowy	23	37
Inne powody	8	13
Łącznie	62	100

Większość badanych seniorów samodzielnie czyta zawierane umowy (57%

(27). Osiem osób (17%) przyznaje, że czyta umowy, ale przy pomocy innych osób (krewnych, opiekunów, znajomych). Seniorzy starają się być świadomi jej postanowień. Dość niewielka ich część korzysta ze wsparcia innych osób. Tylko około 1/5 odpowiadających respondentów (26% (12)) osób przyznała, że nie czyta treści zawieranych przez nich umów. Seniorzy starają się być świadomi jej postanowień. Dość niewielka ich część korzysta ze wsparcia innych osób.

Spośród badanych, 13 seniorów stwierdziło, że w ciągu ostatnich kilku lat zostali oni oszukani przy zawieranych pisemnie umowach, co stanowi 17 % udzielonych odpowiedzi. Co charakterystyczne większość z nich (47 osób (63%)) nie zawierało żadnych umów. Jak zostało wcześniej wspomniane, niemałe znaczenie dla rezygnacji z takich czynności, miała obawa przed zostaniem oszukanym.

Tabela nr 14: Doświadczenia seniorów w zakresie doznanych przez nich oszustw przy zawieraniu pisemnych umów

Seniorzy, którzy:	n	Udział procentowy
nie zostali oszukani, bo nigdy nie podpisywali żadnych umów	47	63
nie zostali oszukani, bo sprzedawcy byli zawsze uczciwi	15	20
zostali oszukani	13	17
łącznie	75	100

Z większości udzielonych odpowiedzi wynika, że większość osób zna seniora, który został oszukany przy zawieraniu umów sprzedaży towarów, usług, pożyczki, kredytu (51 osób (67%)). Dziewiętnastu respondentów zna takich seniorów, którzy są dla nich bliskimi znajomymi. Zob. tabela nr 12.

Tabela nr 15: Obserwacje seniorów w zakresie oszukiwania ludzi starszych przy zawieraniu przez nich umów sprzedaży towarów, usług, zaciąganiu pożyczki, kredytu

Liczby seniorów odpowiadających czy ich znajomy senior został oszukany przy zawieraniu umów:	n	Udział procentowy
Dalszy znajomy	32	42
Bliski znajomy	19	25
Liczba seniorów twierdzących, że żaden z ich znajomych seniorów nie został oszukany przy zawieraniu umów	26	34

W przeprowadzanej ankiecie zadano pytanie o opinie seniorów na temat stopnia w jakim ludzie starsi są oszukiwani przy zawieraniu pisemnych umów.

Tabela nr 16: Opinie seniorów na temat tego, jak często ludzie starsi są oszukiwani przy zawieraniu umów w porównaniu do innych grup wiekowych

Opinie:	n	Udział procentowy
Seniorzy są częściej oszukiwani niż ludzie młodszy	63	80
Seniorzy nie są częściej oszukiwani niż ludzie młodszy, bo wiek nie ma znaczenia	15	19
Seniorzy są rzadziej oszukiwani, bo sprzedawcy częściej oszukują młodych	1	1
Łącznie	79	100

Zdecydowana większość respondentów uważa, że seniorzy są częściej oszukiwani przy zawieraniu umów niż ludzie młodszy. Mniejszość (19% (15)) sądzi, że wiek nie ma znaczenia przy tego rodzaju zagrożeniach. Jedynie 1% (1) uważa, że seniorzy mogą być oszukiwani rzadziej niż ludzie z pozostałych grup wiekowych.

ROZDZIAŁ VI

Dyskusja i wnioski

1. Ludzie starsi jako wrażliwa grupa społeczna i formy świadczenia opieki

Zainteresowania teoretyczne ludźmi starszymi są związane z zachodzącymi zmianami społeczno - ekonomicznymi i uprawianą polityką społeczną. W okresie po II wojnie światowej najbardziej popularne były te z nich, które podkreślały konieczność zaspokojenia potrzeb bytowych seniorów. Było to związane z instytucjonalizacją emerytur i zapewnianiem minimum socjalnego tej grupie społecznej. Z czasem wraz z zachodzącymi zmianami coraz mocniej akcentowano potrzebę i wagę zachowywania aktywności zawodowej i społecznej ludzi w podeszłym wieku. Można zauważyć, że polityka społeczna wobec seniorów nie zawsze uwzględnia ich wszystkich, tj. wcześniej seniorów aktywnych, potem seniorów słabszych wymagających wsparcia i ochrony w życiu, choć uwzględnia się ich potrzeby bytowe i zdrowotne (emerytura, opieka zdrowotna). Tym samym, wskazanym i potrzebnym staje się analiza tego czy ochrona ludzi starszych obejmuje wszystkie aspekty życia.

Współcześnie w Polsce oraz na świecie zachodzi proces starzenia się społeczeństw, który skutkuje tym, że wydłuża się czas życia oraz zwiększa się liczba seniorów w populacji. Ludzie w podeszłym wieku stanowią jedną z wrażliwych grup społecznych obok małych dzieci, czy niepełnosprawnych. Jest to spowodowane tym, że wraz ze starzeniem się organizmu jest coraz więcej problemów ze zdrowiem, zmniejsza się sprawność, a czasem również zdolności umysłowe. Procesy te mogą jednak przebiegać inaczej o niektórych osób i dlatego zdarzają się ludzie będący zdrowi i w pełni sprawni w mocno zaawansowanym wieku oraz osoby bardzo słabe i schorowane już we wczesnej starości.

Seniorzy spotykają się z wieloma problemami. Wśród nich można wymienić przede wszystkim samotność, marginalizację i wykluczenie społeczne. Na zjawiska te duży wpływ ma spadek mobilności tych osób, który jest wynikiem między innymi spadku zdrowia i sprawności ruchowej. Dłuższe życie skutkuje tym, że umierają ich

znajomi rówieśnicy, nierzadko też współmałżonek. Ponadto, stwierdza się, że seniorzy mają problemy wynikające z nieprzystosowania mieszkalnictwa do ich potrzeb pojawiających się ze starości, z dostępem do opieki geriatrycznej, z uzyskaniem opieki. Co więcej, w ostatnich latach wskazuje się na wzrost praktyk oszustwa wobec seniorów na różne metody, w tym między innymi „na kominiarza”, „na policjanta”, „na wnuczka”. O tych oszustwach mówi się w mediach oraz prowadzone są także kampanie informacyjne mające na celu uświadomienie ludzior starszych i jednoczesne zapobieganie w ten sposób pokrzywdzeniu przez te czyny zabronione. Seniorzy są także częstymi ofiarami różnych nadużyć w stosunkach konsumenckich przy nabywaniu przez nich towarów, usług.

Szczególnym zagadnieniem jest przemoc w okresie starości. Może ona być rozpatrywana z dwóch perspektyw: seniora jako ofiary, seniora jako sprawcy. Stosunki te mogą być wzajemnie ze sobą związane i jedna rola wywoływać drugą. Obecnie dużo miejsca w literaturze, mediach zajmuje problematyka seniora jako ofiary. Natomiast dość mało jest analiz i informacji z tej drugiej perspektywy, w której to osoba starsza jest agresorem. Przemoc w okresie starości może nasilać lub wywoływać demencja i nierzadko wynikające ze starości osłabienie zdolności poznawczych. Zasadnym jest badanie tegoż zjawiska, gdyż na skutek procesu starzenia się populacji, bardzo prawdopodobnym jest wzrost wśród seniorów liczby sprawców przemocy, także tej stosowanej wobec młodszych generacji. Zjawisko agresji wśród seniorów może mieć duży wpływ na całe społeczeństwo, o czym świadczą skala i skutki tego problemu w Niemczech i Japonii.

Odnosząc się do problematyki stosunków konsumenckich wskazuje się, że producenci i usługodawcy w swojej działalności powinni uwzględniać cechy charakterystyczne seniorów i dostosowywać do nich swoje oferty np. poprzez dostosowanie czcionki, uwzględnienie kulturowych gustów czy częstego braku umiejętności obsługi nowoczesnej komputerowej technologii. Zauważa się jednak, że nie zawsze podmioty rynkowe to czynią. Może to w efekcie prowadzić do ograniczania seniorom ich praw na rynku, a nawet wykluczania ich jako klientów. Dotyczy to tych z nich, którzy nie są już w stanie radzić sobie w codziennym życiu i dbać o swoje prawa, pozycje tak samo jak ludzie w wieku produkcyjnym. Ponadto w badaniach nad treścią reklam stwierdza się, że pomija się w nich problemy starości i jej negatywne elementy, a jednocześnie mocno promuje się sposoby na przedłużenie młodości.

W analizie szczególnej ochrony wrażliwej grupy społecznej seniorów wiele do przemyślenia i zastanowienia się daje teoria Michela Foucaulta. Zasadnym bowiem staje się analiza tego, czy władza publiczna nie próbuje w taki sposób kształtować system prawny by pozbawiać należnego im wsparcia, w tym celu ażeby jak najwięcej seniorów trafiało do instytucji opiekuńczych, które to mogłyby ich sobie podporządkować i nimi dominować wykorzystując do tego między innymi wiedzę medyczną, prawną, psychologiczną. Brak szczególnej ochrony prawnej utrudnia im dochodzenie ich praw, pogarsza sytuację, co jednocześnie również może służyć władzom do manipulowania nimi i tym samym dyscyplinowania, podporządkowywania sobie. Aparat państwowy może wykorzystywać tę niesprzyjającą seniorom sytuację do tego, ażeby niejako pośrednio wymusić umieszczenie ich w instytucji opiekuńczej pod pozorem udzielenia im pomocy i wsparcia. Z kolei w miejscu tym bardzo łatwo jest w stanie sobie ich podporządkować. Warto także mieć na uwadze tezę Michela Foucaulta o tym, że władza, prawo nie toleruje przypadków odstępstw od ustalonych norm i surowo za nie karze. Jest to tym bardziej istotne, ponieważ seniorzy różnie przechodzą proces starości (jedni już wcześniej potrzebują pomocy, wsparcia podczas gdy inni nawet w bardzo późnym okresie są w stanie samodzielnie i aktywnie funkcjonować tak jak ludzie zdrowi w wieku produkcyjnym). W tym kontekście inspirującym staje się odpowiedź na pytanie czy to od dyskursu zależy ochrona seniorów oraz czy władze, społeczeństwo stara się ją zapewnić przez cały czas wszystkim seniorom niezależnie od dyskursu.

Wielu z seniorów, zwłaszcza tych w mocno zaawansowanej starości (powyżej 80 roku życia) wymaga opieki, wsparcia. Istnieją różne metody zapewniania im tej opieki. Są one zależne od wielu czynników takich jak wola seniora, posiadanie lub brak rodziny, możliwości finansowe, zarobkowe seniorów i ich rodzin, stan zdrowia seniora, ale też obowiązujące regulacje prawne. Każdy z tych czynników jest w jakiejś części mniej lub bardziej niezależny od seniora, ale w jakiejś części od nich zależny. W przypadku wątku prawnego powinni się czynić wszystko (władze publiczne poprzez stanowienie, a wymiar sprawiedliwości i organy administracji publicznej poprzez wykładnię i stosowanie prawa), by dołożyć wszelkich starań mających na celu zapewnienie należytej opieki seniorom, która będzie maksymalnie uwzględniać ich wolę oraz godność.

W przeszłości od wieków to rodzina zajmowała się opieką nad seniorem. Czyniły to głównie kobiety (córci, synowe). Współcześnie w Polsce nadal jest to preferowany model opieki zarówno przez samych seniorów jak całe społeczeństwo. Niemniej jednak wymienia się ważne okoliczności, zmiany społeczne, które utrudniają rodzinom wspieranie swoich starszych wiekiem krewnych. Są to przede wszystkim migracje zarobkowe oraz aktywność zawodowa kobiet. Zauważa się, że problemy te nasilają brak dostatecznego wsparcia dla rodzin ze strony instytucji, władz publicznych. Na rodzinną formę opieki, jej przebieg, prawidłowość duży wpływ mają także relacje panujące między krewnymi oraz postawy wobec seniorów.

Model opieki instytucjonalnej jest mniej preferowany przez Polaków. Istnieją jego dwie formy: całodobowej opieki nad seniorami albo wspierania ludzi starszych lub ich rodzin. Pobyt w całodobowej placówce może skutkować dużo słabszymi kontaktami ze społeczeństwem. Ponadto, zauważa się, że w jednostkach tych często może dochodzić do nieprawidłowości, niewłaściwego traktowania podopiecznych przez personel, a nawet przypadków przemocy. Dlatego bardzo ważne są przepisy normujące nadzór i kontrolę tychże instytucji oraz umożliwiające pensjonariuszom dochodzenie swoich praw. Dotyczy to zarówno istnienia regulacji chroniących seniorów jak również tego, czy obowiązujące unormowania nie są wadliwe. Nabiera to jeszcze większego znaczenia z uwagi na wzrost liczby domów pomocy społecznej w ostatnich latach.

Także inne podmioty mogą organizować opiekę nad seniorami. Są nimi fundacje, stowarzyszenia, kościoły, związki wyznaniowe. Mogą ją sprawować w formie całodobowej opieki lub poprzez udzielanie różnego rodzaju wsparcia w miejscu zamieszkania seniora. Ciekawą i ważną konstrukcją jest umowa dożywocia, na podstawie której senior może uzyskać opiekę w zamian za przekazanie własności nieruchomości. Ma ona swoją podstawę w prawie, a więc jest zabezpieczona prawnie. Duże znaczenie dla wsparcia seniorów odgrywają ich najbliżsi sąsiedzi, ponieważ są to ludzie, którzy mogą zareagować w każdej chwili w pilnej sytuacji oraz nierzadko lepiej znają ich potrzeby niż pracownicy socjalni. Ponadto, pomoc tą mogą także świadczyć sami seniorzy sobie nawzajem poprzez różnego rodzaju grupy samopomocowe.

Ważną rolę w zapewnieniu opieki seniorom pełnią odwiedziny, czyli regularne utrzymywanie osobistych kontaktów. Powinny one mieć miejsce tak we wszystkich formach sprawowanej opieki, chyba że senior wyraźnie sobie tego nie życzy. W pewnym zakresie mogą być zastąpione środkami komunikacji na odległość (np. telefon,

skype), aczkolwiek nie w całości. Pozwalają one zapobiec ryzyku izolacji pokoleniowej, a nawet społecznej seniora. Wzmacniają opiekę nawet jeżeli jest świadczona przez profesjonalne i uczciwe osoby.

Fundamentem zapewnienia opieki i wsparcia ludziom w podeszłym wieku jest solidarność międzypokoleniowa. Zobligowanymi do pomocy są różne podmioty: rodzina, inne jednostki (w skali mikro) oraz państwo, podmioty międzynarodowe, organizacje pozarządowe, kościoły, związki wyznaniowe (skala makro). Co ważne, solidarności pokoleniowej nie można utożsamiać wyłącznie ze świadczeniami wzajemnymi o charakterze doraźnym (tu i teraz). Jest to bardzo istotne, ponieważ wielu seniorów potrzebuje opieki. Z naturalnym, oczywistych czynników zdrowotnych często nie są w stanie niczego w zamian zaoferować (tzn. wzajemnych świadczeń doraźnych). Jednakże zobowiązanie do wsparcia tych osób nawet w takich przypadkach jest zasadne, gdyż wynika z tego, że kiedyś przez wiele lat ludzie starsi wychowali młode pokolenie i / lub pracowali na nie (poprzez odprowadzanie danin publicznych, wkład w społeczeństwo w ramach wykonywanej codziennej pracy). Odmienne podejście do tego aspektu oznaczać by mogło respektowanie tylko tych seniorów, którzy są silni pod względem zdrowotnym czy finansowym. Biorąc pod uwagę zamożność polskich seniorów oraz ich stan zdrowia, mogłoby wykluczać dużą część tej wrażliwej grupy społecznej. Ponadto, lekceważyłoby wartości i aspekty humanizmu.

2. Międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka i system prawa krajowego

2.1 Globalny i regionalne systemy ochrony praw człowieka

Systemem ochrony praw człowieka o charakterze globalnym jest system ONZ, a regionalnymi dla Europy są systemy organizacji Rady Europy i Unii Europejskiej. Wszystkie z nich zaczęły powstawać i rozwijać się po zakończeniu II wojny światowej.

System ONZ oraz jego dorobek w dziedzinie ochrony praw człowieka i wolności ma duży autorytet na arenie międzynarodowej oraz dla wielu państw. Co prawda jego wpływ nie zawsze jest zbyt mocny (niewiążący charakter orzeczeń Komitetu Praw Człowieka). Ponadto, obejmuje one bardzo dużą liczbę państw

posiadających różne kultury, wartości, normy, co również osłabia jego efektywność. Niezależnie od tych czynników jego oddziaływanie na wiele państw, zwłaszcza wysoko rozwiniętych i tak jest znaczące. W dokumentach tejże organizacji pojawiają się tematy związane z ochroną seniorów, którzy są wrażliwą grupą społeczną. Jednakże należy podkreślić, iż potrzeba wsparcia tejże grupy nie jest zbyt mocno akcentowana jak np. w przypadku małoletnich. Od niedawna toczą się prace nad konwencją dotyczącą praw seniorów. Zważyć jednak należy, iż organizacja ONZ funkcjonuje już od kilkudziesięcioleci i już wiele lat wcześniej wydawano inne akty prawne tej rangi dotyczące wsparcia i szczególnej ochrony innych wrażliwych grup społecznych np. dzieci. Polska jest członkiem ONZ, w związku z czym system ten ma wpływ na kształt polskiego prawa.

Regionalny system Rady Europy opiera się na dwóch głównych aktach prawnych. Są nimi Europejska Konwencja o Prawach Człowieka i Podstawowych Wolnościach oraz Europejska Karta Społeczna. W dokumentach tych brakuje bezpośrednich odniesień do ludzi starszych jak ma to miejsce w przypadku dzieci.

W ramach tej organizacji funkcjonuje Europejski Trybunał Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu. Jego orzeczenia mają duży autorytet na arenie międzynarodowej oraz dla poszczególnych państw. Polska jest członkiem Rady Europy. Co ważne, EKPCz, EKS oraz orzeczenia tego trybunału są prawnie wiążące dla Polski. Ponadto, każdy obywatel Polski po spełnieniu określonych wymogów (wyczerpaniu środków odwoławczych w kraju) może wnieść w jego indywidualnej osobistej sprawie skargę na Polskę do tegoż trybunału i żądać by trybunał zasądził mu odpowiednie odszkodowanie gdyby uznał, że Polska, jej wymiar sprawiedliwości naruszyła wobec niego jego prawa człowieka zagwarantowane przez Radę Europy. Istnieje całkiem duża liczba orzeczeń Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu wydanych po rozpatrzeniu skarg indywidualnych przeciwko Polsce. Niemało jest także takich spraw, w których Trybunał przyznawał racje skarżącym i stwierdzał naruszenie praw seniora przez Polskę zasądzając od Polski na rzecz skarżących odpowiednie odszkodowania. Trybunał zarzucał między innymi to, że czas trwania postępowania powinien być stosownie nieco krótszy w sytuacji, gdy bierze w nim udział osoba w podeszłym wieku.

Drugim regionalnym systemem ochrony praw człowieka w Europie jest system Unii Europejskiej. Jest to rozbudowana organizacja. Cechą charakterystyczną dla systemu prawnego UE jest to, że jego prawo jest wiążące dla poszczególnych państw

członkowskich tejże organizacji. Ponadto, w razie sprzeczności normy prawa unijnego z prawem krajowym, pierwszeństwo w stosowaniu ma prawo UE. Dotyczy to także ustawy zasadniczej, czyli konstytucji. W UE istnieje władza sądownicza, wykonawcza, ustawodawcza. Wydawane przez UE akty prawne w formie rozporządzeń są wiążące dla państw członkowskich oraz powinny być bezpośrednio stosowane. Innymi ważnymi aktami są dyrektywy, które zobowiązują państwa do tego, ażeby te w swoim prawodawstwie stanowiły takie rozwiązania prawne, które są wyznaczone w tychże dyrektywach oraz pozostają z nimi w zgodzie. Tak zatem UE ma bardzo duży wpływ na stanowienie i stosowanie prawa w każdym z państw członkowskich. Ma to swoje dobre, ale też i złe strony. Polska jest członkiem UE od 2004 roku.

Jak więc można dostrzec krajowy system ochrony praw człowieka nie jest czymś odrębnym innych prawnych systemów ochrony praw człowieka. Wpływ na jego kształt, stosowanie ma między innymi oddziaływanie innych systemów, wśród których szczególną rolę odgrywa Unia Europejska.

Zarówno w dokumentach globalnego jak i regionalnych systemów ochrony praw człowieka znajdują się zapisy przyznające prawa, wsparcie seniorów. Zważyć jednak należy, iż często nie jest to wyrażone wprost. Tym samym może to negatywnie wpływać na świadomość prawną seniorów co do przysługujących im praw oraz wywoływać wątpliwości w praktyce zapewniania szczególnej ochrony i wsparcia seniorów.

2.2 Krajowy system ochrony praw człowieka

System prawny danego państwa normuje wiele obszarów życia. Najważniejszym aktem prawnym w jego zakresie jest Ustawa Zasadnicza, czyli Konstytucja. Dokument ten zawiera odniesienia do seniorów jako grupy społecznej wymagającej szczególnego wsparcia, choć jest ich dość mało, mniej niż ma to miejsce na przykład w przypadku małoletnich. W prawie rodzinnym jest bardzo mało norm adresowanych bezpośrednio do seniorów, a przysługujące im uprawnienia nie są wyrażone wprost, lecz jakby pośrednio i mało wyraźnie.

W analizowanych przepisach prawa cywilnego jest dość mało odniesień do osób starszych. Szczególnego podkreślenia wymaga brak regulacji odnoszących się do kwestii opieki nad seniorami w unormowaniach umowy darowizny. Co prawda, w

regulacjach dotyczących umowy dożywocia jest wskazanie na opiekę, czynności pielęgnacyjne, ale jest ono bardzo ogólne. Darowizna domu / mieszkania czy ustanowienie dożywocia w zamian za własność nieruchomości jest ważnym i nierzadkim sposobem zapewnienia sobie przez seniorów opieki na starość. Z tego też względu szczególnie doniosłe wydają się braki w unormowaniach prawnych tych umów w zakresie opieki nad starość.

Przepisy prawa karnego w niektórych aspektach uwzględniają seniorów będących wrażliwą grupą społeczną. Wiek jest jednym z kryteriów orzekania o wymiarze kary. Duże znaczenie ma również potrzeba ustalenia ewentualnej poczytalności sprawcy w chwili popełnienia czynu. Są regulacje dotyczące opiekuna faktycznego seniora, które umożliwiają wspieranie człowieka starszego w dochodzeniu przez niego jego praw. Niemniej jednak jest dość mało regulacji, które bezpośrednio odnosiłyby się do seniorów i ich wspierały. Szczególnie rażące wydają się tego typu braki w przepisach przestępstwa oszustwa, którego ofiarami często są właśnie ludzie w podeszłym wieku.

Regulacje prawne z zakresu ochrony konsumentów zapewniają ochronę wszystkim, którzy w tych relacjach konsumenckich mogą zostać nieuczciwie potraktowani. Dają możliwości zgłaszania przez każdą osobę naruszeń wobec jakiegokolwiek innej osoby, co może być szczególnie potrzebne w aspekcie wspierania seniorów przez społeczeństwo. Brakuje jednak przepisów prawnych, które wprost odnosiłyby się do starszej grupy wiekowej.

W przepisach postępowania administracyjnego można odnaleźć przepisy, które mogą mieć szczególnie ważne zastosowanie wobec seniorów. Brak jest jednak unormowań, które by wprost odnosiły się do tej wrażliwej grupy społecznej.

Przepisy prawa krajowego dostrzegają seniorów jako grupą, która wymaga szczególnej ochrony, aczkolwiek jest to czynione w niepełnym stopniu.

3. Wyniki prowadzonych badań

Seniorzy są taką grupą społeczną, która jest dużo bardziej narażona na różnego rodzaju zagrożenia. Ludzie starsi dostrzegają oraz doświadczają niewłaściwego traktowania w społeczeństwie. Uważają, że takie postawy i czyny są niedostosowane co do ich wieku, a w ten sposób szkodzące im. Takich niewłaściwych zachowań część

seniorów doświadcza osobiście lub obserwuje je w placówkach służby zdrowia, jednostkach publicznych, w których dochodzi się swoich uprawnień (sądy, urzędy, jednostki pomocy społecznej). Nie są to jednak liczne obserwacje czy doświadczenia, gdyż większość seniorów ich nie doświadcza, ani nie obserwuje. Jednocześnie wśród seniorów istnieje dość niska świadomość i wiedza na temat przysługujących im uprawnień. Wynika to z nieznamomości przepisów, skomplikowanego charakteru spraw, braku przekazywania informacji o ich uprawnieniach, wykluczeniem cyfrowym.

Ludzie w podeszłym wieku rzadziej dochodzą swoich praw na drodze systemu prawnego. Wynika to z niskiej świadomości prawnej, strachu przed sądem, organami ścigania, urzędami jako instytucjami władzy, ich słabszej sytuacji ekonomicznej, nierzadko słabszych zdolności intelektualnych, zdrowotnych, które czynią ich udział w postępowaniu prawnym znacznie trudniejszym i obciążającym (fizycznie i emocjonalnie) aniżeli w przypadku młodszych grup wiekowych. Duży wpływ na to może mieć zbyt mała liczba przepisów prawa stanowionego, które to wprost i bezpośrednio odnoszą się do seniorów jako wrażliwej grupy, która może być bardziej zagrożona czy mieć większe trudności w dochodzeniu swoich praw. Seniorzy bardzo niechętnie występują również na drogę prawną przeciwko swoim bliskim krewnym, co wpływa między innymi na to, że w wielu przypadkach nie dochodzą swoich praw wynikających z oczekiwania od nich opieki i wsparcia. Niemałe znaczenie może mieć również potrzeba większego ich wsparcia w tym zakresie przez podmioty trzecie (faktycznych opiekunów, organizacje pozarządowe).

Koniecznym jest udzielanie opieki osobom starszym, które nie są już w stanie kierować swoim postępowaniem, wyrażać woli, dokonywać prawidłowej oceny otaczającej rzeczywistości. Oprócz umieszczenia ich w specjalistycznym ośrodku, czy szpitalu psychiatrycznym w najbardziej skrajnych przypadkach, niekiedy mogą oni pozostawać w swoim domu z rodziną. Ma to także wymiar humanitarny, tym bardziej, że środowisko rodzinne jest bardziej preferowaną opcją życia w okresie starości. Niemniej jednak ważnego znaczenia nabiera odpowiednia instytucja, która będzie chronić seniorów, by nie podejmowali czynności prawnych ze szkodą dla siebie i / lub innych osób. Obecne unormowania dotyczące instytucji ubezwłasnowolnienia nie wydają się być najlepszymi w świetle prowadzonych badań i analiz. Przepisy prawne zniechęcają do tego, by występować z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie, a sama procedura charakteryzuje się zbyt mocnym podporządkowaniem władzy sądowniczej,

eksperskiej, a zbyt słabym nastawieniem na pomoc choremu, jego opiekunowi, rodzinie. Tym samym zniechęca to do zakładania tego typu spraw. Wszczynane one są często dopiero w momencie, gdy jest to absolutnie konieczne. Opinie biegłych ekspertów lekarzy są oparte na bardzo specjalistycznej wiedzy medycznej, która pozwala ocenić stan zdrowia, sprawności chorego, ale z drugiej strony stwarza też pewne zagrożenia. Może wywołać sytuację, w której czy to na skutek nieuczciwości lekarzy lub dominacji pewnego medycznego dyskursu, takiej ochrony wbrew potrzebom nie uzyska, albo że zostanie ubezwłasnowolniony mimo braku zaistnienia ku temu przesłanek. Tym zagrożeniom mogą zaopobiec jednak inne dowody (np. z zeznań świadków) jak również i to, że sąd orzeka o ubezwłasnowolnieniu mając na uwadze całość zgromadzonego materiału dowodowego. W razie wątpliwości może zlecić sporządzenie opinii innym biegłym z tej samej dziedziny.

Postępowanie w sprawie ubezwłasnowolnienia jest dość mocno nacechowane przymiotami władzy i konieczności poddanie się im przez występujących przed sądem. To z kolei może być odbierane jako bardzo nieprzyjemne doświadczenie i w efekcie może wpływać na kształtowanie wśród seniorów negatywnego wizerunku sądu oraz zniechęcać ich przez to do wszczynania innego rodzaju spraw sądowych. Niemniej jednak obecne przepisy prawne w tym zakresie są wykorzystywane, a osobom chorym, potrzebującym opieki w prowadzeniu ich spraw, jest udzielana taka opieka w postaci ubezwłasnowolnienia. W prowadzonych postępowaniach wszyscy członkowie (sąd, biegli, prokuratorzy) z szacunkiem podchodzili do rozpatrywanych spraw oraz samych schorowanych seniorów. Zasadnym i potrzebnym wydaje się jednak zmiana przepisów w zakresie ubezwłasnowolnienia w tym kierunku by była ona bardziej nakierowana na pomoc i wsparcie chorego oraz jego bliskich. Być może warto wprowadzić nowe rozwiązania zarówno w tej instytucji, jak również w prawie rodzinnym oraz w ich wzajemnych oddziaływaniach tak by seniorom mogły być udzielone właściwe, zgodne z ich wolą oraz z poszanowaniem ich godności pomoc, wsparcie, zabezpieczenie ich interesów.

W stosunkach konsumenckich dochodzi do częstych nadużyć i nieuczciwych praktyk wobec seniorów. W umowach nabycia różnych towarów, usług i zaciągania pożyczki często wykorzystując słabsze rozeznanie, łatwiejszą podatność na manipulacje ludzi w podeszłym wieku, zawierane są bardzo niekorzystne dla nich transakcje. Seniorzy zdają sobie sprawę z tego problemu, a część z nich z tego tylko

powodu nie decyduje się podpisywać żadnych tego typu umów. Ponadto dość rzadko dochodzą oni swoich praw na drodze prawnej, co również może skłaniać nieuczciwych sprzedawców do takich nieuczciwych praktyk. Przepisy prawne z zakresu ochrony konsumentów nie specjalnie odnoszą się do tej grupy wiekowej. Jednakże obowiązujące unormowania dają prawo każdemu konsumentowi, w tym także temu w podeszłym wieku ochronę jako słabszej stronie tych stosunków zobowiązaniowych oraz możliwości dochodzenia swoich praw. Są możliwości ku temu, by takie nieuczciwe praktyki stosowane między innymi wobec ludzi w podeszłym wieku były zgłaszane przez każdą osobę, a nie tylko tą która ma w tym interes. Istnieje specjalny podmiot - rzecznik praw konsumentów, który stoi na straży interesów konsumentów. Podkreśla on, że seniorzy są częstymi ofiarami nadużyć w tym zakresie. Niemniej jednak w świetle istniejącej sytuacji, jej uwarunkowań, zasadnym jest zarówno prowadzenie kampanii informacyjnych dla seniorów tak by byli ostrożni w tym zakresie, przy dokonywaniu takich czynności, jak również wprowadzenie nowych przepisów prawnych, które mogłyby lepiej chronić seniorów jako szczególnie zagrożonych i słabszych uczestników obrotu konsumenckiego.

Ważną formą zapewnienia opieki na starość jest jej uzyskanie poprzez przekazanie własności nieruchomości (najczęściej domu/mieszkania) seniora. Może to się odbyć w formie umowy darowizny lub umowy dożywocia. Przepisy normujące pierwszy rodzaj umowy nie odnoszą się wprost do seniorów, ani do opieki na starość. Dają one możliwość odwołania darowizny jeżeli obdarowany dopuści się rażącej niewdzięczności. Strony zawierające umowę mogą jednak ustalić szczegóły tej opieki w treści samej umowy. Przepisy normujące dożywocie odnoszą się do kwestii opieki, czynności pielęgnacyjnych, ale już nie wskazują na ludzi w podeszłym wieku, ani na szczegółowy zakres, wymiar opieki. Tutaj strony również mogą opisać opiekę w treści zawieranej umowy. Natomiast seniorzy częściej zawierają umowę darowizny niż dożywocia, mimo że jej unormowania nie odnoszą się do opieki. W treści zawieranych umów, które były przedmiotem postępowań cywilnych nie było zawartych postanowień, które by normowały opiekę i jej zakres. Postanowienia umów ustalane są w oparciu o wolę stron, a więc nie można czynić zarzutu pod względem notariuszy. Jednocześnie braki te wywoływały duże wątpliwości nie tylko stron umowy, ale również i sądu. Wskazywano, że obowiązek świadczenia opieki wynika z norm moralnych, aczkolwiek nie było to wcale takie pewne. Ponadto, w badanych aktach spraw sądowych duże

wątpliwości wywoływał zakres tejże opieki nawet jeżeli i miałby on wynikać z owych norm moralnych, tj. jaki był ustalony przez strony oraz czy ewentualne zaniechania jednej ze stron dają podstawę ku odwołaniu darowizny, rozwiązaniu umowy dożywocia, czy takich przesłanek nie dają. Pojawiały się twierdzenia oraz poważne wątpliwości co do tego czy takie zobowiązanie do pomocy seniorowi nie ograniczano w danej sprawie jedynie do utrzymywania częstych kontaktów i stosunków towarzyskich, a nie do świadczenia opieki. Generalnie system prawny zapewnia elementy ochrony seniorów, którzy mogą dochodzić odwołania darowizny czy rozwiązania dożywocia, jeżeli druga strona nie świadczy obiecanej im opieki, aczkolwiek może to napotykać poważne utrudnienia.

Analizy dotyczące spraw przekazania własności nieruchomości w zamian za opiekę na starość świadczą o tym, że należy dużo bardziej unormować prawnie te kwestie. Dotyczy to zarówno regulacji ustawowych z zakresu zobowiązań, ale także, i przede wszystkim, sposobu ich zawierania. Jeżeli ma to być przekazaniem własności nieruchomości w zamian za opiekę na starość, to zasadnym jest postulat ustanowienia obligatoryjnych, specjalnych procedur, wręcz quasi postępowania przed zawarciem takiej umowy, w którym strony dokładnie w drodze specjalnych negocjacji wypracują, ustalą charakter, zakres opieki, swoje wzajemne warunki, oczekiwania oraz sposoby rozwiązywania ewentualnych konfliktów w przyszłości. Mogłoby to zmniejszyć również prawdopodobieństwo potencjalnych nadużyć ze strony seniora wobec obdarowanego lub odwrotnie. Biorąc pod uwagę cechy charakterystyczne dla seniorów (niechęć do występowania na drogę prawną, duży ładunek emocjonalny spraw związanych z opieką nad nimi i własnością ich nieruchomości) dużo lepiej by było prawnie wydłużyć, uszczegółowić takie postępowanie na początku przed zawarciem umowy aniżeli pozostawiać to na później, gdy senior jest już starszy, z reguły bardziej schorowany i gdy ewentualne spory sądowe co do tego są dużo bardziej związane z silnymi emocjami, mogącymi nierzadko mieć wpływ na jego zdrowie. Z przeprowadzonych badań wynika, że opieka w miejscu dotychczasowego zamieszkania seniora w świetle zachodzących przemian demograficznych, społecznych wymaga większej ingerencji systemu prawnego. Nie może ono jak dotąd pozostawać głównie w ramach systemu norm moralnych, choć oczywiście samymi przepisami nie można zawsze wszystkiego unormować i zawsze należy pozostawić margines oceny dla reguł systemu moralnego.

W analizowanych sprawach sąd w postępowaniu cywilnym uwzględniał trudności finansowe seniorów i na ich uzasadnione wnioski zwalniał ich z kosztów sądowych w całości albo w części. W ocenie podstaw takiego zwolnienia z reguły mało odnosił się do oceny utraconych na skutek starzenia się możliwości zarobkowych. Co ważne, w zakresie postanowień co do przyznawania w postępowaniu cywilnym seniorom pomocy prawnej z urzędu w postaci profesjonalnego pełnomocnika, sąd oceniając stopień skomplikowania sprawy nie odnosił się do okoliczności podeszłego wieku wnioskujących. Znajdowały się sprawy, w których sąd zwolnił seniora z kosztów sądowych, ale odmówił mu przyznania pomocy z urzędu tłumacząc to nietrudnym stopniem skomplikowania sprawy. Zważyć bowiem należy, iż starszy wiek skutkować może obniżeniem zdolności intelektualnych w porównaniu z osobami z wieku produkcyjnego, nawet jeżeli osoba taka będzie umysłowo w pełni sprawna. Ponadto niektóre sprawy, które związane są z dużym ładunkiem emocjonalnym mogą mieć dużo bardziej negatywne skutki zdrowotne w tym wieku aniżeli dla osób w wieku dojrzałym, szczególnie jeżeli sprawa dotyczy prawidłowości sprawowania nad nimi opieki przez obdarowanego, który uzyskał od seniora wcześniej własność nieruchomości. Pomoc profesjonalnego pełnomocnika byłaby tu bardzo korzystna. Dlatego istnieje potrzeba dokładniejszej oceny okoliczności podeszłego wieku w zakresie zwalniania z kosztów sądowych i przyznawania pomocy prawnej z urzędu, co wcale nie musi skutkować tym, że dla każdej takiej osoby musi być ona przyznawana. Być może uzasadnione jest wręcz ustanowienie nowych regulacji prawnych, które by normowały problematykę przyznawania pomocy prawnej z urzędu dla osób w podeszłym wieku.

Należy nadmienić, iż rzadko (tylko w jednej sprawie) występuje pełnomocnik seniora w osobie jego krewnego oraz brakuje przypadków występowania w postępowaniu organizacji pozarządowej. Potrzebna jest więc większa aktywność organizacji pozarządowych działających na rzecz seniorów oraz większe unormowania w zakresie prawa rodzinnego, które dawałyby możliwość żądania uzyskania pomocy od swojego zstępnego krewnego.

W zakresie realizacji i ochrony ostatniej woli spadkodawcy, który będąc w podeszłym wieku sporządził testament, system prawny nie odnosi się wprost, aczkolwiek nie pozostaje wobec nich obojętny. Osoba, która ma wątpliwości, czy testament był rzeczywiście zgodny z wolą zmarłego z uwagi na ewentualne wynikające z wieku i stanu zdrowia psychicznego zaburzenia może dochodzić ustalenia tego przed

sądem oraz odwoływać się od wydanych orzeczeń. Postępowanie w sprawie stwierdzenia nieważności testamentu, a więc wskazanie, że wola zmarłego, który sporządził testament w podeszłym wieku była realnie jego prawdziwą wolą, jest dość dokładnie analizowane zarówno przez sąd jak również biegłych z różnych dziedzin w zależności od stanu sprawy. Mogą to być zarówno biegli lekarze, jak również grafolodzy. Ocenie podlega nie tylko dokumentacja medyczna, ale również i inne dowody np., ze świadków, z akt innych spraw sądowych. Sam podeszły wiek nie jest dla sądu przesłanką nieważności testamentu. Mimo śmierci testatora, koniecznym jest zbadanie jego stanu zdrowia z chwili sporządzania tego dokumentu. Jest to więc taka sama procedura jak i u osób w młodszym wieku. Podeszły wiek jedynie zwiększa ryzyko wyłączenia zdolności do rozeznania, kierowania postępowaniem, wyrażania woli, ale wcale nie musi wyłączać, nawet jeżeli jest wiele innych poważnych chorób. Świadczy to o braku dyskryminacji seniorów na gruncie systemu prawnego.

Z drugiej jednak strony wskazać należy, iż opinie biegłych co do zdolności do testowania zmarłego potrafią być ze sobą sprzeczne. Pojawiają się wątpliwości, czy zawsze na podstawie dostępnej dokumentacji medycznej zmarłego można ustalić, czy pewne zaburzenia, które miały wpływ na świadomość i możliwość swobodnego wyboru były nasilone w konkretnym przypadku do takiego stopnia, że praktycznie całkowicie wyłączały świadomość i możliwość swobodnego wyboru. Pojawiają się także wśród ekspertów wątpliwości co do tego, czy sugestie osób sprawujących opiekę nad osobami starszymi mogą mieć tak duży wpływ na decyzje takich osób, że mogło to doprowadzić do sporządzenia testamentu wbrew ich woli oraz tego, czy w postępowaniu uda się to zawsze wykazać. To świadczy i pokazuje jak bardzo ważną problematyką jest opieka nad ludźmi w podeszłym wieku oraz prawidłowość jej wykonywania. Zarówno dokładne badanie w tym zakresie jak również dostosowane do nich nowe regulacje prawne stwarzają szansę na to, by ograniczyć tego typu zagrożenia.

Ponadto, zaburzenia i wynikająca z nich utrata zdolności do testowania mogą mieć charakter przemijający. Nie zawsze więc można ustalić to, czy w danym momencie sporządzania testamentu ta zdolność realnie istniała.

System prawny w dużym stopniu zabezpiecza ustalenie i realizację ostatniej woli seniorów w zakresie rozdysponowania ich majątkiem po ich śmierci, choć nie odnosi się wprost do tej grupy spadkodawców. Potrzebne są jednak regulacje prawne wzmacniające opiekę nad osobami starszymi by stworzyć szansę na wyeliminowanie

różnych zagrożeń w tym zakresie. Co więcej, konieczny jest także rozwój wielu innych dziedzin nauki (między innymi medycyny, psychologii, psychiatrii) głównie w celu badania potrzeb i problemów seniorów jak również opieki nad nimi. Pomoże to między innymi stworzyć szansę na to by lepiej ustalić realną wolę seniora, choć musi odbywać się to z pełnym poszanowaniem praw i godności ludzi w podeszłym wieku.

Unormowania prawa rodzinnego w bardzo niewielkim zakresie wskazują na możliwości seniorów co do ubiegania się o wsparcie, pomoc od swoich dorosłych, samodzielnych zstępnych, a istniejące uprawnienia wynikają jakby pośrednio. Taka ocena nabiera jeszcze większego znaczenia z uwagi na specyfikę tej grupy wiekowej, która charakteryzuje się wynikającym z różnych przyczyn niższym stopniem wiedzy co do możliwości prawnych. Sfera ta pozostaje bardziej w gestii systemu norm moralnych, które określały te powinności. Wydaje się jednak, iż zachodzące przemiany demograficzne oraz specyfika grupy seniorów wymagają tego, ażeby system prawny bardziej wkroczył w ten zakres. Ludzie starsi rzadko korzystają z wynikających z prawa rodzinnego uprawnień, a jednocześnie sami dostrzegają to, że wielu z nich ma problemy z uzyskaniem pomocy, wsparcia od ich rodziny, mimo że tego chcą. Prawo rodzinne w niewielkim zakresie zapewnia szczególną ochronę seniorów.

Prawo karne słabo odnosi się do seniorów jako wrażliwej grupy społecznej, która jest dużo bardziej zagrożona różnego rodzaju czynami zabronionymi. Co prawda sąd powinien brać okoliczność podeszłego wieku ofiary przy ustalaniu kary, aczkolwiek zasadnym wydaje się wskazanie tej grupy w przepisach prawa stanowionego wraz z zaostrzeniem grożących sankcji w przypadku popełnienia czynu zabronionego na ich szkodę.

Seniorzy rzadko zgłaszają fakt stosowania wobec nich przemocy domowej. Część z obowiązujących przepisów prawa karnego zapewniających im wsparcie jako pokrzywdzonym nie są w praktyce wykorzystywane, o czym świadczy brak w analizowanych przypadkach spraw, w których pokrzywdzonego seniora reprezentowałby jego opiekun faktyczny oraz brak takich spraw z udziałem organizacji pozarządowej. Pokrzywdzony senior nie ma prawnej możliwości zobowiązać swojego bliskiego, by występował on jako opiekun faktyczny. Natomiast wydaje się, że problem ten można by przynajmniej w jakimś zakresie próbować rozwiązać poprzez ustanowienie odpowiednich regulacji w prawie rodzinnym, które wyraźnie i w sposób rozbudowany dawałyby osobie starszej w rodzinie prawo do wystąpienia o uzyskanie

takiego wsparcia od swojego zstępnego. Za zasadnością tego rodzaju rozwiązania może przejawiać między innymi zasadę solidarności międzypokoleniowej. Niezależnie od tego ważnym i potrzebnym jest kształtowanie odpowiednich postaw społecznych oraz aktywność organizacji pozarządowych działających na rzecz wsparcia ludzi starszych.

Organy ścigania dostrzegają i prowadzą sprawy dotyczące udziału w zorganizowanych grupach przestępczych działających na szkodę seniorów (dopuszczających się przestępstwa oszustwa metodą „na wnuczka”). Nierzadko duże znaczenie w takim postępowaniu ma potrzeba ustalenia stanu zdrowia psychicznego seniora przez biegłych lekarzy. Dotyczy to ustalenia tego czy ewentualne choroby fizyczne, osłabienie zdolności umysłowych nie ma wpływu na to, że tworzy on urojenia, albo nie był świadomy swojego zachowania i bezpodstawnie oskarża on innych. Sama taka potrzeba może być niekiedy nieprzyjemna, czy wręcz uwłaczająca dla tej osoby. Stwarza też ryzyko ewentualnej pomyłki ekspertów i pozbawienia ochrony prawnej. Z drugiej strony umożliwia weryfikację sytuacji wątpliwych. Powinno się jednak to odbywać z bardzo dużą ostrożnością i w sytuacjach mocno wątpliwych.

W badanych sprawach karnych pojawiły się te wywołane przekazywaniem własności nieruchomości w zamian za opiekę. Dotyczyło to jednak wykorzystania nieporadności seniora w celu podpisania przez niego umowy bez jakiegokolwiek świadomości co do jej treści. Postawić można postulat prowadzenia nagrań kamerami (oczywiście z pełnym zachowaniem ich w tajemnicy i miejscu strzeżonym) zawierania tego typu umów. Izba notarialna nie może wszcząć postępowania dyscyplinarnego wobec notariusza po upływie 3 lat. Warto zastanowić się czy w przypadku seniorów termin ten nie mógłby być dłuższy. Wskazane wcześniej zalecenie wpisywania postanowień dotyczących opieki w drodze quasi postępowania oraz ich nagrywanie mogłoby zmniejszyć ryzyko zawarcia umowy przez seniora, który nie ma świadomości, zdolności rozeznania i pokierowania swoim zachowaniem.

Prawo karne w dużej mierze zapewnia szczególną ochronę seniorom, aczkolwiek potrzebnym jest uchwalenie przepisów prawnych, które dotyczyłyby wprost tej grupy społecznej oraz działania społeczne zmierzające do realizacji obowiązujących unormowań.

W świetle prowadzonych badań wydaje się, iż w Polsce nie ma zbyt wielu spraw, w których seniorzy dokonywaliby drobnych przestępstw celem umieszczenia ich

w zakładzie karnym i uzyskania tam opieki, towarzystwa. Nie ma więc problemu występującego w Japonii.

Niepoczytalność w chwili czynu wyłącza odpowiedzialność karną. Dla jej ustalenia duże znaczenie mają opinie biegłych lekarzy zwłaszcza psychologa, neurologa, psychiatry oraz ich specjalistyczna wiedza medyczna. Podeszły wiek ma duży wpływ na różne schorzenia, zaburzenia mogące ograniczać, a nawet wyłączać poczytalność. Jednakże może zachodzić taka sytuacja, w której na skutek wynikających z wieku zaburzeń poczytalność seniora w chwili czynu jest mocno ograniczona, ale zachowana, więc może on ponosić odpowiedzialność. Sąd orzekł, że ponosi odpowiedzialność, choć stopień winy będzie mniejszy. Jak sami biegli eksperci jednak twierdzą otępienie u seniorów często ma charakter płynny, co utrudnia ustalenie czy w danym momencie dana osoba miała tę zdolność czy jej nie miała. Może więc zachodzić duże ryzyko potencjalnej pomyłki.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że mogą pojawiać się dość duże problemy z przesłuchaniem na rozprawie osoby starszej oskarżonej. Podobnie może to wyglądać wobec pokrzywdzonego seniora. Tutaj pojawia się ryzyko przewlekania postępowania na skutek przesłuchania w obecności dwóch albo większej ilości biegłych różnych specjalności, które mogą zachodzić osobno na każdym z posiedzeń. Dlatego też warto rozważyć, czy w sytuacji, w której występuje mocno starsza osoba, nie należy z urzędu powołać biegłego psychologa, który oceni ewentualne zeznania. Mogłoby to przyspieszyć i tak dość długotrwałe postępowania.

Sądy w wydanych wyrokach skazujących nie zawsze wskazują na okoliczność (nawet znacznie) podeszłego wieku oskarżonego/obwinionego przy ustalaniu wymiaru kary, mimo że przewidują to przepisy prawne.

Zarówno w niektórych postępowaniach karnym w przypadku pokrzywdzonego jak i oskarżonego/obwinionego seniora, jak również w postępowaniach cywilnych następowała śmierć osoby starszej. Przepisy prawne dopuszczały możliwość wstąpienia w ich miejsce następcy prawnego. Niemniej jednak w tym kontekście zasadnym wydaje się postulat by sprawy sądowe, w których uczestniczą ludzie w podeszłym wieku były z reguły szybciej rozpatrywane, aniżeli ludzi młodszych, ponieważ istnieje dużo większe ryzyko zgonu tej osoby aniżeli człowieka w wieku średnim.

Seniorzy korzystają ze swoich praw do odwołań od decyzji organu emerytalno-rentowego, co do ustalenie przysługującej im wcześniejszej emerytury, jej

wysokości, przyznania innych świadczeń (zasiłek pielęgnacyjny). Sąd wydaje orzeczenia po analizie całego materiału dowodowego, na który mogą składać się nie tylko dokumenty, ale również opinie biegłych, zeznania świadków. Wskazać jednak należy, iż biorąc pod uwagę sytuację finansową polskich emerytów warto zwiększać wysokość oraz rodzaje świadczeń przyznawanych w okresie starości.

Ludzie w podeszłym wieku uważają, że osoby z ich grupy wiekowej mogą mieć większe problemy, trudności w dochodzeniu swoich praw przed sądem, organami ścigania. Jednocześnie prawie wszyscy badani opowiadają się za koniecznością podjęcia dodatkowych działań, środków w celu wzmocnienia ochrony seniorów w społeczeństwie.

Prawo ochrony konsumenta zapewnia seniorom mocniejsze wsparcie. Jednakże brakuje przepisów skierowanych bezpośrednio, wprost do tejże grupy wiekowej. To może przyczyniać się większej skłonności niektórych podmiotów rynkowych do stosowania nieuczciwych praktyk handlowych, rynkowych wobec ludzi w podeszłym wieku.

Niemala część seniorów z uwagi na wynikające z naturalnie zachodzącego procesu starzenia się organizmu negatywne konsekwencje dla ich sprawności mogą mieć większe trudności z załatwianiem spraw w różnego rodzaju urzędach. Warto zatem analizować tego czy nie można by było ulepszyć unormowań w zakresie postępowania administracyjnego, sądownoadministracyjnego tak by seniorzy mogli łatwiej pokonywać swoje trudności.

System prawny zapewnia seniorom szczególną ochronę, ale tylko w części, w niezbyt dużym stopniu. Niewątpliwie potrzeba wielu działań by ją wzmocnić i rozbudować. Przede wszystkim należy uchwalić szereg nowych przepisów prawnych adresowanych bezpośrednio do ludzi starszych oraz zapewniających wzmocnioną ochronę oraz wsparcie. Oprócz tego należy kształtować postawy społeczne, podnosić świadomość społeczną tak by lepiej i częściej wykorzystywać już istniejące przepisy chroniące ludzi starszych.

Zakończenie

System prawny nie może i nie powinien być oddzielony od innych systemów (np. moralnego, medycznego, ekonomicznego, opieki zdrowotnej), ani być wobec nich alternatywny, tylko komplementarny. Systemy te, aby mogły być komplementarne, muszą być oparte o dobrą, sprawną współpracę, na którą składają się: komunikacja, wiedza i współdziałanie. Uchwalenie nowych regulacji prawnych wcale nie musi oznaczać realizacji, zaspokojenia potrzeb, bo przepisy przecież wcale nie muszą być w praktyce realizowane, wykorzystywane czy to przez sąd, czy przez inne podmioty np. organizacje społeczne, czy samych obywateli, którym one przysługują. Dotyczy to między innymi słabego informowania seniorów o ich prawach, częstego niedochodzenia przez nich swoich uprawnień, braku wsparcia seniorów przez rodziny w sądzie, opiekunów faktycznych. Z drugiej strony, pozostawianie danego zagadnienia wyłącznie w sferze moralności np. opieki świadczonej przez rodzinę, czy obdarowanego drogą nieruchomości wcale nie musi być dobrym rozwiązaniem, ponieważ można było zauważyć, że może to wywoływać bardzo poważne, negatywne konsekwencje. Oczywiście, normy moralne również powinny być uwzględniane poprzez system prawny.

System ochrony prawnej, by był w pełni sprawny we wsparciu seniorów, musi pozostawać we współpracy z systemem ekonomicznym. Oba te systemy muszą uwzględniać trudną sytuację materialną wielu ludzi starszych i w tym celu wykorzystywać odpowiednio większe nakłady finansowe. Dotyczy to więc potrzeby podwyższenia niskich świadczeń emerytalnych i / lub większego zwalniania ich od ponoszenia kosztów sądowych. Co do aspektu przyznawania pomocy prawnej z urzędu w postaci profesjonalnego pełnomocnika – tutaj należy uwzględniać zarówno aspekt finansowy, ale i kwestie związane z tym, że seniorzy dużo częściej mogą mieć większe problemy z poradzeniem sobie z udziałem w sprawie, która dla młodszych osób nawet o niskim stopniu wykształcenia będzie stosunkowo łatwa, nieskomplikowana.

Dla prawidłowego ukształtowania i funkcjonowania szczególnej ochrony prawnej seniorów potrzeba jest więc między innymi działań w celu podnoszenia świadomości prawnej wśród seniorów, kształtowania odpowiednich postaw społecznych. W tym kontekście dość ważnym były uwagi seniorów dotyczące niewłaściwego traktowania w autobusach, transporcie publicznym. Tutaj potrzeba jednak kształtowania postaw społecznych, choć można zastanowić się nad ewentualnymi sankcjami prawnymi w tym zakresie. Należy jednak podkreślić, że prawo nie powinno jednocześnie zbyt mocno ingerować w sferę zastrzeżoną

dla rodziny, czy sferę osobistą, prywatną (kwestie ubezwłasnowolnienia, czy związane z rodziną). Wszelkie wpływy powinny być ukierunkowane na pomoc i wsparcie, a nie na podporządkowanie władzy. To wszystko stawia poważne wyzwania dla ekspertów wielu dziedzin (nie tylko prawników), by zarówno dbać o prawa seniorów oraz jednocześnie zapewniać komunikację i współdziałanie wszelkich systemów, ekspertów różnych specjalistycznych dziedzin dla zapewnienia ochrony praw człowieka seniorów przy jednoczesnym poszanowaniu ich godności. Współdziałanie systemu prawnego i medycznego wyraża się w udziale biegłych ekspertów w celu ustalenia poczytalności oskarżonego, czy zdolności do testowania. Udział ten powinien być ważny, ale i jednocześnie pomocny dla ludzi. Dlatego też istotnym są uczciwość i etyka zawodowa zarówno samego sądu, organów ścigania, jak również biegłych. Z drugiej strony nie można ograniczać się tylko i wyłącznie do tego by były to jedyne czy najważniejsze dowody. Ingerencja tej specjalistycznej wiedzy nie może być przesadna. Wydaje się, że w świetle obecnych unormowań sama ingerencja taka nie jest, choć jest potrzebna analiza, czy w niektórych sytuacjach (np. ustalenia ubezwłasnowolnienia) nie powinna odbywać się w nieco innej formie.

Szczególna ochrona prawna seniora może być realizowana poprzez współdziałanie wielu systemów, władzy, różnych dziedzin wiedzy oraz społeczeństwa. Współpraca ta powinna być oparta na dobrym merytorycznym przygotowaniu, uczciwości i etyce. Obecnie nie jest ona w pełni zrealizowana na skutek nie zawsze prawidłowego ich współdziałania. Może to polegać na tym, że :

- władza zbyt mocno ingeruje w sferę prywatności (np. odnośnie postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienia);
- zbyt słabej ingerencji władzy (np. co do unormowania opieki rodzinnej czy w uzyskiwanej w zamian za własność nieruchomości, a zbyt mocnemu pozostawieniu tej kwestii systemowi moralnemu);
- niewykorzystywaniu istniejących przepisów prawnych z zakresu wsparcia seniorów na skutek braku odpowiednich postaw społecznych i / lub innych braków w zakresie innych przepisów prawnych;
- niestosowaniu obowiązujących unormowań przez ludzi sprawujących wymiar sprawiedliwości;
- zbyt słabej lub zbyt mocnej roli specjalistycznej wiedzy, która może wbrew celowi pozbawić tej ochrony między innymi poprzez niemożliwość zbadania, ustalenia pewnych aspektów lub istnieniu błędnych założeń.

W świetle powyższego nie należy owej współpracy utożsamiać z postulatem tzw.

„metody złotego środka”. Niektóre potrzeby, zjawiska, zagadnienia powinny być mocniej unormowane przez prawo, a inne mniej. Kryterium ingerencji systemu prawnego w daną dziedzinę życia powinno być zaspokojenie określonej potrzeby przy możliwie najlepszym dążeniu do sprawiedliwego rozstrzygnięcia/rozwiązania przy jednoczesnym zachowaniu godności seniorów oraz ludzi z pozostałych grup wiekowych. Z pewnością nie jest to łatwe zadanie, lecz trudne, które wymaga interdyscyplinarnej współpracy ekspertów wielu dziedzin oraz całego społeczeństwa.

Przepisy prawa stanowionego nawet najlepiej ukształtowane nie zawsze są w stanie zapewnić szczególną ochronę seniorów, ponieważ potrzebuje do tego współdziałania innych systemów oraz poszerzania wiedzy z różnych dziedzin na temat potrzeb i problemów seniorów.

System prawny zapewnia seniorom szczególną ochronę, ale tylko w części, w niezbyt dużym stopniu. Niewątpliwie potrzeba wielu działań by ją wzmocnić i rozbudować. Przede wszystkim należy uchwalić szereg nowych przepisów prawnych adresowanych bezpośrednio do ludzi starszych oraz zapewniających wzmocnioną ochronę oraz wsparcie.

Zachodzące współcześnie procesy demograficzne, proces starzenia się społeczeństwa wymuszają wiele zmian w życiu społecznym, prowadzonej polityce wobec seniorów będących wrażliwą grupą społeczną. Są to zarówno kwestie związane z zapewnieniem im opieki, ochroną przed różnego rodzaju zagrożeniami, a także szeroko rozumiane wsparcie w różnych dziedzinach życia. Wśród najważniejszych problemów i zagrożeń seniorów (oprócz pogorszenia stanu zdrowia, sprawności psychofizycznej) można wymienić dyskryminację, samotność, wykluczenie.

Istnieją dwie główne formy świadczenia opieki nad ludźmi starszymi. Jest to opieka rodzinna lub instytucjonalna. W polskim społeczeństwie najbardziej preferowaną zarówno przez ogół populacji jak również samych seniorów jest ta wykonywana przez rodzinę. Obecnie zgodnie z oczekiwaniami, potrzebami przeprowadzany jest powoli proces deinstytucjonalizacji, która ma na celu taką organizację różnych usług opiekuńczych by senior mógł jak najdłużej pozostawać w swoim dotychczasowym miejscu zamieszkania, a tylko w razie konieczności mógł zostać umieszczony w całodobowej placówce opiekuńczej.

Jednym z fundamentalnych elementów zapewnienia szczególnej ochrony ludzi w podeszłym wieku są odpowiednio dostosowane do potrzeb i trudności tych ludzi przepisy prawa. To właśnie dzięki nim seniorzy mogą walczyć o swoje prawa.

Obecnie obowiązujące regulacje prawne uwzględniają seniorów, którzy stanowią wrażliwą grupę społeczną oraz zapewniają im wsparcie. Wydaje się jednak, że nie są one

jednak w tym zakresie tak szeroko rozbudowane jak mogłyby i powinny być. Zasadnym jest, by system prawny bardziej normował rodzinną formę opieki. Ponadto część z istniejących przepisów skierowanych wobec seniorów jest w praktyce rzadko wykorzystywana.

Zapewnienie szczególnej ochrony prawnej seniorom wymaga przede wszystkim większej ingerencji prawodawcy w tym kierunku, ale i nie tylko. Ustalenie wielu ważnych kwestii wymaga współpracy z ekspertami wielu dziedzin, a przede wszystkim medycyny. Jest ważne by ta współpraca zawsze uwzględniała poszanowanie godności seniorów.

Proces starzenia się społeczeństwa wywołuje coraz większe zainteresowanie tematyką ochrony seniorów. Jednocześnie władze publiczne starają się podejmować działania mające na celu wsparcie seniorów, o czym świadczyć może między innymi rozpoczęcie prac nad konwencją ONZ o ochronie praw osób starszych.

Bibliografia:

1. Adamczyk M., *Więzi rodzinne w procesie pozytywnego i aktywnego starzenia się*, Zeszyty Naukowe KUL 59, nr 4 (232), 2015 r.
2. Antonucci T.C., Jackson J.S., Biggs S., *Intergenerational Relations: Theory, Research and Policy*, Journal of Social Issues, t. 63, nr 4, 2007 r.
3. Bednarczyk B., *Granice władzy wybrane problemy praw i wolności człowieka*, Acta Academiae Modrevianae, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2001 r.
4. Bińczyk, E., *O czym szeptze władza (w ujęciu Michela Foucaulta)*, Przegląd Artystyczno-Literacki, nr 9, 1999 r., s. 73 [rec. Książki Michel Foucault, *Trzeba bronić społeczeństwa*, Warszawa: KR, 1998 r.].
5. Borowska A., *Jak otworzyć dom pomocy społecznej dla osób w podeszłym wieku?*, z dnia 05.09.2016 r., [[Jak otworzyć dom pomocy społecznej dla osób starszych - poradnik \(poradnikprzedsiębiorcy.pl\)](#)], [dostęp w dniu 08.01.2021 r.].
6. Brogden M., Nijhar P., *The Elderly in the Criminal Justice Process II. Experience of Arrest and Detention* [w:] M. Brogden, P.Nijhar, *Crime, Abuse and the Elderly*, Cullopton, 2000 r.
7. Bychawska-Siniarska D., *Polityka społeczna czeka na ratyfikację Zrewidowanej Karty Społecznej*, z dnia 31.12.2019 r., [<https://www.prawo.pl/prawo/zrewidowana-karta-spoleczna-wciaz-czeka-na-ratyfikacje-komentarz,496817.html>]; [dostęp w dniu 05.10.2020 r.].
8. Całka E., *Zasada pierwszeństwa w prawie Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, Studia Iuridica Lublinensia vol. XXV, 1, 2016 r.
9. Chabior A., *Rodzina i jej znaczenie w życiu ludzi starszych*, [w:] *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*, Centrum Rozwoju zasobów ludzkich, Warszawa 2014 r.
10. Chalise H.N., *Elderly Abuse: A Neglected Issue in Developing Countries*, Jacobs Journal of Gerontology 3(1): 024, 2017 r. s. 2; za: M.J. Schofield, J.R. Powers, D. Loxton, *Mortality and disability outcomes of self-reported elder abuse: a 12-year prospective researchation*. J Am Geriatr Soc 2013, 61(5), s. 679 – 685
11. Chmiel T., Chmiel A., *Konteksty doświadczania starości w perspektywie pomocy instytucjonalnej i pozainstytucjonalnej*, [w:] *Instytucjonalne i pozainstytucjonalne formy wsparcia osób starszych*, pod red. M. Szyszka, P. Dancak, A. Wąsiński, J. Daszykowska, Stalowa Wola – Bratysława 2014 r.

12. Czubkowska S., *Domy przemocy społecznej. Przejmują kontrolę jak więzienia, a wcale nie gwarantują rzeczywistej ochrony*, z dnia 14.05.2017 r., [<https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/549675,domy-przemocy-spoecznej-instytucje-totalne-podopieczny.html>]; [dostęp w dniu 28.09.2019 r.].
13. Czubkowska S., *Domy przemocy społecznej. Kontrole w DPS-ach odkrywają drastyczną prawdę*, z dnia 05.07.2017 r., [<https://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/1055586,lamanie-praw-w-domach-pomocy-spoecznej.html>], [dostęp w dniu 20.11.2019 r.].
14. Daniluk P., *Wyłączenie odpowiedzialności karnej*, [w:] *Kodeks karny komentarz*, pod red. R. Stefańskiego, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017 r.
15. Daszkiewicz W., *Glosa do wyroku SN z 5 stycznia 1973 r.*, III KR 192/72.
16. Dusza I., *Sytuacja życiowa człowieka w wieku poprodukcyjnym*, Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 12, 1999 r.
17. [[Europejski portal e-sprawiedliwość - Prawo UE \(europa.eu\)](http://europa.eu)]; [dostęp w dniu 19.09.2020 r.].
18. [[EUR-Lex - 114522 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32017R1145)]; [dostęp w dniu 19.09.2020 r.].
19. [[EUR-Lex - 114527 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32017R1145)]; [dostęp w dniu 19.09.2020 r.].
20. [[EUR-Lex - ai0036 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32017R1145)]; [dostęp w dniu 19.09.2020 r.].
21. [[Glosariusz streszczeń - EUR-Lex \(europa.eu\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32017R1145)]; [dostęp w dniu 19.09.2020 r.].
22. [[EUR-Lex - 4334147 - PL - EUR-Lex \(europa.eu\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32017R1145)]; [dostęp w dniu 19.09.2020 r.].
23. Fitzpatrick T., *International Encyclopedia of Social Policy*, Routledge, London, New York 2006 r.
24. Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia.*, przeł. T. Komendant, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2009 r.
25. Fopka – Kowalczyk M., *Samotność osób starszych i czynniki ją warunkujące*, Kultura i Edukacja 2018 r.
26. *Gdzie sąsiad nie pomoże, tam urzędnika, wolontariusza albo harcerza wyślą. „Nie możemy zostawić naszych potrzebujących*, z dnia 11.03.2020 r., [<https://tvn24.pl/poznan/koronawirus-w-poznaniu-pomoc-dla-seniorow-w-robieniu-zakupow-specjalna-infolinia-4346863>] [dostęp w dniu 29.03.2020 r.].
27. Grewiński M., *Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej*, *Ekonomia Społeczna*, Nr 3 (8) 2013 r.
28. Halicka M., *Człowiek stary w instytucji opiekuńczej. Na przykładzie badań w domach pomocy społecznej na Podlasiu*, [w:] J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starość i*

- starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, 2006 r.
29. Halicka J., *Spoleczne teorie starzenia się*, (w:) M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, Białystok, Uniwersytet w Białymstoku, 2006 r.
 30. Hartwig L., *Raport z projektu "Seniorentelefon — Hilfe für ältere Menschen bei persönlichen Problemen" (Telefon dla seniorów — pomoc dla osób starych w problemach osobistych)*, Gesundheitshaus Gelsenkirchen, Gelsenkirchen, 2006 r.
 31. Hebda J., Biela A., *Znaczenie stereotypów i teorii starzenia się w w postrzeganiu społecznym osób starszych*, Edukacja Etyczna, 2015 r., nr 9.
 32. *Historia praw człowieka*, [<http://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/historia-praw-czlowieka/3128>].
 33. Hołda Z., *Ochrona praw człowieka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996 r.
 34. Hryniewicz – Lach E., *Przestępczość osób starszych jako nowy problem polityki kryminalnej?*, Forum Prawnicze, nr 6 (50), 2018 r.
 35. Hryniewicz J., „*Los starca zależy od kontekstu społecznego*” - wprowadzenie, [w:] *O sytuacji ludzi starszych*, pod red. J. Hryniewicz, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012 r.
 36. <https://www.gov.pl/web/rodzina/specjalny-zasilek-opiekunczy>, [dostęp w dniu 03.01.2021 r.].
 37. <https://www.pip.gov.pl/pl/f/v/180082/ul%20UmowaPra-UmowCywilno-Internet.indd.pdf>, [dostęp w dniu 03.01.2021 r.].
 38. <http://www.milanowek.naszops.pl/grupa-samopomocowa-seniorow> [dostęp 12.06.2020 r.].
 39. <https://caritas.pl/pomocdlaseniora> [dostęp w dniu 10.06.2020 r.].
 40. <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-13254> [dostęp w dniu 10.06.2020 r.].
 41. <https://www.medexpress.pl/0-3-proc-mieszkanow-dps-ow-jest-zakazonych-koronawirusem/77314> [dostęp w dniu 01.07.2020 r.].
 42. https://dane.gov.pl/pl/dataset/985,lista-sadow-powszechnych/resource/28426/table?page=3&per_page=20&q=&sort=; [dostęp w dniu 01.03.2021 r.].
 43. *Informacja o sytuacji osób starszych na podstawie badań Głównego Urzędu Statystycznego*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2018 r.
 44. Informacja dla Komisji Polityki Senioralnej o sytuacji osób starszych z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich,

- [<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Informacja%20RPO%20dla%20Komisji%20Polityki%20Senioralnej%20Sejmu%2011.09.2018.pdf>], Warszawa 2018 r.
45. *Jak skuteczniej przeciwdziałać przemocy wobec osób starszych*, z dnia 03.07.2019 r. [<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/jak-skuteczniej-przeciwdzia%C5%82a%C4%87-przemocy-wobec-os%C3%B3b-starszych>], [dostęp w dniu 17.08.2019 r.].
46. Jakimiec D., *Czyny zabronione ubezwłasnowolnionego przeciwko osobom sprawującym nad nim pieczę*, Czasopismo prawa karnego i nauk penalnych, Rok XXII, z.1, 2018 r.
47. Janiszewska A., *Problem jakości życia ludzi starych w dokumentach międzynarodowych i krajowych*, [w:] A. Janiszewska (red.), *Jakość życia ludzi starych – wybrane problemy*, „Space – Society – Economy”, 14, Department of Population and Services Studies, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015 r.
48. Janiszewska A., *Zróżnicowanie przestrzenne starzenia się ludności na świecie*, Folia Oeconomica Acta Universitatis Lodziensis, 5 (331), 2017 r.
49. Jankowska M., Witkowska K., *Niepoczytalność w prawie karnym, w prawie cywilnym a udział i reprezentacja stron procesowych z zakłóceniami czynności psychicznych w procesie karnym*, Wojskowy Przegląd Prawniczy nr 2, 2011 r.
50. J a n k o w s k i W., Z b r o j e w s k a M., G r z e g o r c z y k T., *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, pod red. T. Grzegorzcyka, Wydawnictwo Wolters Kluwet Polska, Warszawa 2010 r.
51. *Japonia: frustracja i gniew seniorów, fenomen srebrnych przestępstw*, z dnia 12.12.2016 r. [http://www.rynekseniora.pl/polityka_senioralna/104/japonia_frustracja_i_gniew_seniorow_fenomen_srebrnych_przestepstw,7967.html], [dostęp w dniu 12.11.2019 r.].
52. Jaroszewska E., *Starość i agresja – osoby starsze jako ofiary oraz sprawcy przemocy*, Problemy Polityki Społecznej . Studia i Dyskusje, 17, 2012 r.
53. Jewartowski B., *Bezpieczeństwo osób starszych w kontekście oszust metodą „na wnuczka” jako problem społeczno – polityczny*, Studia Politicae Universitatis Silesiensis 2016 r. , t. 17.
54. Jezioro J., *Komentarz do art. 897 kc*, [w:] *Kodeks cywiny. Komentarz*, E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2017 r.
55. Karaś M., *Władza, wiedza i dyskurs a niepełnosprawność. Konstruowanie podmiotu „niepełnosprawnego” w kontekście filozofii Michela Foucaulta*, Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny 2/2013 r.

56. *Karta Praw Podstawowych i jej znaczenie dla polskiego systemu prawnego*, [[Karta Praw Podstawowych i jej znaczenie dla polskiego systemu prawnego | Rzecznik Praw Obywatelskich \(rpo.gov.pl\)](#)], [dostęp w dniu 20.09.2020 r.].
57. Kawczyńska – Butrym Z., *Wyzwania rodziny: zdrowie, choroba, niepełnosprawność, starość*, Wydawnictwo Makmed, Lublin 2008 r.
58. Kawczyńska – Butrym Z., Czapka E.A., *Rodzinna czy instytucjonalna przestrzeń opieki nad populacją seniorów – kontekst procesów migracyjnych*, *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin – Polonia Sectio I*, Vol. XL, 2, 2015 r.
59. Kawczyńska – Butrym Z., *Świat emocji rodziców migrantek – starość w tęsknocie*, [w:] *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, (red.) Z. Kawczyńska – Butrym, E. Czapka, Wydawnictwo POLIHYMNIA, Lublin 2016 r.
60. Kerner H.J., *Alterskriminalität in Deutschland. Befunde und Probleme zu Strafverfolgung, Aburteilung, Strafvollstreckung und Strafvollzug*, 2005 r. , [https://www.researchgate.net/ publication/309423178], [dostęp w dniu 17.12.2018 r.].
61. Kilian J., Ćwirlej – Sozańska A., Wiśniowska – Szurlej A., Wilmowska – Pietruszyńska A., *System długoterminowej opieki domowej nad osobami starszymi w Polsce i wybranych krajach europejskich*, *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania* Nr IV/2018(29).
62. Klimczuk A., *Koncepcja solidarności pokoleń w krajowej polityce społecznej*, [w:] A. Fabiś, A. Łacina-Łanowski, Ł. Tomczyk (eds.), *Kreatywna starość. Jubileusz XV-lecia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Oświęcimiu*, Wyd. Naukowe PWSZ w Oświęcimiu, Oświęcim 2013 r.
63. Klukowska K., *Opiekunka do starszej osoby. Ile kosztuje pomoc i czy trzeba płacić składki i podatki?*, z dnia 03.07.2019 r., [<http://wyborcza.biz/biznes/7,147582,24955702,opiekunka-do-starszej-osoby-ile-kosztuje-pomoc-i-czy-trzeba.html>].
64. Kładoczny P., Szwed M., Wiśniewska K., *Do Luksemburga zamiast do Strasburga. Raport na temat roli Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w ochronie praw człowieka*, Wydawca Helsińska Fundacja Praw Człowieka Warszawa 2018 r.
65. Konarska – Wrzosek V., *Zasady wymiaru kary i środków karnych*, [w:] *Kodeks karny Komentarz*, (red. R.A. Stefański), Warszawa 2017 r.
66. Kosonoga J., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, [w:] *Kodeks karny komentarz*, pod red. R. Stefańskiego, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017 r.

67. Krawczyk J.M., Szukalski T., *Bezpieczeństwo osób starszych w niepublicznym domu seniora*, Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej, Nr 1 (18), 2018 r.
68. Krok E., *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 874 Studia Informatica nr 37, 2015 r.
69. Krzyszkowski J., *Deinstytucjonalizacja usług dla seniorów jako element polityki senioralnej*, Problemy Polityki Społecznej 2018; 42(3) (42(3)).
70. Lachs M.S., Williams C.S., O'Brien S., Pillemer K.A., Charlson M.E., *The mortality of elder mistreatment*. JAMA 1998 r. 280 (5).
71. Lachs M.S., Williams C.S., O'Brien S., Pillemer K.A., *Adult protective service use and nursing home placement*, Gerontologist, 2002 r., 42(6).
72. Lahe D., *Research on Abuse and Violence against the Elderly in a Family Setting*, Acta Technologica Dubnicae 1 (2), 2011 r.
73. Latkowski J., *Prawne, organizacyjne i finansowe zagadnienia ruchu samopomocowego*, [w:] *Senioralne grupy samopomocowe. Metodyka rekrutacji, animacji środowiska społecznego i ewaluacji*, Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej ASOS 2016, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Fundacja Praesterno, Warszawa 2016 r.
74. *Leksykon polityki społecznej*, pod red. B.Rysz – Kowalczyk, Warszawa 2001 r.
75. Lepa A., *Manipulowanie człowiekiem jako problem współczesnej pedagogii*, dostęp w wersji elektronicznej na http://dlibra.kul.pl/Content/26119/10_manipulowanie.pdf, [dostęp w dniu 10.01.2020 r.].
76. Leszczyńska – Rejchert A., *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2010 r.
77. Lewaszkiwicz-Petrykowska B.; [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna*, M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak (red.), Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2014 r.
78. Lis M., *Platforma Obywatelska bije się w piersi. Podniesienie wieku emerytalnego było błędem*, z dnia 12.07.2019 r. , [<https://www.money.pl/emerytury/platforma-obywatelska-bije-sie-w-piersi-podniesienie-wieku-emerytalnego-bylo-bledem-6401718960949377a.html>], [dostęp w dniu 15.07.2019 r.].
79. Lorek K., *Prawne aspekty związane z ochroną seniorów w społeczeństwie polskim*, Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin – Polonia Sectio G Vol. LXV, 2 2018 r.

80. Mach E.M., *E-wykluczenie. Człowiek starszy w dobie komputerów*, [w:] *Senior i rodzina*, pod red. Marka Banacha, Adama Szwedzika, Kraków 2013 r.
81. Machnikowski P., *Komentarz do art. 5*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wyd. C.H.Beck, Warszawa 2017 r.
82. Maciejasz M., Timoszuk S., Łątkowski W., Grudecka A., *Wybrane aspekty jakości życia osób 60+ w Polsce w świetle badań jakościowych*, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Nr 223, 2015 r.
83. Malerowicz – Jakubów A., *Osoby starsze jako konsumenci reklam*, *Gerontologia Polska*, 2016 r., 24.
84. Marek A., *Kodeks kary komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2007 r.
85. Marszał K., *Ingerencja prokuratora w ściganie przestępstw prywatnoskargowych w polskim procesie karnym*, Warszawa 1980 r.
86. Matusiak A., *Pojęcie interesu społecznego jako przesłanki udziału prokuratora w postępowaniu*, *Zeszyty Prawnicze* 13.3, 2013 r.
87. *Media: polskie opiekunki rezygnują z pracy w Niemczech z dnia 25.03.2020 r.*, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/6467640,opiekunki-niemcy-polska-koronawirus-covid-19-epidemia.html> [dostęp w dniu 29.03.2020 r.].
88. Metzner I. D., *Kiedy seniorzy schodzą na złą drogę*, z dnia 14.11.2013 r., [<https://www.dw.com/pl/kiedy-seniorzy-schodz%C4%85-na-z%C5%82%C4%85-drog%C4%99-kradzie%C5%BCe-podpalenia-napady/a-17227172>], [dostęp w dniu 12.11.2019 r.,].
89. Miąsik D., *Skutki prawne orzeczenia wstępnego Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z perspektywy efektywności prawa wspólnotowego*, [w:] L. Leszczyński (red.), *Prawne problemy członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Lublin 2005 r.
90. Michalska J., *Pytania prejudycjalne sądów do TS UE*, [w:] *Zasada pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej w praktyce działania organów władzy publicznej RP*, (red.) M. Jabłonowski, S. Jarosz – Żukowska, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015 r.
91. Michoń P., *Transfery międzypokoleniowe w rodzinie*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2012 r., nr 3.

92. Mielczarek A., *Samotność i osamotnienie ludzi starszych w placówkach opiekuńczych*, Praca Socjalna, nr 4, 2006 r.
93. *Międzynarodowa Konwencja o Prawach Osób Starszych*, z dnia 02.10.2019 r., [<https://www.infor.pl/prawo/prawa-seniora/3063289,Miedzynarodowa-Konwencja-o-Prawach-Osob-Starszych.html>], [dostęp w dniu 18.08.2020 r.].
94. Muehlbauer M, Crane, P.A. (2006). *Elder abuse and neglect*, J PsychosocNursMent Health Serv., 44 (11).
95. Münchenstein, Häusliche S., *Gewalt im Alter „- wie weiter?“*, Panther Post, nr 2/2009/2, 2009 r.
96. Nawój-Śleszyński A., *Problemy indywidualizacji wykonania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w wieku senioralnym*, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2014 r., nr 84.
97. *Nie zostawiajcie bliskich na święta w szpitalach*, z dnia 21.12.2018 r., [<https://czasdlaseniora.pl/nie-zostawiajcie-bliskich-na-swiet-w-szpitalach/>], [dostęp w dniu 18.12. 2019 r.].
98. Odpowiedź z Ministerstwa Rodziny, Pracy, Polityki Społecznej [<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowiedz%20MRPiPS.pdf>], [dostęp w dniu 03.01.2021 r].
99. *Opieka długoterminowa w Polsce. Opis, diagnoza, rekomendacje*, Warszawa, Grupa Robocza ds. Przygotowania Ustawy o Ubezpieczeniu od Ryzyka Niesamodzielnosci przy Klubie Senatorów Platformy Obywatelskiej, 2010 r.
100. Ossowska M., *Koncepcja pokolenia*, Studia Socjologiczne, nr 2, 1963 r.
101. *Oszustwo na wnuczka wciąż skuteczne*, z dnia 25.08.2018 r., [<https://www.tvp.info/38655006/oszustwo-na-wnuczka-wciaz-skuteczne-seniorzy-stracili-dziesiatki-milionow>].
102. Parsons T., *Struktura społeczna a osobowość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1969 r.
103. Pawlina A., *Aktywne starzenie się w Krakowie – postulat czy rzeczywistość? Osoby starsze jako beneficjenci działań podejmowanych w przestrzeni miasta Krakowa*, Zeszyty Pracy Socjalnej, t. 18, nr 3, 2013 r.
104. Phillipson C., Baars J., *Social Theory and Social Ageing*, [w:] *Ageing in Society. European Perspectives on Gerontology*, J. Bond, S. Peace, F. Dittman, G. Westerhof, Sage, London, 2008 r.

105. Pisarkowa K., *O komunikatywnej funkcji przemilczenia*, Zeszyty Prasoznawcze, nr 1, 1986 r.
106. Piaczyńska A., *Osoba powołana do opieki lub nadzoru w świetle przepisu art. 211 kk*, Prokuratura i Prawo nr 6, 2018 r., s. 43; A. Muszyńska, (w:) Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz, pod red. J. Gieźka, Warszawa 2014.
107. Pieprzyk M., Pieprzyk P., *Osoby starsze w systemie ochrony zdrowia*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXXIV, z. 3, 2012 r.
108. Podstawski R., Omelan A., *Deficyty ruchowe osób starszych – znaczenie aktywności fizycznej w ich zapobieganiu*, Hygeia Public Health 2015, 50 (4).
109. Pułło A., *Idea solidarności w systemie zasad konstytucyjnych*, Gdańskie Studia Prawnicze, tom XXXIII, 2015 r.
110. [Po raporcie NIK o kontroli w domach opieki: MRPiPS nie widzi problemów | Rzecznik Praw Obywatelskich \(rpo.gov.pl\)](#); z dnia 21.04.2020 r. {dostęp w dniu 03.01.2021 r.}.
111. *Przybywa bezpłatnych leków dla seniorów*, z dnia 23.04.2019 r., [<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/zdrowie/przybywa-bezplatnych-lekow-dla-seniorow.html>], [dostęp w dniu 27.04.2019 r.].
112. Raław M., *Opiekunowie nieformalni. Krótkookresowa funkcjonalność nieopłacanej pracy*, [w:] *O sytuacji ludzi starszych*, pod red. J. Hrynkiewicz, t. III, Warszawa 2012 r.
113. Raport: *Rynek opieki geriatrycznej w Polsce 2020. Plany inwestycyjne i analiza porównawcza według województw*” PMR 2020 r.
114. *Raport z wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Polskę za 2019 r.*, Warszawa 2020 r.
115. *Rekomendacje Komisji Etyki Bankowej przy Związku Banków Polskich dla sektora bankowego w zakresie obsługi seniorów*, Warszawa 2015 r., [https://www.zbp.pl/getmedia/1369f5ad-e30e-4c2b-a011-965d208cc869/Rekomendacja_KEB_senior_27112015].
116. [965d208cc869/Rekomendacja_KEB_senior_27112015](https://www.zbp.pl/getmedia/1369f5ad-e30e-4c2b-a011-965d208cc869/Rekomendacja_KEB_senior_27112015)].
117. Reportaż Uwaga!TVN *Mają blisko 100 lat i potrzebują pomocy. „Wstyd mi jako mężczyźni płakać na starość”*, umieszczony 28.11.2019 r., [<https://www.youtube.com/watch?v=Mj-FMbwyne8>]. [dostęp w dniu 01.07.2020 r.].
118. *Robot – opiekun. Tym razem dla seniorów*, z dnia 13.11.2017 r., [<http://www.abcnauka.pl/robot-opiekun-tym-razem-dla-seniorow/>], [dostępne w dniu 16.12.2019 r.].

119. Rocznik Statystyczny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1995 r., s. 273, Rocznik Statystyczny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2001 r., s. 280 – 281, Rocznik Statystyczny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012 r.
120. Rudnik A., *Wymiary starości i cechy ludzi starych w percepcji dzieci i młodzieży*, Pogranicze, Studia Społeczne, t. XXVIII, 2016 r.
121. Ryś E., *Dlaczego podwyższany i zrównywany będzie wiek emerytalny*, [<https://www.infor.pl/prawo/emerytury/podwyzszenie-wieku-emerytalnego/303691,Dlaczego-podwyzszany-i-zrownywany-bedzie-wiek-emerytalny.html>], [dostęp w dniu 12.03.2019 r.].
122. Schneider H.J., *Przemoc w instytucjach*, [w:] B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*, Cinderella Books, Warszawa 1997 r.
123. *Seniorze – nie daj się oszukać!*, z dnia 03.07.2019 r., [<http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/175757,Seniorze-nie-daj-sie-oszukac.html>].
124. *Seniorzy bez opieki*, z dnia 18.07.2018 r., [<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/seniorzy-bez-opieki.html>].
125. Serdyńska D., *Rodzina jako kontekst rozwoju seniora*, UKW, Bydgoszcz, [www.kpsw.edu.pl/menu/pdf].
126. Sierpowska I., *Prawo pomocy społecznej*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Zakamycze 2006 r.
127. Skomerska-Muchowska I., *Pytania prejudycjalne sądów krajowych*, [w:] A. Wyrozumska (red.), *System ochrony prawnej w Unii Europejskiej*, Warszawa 2010 r.
128. Sobieszkańska K., Fudala R., *Współczesna rodzina wobec przemian cywilizacyjnych*, [w:] *Senior i rodzina*, red. M. Banach, A. Szwedzik, Kraków 2013 r.
129. Sobkowiak M., *Przemoc instytucjonalna w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej*, Szczecin 2012 r.
130. Spicker P., *Social Policy: Themes and Approaches*. Prentice Hall, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead 1995 r.
131. *Starość według WHO*, z dnia 26.11.2013 r., [<http://www.starszaosoba.pl/2013/11/starosc-wedug-who.html>], [dostępne w dniu 01.03.2019 r.].
132. Stefańczyk M., *Raport PMR: Dynamiczny wzrost liczby prywatnych domów opieki nad seniorami w Polsce*, [<https://healthcaremarketexperts.com/aktualnosci/raport-pmr-dynamiczny-wzrost-liczby-prywatnych-domow-opieki-nad-seniorami-w-polsce/>].

- 133.
134. Stefańska B.J., *Przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego*, [w:] *Kodeks karny komentarz*, pod red. R. Stefańskiego, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017 r.
135. Stefański R.A., *Przestępstwo porzucenia (art. 187 k.k.)*, Prokuratura i Prawo, nr 5, 1997 r.
136. Stefański R.A., *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Wydawca Difin, Warszawa 2009 r.
137. Strugała R., *Komentarz do art. 82*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2017 r.
138. *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014 – 2015*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014 r.
139. *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 r. Analizy statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Warszawa, Białystok 2020 r.
140. Ścierańska M., *Przemoc w pomocy społecznej*, [http://www.frs.pl/docs/pwp_przemoc_w_pomocy_spoecznej_-_maria_scieranska.pdf], [dostęp w dniu 10.11.2019 r.].
141. Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1961 r., s. 166;
142. Świecka B., *Ocena sytuacji finansowej osób starszych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem zasobności i zadłużenia*, Problemy Zarządzania, vol 14, nr 2 (59), t. 1.
143. Świtoń A., Wnuk A., *Samotność w obliczu niesprawności osób starszych*, Geriatria 2015 r., nr 9.
144. Szarfenberg R., *Polityka społeczna i usługi społeczne*, [[Polityka społeczna i usługi społeczne \(uw.edu.pl\)](#)] [dostęp w dniu 21.10.2020 r.].
145. Szatur – Jaworska B., *Aktywne starzenie się i solidarność międzypokoleniowa w debacie międzynarodowej*, Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje, tom 17, Nr 7, 2012 r.
146. Szczepaniak S., *Osoba nieobecna jako strona w postępowaniu*, [[Osoba nieobecna jako strona w postępowaniu -Prawo administracyjne - Organizacja – Infor.pl](#)] [dostęp w dniu 03.01.2021 r.].

147. Szewczyk M., *art. 117 – 277*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*. t. 2, pod red. A. Zolla, A. Barczak – Oplustil, M. Bielski, G. Bogdan, Z. Ćwiąkański, M. Dąbrowska – Kardas, P. Kardas, J. Majewski, J. Raglewski, M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll.. Wyd. 3, Wydawnictwo Wolter Kluwers, Kraków 2008 r.
- 148.
149. Szukalski P., *Ageizm – przyczyny, przejawy, konsekwencje*. W: *Starzenie się ludności Polski. Między demografią a gerontologią*. Kowaleski T., Szukalski P. (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2008 r.
150. Szukalski P., *Czym jest solidarność międzypokoleniowa?* [w:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, pod red. D. Kałuży, P. Szukalskiego, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010 r.
151. Szukalski P., *Osoby starsze na rynku dóbr i usług. Bariery realizacji praw konsumenckich*, [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom*, Wyd. UŁ, Łódź 2014 r.
152. Szukalski P., *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012 r.
153. Szukalski P., *Wprowadzenie*, [w:] *Starzenie się ludności a solidarność międzypokoleniowa*, pod red. P. Szukalskiego, Łódź 2014 r.
154. Szustakiewicz P., *Komentarz do art. 6*, [w:] *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi Komentarz*, A. Skoczylas, P. Szustakiewicz (red.), wyd. C.H. Beck, Warszawa 2016 r.
155. Szweda – Lewandowska Z., *Status rodzinny i nieformalne nierodzinne sieci wsparcia a zamieszkiwanie w instytucjach opiekuńczych*, *Studia Demograficzne* 2 (166), 2014 r.
156. Szyszka M., *Polityka rodzinna dopełnieniem solidarności rodzinnej*, *Studia Socjologiczne* 2017 r., 2 (225).
157. Tobiasz – Adamczyk B., *Teoretyczne wyznaczniki przemocy wobec osób starszych*, [w:] B. Tobiasz – Adamczyk (red.), *Przemoc wobec osób starszych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009 r.
158. Tobiasz – Adamczyk B., Zawisza K., Łapczuk A., Stodolska A., Florek M., *Zaniedbanie i samozaniedbanie na tle innych form przemocy*, [w:] B. Tobiasz – Adamczyk, M. Brzyska, T. Grodzicki, *Zaniedbanie i samozaniedbanie osób starszych Medyczne i społeczne uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego,

- Kraków 2019 r.
159. Tomala – Kania W., *Teorie dyskursu w perspektywie socjologicznej*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2014 r.
160. Timoszyk – Tomczak C., Bugajska B., *Przyszłościowa perspektywa czasowa w starości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012 r.
161. Trafiałek E., *Polska starość w dobie przemian*, „Śląsk sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2003 r.
- 162.
163. *Why some Japanese pensioners want to go to jail?*, z dnia 31.01.2019 r., [[Why some Japanese pensioners want to go to jail - BBC News](#)] [dostęp w dniu 28.06.2021 r.];
164. Witczak H., Kawałko A., *Prawo rzeczowe*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2012 r.
165. Wiśniewska E., *Starsi i młodzi w dialogu międzypokoleniowym*, Społeczeństwo, Edukacja, Język, t. 6, 2017 r.
166. Wojciechowski M., Hausman M., *Oszustwa metodą „na wnuczka”*. Rola analizy kryminalnej w procesie wykrywczym, *Policja* 2010 r., nr 3.
167. Worach – Kardas H., *Starość w cyklu życia Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości*, Katowice 2015 r.
168. Woźniak Z., *Starość Bilans Zadanie Wyzwanie*, Poznań 2016 r.
169. Woźniak Z., *Solidarność międzypokoleniowa w starzejącym się świecie – perspektywy i zagrożenia*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Rok LXXIV, z. 3, 2012 r.
170. Wóycicka I., *Model opieki w Polsce*, [w:] *Strukturalne i kulturowe uwarunkowania aktywności zawodowej kobiet w Polsce*, pod red. I. E. Kotowska, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
171. Wróblewska I., *Przemoc w rodzinie dotycząca osób starszych – zjawisko, o którym trzeba mówić. Badania własne na przykładzie pacjentów praktyki lekarza rodzinnego we Wrocławiu*, [w:] *Człowiek dorosły i starszy w sytuacji przemocy*, M. Halicka, J. Halicki, A. Sidorczyk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2009 r.
172. Zadrożna S., Mózgowiec K., Szczerbak E., Byrska M., *Senior na celowniku banków i ubezpieczycieli. Daje zarobić*, z dnia 21.01.2015 r., [<https://www.polskieradio24.pl/42/3306/Artykul/1358623,Senior-na-celowniku->

- [bankow-i-ubezpieczycieli-Daje-zarobic](#)].
173. *Zadbajmy o prawa opiekunów rodzinnych. Wystąpienie RPO do minister rodziny, pracy i polityki społecznej, z dnia 26.02.2019 r.* [<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/zadbajmy-o-prawa-opiekunow-rodzinnych-rpo-do-MRPiPS>]. [dostęp w dniu 28.06.2020 r.].
174. Zakolska O., *Przyjęcie osoby do DPS bez jej zgody wymaga orzeczenia sądu, z dnia 04.01.2018r.*, [<https://www.infor.pl/prawo/pomoc-spoeczna/niepelnospawni/769656,Przyjecie-osoby-do-DPS-bez-jej-zgody-wymaga-orzeczenia-sadu.html>].
- 175.
176. Zamorska K., Makuch M., *Starzenie się społeczeństwa Wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2018 r.
177. Zbyrad T., *Domy pomocy społecznej dla seniorów – wyzwania i perspektywy rozwoju*, [w:] *Instytucjonalne i pozainstytucjonalne formy wsparcia osób starszych*, (red.) M. Szyszka, P. Dancak, A. Wąsiński, J. Daszykowska, Stalowa Wola – Bratysława 2014 r.
178. Zielińska A., *Przemoc wobec dziecka jako przykład zaburzenia relacji międzyludzkich w rodzinie* [w:] A. Przecławska (red.), *Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych*, Warszawa 1993 r.
179. Zoll A., [w:] A. Zoll, W. Wróbel, M. Szewczyk, J. Raglewski, J. Majewski, P. Kardas, Z. Cwiąkański, G. Bogdan, *Kodeks karny. Część ogólna, t. I*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Kraków 2007 r.
180. Zych A.A., *Człowiek wobec starości*, Wydawnictwo Interart, Warszawa 1995 r.
181. <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/578594,uokik-pokazy-senior-pieniadze-oszustwo-regulacje-klient.html>.
182. Żelazowska W., *Prawo i postępowanie administracyjne w pigułce*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2019 r.
183. [<https://glosseniora.pl/ogolnopolska-karta-seniora-2/>].
184. http://www.unic.un.org.pl/mechanizmy_ochrony/kpc.php.
185. [<https://www.iustitia.pl/informacje/1485-zalecenia-komitetu-praw-czlowieka-onz-dla-polski>], [dostęp w dniu 29.09.2020 r.].
186. [https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/mica2002/documents/MIPAA_FR.pdf], [dostęp w dniu 28.09.2020 r.].

Orzeczenia:

1. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 09.03.2004 r., w sprawie Jabłonska przeciwko Polsce, skarga nr 60225/00.
2. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 04.04.2000 r., w sprawie Dewicka przeciwko Polsce, skarga nr 38670/97.
3. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 25.05.2004 r., w sprawie Domańska przeciwko Polsce, skarga nr 74073/01.
4. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 21.07.2011 r. w sprawie Heinisch przeciwko Niemcom, skarga nr 28274/08.
5. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 05.04.2001 r., w sprawie Priebke przeciwko Włochom, skarga nr 48799/99.
6. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 03.11.2011 r. w sprawie X i Y przeciwko Chorwacji, skarga nr 5193/09.
7. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 25.07.2002 r. w sprawie Papon przeciwko Francji, skarga nr 54210/00.
8. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 26.02.2002 r. w sprawie H. M. przeciwko Szwajcarii, skarga nr 39187/98.
9. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 17.12.1970 r. w sprawie *Internationale Handelsgesellschaft mbH przeciwko Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, nr 11/70 [1970], ECR 1125.
10. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29.09.1993 r., K 17/92.
11. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 24.04.2018 r., skarga nr 55385/14.
12. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 08.05.1972 r., III KR 53/72, OSNPG 1972 r., Nr 7 poz. 153.
13. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25.02.1971 r., IV KR 5/71.
14. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14.11.1984 r., V KRN 371/84, OSNPG 1985, Nr 7, poz. 101.
- 15.

Akty prawne:

1. Karta Narodów Zjednoczony [https://www.unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php].

2. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r. [https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf].
3. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolnościach z dnia z 4.11.1950 r., [https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf], [dostęp w dniu 03.10.2020 r.].
4. Ustawa z dnia 14.06.1960 r. kodeks postępowania administracyjnego, Dz. U. 1960 Nr 30 poz. 168, t.j. Dz. U. 2021 poz. 54, 187.
5. Europejska Karta Społeczna z dnia 18.10.1961 r., , Dz. U. 1999 r., Nr 8, poz. 67.
6. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. 1964 Nr 9 poz. 59, t.j. Dz. U. 2020 poz. 1359.
7. Ustawa z dnia 23.04.1964 r. kodeks cywilny, Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93, tj. Dz. U. 2020 r. poz. 1740, 2320.
8. Ustawa z dnia 17.11.1964 r. kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. 1964 Nr 43 poz. 296.
9. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r., Dz. U. Z 1977 r. nr 38, poz. 167, [https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy_Pakt_Praw_Obywatelskich_i_Politycznych.pdf]
10. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. Z 1977 r., [<https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy-Pakt-Praw-gosp-spol-kult.pdf>].
11. Ustawa z dnia 20 maja 1971 r., kodeks wykroczeń, Dz. U. 1971 Nr 12 poz. 114, tekst jedn. Z 2020 r.
12. Rapport de l'Assemblée Mondiale, 1982 r.
13. Ustawa z dnia 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, Dz. U. 1994 Nr 111 poz. 535, tj. Dz. U. 2020 poz. 685.
14. Europejska Karta Społeczna (zrewidowana) z 3.03.1996 r., [<https://rm.coe.int/168047e175>]; [dostęp w dniu 03.10.2020 r.
15. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02.04.1997 r., Dz. U. 1997 Nr 78 poz. 483.
16. Ustawa z dnia 06.06.1997 r., kodeks karny, Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553, Tekst jedn. Dz. U. 2020 r.

17. Ustawa z dnia 25.06.1999 r., o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, Dz. U. 1999 Nr 60 poz. 636, Dz. U. 2020 poz. 870, 2112, 2320.
18. Karta Praw podstawowych z dnia 7.12.2000 r. Dz. U. UE. 2012 r. C 326/391.
19. Ustawa z dnia 30.08.2002 r. prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz. U. 2002 Nr 153 poz. 1270, t.j. 2021 r., poz. 54, 159.
20. Traktat o Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy C 326 , 26/10/2012 P. 0001 – 0390.
21. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej - tekst skonsolidowany uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Lizbony, Dz. U. 2004 r., 2004.90.864/2.
22. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, Dz.U. 2004, nr 210, poz.2135 z późn. Zm.
23. Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., Dz. U. 2004 Nr 64 poz, 593, t.j. Dz. U. 2020 r. Poz. 1876, 2369.
24. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z dnia 29.04.2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, Dz. U. L 166, 30.04.2004, p.1.
25. Ustawa z dnia 16.02.2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, Dz. U. 2007 Nr 50 poz. 331, Dz. U. 2021 r. Poz. 275.
26. Ustawa z dnia 23.08.2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Dz. U. 2007 Nr 171 poz. 1206, t.j. Dz. U. 2017 poz. 2070.
27. Europejska Karta Praw Osób Starszych Wymagających Długoterminowej Opieki i Pomocy z 2010 r. [[Charter POLISH TRANSLATION \(cm-uj.krakow.pl\)](http://cm-uj.krakow.pl)].
28. Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej, Dz.U. 2011 nr 112 poz.654.
29. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 25 czerwca 2012 r. w sprawie kierowania do zakładów opiekuńczo-leczniczych i pielęgnacyjno-opiekuńczych, Dz.U. 2012.731.174.
30. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Inwestycje społeczne na rzecz wzrostu i spójności, w tym wdrażanie Europejskiego Funduszu Społecznego na lata 2014–2020, (COM(2013) 83 final z 20.2.2013.
31. Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 554/2014/UE z dnia 15.05.2014 r. w sprawie udziału Unii w programie badawczo-rozwojowym na rzecz pomocy osobom

- starszym w prowadzeniu aktywnego trybu życia podjętym wspólnie przez kilka państw członkowskich (Dz.U. L 169 z 7.6.2014.
32. Ustawa z dnia 19.07.2019 r., o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, Dz. U. 2019 poz. 1690.

WYKAZ SKRÓTÓW:

1. EKPCZ – Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności
2. ETPCZ – Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strassburgu
3. KC – kodeks cywilny
4. Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej
5. KK – kodeks karny
6. KP – kodeks pracy
7. KPC – kodeks postępowania cywilnego
8. KPA – kodeks postępowania administracyjnego
9. KPK – kodeks postępowania karnego
10. KRO – kodeks rodzinny i opiekuńczy
11. NIK – Najwyższa Izba Kontroli
12. ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
13. POMSPOL – ustawa o pomocy społecznej
14. PPSA- ustawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi
15. RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
16. UE – Unia Europejska
17. UOKIK – Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

Aneks nr 1

Ankieta na temat doświadczeń, obserwacji, opinii seniorów w zakresie trudności i problemów, z jakimi spotykają się seniorzy w kontaktach z różnymi instytucjami, podmiotami rynkowymi.

1. Czy kiedykolwiek załatwiał/a Pan/i sprawę w:

	TAK	NIE
W urzędzie		
W sądzie		
W ośrodkach pomocy społecznej		
Na policji		
W szpitalu		
W innych placówkach służby zdrowia		

2. Czy kiedykolwiek zaobserwował/a Pan/i / niewłaściwe zachowanie wobec seniorów w tych instytucjach

	TAK	TAK. ale nie było to związane z wiekiem tych osób	NIE
W urzędzie			
W sądzie			
W ośrodkach pomocy społecznej			
Na policji			
W szpitalu			
W innych placówkach służby zdrowia			

3. Czy osobiście Pan/i / doświadczył/a Pan niewłaściwego traktowania z uwagi na wiek:

	TAK	NIE	Nie dotyczy	
W urzędzie				
W sądzie				
W ośrodkach pomocy społecznej				
Na policji				
W szpitalu				
W innych placówkach służby zdrowia				

4. Czy w ciągu ostatnich kilku lat został/a Pan/i nieuczciwie potraktowana/y przy zawieraniu umów?

A/ tak

B/ nie, ponieważ nigdy nie podpisywałam / ałem żadnych umów

C/ nie, ponieważ sprzedawcy zawsze byli uczciwi

5. Czy Pana/i znajomi seniorzy zostali i ilu z nich wprowadzeni w błąd i nieuczciwie potraktowani przy:

Zawieraniu następujących umów:	TAK: 1-2	TAK 3-5	TAK więcej	NIE
Sprzedży towarów				
O usługach				
Zaciągania pożyczki				
Umowach o kredyt				
Innych jakich (proszę wpisać)				

6. Czy czasami doświadcza Pan/i niewłaściwego traktowania w miejscach publicznych?

.....A/ tak – proszę podać w jakich miejscach.....

.....B/ nie

7. Czy zaobserwował/a Pan/i niewłaściwe traktowanie osób starszych w miejscach publicznych?

.....A/ tak – proszę podać w jakich miejscach.....

.....B/ nie

8. Czy uważa Pan/i , że seniorzy mogą mieć trudności w dochodzeniu swoich praw jako ofiary przestępstwa lub oszustwa ?

Przed organami ścigania	Przed sądem
A/ tak	A/ tak

B/ raczej tak	B/ raczej tak
C/ raczej nie	C/ raczej nie
D/ nie	D/ nie

9. Czy słyszał/a Pan/i , aby ktoś z Pana/i znajomych seniorów chciał uzyskać opiekę i wsparcie od swoich dorosłych, samodzielnych dzieci i miał z tym problemy?

A/ tak, co najmniej kilku moich znajomych

B/ tak, jeden - trzech moich znajomych

C/ nie słyszałem / ałam

10. Czy korzysta Pan/i z usług handlowych oferowanych klientom, to znaczy czy podpisuje Pan/i umowy zakupu np. towarów, usług, zaciągnięcia pożyczki, kredytu?

A/ tak – proszę przejść do pytania 11 i pominąć 12

B/ nie – proszę przejść do pytania 12

11. Czy czyta Pan/i te umowy oraz wypytuje się o ich treść, samodzielnie czy przy pomocy, wsparciu innych osób (np. opiekuna, rodziny)?

A/ tak, czytam samodzielnie

B/ tak, ale przy pomocy innych osób (krewnych, opiekunów, znajomych)

C/ nie czytam tych umów ani nie wypytyuję się o ich treść

12. Dlaczego nie zawiera Pan/i żadnych umów zakupu towarów, usług?

A/ ponieważ nie interesuje mnie to

B/ ponieważ obawiam się, że mogę zostać oszukana / oszukany

C/ z innych powodów – jakich?.....

13. Czy w ciągu ostatnich kilku lat została Pani / Pan oszukana / any przy zawieranych pisemnie umowach ?

A/ tak – proszę napisać czego dotyczyła ta umowa.

B/ nie, ponieważ nigdy nie podpisywałam / ałem żadnych umów

C/ nie, ponieważ sprzedawcy zawsze byli uczciwi

14. Czy słyszał/a Pan/i o tym, że ktoś z Pana/i znajomych seniorów został oszukany przy zawieraniu umowy sprzedaży towarów, usług, zaciąganiu pożyczki, kredytu?

A/ tak, mój bliski znajomy został w ten sposób oszukany

B/ tak, ale był to mój dalszy znajomy,

C/ żadna ze znanych mi osób nie została oszukana

15. Czy Pana/i zdaniem seniorzy częściej są oszukiwani przy zawieraniu umów od innych ludzi, czy w takim samym stopniu, czy może rzadziej od innych osób?

A/ tak, są częściej oszukiwani

B/ nie, wiek nie ma znaczenia

C/ seniorzy są rzadziej oszukiwani, ponieważ sprzedawcy częściej oszukują ludzi młodych

16. Czy słyszał/a Pan/i o tym, że jacyś Pana/i znajomi seniorzy mieli problemy w dochodzeniu swoich praw przysługujących im jako ofiara oszustwa?

A/ tak, co najmniej kilku moich znajomych

B/ tak, jeden - trzech moich znajomych

C/ nie słyszałem

17. Czy Pana/i zdaniem potrzebne są dodatkowe działania, środki w celu wzmocnienia ochrony seniorów przy zawieraniu przez nich pisemnych umów?

A/ tak

B/ nie

18. Proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź:

A/ kobieta

B/ mężczyzna

19. Proszę wskazać Pani / Pana miejsce stałego zamieszkania:

A/ wieś

B/ małe miasto

C/ średnie miasto

D/ duże miasto

Aneks nr 2

Liczby seniorów, których dotyczyły analizowane sprawy sądowe w zależności od wieku seniorów:

Rodzaj spraw	Seniorzy		
	Łącznie	Młodszy (<75 roku życia)	Starszy (>75 roku życia)
O ubezwłasnowolnienie	14	5	9
Dotyczące ubezpieczeń społecznych	12	11	1
Karne oskarżonych/obwinionych seniorów	13	9	4
Karne pokrzywdzonych seniorów	11	6	5
O odebranie prawa własności nieruchomości	16	10	6
O nakazanie opuszczenia lokalu wspólnie zajmowanego	1	0	1
O naprawienie szkody	1	0	1
Łącznie:	68	41	27

Aneks nr 3

Liczby seniorów, których dotyczyły sprawy sądowe w zależności od ich płci:

Płeć	Kobiety	Mężczyźni
O ubezwłasnowolnienie	7	7
O odebranie prawa własności nieruchomości	8	8
O nakazanie opuszczenia lokalu wspólnie zajmowanego	1	0
O naprawienie szkody	1	0
Karne pokrzywdzonych seniorów	9	2
Karne oskarżonych/obwinionych seniorów	4	9
Dotyczące ubezpieczeń społecznych	2	10
Łącznie:	32	36

Aneks nr 4

Liczby respondentów ankiety przeprowadzonej na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Lublinie i w Chełmie

Kryterium	Lublin n	Lublin (w %)	Chełm n	Chełm (w %)	Łącznie n	Łącznie (w %)
Respondenci	64	80	16	20	80	100
Duże miasto	56	100	0	0	56	100
Średnie miasto	6	27	16	73	22	100
Wieś	2	100	0	0	2	100
Kobiety	53	79	11	21	67	100
Mężczyźni	11	85	2	15	13	100

